

Pedagogika

UDK 37.012.8

FACTORS INFLUENCING THE INTEGRATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA'LIMGA INTEGRASIYASIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARI

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ИНТЕГРИРОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИЕ

Fayziyeva Maxbuba Raximjonovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. 100183. Toshkent shahri, Chilonzor tumani Bunyodkor ko'chasi 27

E-mail: fmahbuba77@gmail.com

Abstract: This article discusses the impact of digital technologies on education and the factors influencing the digital potential and digital transformation of schools. Also, the digitization strategy, infrastructure and digital content, digital information management, digital literacy, educational strategies, approaches and models, teacher training, socio-economic background of students in implementing the integration of digital technologies into education factors such as exit, socio-economic status of schools and emergency situations are revealed in detail.

Keywords. digital, technology, technical tool, software tool, infrastructure, literacy, digital literacy.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние цифровых технологий на образование и факторы, влияющие на цифровой потенциал и цифровую трансформацию школ. Также стратегия цифровизации, инфраструктура и цифровой контент, управление цифровой информацией, цифровая грамотность, образовательные стратегии, подходы и модели, подготовка учителей, социально-экономический фон учащихся при внедрении интеграции цифровых технологий в образование такие факторы, как выход, социально-Подробно раскрывается экономическое состояние школ и чрезвычайные ситуации.

Ключевые слова. цифровой, технология, техническое средство, программный инструмент, инфраструктура, грамотность, цифровая грамотность.

Kirish. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712 sonli "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga binoan O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish kabi chora-tadbirlar egallangan[1].

Mazkur me'yoriy hujjatlar doirasida Respublika umumta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarini ta'lim jarayonida qo'llashni yangi usul va vositalar yordamida tashkil etish, masofadan turib o'qitish va kompyuterlashtirilgan anjumanlar o'tkazishga erishish, raqamli texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish, ta'limni isloh qilish bo'yicha nufuzli loyihalar, ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi maktab ekotizimidagi turli ishtirokchilarga ta'sir ko'rsatadigan murakkab va uzluksiz jarayon ekanligini hisobga olsak, bu ta'sirlar o'zaro qanday bog'liqligini ko'rsatish va maktab muhitida samarali o'zgarishlarni rag'batlantiradigan omillarni aniqlash zarurati tug'iladi.

Raqamli texnologiyalarning ta'limga ta'sirini aniqlovchi bir-biriga bog'langan turli omillar raqamli transformatsiya jarayonida muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalar maktablarning raqamli transformatsiyasiga qanday ijobiy hissa qo'shishi va maktablarda samarali o'zgarishlarga erishish uchun qaysi omillarni hisobga olish kerakligiga oydinlik kiritish kerak. Aqlli qurilmalar, buyumlar interneti (IoT), sun'iy intellekt (AI), kengaytirilgan borliq(AR) va virtual borliq(VR), blokcheyn va dasturiy ilovalar kabi ko'p qirrali texnologiyalar ta'limni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar ochdi. [10][14]. So'nggi yillarda butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimlari raqamli texnologiyalarni integratsiyasiga sarmoyasini oshirdi. AKTdan foydalangan holda o'rganish va o'qitish sifati, ayniqsa ta'lim tizimini joriy texnologik tendentsiyalarga muvofiq tushunish, moslashtirish va loyihalash bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqardi. Muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya maktablarning raqamli salohiyat darajasini oshirishni, "madaniyat, siyosat, infratuzilma, o'quvchilar va xodimlarning texnologiyalarni o'rganish hamda o'qitish amaliyotiga samarali integratsiyalashuvini qo'llab-quvvatlash uchun raqamli kompetentsiyani" oshirishni talab qiladi [4,163].

Raqamli texnologiyalarning integratsiyasi maktab ekotizimidagi turli ishtirokchilarga ta'sir qiluvchi murakkab va uzluksiz jarayon ekanligini hisobga olib [6], ta'sirining turli elementlari qanday bog'liqligini ko'rsatish va maktab muhitida samarali o'zgarishni rag'batlantiruvchi omillarni aniqlash kerak.

Raqamli texnologiyalarning ta'limga ta'siri va maktablarning raqamli salohiyati va raqamli transformatsiyasiga ta'sir etuvchi omillar to'g'risida xorij olimlari tomonidan quyidagi tahlillar o'tkazilgan.

Raqamli texnologiyalarning talabalar bilimi, ko'nikma va xulq-atvoriga ta'sirining ko'p jihatlarini xususan, tenglik, inklyuzivlik va ijtimoiy integratsiya; o'qituvchilarning kasbiy va pedagogik amaliyotlari, maktab bilan bog'liq boshqa jihatlar va manfaatdor tomonlar kabi ta'sirlari aniqlangan.

S.Timotheou, O.Miliou, Y.Dimitriadis va boshqalar[18] raqamli texnologiyalarning ta'limga ta'sir qiluvchi turli omillari sifatida: a) raqamli kompetensiyalar; b) o'qituvchilarning shaxsiy xususiyatlari va malakasini oshirish; v) maktab rahbariyati va boshqaruvi; d) ulanish, infratuzilma va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash; e) ma'lumotlarni boshqarish amaliyoti; f) o'qituvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi va oilani qo'llab-quvvatlashi; g) maktabning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti va favqulodda vaziyatlarni keltirib o'tdi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot mavzusi sifatida raqamli texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi jarayoni tanlab olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda tasniflash, tavsiflash, qiyoslash, kompleks va funktsional tahlil metodlaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Raqamli texnologiyalar integratsiyasiga ta'sir qiluvchi omillar. Raqamlashtirish strategiyasi. Maktab boshqaruvi (menejment) raqamli transformatsiya jarayonida muhim poydevor hisoblanadi. Maktab boshqaruvi(menejment) raqamli transformatsiya jarayonida muhim poydevor hisoblanadi. Zheng va boshqalar [21] o'z ishlarida boshqaruv maktablarda raqamli texnologiyani ta'limga integratsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan omillar orasida yetakchi ekanligini takidlashgan. Menejment va etakchilik raqamlashtirish strategiyasini amaliyotga tatbiq etishda muhim rol o'ynaydi va AKT sohasidagi ishlanmalar maktab hayotiga, o'qituvchilar va o'quvchilar tajribasiga kiritilishini ta'minlaydi. Strategiyani qo'llab-quvvatlash va boshqaruv ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha umumiy tasavvurni ta'minlash, o'qituvchilarni tayyorlash, shuningdek, o'quvchilar va ota-onalar uchun yo'l-yo'riq, moddiy-texnik ta'minotni o'z ichiga olishi kerak. Kuchli boshqaruv, strategik rejalashtirish va raqamli texnologiyalarning tizimli integratsiyasi ta'lim tizimlarini raqamli o'zgartirish uchun zarur shartdir.

Raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiyasi qiyin bo'lishi va rahbariyat bunga erishish uchun ko'rsatmalarga muhtoj bo'lishi mumkin. Bunday yo'l-yo'riq raqamli texnologiyalarni integratsiyalashuvi uchun strategik rejalashtirishda yangi usul va texnologiyalarni qabul qilish orqali joriy etiladi. Raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiyasini amalga oshiruvchi raqamlashtirish strategiyasini ishlab chiqishda maktab direktorlarini roli juda muhim bo'lsada, ular uchun treninglar tashkil etilishi qoniqarli darajada emas. Shuning uchun ular odatda nimani o'zgartirish yoki amalga oshirish kerakligi haqida aniq tasavvurga ega emaslar. Bu raqamlashtirish jarayonini sekinlashtiradi va kutilgan natijalarni bermaydi.

Demak, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiyasini ta'minlashning birinchi omili raqamlashtirish strategiyasi bo'lib, bu ta'lim muassasasida raqamli texnologiyalarni joriy etishning strategiyasini tuzishi, rivojlantirish va maktabning texnologik yetukligini ta'minlaydigan o'zaro yordam tizimini yaratishni nazarda tutadi.

Infratuzilma va raqamli kontent. Ko'pgina ta'lim muassasalarida ta'lim tizimini o'zgartirish uchun yetarli texnologik infratuzilma mavjud emas. Misol uchun, ba'zi maktablar hali ham kompyuterlar yoki Wi-Fi mavjud emas, ba'zilarida esa eskirgan elektron ta'lim tizimlari mavjud. Demak, har qanday raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun birinchi navbatda infratuzilma va raqamli resurslarni yangilash zarur.

Ta'lim darajalari bo'yicha raqamli texnologiyalarning ta'limga samarali integratsiyasi infratuzilmani rivojlantirish, raqamli kontent bilan ta'minlash va to'g'ri resurslarni tanlashni nazarda tutadi [20]. Xususan, maktabda yuqori sifatli keng polosali internetga ulanish ta'lim-tarbiya ishlarining sifati va miqdorini oshirmoqda. AKT o'qituvchilar va maktab ma'muriyati bilan hamkorlikni rejalashtirishni ko'paytiradi va rasmiylashtiradi, bu esa o'z navbatida o'qitish amaliyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, AKT resurslari, jumladan, apparat vositalari va dasturiy ta'minot, o'qituvchilarning o'qitish amaliyotini yaxshilash uchun texnologiyani ta'limga integratsiyalash ehtimolini oshiradi.

Raqamli transformatsiyaga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omil - bu raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiqish va sifatini ta'minlash. Bunday manbalar ma'lum fanlarga yoki o'quv dasturining qismlariga qaratilgan qo'llab-quvvatlovchi darsliklar, tegishli materiallar yoki resurslar bo'lishi mumkin. Raqamli ta'lim resurslarini taqdim etish bo'yicha siyosat maktablar uchun juda muhim va ularga turli harakatlar orqali erishish mumkin. Misol uchun, ba'zi mamlakatlar o'qituvchilarga resurslarni yaratish va bo'lishish imkonini beruvchi raqamli ta'lim platformalarini moliyalashtirmoqda. Bundan tashqari, ular elektron ta'lim imkoniyatlarini yoki raqamli ta'lim bilan bog'liq boshqa xizmatlarni taklif qilishlari mumkin [8].

Ikkinchi omil, ta'lim muassasalarini infratuzilma va raqamli kontent bilan ta'minlash bo'lib, bunda ta'lim muassasalarini texnik ta'minot(keng polosali optik tolali internet, kompyuter va uning qo'shimcha qurilmalari, raqamli vositalar va b.), dasturiy ta'minot(raqamli ta'lim platformalari, texnik qurilmalar bilan ishlash uchun kerakli dasturlar, raqamli kontentlarni yaratish uchun dasturiy ilovalar va b.) va raqamli ta'lim resurslari bilan ta'minlash nazarda tutiladi.

Raqamli ma'lumotlarni boshqarish. Raqamli ma'lumotlar maktablar haqidagi xulosalarni ishlab chiqishga ta'sir qilish va maktab ta'limi jarayonini o'zgartirish kuchiga ega. Raqamli ma'lumotlarni turli manbalardan to'plash maktablarning ishlash sifati, qayerda yaxshilanishi kerakligini tushunishga yordam beradi. Ushbu ma'lumotlarni samarali boshqarish o'qituvchilarga kerakli ma'lumotlarni tezda topish va aniq ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishni

osonlashtiradi. Shuningdek, bu ma'lumotlarning milliy va global miqyosda xabar qilinishi maktablarga o'z natijalarini boshqa muassasalar bilan solishtirish va butun dunyo bo'ylab ilg'or tajribalarni o'rganish imkonini beradi.

Ta'limda raqamli ma'lumotlarni boshqarishning uchta asosiy komponenti mavjud: ma'lumotlarni to'plash, ma'lumotlarni boshqarish va ma'lumotlar hisoboti.

Ma'lumotlarni to'plash: Ta'limni yaxshilashga yordam berish uchun maktab va turli tashqi manfaatdor tomonlardan ma'lumotlar yig'iladi. Bunga ota-onalar, o'qituvchilar, ma'murlar, o'quvchilar va ta'lim jarayonini qanday yaxshilash bo'yicha qimmatli tushunchalar berishi mumkin bo'lgan boshqa idoralar kiradi.

Ma'lumotlarni boshqarish: Ma'lumotlarni boshqarishning maqsadi markazlashtirilgan tizim bilan ma'lumotlarni boshqarish jarayonini tezlashtirishdir. Bu barcha manfaatdor tomonlarning o'z vaqtida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlashga yordam beradi.

Ma'lumotlar hisoboti: Milliy va global hisobot maktablarga ta'limdagi samaradorligini o'lchashni osonlashtiradi. Bundan tashqari, o'qituvchilarga o'z faoliyatini butun dunyo bo'ylab boshqalar bilan solishtirish imkonini beradi.

Sellar[16,771] maktablar ta'limdagi ma'lumotlar infratuzilmasi "*inson kapitali va mahsuldorlik amaliyotini oshirishga qaratilgan siyosat harakatlari bilan bog'liq bo'lgan o'quvchilar natijalari, o'qituvchilar sifati, maktab faoliyati va ma'muriyat malakasi haqida ma'lumot*"ga bo'lgan talab tufayli rivojlanayotganini ma'lum qildi. Demak, uchinchi omil raqamli ma'lumotlarni boshqarish bo'lib, unda ma'lumotlarni to'plash, boshqarish va maktab hisobotlari maktablarning ishlash sifati, qayerda yaxshilanishi kerakligini aniqlash, ma'lumotlarni tezda topish va aniq ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish hamda maktablarga o'z natijalarini boshqa muassasalar bilan solishtirish va butun dunyo bo'ylab ilg'or tajribalarni o'rganish imkonini beradi.

Raqamli savodxonlik. Sinfda raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha eng keng tarqalgan muammolardan biri o'quvchilarda ulardan foydalanish bo'yicha ko'nikmalarning etishmasligi. Fu[9] o'quvchilarning texnik ko'nikmalari yo'qligi darsda AKTdan samarali foydalanishga to'sqinlik qilishini ta'kidlagan. Ta'lim oluvchilarning ta'lim imkoniyatlaridan to'liq foydalanishlari uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish boyicha ko'nikmalarni o'rgatish zarur. O'qituvchilar ta'lim jarayonida raqamli vositalardan qanday foydalanishni to'liq tushunmaguncha ta'lim jarayonlarining raqamli transformatsiyasi amalga oshmaydi. Shu sababli, o'qituvchilar muntazam ravishda o'qitilishi va o'z o'quvchilarini o'qitish, monitoring qilish va rag'batlantirish imkonini beradigan raqamli ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Shu bilan birga, o'quvchilarga ham doimiy ravishda raqamli ko'nikmalarini oshirishga yordam berish kerak.

Raqamli texnologiyalarni ta'lim integratsiyasini to'rtinchi omili raqamli savodxonlik bo'lib, bu ta'lim muassasalari o'qituvchi va o'quvchilarining raqamli texnologiyalardan (raqamli texnik vositalar va dasturiy vositalardan) foydalanish boyicha ko'nikmalar ga ega bo'lishini nazarda tutadi.

Ta'lim strategiyalari, yondoshuvchilari va modeli. Maktab tizimi, o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalarni o'z ichiga olgan murakkab ta'lim ekotizimi o'zaro bog'liqdir. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarni sinf cheklovlaridan tashqari raqamli dunyoda o'quvchi sifatida ilhomlantirish, rag'batlantirish orqali ta'limning ijobiy natijalarini beradi. Raqamli dunyoni o'rganish, hamkorlik qilish uchun o'quvchilar 21 -asr ko'nikmalarini raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan uyg'unlikda rivojlantirishlari kerak. Raqamli texnologiyalar va vositalar yordamida bog'langan kommunikativ onlayn va yuzma-yuz o'quv maydonlarini yaratish o'quv innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarni jalb qilish va rag'batlantirish, o'quvchilarga kelajak kasblarga tayyor bo'lishi uchun hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon berishi mumkin.

Hardman[12] texnologiyaning o'quvchilarning muvaffaqiyatiga ijobiy ta'siri o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan pedagogik amaliyotga bog'liqligini ko'rsatdi. Schmid va boshqalar[15] o'quvchilar kognitiv yordamni ta'minlovchi texnologik vositalardan foydalangan holda faol, mazmunli faoliyat bilan shug'ullanganlarida o'rganish eng yaxshi natija ko'rsatganini xabar qildi. Bundan tashqari, ta'lim nuqtai nazaridan, onlayn, aralash va gibrid rejimlar, ta'lim strategiyalari (teskari sinflar, STEM/STEAM yondashuvi, loyihaga asoslangan ta'lim, so'rovga asoslangan ta'lim, differensial ta'lim, oyinga asoslangan ta'lim va b.) kabi kontentni yetkazib berishning turli usullari va modellariga qiziqish ortib bormoqda. Bu ta'lim va o'qitish, shuningdek, maktab bilan bog'liq boshqa amaliyotlarni qo'llab-quvvatlash texnologiyalarining ahamiyati tadqiqot va maktab hamjamiyatida tobora ko'proq e'tirof etilayotganidan dalolat beradi.

Shuningdek, raqamli ta'lim qiziqarli, o'quvchilarga yo'naltirilgan, hamkorlikda ishlovchi va o'quvchilarning yutuqlarini oshiruvchi ta'lim, biroq ushbu ta'lim maqsadli rejalashtirilmasa, kerakli maqsadga yetib bo'lmaydi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish uchun bir nechta modellardan foydalaniladi. Xususan, ba'zi modellar juda mashhur, ba'zilari yesa kichik guruhlar tomonidan qo'llaniladi, ba'zilari 'sa bir-biriga juda o'xshash. Bugungi kunda eng g keng tarqalgan yoki qimmatli deb hisoblagan bir nechta model mavjud: TPACK, RAT, SAMR va PIC-RAT.

Beshinchi omil, ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishni ko'lamini kengaytirish va o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish uchun maktab o'quv dasturlari va standartlariga raqamli texnologiyalardan foydalanishni targ'ib qiluvchi standartlar kiritilishi lozim.

Oltinchi omil, o'qituvchilarning o'qitishda qanday yondashuvlarga e'tibor qaratishi, qanday ta'lim strategiyalarini qo'llab-quvvatlashi va raqamli texnologiyalar integratsiyasida qaysi modeldan foydalanishini nazarda tutadi.

O'qituvchilar malakasini oshiruvchi treninglar. Maktab ekotizimida o'qituvchilar muhim rol oynaydi. Ular o'quvchilar uchun ta'lim natijalarini qo'llab-quvvatlashda ushbu tizimlarni qanday ishlab chiqish mumkinligini biladi. O'quvchilarga ta'lim berish uchun o'qituvchilar o'qitish amaliyotida kasbiy rivojlanish va agentlikka muhtojligi ta'kidlangan. OECD mamlakatlarida o'rganilgan boshqa raqamli strategiyalar[14], davlat siyosatining muhimligi, o'qitish va o'rganishni yaxshilash va ta'lim beruvchilarni malakasini oshirish uchun maxsus raqamli strategiyalarni ishlab chiqishni ta'kidlaydi.

Cheok va Vong[3] o'zlarining tahlillarida o'qituvchilarning xususiyatlari (munosabat, tashvish va o'z-o'zini samaradorligi) o'qituvchilarning qoniqishi va texnologiyadan faolligi bilan chambarchas bog'liqligini aniqladilar va: "o'qituvchilarni o'qitish, texnik va boshqaruv nuqtai nazaridan qo'llab-quvvatlash ularni yangi innovatsiyalarni o'zlashtirishga undashda zarur bo'lgan muhim omillardir". Archer va boshqalar[2] texnologiyadan foydalanishda qulaylik darajasi raqamli texnologiya integratsiyasining muhim ko'rsatkichi ekanligini aniqladi va o'qituvchilarni sinfda AKTdan foydalanishda qulay bo'lgunga qadar tegishli tayyorgarlik va doimiy yordam bilan ta'minlash muhimligini ta'kidladilar. Goodwyn[11]ning fikriga ko'ra raqamli-o'qituvchilar AKTni kundalik ta'limga integratsiyalash qobiliyatiga ega bo'lgan o'qituvchilar ushbu darajaga uzluksiz o'z ustida ishlash va malakasini oshirish orqali erishishgan.

Ushbu adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning malakasi va umumiy raqamli savodxonlik ko'nikmalarini tegishli o'qituvchilarga yo'naltirilgan innovatsion malaka oshirish kurslari bilan rivojlantirish mumkin. O'qituvchilarni jalb qilish, qo'llab-quvvatlash va malakasini oshirish raqamli texnologiyalarni ta'limga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvining hal qiluvchi omildir.

Yettinchi omil o'qituvchilar malakasini oshirish treninglari bo'lib, bu o'qituvchilar malakasini oshirish uchun tashkil etiluvchi texnik va dasturiy yordam hamda innovatsion texnologiyalarni ta'limda qo'llash haqidagi treninglarni nazarda tutadi. O'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning maktabda faol ishtirok etishi va ularning maktab faoliyatini qo'llab-quvvatlashi farzandlarining o'qishga bo'lgan munosabati hamda yutuqlarini o'zgartirishi mumkin[13]. So'nggi yillarda maktab va oila o'rtasida yanada samarali muloqot qilish uchun raqamli texnologiyalar qo'llanilmoqda. Yevro Komissiyasi [7]) pandemiya davrida o'quvchilar tomonidan kompyuterlardan foydalanish bo'yicha Eurostat so'rovi ma'lumotlarini taqdim etdi. Unga ko'ra, kichik yoshdagi o'quvchilar uchun ota-onalarning qo'shimcha yordami va yo'l-yo'riqlariga muhtoj bo'lib, bu ma'lumot darajasi past bo'lgan va raqamli ko'nikmalarga ega bo'lmagan oilalar uchun qiyinchiliklar tug'dirgan.

Bu shuni anglatadiki, o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi va ularning ijtimoiy-madaniy muhiti ularning ta'lim yutuqlariga ham ta'sir qiladi. Trucano, uyda kompyuterlardan foydalanish imkoniyati bor o'quvchilarning imkoni foydalanish bo'lmagan o'quvchilarga nisbatan ishonchiga ijobiy ta'sir ko'rsatganligini aniqlagan[19]. Shu ma'noda, ijtimoiy-iqtisodiy fon uyda kompyuterlardan foydalanishga ta'sir qiladi [14], bu esa o'z navbatida maktab yutuqlari uchun muhim omil bo'lgan AKT tajribasiga ta'sir qiladi. Bundan tashqari, turli ijtimoiy-iqtisodiy muhitga ega bo'lgan ota-onalar o'z farzandlarini o'qish jarayonida qo'llab-quvvatlash uchun turli xil qobiliyat va imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin [5].

Sakkizinchi omil o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi bo'lib, u o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy vaziyati va ijtimoiy-madaniy muhiti ularning ta'lim yutuqlariga ham ta'sir qilishini nazarda tutadi.

Maktablarning ijtimoiy-iqtisodiy holati va favqulodda vaziyatlar. Maktabning ijtimoiy-iqtisodiy konteksti maktabning raqamli transformatsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Masalan, qishloqlar yoki kam ta'minlangan hududlardagi maktablarda raqamli texnologiyalardan foydalanishga moslashish uchun zarur bo'lgan raqamli imkoniyatlar va infratuzilma yetishmasligi mumkin. Maktab direktorlaridan to'plangan ma'lumotlar bir qancha mamlakatlarda qishloq/shahar aloqalari bo'yicha farq borligini tasdiqladi [14].

COVID-19 pandemiyasi kabi favqulodda vaziyatlar maktablarni raqamlashtirishga ham ta'sir qiladi, xususan pandemiya davrida maktablarning yopilishi, ularni o'quv dasturi ustida ishlashni davom ettirishning tegishli va bog'liq usullarini izlashga majbur qildi [5]. Masofaviy va onlayn ta'limga to'satdan keng ko'lamli o'tish ta'lim sifati va tengligi bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqardi, masalan, ta'lim, raqamli va ijtimoiy sohalarida tengsizlikning kuchayishi xavfi oshdi, shuningdek, o'qituvchilar ushbu talabchan vaziyatni engishda qiyinchiliklarga duch keldi[7].

To'qqizinchi omil maktablarning geografik joylashuvi, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli hamda pandemiya, davlatlar urushi, turli xil ofatlar kabi favqulodda vaziyatlarni nazarda tutadi. O'ninchi omil ta'lim muassasada tahsil olayotgan o'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari himoyasi ta'minlanishi va ularning onlayndagi xavfsizligi oshirilishi kerak.

Xulosa. Raqamli texnologiyalarning maktablarning raqamli salohiyati va transformatsiyasiga ta'siri bo'yicha quyidagi omillar aniqlandi: *Raqamlashtirish strategiyasi*. Bu ta'lim muassasasida raqamli texnologiyalarni joriy etishning strategiyasini tuzish, rivojlantirish va maktabning texnologik yetukligini ta'minlaydigan o'zaro yordam tizimini yaratishni nazarda tutadi. *Infratuzilma va raqamli kontent*. Ushbu omil ta'lim muassasalarini texnik ta'minoti(keng polosali optik tolali internet, kompyuter va uning qo'shimcha qurilmalari, raqamli qurilmalar va vositalar va b.), dasturiy ta'minoti(raqamli ta'lim platformalari, texnik qurilmalar bilan ishlash uchun kerakli dasturlar, raqamli kontentlarni yaratish uchun dasturiy ilovalar va b.) va raqamli ta'lim resurslari bilan ta'minlashni nazarda tutadi. *Raqamli ma'lumotlarni boshqarish*. Ma'lumotlarni to'plash, boshqarish va maktab hisobotlari maktablarning ishlash sifati, qayerda

yaxshilanishi kerakligini aniqlashi, ma'lumotlarni tezda topish va aniq ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish hamda maktablarga o'z natijalarini boshqa muassasalar bilan solishtirish va butun dunyo bo'ylab ilg'or tajribalarni o'rganish imkonini beradi. *Raqamli savodxonlik*. Ta'lim muassasalari o'qituvchi va o'quvchilarining raqamli texnologiyalardan (raqamli texnik vositalar va dasturiy vositalardan) foydalanish boyicha ko'nikmalarga ega bo'lishini nazarda tutadi. *O'quv dasturlari va standartlar*. O'quv dasturida o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishni targ'ib qiluvchi standartlar bo'lishini nazarda tutadi. *Ta'lim strategiyalari, yondoshuvlari va modeli*. Ushbu omil o'qituvchining raqamli texnologiyani o'quv jarayoniga integratsiyasini amalga oshirish uchun eng samarali ta'lim strategiyalari, yondashuvlari hamda modelidan foydalanishini nazarda tutadi. *O'qituvchilar malakasini oshiruvchi treninglar*. O'qituvchilarga raqamli texnologiyalarni sinf amaliyotiga samarali kiritishi uchun texnik va dasturiy yordam hamda innovatsion texnologiyalarni ta'limda qo'llash bo'yicha malaka oshirish treninglarda qatnashish imkonini berish kerak. *O'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi*. Bu o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy vaziyati va ijtimoiy-madaniy muhiti ularning ta'lim yutuqlariga ham ta'sir qilishini anglatadi. *Maktablarning ijtimoiy-iqtisodiy holati va favqulodda vaziyatlar*. Maktablarning geografik joylashuvi, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli hamda favqulodda vaziyatlar (pandemiya, davlatlar urushi, turli xil ofatlar va b.)ning ta'sirini nazarda tutadi. *Maxfiylik va xavfsizlik*. Maktablar o'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari himoyasini va ularning onlayndagi xavfsizligini ta'minlashi kerak.

Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish maktab ekotizimidagi turli ishtirokchilarga ta'sir qiladi va maktablarni tubdan yaxshilash uchun ulkan salohiyatni taqdim etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" to'g'risidagi Farmoni. <https://lex.uz/docs/4312785>
2. Archer K, Savage R, Sanghera-Sidhu S, Wood E, Gottardo A, Chen V. Examining the effectiveness of technology use in classrooms: A tertiary meta-analysis. *Computers & Education*. 2014;78:140–149. doi: 10.1016/j.compedu.2014.06.001. [CrossRef] [Google Scholar]
3. Cheok and Wong. 2015. Predictors of E-Learning Satisfaction in Teaching and Learning for School Teachers: A Literature Review' *International Journal of Instruction*, Jan.
4. Costa P, Castaco-Mucoz J, Kampylis P. Capturing schools' digital capacity: Psychometric analyses of the SELFIE self-reflection tool. *Computers & Education*. 2021;162:104080. doi: 10.1016/j.compedu.2020.104080.
5. Di Pietro G, Biagi F, Costa P, Karpiński Z, Mazza J. The likely impact of COVID-19 on education: Reflections based on the existing literature and recent international datasets. Publications Office of the European Union; 2020. [Google Scholar]
6. Eng TS. The impact of ICT on learning: A review of research. *International Education Journal*. 2005;6(5):635–650.
7. European Commission. (2020). Digital Education Action Plan 2021 – 2027. Resetting education and training for the digital age. Retrieved 30 June 2022 from https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/deap-communication-sept2020_en.pdf
8. Eurydice. (2019). Digital Education at School in Europe, Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved 30 June 2022 from: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/digital-education-school-europe_en
9. Fu JS. ICT in education: A critical literature review and its implications. *International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology (IJEDICT)* 2013;9(1):112–125. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
10. Gaol FL, Prasolova-Furrland E. Special section editorial: The frontiers of augmented and mixed reality in all levels of education. *Education and Information Technologies*. 2022;27(1):611–623. doi: 10.1007/s10639-021-10746-2.
11. Goodwyn, A., English Teachers in the Digital Age--A Case Study of Policy and Expert Practice from England. English in Australia, May 2011.
12. Hardman J. Towards a pedagogical model of teaching with ICTs for mathematics attainment in primary school: A review of studies 2008–2018. *Heliyon*. 2019;5(5):e01726. doi: 10.1016/j.heliyon.2019.e01726. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
13. Hattie J. Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement. *Routledge*. 2008 doi: 10.4324/9780203887332. [CrossRef] [Google Scholar]
14. OECD (2021). *What schools for the future? Schooling for tomorrow*. OECD Publishing, Paris.
15. Schmid RF, Bernard RM, Borokhovski E, Tamim RM, Abrami PC, Surkes MA, Wade CA, Woods J. The effects of technology use in postsecondary education: A meta-analysis of classroom applications. *Computers & Education*. 2014;72:271–291. doi: 10.1016/j.compedu.2013.11.002. [CrossRef] [Google Scholar]
16. Sellar S. Data infrastructure: a review of expanding accountability systems and large-scale assessments in education. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. 2015;36(5):765–777. doi: 10.1080/01596306.2014.931117. [CrossRef] [Google Scholar]

17. Tamim, R. M., Borokhovski, E., Pickup, D., Bernard, R. M., & El Saadi, L. (2015). Tablets for teaching and learning: A systematic review and meta-analysis. Commonwealth of Learning. Retrieved from: http://oasis.col.org/bitstream/handle/11599/1012/2015_Tamim-et-al_Tablets-for-Teaching-and-Learning.pdf

18. Timotheou, S., Miliou, O., Dimitriadis, Y. *et al.* Impacts of digital technologies on education and factors influencing schools' digital capacity and transformation: A literature review. *Educ Inf Technol* (2022). <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11431-8>

19. Trucano, M. (2005). Knowledge Maps: ICTs in Education. Washington, DC: info Dev / World Bank. Retrieved 30 June 2022 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED496513.pdf>

20. Voogt J, Knezek G, Cox M, Knezek D, ten Brummelhuis A. Under which conditions does ICT have a positive effect on teaching and learning? A call to action. *Journal of Computer Assisted Learning*. 2013;29(1):4–14. doi: 10.1111/j.1365-2729.2011.00453.x. [CrossRef] [Google Scholar]

21. Zheng B, Warschauer M, Lin CH, Chang C. Learning in one-to-one laptop environments: A meta-analysis and research synthesis. *Review of Educational Research*. 2016;86(4):1052–1084. doi: 10.3102/0034654316628645.

Muallif:

Fayziyeva Maxbuba Raximjonovna - Toshkent davlat pedagogika universiteti professori v.b., PhD.

УДК 372.851

THE LEVEL OF SIGNIFICANCE OF THE PEDAGOGICAL FACTOR "SYSTEMMATIC THINKING" IN INCREASING THE LEVEL OF "MATHEMATICAL LITERACY" OF STUDENTS

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ “МАТЕМАТИК САВОДХОНЛИК” ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШДА “ТИЗИМЛИ ФИКРЛАШ” ПЕДАГОГИК ОМИЛИНИНГ АҲАМИЯТЛИЛИК ДАРАЖАСИ

УРОВЕНЬ ЗНАЧИМОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ФАКТОРА «СИСТЕМАТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ» В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ «МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ» УЧАЩИХСЯ

Турдибоев Дилшод Хамидович

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе.

E-mail: dilshod.turdiboyev.82@mail.ru

Abstract. In this article, it was scientifically and theoretically justified to what extent the pedagogical factor "Systematic thinking" is important in improving students' mathematical literacy. In addition, a mathematical model of the significance of the "Systematic Thinking" pedagogical factor (factor) in increasing students' mathematical literacy was created, and the level of regression dependence (correlation coefficient) was checked using the pair-factor correlation model.

Key words: Mathematical literacy, systematic, thinking, systematic thinking, factor, pair correlation, correlation, regression, correlational dependence, correlational analysis, significance.

Аннотация. В данной статье было научно и теоретически обосновано, насколько педагогический фактор (фактор) «Систематическое мышление» важен в повышении математической грамотности учащихся. Кроме того, была создана математическая модель значимости педагогического фактора «Системное мышление» в повышении математической грамотности учащихся, а уровень регрессионной зависимости (коэффициент корреляции) проверен с использованием модели парно-факторной корреляции.

Ключевые слова: математическая грамотность, систематичность, мышление, системность мышления, фактор, парная корреляция, корреляция, регрессия, корреляционная зависимость, корреляционный анализ, значимость.

Кириш. Психологияда шахсининг фикрлашини бир неча турлари мавжуд бўлиб, улардан бири тизимли фикрлашдир.

Тизимли фикрлаш - бу ўзаро боғлиқ омилларнинг муносабатларидан иборат жараёнлар мажмуидан иборат фикрлаш туридир. Бундай фикрлаш тури кўйилган муаммоларни тўлиқ ёки содда кўринишда ўзлаштиришга йўналтирилган бўлади. Кўйилган муаммони ечимини қандай ишлашини тушуниш ва уларнинг хоссаларини келтиришни асослаш асосида ҳал қилишга қаратилган бўлиб, бугунги кунгача математика ва ижтимоий-сиёсий соҳаларда қўлланилган мураккаб фикрлаш тури ҳисобланади[1,2,3].

Тадқиқот объекти ва методлари

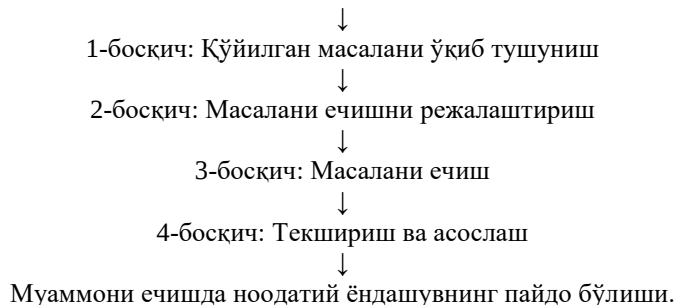
Тадқиқот объектлари сифатида муаллиф томонидан Сирдарё вилояти, Тошкент вилояти ва Жиззах вилоятидаги мактабларда бошланғич синф ўқувчиларининг тизимли фикрлаш кўникмасини ривожлантириш жараёни. Мақолани тайёрлашда республикамизнинг умутаълим муассасаларида халқаро баҳолаш мезонлари

асосида ўқитиш бўйича олиб борлиган тадқиқот ишларини таҳлил қилиш ва математик-статистик усуллар [3,4,5,6].

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Математик нуқтаи назардан тизимли фикрлаш деганда қўйилган масалани қуйидаги босқичларга ажратиб олиш назарда тутилади:

МАТЕМАТИКАДА ТИЗИМЛИ ФИКРЛАШ БОСҚИЧЛАРИ

Ушбу схема бўйича қўйилган масалани ечиш кетма-кетлиги бузилмаса, ўқувчиларни тизимли фикрлаш қобилиятига эга деб ҳисобланади.

1-босқичда ўқувчи берилган масалани шарт ва хулоса қисмларини онгли равишда ажратиб олади. Қайси параметрлар аниқ ва қайси муаммони ечиш кераклигини аниқлаб олади. Агарда масалада чизма чизиш талаб қилинса, чизма чизиб олинади. Бунда, чизманинг аниқ ва содда бўлиши мақсадга мувофиқ.

2-босқичда масалани ечишнинг энг мақбул усули танлаб олинади. Берилган масалани ечишни қайси параметрларни дастлаб аниқлаб олиш керак бўлиши ва қандай асос(аксиома, хосса)лар керак бўлиши аниқлаб олинади.

3-босқичда ушбу босқичда қўйилган масала тизимли равишда ечилади.

4-босқичда Берилган масаланинг топилган ечими асосланади ва текширилади.

Боғлиқликнинг зичлигини миқдорий жиҳатдан корреляция коэффициентлари қиймати билан ифодаланади. Чизикли педагогик корреляция коэффициентини ҳисоблаш учун қуйидаги формуладан фойдаланилади.

$$r_{yx} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}} \quad (1)$$

Ушбу педагогик корреляция коэффициентининг қиймати $-1 < r_{yx} < 1$ ораликда қийматларни қабул қилади. Педагогик корреляция коэффициентининг мусбат қийматлари педагогик омилларнинг тўғридан тўғри боғлиқликни, манфий қийматлар эса, педагогик омилларнинг тескари боғлиқликнинг мавжудлигидан далолат беради. Агар педагогик корреляция коэффициенти, $r_{yx} = \pm 1$ га тенг бўлса, чизикли функционал боғлиқлик билан ифодалаш мумкин бўлади. Агар педагогик корреляция коэффициенти, $r_{yx} = \pm 1$ га тенг бўлса, чизикли корреляцион боғлиқлик мавжуд эмас дейилади.

Педагогик корреляция коэффициенти r_{yx} нинг педагогик омиллар ўртасидаги боғлиқликни турли қийматларда турлича тавсифлайди[4,5].

1. Агар педагогик корреляция коэффициентининг қиймати $-0,3 < r_{yx} < 0,3$ ораликда бўлса, педагогик омиллар ўртасида боғлиқлик деярли мавжуд эмас деб ҳисобга олинади.

2. Агар педагогик корреляция коэффициентининг қиймати $-0,5 < r_{yx} < -0,3$ ва $0,3 < r_{yx} < 0,5$ ораликда бўлса, педагогик омиллар ўртасида заиф боғлиқлик мавжуд деб ҳисобга олинади.

3. Агар педагогик корреляция коэффициентининг қиймати $-0,7 < r_{yx} < -0,5$ ва $0,5 < r_{yx} < 0,7$ ораликда бўлса, педагогик омиллар ўртасида боғлиқлик мавжуд деб ҳисобга олинади.

4. Агар педагогик корреляция коэффициентининг қиймати $-1 < r_{yx} < -0,7$ $0,7 < r_{yx} < 1$ ораликда бўлса, педагогик омиллар ўртасида кучли боғлиқлик мавжуд деб ҳисобга олинади[4,5]. Педагогик корреляция коэффициенти ишончлилиқ нуқтаи назардан таҳлил қилинади ва баҳоланади.

Бизнинг мақоламизда, корреляцион таҳлил қилиш учун

X_i - “Тизимли фикрлаш” фактори

Y_i - “Математик саводхонлик”

Ўқувчиларнинг тизимли фикрлаш кўникмасига эгаллиги бўйича тажриба-синов натижалари

№	Математик саводхонлик (ўқувчилар сони)	Тизимли фикрлаш кўникмасига эга ўқувчилар сони
	Y_i	X_i
1	25	3
2	24	2
3	25	2
4	24	4
5	25	6
6	25	4
7	25	3
8	25	4
9	25	4
10	25	5

1-жадвалдаги маълумотлар асосида “ Y_i -математик саводхонлик”, “ X_i - Тизимли фикрлаш” педагогик омилар ўртасидаги регрессион боғлиқликнинг жипслигини (1) формула(корреляция коэффицентини) ёрдамида текшираемиз.

Бу ерда, $\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$ ва $\bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n}$ ўртача кийматларни ҳисобласак,, $\bar{x}=24,8$; $\bar{y}=3,7$ келиб чиқади.

Юқоридаги ифодалар ва Excel дастури ёрдамида ҳисоблашлар бажариб қуйидаги жадвални ҳосил қиламиз.

2-жадвал

Параметрларини ҳисоблаш натижалари

Y	X5	Y-Y'	X-X'	(X-X')(Y-Y')	(X-X') ²	(Y-Y') ²
25	3	0,2	-0,7	-0,14	0,49	0,04
24	2	-0,8	-1,7	1,36	2,89	0,64
25	2	0,2	-1,7	-0,34	2,89	0,04
24	4	-0,8	0,3	-0,24	0,09	0,64
25	6	0,2	2,3	0,46	5,29	0,04
25	4	0,2	0,3	0,06	0,09	0,04
25	3	0,2	-0,7	-0,14	0,49	0,04
25	4	0,2	0,3	0,06	0,09	0,04
25	4	0,2	0,3	0,06	0,09	0,04
25	5	0,2	1,3	0,26	1,69	0,04
248	37			1,4	14,1	1,6

2-жадвалдаги параметрларни ҳисоблаш натижаларидан фойдаланиб, корреляция коэффицентини ҳисоблаймиз.

$$r_{yx} = \frac{1,4}{\sqrt{14,1 * 1,6}} = 0,294$$

Хулоса. Келтирилган тажриба натижалари асосида ҳисобланган корреляция коэффицентининг киймати **0,294** га тенг эканлиги кузатилди. Педагогик корреляция коэффицентини r_{yx} нинг киймати $-0,3 < r_{yx} < 0,3$ оралиқда бўлса, у ҳолда педагогик омилар ўртасидаги боғлиқлик деярли мавжуд эмас деб, хулоса қилинади. Ушбу ҳисобланган корреляция коэффицентининг кийматига асосан математик саводхонлик билан тизимли фикрлаш омилар ўртасида ўртасида боғлиқлик деярли мавжуд эмаслигини билдиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизimini 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида» 2019-йил 29-апрелдаги ПФ-5712-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018-йил 8-декабрдаги 997-сонли Қарори.
3. PISA–2021 Mathematics Framework (second draft), 46th meeting of the PISA Governing Board, 5-7 November 2018 Prague, Czech Republic.
4. PISA Mathematics in 2021, An analysis of the center for curriculum redesign (CCR), 2016, - 13 b.
5. Implementing the Proposed Mathematics Framework: Recommendations for PISA-2021, Peggy G. Carr, Ph.D., Vice Chair, PISA Governing Board Associate Commissioner, National Center for Education Statistics (NCES) May 25, 2018, - 17 b.
6. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009, -165 b.
7. B.Yu.Xodiyev, T.Sh.Shodiyev, B.B.Berkinov “Ekonometrika”, O‘quv qo‘llanma, T, TDIU bosmaxonasi, 2017, - 148 b.

REFERENS:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifati baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli Qarori.
3. PISA–2021 Mathematics Framework (second draft), 46th meeting of the PISA Governing Board, 5-7 November 2018 Prague, Czech Republic.
4. PISA Mathematics in 2021, An analysis of the center for curriculum redesign (CCR), 2016, -27 b.
5. Implementing the Proposed Mathematics Framework: Recommendations for PISA-2021, Peggy G. Carr, Ph.D., Vice Chair, PISA Governing Board Associate Commissioner, National Center for Education Statistics (NCES) May 25, 2018.
6. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009, -165 b.
7. B.Yu.Xodiyev, T.Sh.Shodiyev, B.B.Berkinov “Ekonometrika”, O‘quv qo‘llanma, T, TDIU bosmaxonasi, 2017, - 148 b.

Муаллиф:

Турдибоев Дилшод Хамидович - Гулистон давлат университети доценти.

UDC 372.800.2

ENHANCING INFORMATION SECURITY EDUCATION IN E-LEARNING THROUGH INTERACTIVE COURSE OF DESIGN

INTERFAOL DIZAYN KURSI YORDAMIDA ELEKTRON TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI TA'LIMINI TAKOMILLASHTIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ЭЛЕКТРОННОМ ОБУЧЕНИИ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРАКТИВНОГО КУРСА ДИЗАЙНА

Mavlonov Sherzod Hazratkulovich

Guliston State University, 120100, Guliston City, Uzbekistan

E-mail: sherlanduzb@gmail.com

Annotation. This article explores the use of interactive course design to enhance the effectiveness of information security education in e-learning environments. The author argue that traditional approaches to teaching information security can be ineffective in today's rapidly changing digital landscape, and that interactive course design can help engage learners and promote active learning. The article provides a detailed overview of the design principles and techniques that can be used to create interactive courses for information security education, including the use of multimedia, simulations, and case studies. This article provides a valuable resource for educators who are looking to improve the quality and effectiveness of information security education in e-learning environments.

Keywords: information security, education, e-learning, interactive course design, multimedia, simulations, case studies, active learning, digital landscape, benefits, challenges, practical tips, examples.

Annotatsiya. Ushbu maqola elektron ta'lim muhitida axborot xavfsizligi ta'limi samaradorligini oshirish uchun interaktiv kurs dizaynidan foydalanish masalasi o'rganildi. Muallifning ta'kidlashicha, axborot xavfsizligini o'rgatishning an'anaviy yondashuvlari bugungi tez o'zgarib borayotgan raqamli muhitda samarasiz bo'lishi mumkin va interaktiv kurs dizayni o'quvchilarni jalb qilish va faol o'rganishni rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada axborot xavfsizligi bo'yicha ta'lim uchun interfaol kurslarni yaratishda foydalanish mumkin bo'lgan dizayn tamoyillari va texnikasi, jumladan, multimedia, simulyatsiya va amaliy tadqiqotlardan foydalanish haqida batafsil ma'lumot berilgan. Ushbu maqola elektron ta'lim muhitida axborot xavfsizligi ta'limi sifati va samaradorligini oshirishga intilayotgan o'qituvchilar uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: axborot xavfsizligi, ta'lim, elektron ta'lim, interaktiv kurs dizayni, multimedia, simulyatsiyalar, amaliy tadqiqotlar, faol o'rganish, raqamli muhit, imtiyozlar, muammolar, amaliy maslahatlar, misollar.

Introduction. In recent years, there has been an exponential growth in the use of digital technology in all aspects of human life, including education. With the emergence of e-learning, the traditional boundaries of education have been redefined, and new opportunities have been created for learners to access high-quality education at their own pace and convenience. However, with these new opportunities come new challenges, and one of the most pressing challenges facing e-learning today is ensuring the security of online education.

The increasing reliance on digital technologies in education has led to the emergence of new security risks, such as hacking, identity theft, and data breaches. These risks can have serious consequences for both learners and educators, and can lead to a loss of trust in the e-learning system. As a result, it is critical for e-learning providers to prioritize information security in their course design and delivery.

Traditional approaches to teaching information security have often been passive and theory-based, relying on lectures and written materials to convey important concepts. However, such approaches may not be effective in today's rapidly changing digital landscape, where threats and risks are constantly evolving. To address this issue, interactive course design has emerged as a promising approach for enhancing the effectiveness of information security education in e-learning environments.

Interactive course design refers to the creation of courses that actively engage learners through the use of multimedia, simulations, and case studies. This approach is grounded in the principles of active learning, which emphasize the importance of learner engagement and participation in the learning process. By using interactive course design techniques, educators can create courses that are more engaging, effective, and memorable, and that can help learners develop the skills and knowledge they need to navigate the complex world of information security.

The purpose of this paper is to explore the use of interactive course design to enhance information security education in e-learning environments. We will begin by discussing the importance of information security in e-learning and the risks and challenges associated with it. Next, we will provide an overview of interactive course design principles and techniques, and examine how they can be applied to information security education. We will also discuss the benefits and challenges of using interactive course design in e-learning environments, and provide practical tips and examples to help educators integrate these techniques into their teaching practice. Finally, we will conclude by highlighting the importance of information security education in e-learning, and the role that interactive course design can play in promoting a safer and more secure e-learning environment.

As e-learning continues to grow in popularity, the need for effective information security education has become more urgent than ever before. By using interactive course design techniques, educators can create courses that engage learners, promote active learning, and help learners develop the skills and knowledge they need to protect themselves and their digital assets. This paper provides a comprehensive overview of the principles and techniques of interactive course design, and will serve as a valuable resource for educators who are looking to enhance the effectiveness of their information security education programs in e-learning environments.

One of the primary challenges in information security education is the rapidly changing threat landscape. As new technologies and attack vectors emerge, it is critical that educators keep pace with these changes and ensure that their curriculum remains up-to-date and relevant. This can be particularly challenging in e-learning environments, where learners may be located in different parts of the world and have different levels of experience and expertise.

Another challenge in information security education is engaging learners and promoting active learning. Many traditional approaches to teaching information security rely on passive learning techniques, such as lectures and readings, which may not be effective in engaging learners and promoting retention of information. Interactive course design can help to overcome this challenge by providing learners with opportunities to actively engage with the material and apply their knowledge in practical scenarios.

Despite these challenges, there are also opportunities for innovation and creativity in information security education. New technologies and pedagogical approaches can be leveraged to enhance the effectiveness of information security education and help learners develop the skills and knowledge needed to succeed in today's digital landscape.

In this context, this article proposes that interactive course design can be a valuable tool for enhancing information security education in e-learning environments.

Design Principles and Techniques for Interactive Course Design. Interactive course design involves the use of various techniques and principles to engage learners and promote active learning. These can include the use of multimedia, simulations, case studies, and gamification, among others. Each of these techniques has its own strengths and limitations, and can be used in different ways to achieve specific learning objectives.

Multimedia is one of the most widely used techniques for enhancing information security education. Multimedia can include a range of media types, such as text, images, audio, and video, and can be used to convey information in a variety of formats. For example, multimedia can be used to create interactive tutorials or demonstrations, which allow learners to explore concepts and techniques in a hands-on way. Multimedia can also be used to create engaging and visually appealing presentations, which can help to reinforce key concepts and make the material more memorable.

Simulations are another effective technique for enhancing information security education. Simulations can provide learners with realistic scenarios in which they can apply their knowledge and skills in a safe and controlled environment. For example, simulations can be used to simulate a cyber-attack, allowing learners to identify and respond to various threats and vulnerabilities. Simulations can also be used to simulate a security breach, allowing learners to practice incident response and forensic techniques.

Case studies are a third technique that can be used to enhance information security education. Case studies can provide learners with real-world examples of security breaches and other incidents, and can help to illustrate the practical implications of security concepts and techniques. For example, case studies can be used to explore the impact of social engineering attacks, or the consequences of a data breach. Case studies can also be used to promote critical thinking and problem-solving skills, as learners are challenged to analyze and interpret complex information.

Gamification is a fourth technique that can be used to enhance information security education. Gamification involves the use of game elements, such as points, badges, and leaderboards, to motivate learners and promote engagement. For example, gamification can be used to create a cybersecurity challenge, in which learners are challenged to identify and respond to various threats and vulnerabilities. Gamification can also be used to promote competition and collaboration among learners, and to provide learners with feedback on their progress and performance.

Benefits and Challenges of Interactive Course Design in E-Learning Environments. Interactive course design can offer a range of benefits for information security education in e-learning environments. Perhaps the most significant benefit is the ability to engage learners and promote active learning. Interactive courses can help learners to become more involved in the learning process, which can improve their understanding and retention of the material. This is particularly important for information security education, which requires learners to develop a deep understanding of complex technical concepts and practices.

Another benefit of interactive course design is that it can provide learners with more personalized and adaptive learning experiences. By incorporating interactive elements such as simulations and case studies, educators can create courses that are tailored to the specific needs and learning styles of individual learners. This can help learners to stay engaged and motivated throughout the course, and can also improve their ability to apply the concepts they have learned in real-world situations.

Interactive course design can also help to improve the accessibility of information security education. By incorporating multimedia elements such as videos and audio recordings, educators can provide learners with multiple ways to engage with the material. This can be particularly important for learners who may have disabilities or who may struggle with traditional text-based learning approaches. Interactive courses can also be designed to be mobile-friendly, which can make it easier for learners to access the material from anywhere, at any time.

Here is a table summarizing the benefits and challenges of using interactive course design in e-learning environments for information security education:

Benefits	Challenges
Increased learner engagement and motivation	Need for technical expertise to develop and maintain interactive content
Active learning and application of knowledge in real-world scenarios	Higher development costs compared to traditional course design
Opportunity for personalized learning and flexibility in pacing	Potential for distractions or technical difficulties
Better assessment and feedback mechanisms for student progress	Limited accessibility for learners with disabilities or slow internet connections
Improved retention and transfer of knowledge to the workplace	Difficulty in adapting interactive content to different learning styles or preferences
Enhanced collaboration and communication among learners	Potential for ethical dilemmas in designing interactive scenarios or simulations
More efficient use of instructor time and resources	Potential for misinterpretation or misapplication of interactive content

It's worth noting that the benefits and challenges listed here are not exhaustive and may vary depending on the specific context and implementation of interactive course design in e-learning environments for information security education.

Related research. There is a significant amount of related research on the topic of enhancing information security education in e-learning through interactive course design. Some notable studies include:

“Interactive E-Learning Course Design for Information Security” by Rui Yang, published in the International Journal of Digital Content Technology and its Applications in 2015. This study explores the design and implementation of

an interactive e-learning course on information security, and evaluates the effectiveness of the course in improving learners' knowledge and skills.

"Designing Interactive E-Learning Course for Information Security: A Study on Learner Engagement" by Anirban Sengupta and Suhang Xu, published in the International Journal of Emerging Technologies in Learning in 2017. This study examines the impact of interactive course design on learner engagement in an e-learning course on information security, and provides insights on how to design effective interactive courses.

"Interactive E-Learning for Cybersecurity Education: A Review of the Literature" by Adriana Vivacqua, published in the Journal of Information Systems Education in 2019. This study provides a comprehensive review of the literature on interactive e-learning for cybersecurity education, and highlights the benefits and challenges of using interactive course design in this context.

"Designing Interactive E-Learning for Information Security: A Framework for Practice" by Xiaobo Liu, published in the Journal of Educational Technology Development and Exchange in 2019. This study proposes a framework for designing interactive e-learning courses on information security, and provides practical guidance for educators on how to implement interactive course design in their teaching practice.

"Design and Implementation of an Interactive E-Learning Course for Information Security Management" by Qingguo Xu and Huayi Wu, published in the Journal of Educational Technology Development and Exchange in 2021. This study describes the design and implementation of an interactive e-learning course on information security management, and evaluates the effectiveness of the course in improving learners' knowledge and skills.

Analysis and results. Based on the reviewed literature, it is evident that interactive course design can enhance the effectiveness of information security education in e-learning environments. The use of interactive elements, such as multimedia, simulations, and case studies, can improve learner engagement and promote active learning, resulting in better knowledge retention and skill development.

For instance, the study by Yang (2015) found that an interactive e-learning course on information security was effective in improving learners' knowledge and skills, with learners reporting high levels of engagement and satisfaction with the course. Sengupta and Xu (2017) also found that interactive course design can improve learner engagement in e-learning environments, particularly when incorporating elements such as real-world scenarios and feedback mechanisms.

In addition, Vivacqua's (2019) literature review highlights the potential benefits of using interactive e-learning for cybersecurity education, including the ability to provide personalized and adaptive learning experiences, as well as the potential for cost savings and scalability. Liu's (2019) proposed framework for designing interactive e-learning courses provides practical guidance for educators on how to implement interactive course design in their teaching practice, with an emphasis on learner-centered design principles.

Furthermore, Xu and Wu (2021) found that an interactive e-learning course on information security management was effective in improving learners' knowledge and skills, with learners reporting high levels of satisfaction with the course and positive changes in their behavior and attitudes towards information security.

However, there are also challenges associated with implementing interactive course design in e-learning environments. These challenges include the need for specialized skills and resources to create interactive elements, the potential for technical difficulties and accessibility issues, and the need to ensure that interactive elements are relevant and effective for learning outcomes.

The analysis of the reviewed literature suggests that interactive course design can enhance the effectiveness of information security education in e-learning environments, but it requires careful planning and implementation to ensure that interactive elements are effective and accessible for all learners.

Conclusion. In conclusion, the use of interactive course design in information security education in e-learning environments can offer a range of benefits, including increased learner engagement, active learning, and improved knowledge retention. However, there are also several challenges that must be considered, such as the need for appropriate technology, sufficient resources, and careful planning and implementation.

Future research should explore further the design principles and techniques that are most effective for enhancing information security education in e-learning environments. Additionally, research can focus on evaluating the impact of interactive course design on learners' outcomes and skills, and on identifying effective strategies for overcoming the challenges associated with implementing interactive courses in this context. By addressing these research gaps, educators can continue to improve the quality and effectiveness of information security education in e-learning environments.

References:

1. Abbas, H. A., Al-Samarraie, H., & Abdelhameed, R. A. (2020). Challenges and opportunities of e-learning amid COVID-19 pandemic. *Open Access Library Journal*, 7(9), 1-15.
2. Maylonov, S. (2022). UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI VA KIBERXAVFSIZLIKNI O'QITISH ZARURIYATI. *Science and innovation*, 1(B7), 1198-1201.
3. Bülanger, F., & Carter, L. (2008). Trust and risk in e-learning environments. *International Journal of Human-Computer Studies*, 66(5), 303-317.

4. Clarke, N. (2020). E-learning and digital education. In The Palgrave Handbook of Global Education Policy (pp. 633-647). Palgrave Macmillan, Cham.
5. Drăgoi, G., & Grosseck, G. (2019). Interactive learning environments in cybersecurity education: A review of the literature. Journal of Information Technology Education: Research, 18, 263-293.
6. Li, X., Li, D., & Zhao, J. (2020). Research on interactive e-learning design based on multimedia technology. International Journal of Emerging Technologies in Learning, 15(10), 142-156.
7. Liu, X. (2019). Designing interactive e-learning for information security: A framework for practice. Journal of Educational Technology Development and Exchange, 12(1), 1-16.
8. Owston, R. (2013). The impact of technology on teaching and learning in higher education. In Emerging Technologies in Distance Education (pp. 1-23). Athabasca University Press.
9. Sengupta, A., & Xu, S. (2017). Designing interactive e-learning course for information security: A study on learner engagement. International Journal of Emerging Technologies in Learning, 12(4), 37-44.
10. Vivacqua, A. (2019). Interactive e-learning for cybersecurity education: A review of the literature. Journal of Information Systems Education, 30(2), 125-135.

Author:

Mavlonov Sherzod Hazratkulovich - Head teacher, Gulistan State University.

UDK: 372.851

FORMATION OF CHILDREN'S IDEAS ABOUT GEOMETRIC SHAPES IN CHILDREN OF JUNIOR AGE GROUPS

KICHIK GURUH YOSHIDAGI BOLALARNI GEOMETRIK SHAKL HAQIDAGI TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ФИГУРАХ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕЙ ВОЗРАСТНОЙ ГРУППЫ

Abdurashidova E'zoza Rauf qizi

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

Abstract. In mathematics classes, children get acquainted with the simplest geometric figures, some of their properties, learn to analyze and evaluate their shape based on the comparison of objects with geometric standards. Children gradually develop a general idea of shape, such an idea becomes the basis for mastering subjects such as geometry and drawing at school. Educators are tasked with showing how to effectively organize training on geometric shapes. Educators show the method of training. Both groups defend their topic. Then the groups start asking each other questions. The teacher guides the discussion with sincerity. Distinguish geometric figures from each other and get acquainted with some of their properties. To introduce children to new geometric figures, their models are compared with models already known to children, or two new models are compared with each other; right four corners are compared with a square, a sphere with a cube, a cylinder with a cube and a sphere. First they are compared in pairs, and then groups of figures are compared with each other, for example, a group of squares with a group of triangles

Keywords: geometric figure, understanding of shapes, mathematical concepts, didactic games, educational materials, teacher, students, objects, circle, square, rectangle

Аннотация. На занятиях по математике дети знакомятся с простейшими геометрическими фигурами, некоторыми их свойствами, учатся анализировать и оценивать их форму на основе сравнения предметов с геометрическими эталонами. У детей постепенно формируется общее представление о форме, такое представление становится основой для овладения такими предметами, как геометрия и черчение в школе. Перед педагогами поставлена задача показать, как эффективно организовать обучение геометрическим фигурам. Воспитатели показывают методику обучения. Обе группы защищают свою тему. Затем группы начинают задавать друг другу вопросы. Учитель ведет дискуссию искренне. Отличать друг от друга геометрические фигуры и знакомить с некоторыми их свойствами. Для знакомства детей с новыми геометрическими фигурами их модели сравнивают с уже известными детям моделями или две новые модели сравнивают между собой; правые четыре угла сравнивают с квадратом, шар с кубом, цилиндр с кубом и сфера. Сначала их сравнивают попарно, а затем группы фигур сравнивают друг с другом, например, группу квадратов с группой треугольников

Ключевые слова: геометрическая фигура, понимание форм, математические понятия, дидактические игры, учебные материалы, учитель, учащиеся, предметы, круг, квадрат, прямоугольник

Kirish. Maktabgacha ta'limi yoshida bilim tez sur'atlar bilan boyib boradi, nutq shakllanadi, bilim jarayonlari takomillashadi, bola eng oddiy aqliy faoliyat usullarini egallab oladi. Maktabgacha talim yosh bolalarning aqliy rivojlanishini ta'minlash ularning kelajakdagi butun faoliyati uchun katta ahamiyatga ega bo'ladi. Kelgusida bolalarning

maktabda o'zlashtirishlari lozim bo'lgan natural son, geometrik figura, miqdor va boshqa tushunchalari abstrakt (mavxum)dir ammo ular real borliqdagi predmetlarga xos bo'lgan bog'lanish va munosabatlarni aks ettiradi. Bolalarning real predmetlarning miqdoriy va fazoviy xususiyatlari va munosabatlari xaqidagi tasavvurlari qanchalik boy bo'lsa, keyinchalik ularning bu tasavvurlardan umumlashtirish va abstraklashtirish yo'li bilan matematik tushunchalarga o'tishi shunchalik oson bo'ladi. Bolalarga matematikadan ta'lim berish va maktabgacha ta'limdagi o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishning maqsadlaridan biri-bu bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirishdir.

Bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish uchun ularga pedagogika, falsafa, mantiq, psixologiya va boshqa bir qator fundamental fanlarda o'rganiladigan xususiyatlar va qonuniyatlarni o'rgatish kerak. Matematik masalalarni yechish jarayoni o'zining mohiyati bo'yicha mustaqil fikrlashni talab qiladi. Matematik tasavvurlarni shakllantirish darajasi turli insonlarda turlicha bo'ladi. Uning shakllanishi doimiy mashq qilishni talab qiladi. Bu mashqlar oila va maktabgacha ta'limda boshlanadi. Har bir mustaqil yechilgan masala, tuzilgan masala va masalani yechish jarayonida uchragan qiyinchiliklarni mustaqil yengishda matonat shakllanadi, ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqotning ob'ekti sifatida maktabgacha ta'lim tashkilotining kichik va o'rta guruhlari, elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlari jarayoni olindi. Mavzuni yoritishda tavsiflash, taqqoslash, kuzatish tahlil qilish usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Geometrik figuralar to'g'risidagi birinchi ma'lumotlarni bolalar o'yinlarda oladilar. O'quv yilining boshida guruhga sharlar nabori, qurish materiallari, geometrik mozaika va, boshqalar olib kiriladi. Tarbiyachi bolalar bilan o'ynab, o'yinning eng boshidanoq geometrik *figuralarning* to'g'ri nomini ataydi, ammo bolalarni uni eslab qolishlariga intilmaydi.[1] Mana shu davrda bolalar zehni boyitish, ularda turli shakllar haqida tasavvur to'plash muhim ahamiyatga ega. Ilk yoshdagi guruhlarda bolalar shar va kubni bir-biridan farq qilishga o'rgatilgan edi. Biroq ba'zi bolalar ikkinchi kichik guruhga birinchi marta keladilar, shuning uchun ishni shar va kub bilan tanishtirishdan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Tarbiyachi kichikintoylar guruhi bilan shug'ullanayotganda sharni ko'rsatadi va nomini aytadi hamda shar yordamida har xil harakatlarni bajaradi: uni stol ustida, kaftlari orasida yumalatadi, qo'lidan qo'lga yumalatib o'tkazadi. U harakat jarayonida gapirib turadi: «Shar yumalayapti. Men sharni u qo'limdan bu qo'limga yumalatib o'tkazdim»,— deydi. Har bir bolaga shar olish va xuddi shunday harakatlar qilish taklif etiladi. Keyin har qaysi kichikintoydan uning olgan shari qanday rangdaligini, yumalaydimi-yo'qmi ekanligini so'raydi va xulosa qiladi: «Kozimda qizil shar, u yumalaydi. Nigorada havo rang shar, u yumalaydi, Sirojda — yashil, u ham yumalaydi. Hamma sharlar yumalaydi». Sharning shakli haqidagi bilimlarni umumlashtirish uchun "turli kattalikdagi sharlar bir-biriga taqqoslanadi. Pedagog bolalarni doira qilib o'tirg'izadi, ularga har xil rangdagi katta va kichik sharlarni ko'rsatib: «Bu nima? Sharning rangi qanaqa? Qaysi shar kattaroq? Qaysinisi kichikroq?» deb so'raydi. U bir bolaga kichik sharni, boshqasiga — katta sharni beradi. Bolalarga sharlarni doira bo'ylab bir-biriga uzatish taklif qilinadi. Oldin katta shar kichik sharni quvib yetadi, keyin esa kichik shar kattasini quvib yetadi.

Mana shunday yo'l bilan bolalarga kub haqida tushuncha beriladi. Bolalar predmetlar shaklini tekshirib ko'rish tajribasiga ega bo'lganliklari sababli ularga birdaniga turli hajmdagi kublarning modellari beriladi. Pedagog avval kubni ko'rsatadi va nomini aytadi. Keyin esa, turli kattalikdagi ikki kubni ko'rsatib: «Bular nima? Kublar qanaqa rangda? Qaysi kub katta (kichik)?»—deb so'raydi. Bolalar kubni ushlab ko'radilar, qirralari bo'ylab barmoq yurgizib chiqadilar, qo'llari orasiga oladilar, yumalatib ko'radilar va uning turg'unligiga ishonch hosil qiladilar. Ular kichik kubni kattasining ustiga qo'yadilar, boshqa predmetlar orasidan kublarni tanlab oladilar, ulardan eng oddiy qurilishlar yasaydilar va hokazo. Buyumlarning shaklini tekshirib ko'rish, idrok qilishning o'ziga xos xususiyatlari. Shaklni ko'rish va his qilish orqali, harakat tuyg'ulari orqali idrok etishni tashkil etish, uning xossalarini namoyon qiluvchi xilma-xil ishlardan foydalanish, figuralar nomini, ularning xossalarini va harakat usullari nomini aytish bolalarning figuralar haqidagi tasavvurlarini aniqlash imkonini beradi.

So'ngra bu figuralar modellarini taqqoslash va guruhlariga ajratish mashqlari o'tkaziladi. Kichikintoylarga bir nechta shar va kubning juftini namunaga qarab topish yoki tanlab olish taklif qilinadi: «Kub (shar) ni ko'rsat» (3—4 figura orasidan). «Shu rangda (kattalikda)gi shar (kub)ni top». Bunday holda shar va kublar bir-biridan rangi va katta-kichikligiga qarab farq qilinadi. «Hamma katta kublar (sharlar)ni tanlab ol». (Kubiklar va sharchalar turli rangga va ikki xil kattalikka ega.) Topshiriqni bajargach, bola juft yoki bir guruh predmetlar uchun umumiy bo'lgan belgilarni aytadi. («Hamma kubiklar katta».)

Kublarni va sharlarni farqlash preometlarni berilgan belgilari bo'yicha tenglash (juftlarini tanlash, guruhlar tuzish) mashqlariga kiradi, ya'ni to'plam haqidagi tasavvurlarni shakllantirish ishi bilan yaqindan bog'lab olib boriladi.

Buyumlarning atrofida barmoq yurgizib ularning shaklini aniqlashga o'rgatish. Tarbiyachi ko'rsatkich barmog'ini modelning konturi yoki teshigi (kesigi) atrofidan aylantirib chiqib, bolalarni predmetlar shaklini ushlab ko'rib tekshirish usuliga o'rgatadi. Agar kichikintoy modelning konturi atrofidan barmog'ini aylantirib chiqishga qiynalsa, bolaning qo'lini ushlab kerakli harakatlarni qilib, unga yordam berish kerak.

Keyinchalik bolaga avval kerakli teshikni ko'rsatishni va so'ngra harakat qilish kerakligini aytish kerak. Bolalar predmetlarning shaklini mexanik tarzda (qo'llar yordamida) emas, balki ko'z bilan chamalab taqqoslash ko'nikmasini egallaydilar. Maxsus mashg'ulotlarda o'rtirilgan sensor tajribalarga tayanib bolalarni doiralari, kvadratlar, uchburchaklarni farq qilish va nomini aytishga o'rgatiladi. Geometrik figuralarning modellari juftlab taqqoslanadi. Masalan, doira bilan kvadrat, kvadrat bilan uchburchak, uchburchak bilan doira va hokazo. Bolalarga turli ranglarga bo'yalgan figuralar beriladi, bunday figuralarni taqqoslash bir xil rangli figuralarni taqqoslashga qaraganda osonroq bo'ladi. Biroq figuralar birinchi marta taqqoslanayotganda, ko'rsatish uchun va tarqatma material sifatida rangi va hajmi bir xil bo'lgan figuralar modelidan foydalaniladi. Keyinchalik bolalarga avval rangi, keyin esa hljmi ham farq qiladigan figuralar beriladi.

Kichkintoylarni geometrik figuralar modellarining konturlari bo'ylab barmoq yurgizib chiqish va qo'l harakatini ko'z bilan kuzatishni o'rgatishga katta e'tibor beriladi. Tarbiyachi figurani ko'rsatadi, uning nomini aytadi, xuddi shunday figurani ko'rsatishlarini bolalardan so'raydi, keyin esa bolalarni «havoda» o'zi bilan birga harakat qilishga jalb etib, figura konturini ko'rsatkich barmog'i bilan bir necha marta aylantirib chiqadi. Kontur atrofida barmoq harakati figuraning butun yuzi bo'ylab qo'l yurgizib chiqish bilan yakunlanadi. Bolalar tarbiyachining qo'l harakatini kuzatib turadilar, keyin esa o'zlari figura modeli bo'ylab qo'l yurgizib chiqib, uning nomini aytadilar. Tarbiyachi 2—3 figura tasviri solingan kartochkalardan foydalanib, bolalarga konturlardan barmoq yurgizib chiqishni mashq qildiradi.[3]

Shakl xususiyatlari bolalarga biror harakat qilishni taklif etish yo'li bilan anglatiladi. Masalan: kichkintoylar figuralarni yumalatib ko'rib, doiraning yumalashini, kvadratning esa yumalamligini aniqlaydilar, «Nima uchun kvadrat yumalamaydi?» — «Burchaklari xalaqit beradi. Doiraning burchaklari yo'q, shuning uchun doira yumalaydi» Bolalar figuralarni bir-biridan farq qilish va nomini aytishni mashq qiladilar. Buning uchun ularga, masalan, mana bunday topshiriqlar beriladi: «Doirani o'ng qo'lingga, kvadratni esa chap qo'lingga ol», «Hamma doirachalarni kartochkaning pastki poloskasiga, kvadratlarini esa yuqori poloskasiga qo'y», «Sening o'ng qo'lingda qanaqa figura bor?» Quyidagi o'yinlar ham foydali: «Xuddi mana shunday figurani top» bolalar tarbiyachining qo'lidagi figuraga o'xshash shakldagi figurani topadilar, «O'z uyingni top» (uychalar turli shakldagi belgilar bilan ko'rsatiladi), «Mashina va poezd uchun g'ildiraklar tanlab ol» (bolalar turli figuralar nabori ichidan doiralari tanlab oladilar), «Domino», «Ornament terish»

Doira, kvadrat va uchburchaklar modelidan to'plamlar miqdorlarini taqqoslashni mashq qildirish uchun namuna va tarqatma material sifatida foydalaniladi. Natijada o'quv yili oxiriga kelib bolalar xilma-xil figuralar orasidan doira, kvadrat va uchburchaklarni modellarining rangi va kattaligi har xil bo'lsa ham topa oladilar. Bolalarni doira, kvadrat va uchburchak haqidagi tasavvurlarni mustahkamlash uchun (doirani o'ng qo'linga ol, kvadratni chap qo'linga ol), qo'lingda turgan narsani nomini ayt, hamma doiralarni chiziqning tepa qismiga, xamma kvadratlarini chiziqning pastki qismiga qo'y kabi topshiriqlardan, shuningdek «Top-chi, haltada nima bor», «Juftihni top», «O'z uyingni top» kabi o'yinlardan foydalanish mumkin. [2]

Matematika mashg'ulotlarida bolalar eng sodda geometrik figuralar bilan, ularning ba'zi xossalari bilan tanishadilar, buyumlarni geometrik etalonlar bilan taqqoslash asosida ularning shaklini tahlil qilish va baholashni o'rganadilar. Bolalarda asta-sekin shakl haqidagi umumiy tasavvur shakllanadi, bunday tasavvur maktabda geometriya, chizmachilik kabi fanlarni o'zlashtirish uchun asos bo'ladi. Tarbiyachilar geometrik shaklga oid mashg'ulotni samarali tashkil etish yo'lini ko'rsatib berish kabi topshiriq beriladi. Tarbiyachilar mashg'ulotni tashkil etish metodini ko'rsatib beradilar. Ikkala guruh o'z mavzusi bo'yicha himoya qiladilar. So'ng guruhlar bir-birovlariga savollar berishni boshlaydilar. Tarbiyachi baxs-munozarani samimiylilik bilan boshqaradi.

Geometrik figuralarni bir-biridan farq qilish va ularning ba'zi xususiyatlari bilan tanishish. Bolalarni yangi geometrik figuralar bilan tanishtirmoq uchun ularning modellari bolalarga oldindan tanish bo'lgan modellar bilan taqqoslanadi yoki ikkita yangi model bir-biri bilan; to'g'ri to'rt burchakni kvadrat bilan, sharni kub bilan, silindrni kub va shar bilan taqqoslanadi. Avval ular juftlab taqqoslanadi, keyin esa figuralarning guruhlari bir-biri bilan masalan, kvadrat guruhi uchburchaklar guruhi bilan taqqoslanadi va hokazo.

Figuralarni ko'rib chiqish va bir-biriga qiyoslash ma'lum tartibda olib boriladi: «Bular nima? Rangi qanaqa? O'lchamlari qanday? Nimadan yasalgan? Bir-biridan nima bilan farq qiladi? Qaysi tomonlari bir-biriga o'xshaydi?» Savollarning ma'lum tartibda berilishi bolalarni figuralarni izchillik bilan ko'rib chiqishga va tekshirishga, bir xil belgilariga qarab taqqoslashga, muhim belgilarini ajratib ko'rsatish, nomuhim belgilari (rangi, o'lchamlari, materiali, fazodagi joylashishi) ga e'tibor bermaslikka o'rgatadi. Bolalarni figuralarning modellari bilan xilma xil ish bajarishlarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega, chunki bu modellar haqidagi tasavvurlar darajasi shaklni idrok etish tajribasining boyligi bilan belgilanadi.

Modellarni sezish — harakat vositasida tekshirib chiqish katta ahamiyatga ega. Ko'rib idrok etishda qo'lning ishtirok qilishi shakllarni yaxshiroq idrok etishga yordam beradi. Bolalar modelni barmoqlarining uchi bilan ushlab ko'rib, uning konturi atrofida barmoq yurgazib chiqadilar. Pedagog ularni figura konturi bo'ylab barmoq harakatini kuzatib borishga undaydi: «qaranglar, barmoq uning atrofida qanday aylanadi?» Model konturi atrofida barmoq yurgazish uning satqi bo'ylab qo'l yurgizib chiqish bilan tugallanadi. Bolalar modellarni yumalatib, har xil holatlarda qo'yadilar va ularning qanchalik to'g'ri yoki to'g'ri emasligini aniqlaydilar. O'rta guruhda bolalargamashg'ulotdan tashqari vaqtda

figuralarni farq qilishni mashq qildirish uchun «Nima yo‘q bo‘lib qoldi?» yoki «Nima o‘zgardi?» kabi o‘yin mashqlari va didaktiko ‘yinlardan keng foydalaniladi. Bolalar qaysi figurani yashirganlari yoki almashtirib qo‘yganliklarini aytadilar.

«Ajoyib qopcha» o‘yini turli variantlarda o‘tkaziladi. Bolalar figuralarni taniydilar, ko‘rib idrok etiladigan namunaga qarab uni paypaslab ko‘rib topadilar yoki, aksincha, ushlab ko‘rib idrok etilgan namuna asosida figurani ko‘rib topadilar. «O‘z uyingni top», «Samolyotlar» kabi o‘yinlar figuralar shaklini idrok etishdagi konstantalik (turg‘unlik)ni o‘stirishga imkon beradi. Buo ‘yinlarda shnurlardan yasalgan kvadratlar, uchburchaklar va boshqalar uychalar, aerodromlar vazifasini bajaradi. Mazkur o‘yinlar takroriy o‘tkazilayotganida bunday uychalar va aerodromlarning o‘lchamini kattalashtirish maqsadga muvofiqdir.

Individual mashqlar o‘tkazish uchun «Juftingni top», «Kartochkaga mos figurani top» va boshqa shu kabi ‘yinlardan foydalaniladi. Bolalar figuralarning rangli va kontur tasvirlarini taqqoslab, tegishli shakllarni topadilar. Predmetlarning shakllarini geometrik namunalar bilan solishtirib ko‘rish. Bolalar oldin geometrik figuralarni ularga o‘xshash shakldagi predmetlar bilan solishtirib ko‘rishni mashq qiladilar. Ular figuralarning modellariga mos predmetlarni tanlab oladilar. Geometrik figuralarni boshqa predmetlardan ajratib olishga, ularga namuna ma‘nosini berishga mana shunday qilib erishiladi. “Xuddi mana shunday shakldagi predmetni top”, “Men aytgan narsani top” va boshqa shu “kabi o‘yin mashqlari o‘tkaziladi.

Bolalar predmetlarning shakllarini geometrik namunalar bilan bevosita taqqoslashdan predmetlarning shakllarini so‘z bilan ta‘riflashga o‘tadilar. Mashqlar uchun avval oddiy shaklda bo‘lgan, detallari yo‘q predmetlar tanlab olinadi. Bir turdagi (hap xil shakldagi bayroqchalar, taxtachalar va shu kabilardan) va har xil turdagi predmetlar (kvadrat shaklli ro‘mol, to‘g‘ri burchakli sharfcha, uchburchakli ro‘mol, galstuk) dan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tevarak-atrofdan mo‘ljallab olish. O‘ng va chap qo‘lni farqlay olish va aytishni, predmet(o‘yinchoq)ni o‘ng qo‘l bilan chapdan onga qo‘yishni o‘rgatish. Bolalarni predmetlarning o‘ziga nisbatan joylashishini aniqlash “yaqin-uzoq”, “tepada- pastda”, “orqada-oldinda” so‘zlarini aytishga va nutqda to‘g‘ri qo‘lashga o‘rgatish. Kichik guruh yoshidagi bolalarini tevarak atrofdan mo‘ljallab olishga o‘rgatish. Matndan tashqari o‘yin va mashg‘ulot ishlanmalarini ham beradi. O‘quvchilar uni o‘qib o‘rganib taqdimot qiladilar. Dasturning asosiy vazifasi kichikintoyini o‘ziga nisbatan mo‘ljallab olishga o‘rgatishdan iborat, boshqacha aytganda, kichikintoy bunda o‘ziga nisbatan o‘ng, chap, yuqori tomon va h.k.z.larni ajrata oladigan bo‘la olishi kerak.

O‘z tanasiga nisbatan fazoda tomonlar bo‘yicha mo‘ljallab olish bu mo‘ljallab olishning birinchi umumlashtirilgan usulidir. “O‘ziga” va “o‘zidan” ga nisbatan mo‘ljallab olishda “o‘ng-chapni” farqlash eng ko‘p qiyinchilik tug‘diradi. Mana shuning uchun ham bola oldin o‘z qo‘llarini farqlashga o‘rgatiladi. Dasturning bu vazifasi ustida ishlash keyingi yosh guruhida ham davom ettiriladi. Bolaning o‘ziga nisbatan mo‘ljallab olishi dasturning yangi vazifasiga- boshqa odamga, buyumlarga nisbatan mo‘ljallab olishga o‘rgatish vazifasiga-o‘tish uchun zarur asos bo‘ladi. Bola hayolan bu sxemani boshqa obyektlarga nisbatan ko‘chiradi va o‘xshashlik bo‘yicha uni boshqa odamdan va buyumlardan ajratadi. Masalan, bolalar o‘yinchoqlarni qarashadi, ular bilan faol harakat qilishadi. Suhbatning borishida tarbiyachi bolalar e‘tiborini harakterli detallarga qaratadi. Masalan, mashina qaralayotgan bo‘lsin; oldinda kabina, orqada kuzov pastda oldingi va keyingi g‘ildiraklar. Buyumlar tasvirlangan qirqma rasmlar, kubchalar mustaqil ravishda detallardan butunni tiklash imkonini beradi, ya‘ni obyektning fazoviy buyumlarini o‘zlashtirish imkonini beradi. Bolalar hali ob‘yektning o‘ng va chap tomonlarini farqlay olishmaydi; bu murakkab malaka maktabgacha katta yoshda o‘zlashtiriladi. Kichik guruhda buyumning fazoviy xarakteristikasini tushunish qisman o‘zlashtiriladi. U holda, deb so‘raladi, bolalarni buyumlarga, boshqa odamga nisbatan mo‘ljallab olishga o‘rgatish zarurmi? “O‘ziga” nisbatan mo‘ljallab olishning o‘zi yetarli bo‘lishi mumkinmi?

Gap shundaki, tevarak- atrofimiz, ya‘ni atrofimizdagi fazo, odamlar har xil buyumlar to‘plami to‘lib toshib yotibdi. Mana shu fazoda mo‘ljallab olish ularning har xil parametrlarini, jumladan, “oldidan”, “orqasidan”, “yonidan”, “ustidan”, keyinroq buyumning “chap” yoki “o‘ng” tomoni kabi parametrlarini hisobga olish majburiyatini yuklaydi. Oldin o‘ziga, so‘ngra boshqa odamga, buyumlarga nisbatan qarama-qarshi tomonlarni ajratish, birinchidan, istiqbolda bolaning faqat “o‘ziga” nisbatangina emas, balki boshqa obyektlarga, boshqa odamga nisbatan mo‘ljallab olish malakasini egallashini ta‘minlaydi. Ikkinchidan, bu bilim va malakalar buyumlar orasidagi fazoviy munosabatlarni bilib olish uchun zarur. Biz bu munosabatlarni haqida ularning tomonlariga- oldingi, yon, yuqori va h.k.z tomonlarga mos kelishlariga qarab, mulohaza yuritamiz. Nihoyat, uchinchidan, hatto ancha chegaralangan fazo chegaralarida ham mo‘ljallab olishing asosiy yo‘nalishlarini bilishni nazarda tutadi. Bu yangi dasturiy vazifa. Bu to‘liq o‘zlashtirilgandan keyingina, uni butun ish mazmunidagi asosiy vazifa deyish mumkin. Elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirish mashg‘ulotlarida bu vazifalar “Qo‘g‘irchoqni cho‘miltirish”, “Qo‘g‘irchoqni kiyintirish” kabi didaktik o‘yinlarda aniqlashtiriladi. Masalan, tarbiyachi kichikintoylarga qo‘g‘irchoqning boshini, yuzini(oyoqlarini) yuvishni, so‘ngra esa, uning(bolaning) o‘zi yuzi, boshi va boshqa a‘zolari qayerda ekanligini ko‘rsatishni so‘raydi.

Bolalarga fazoviy yo‘nalishlarni o‘z gavdasining aniq qismlariga mos qo‘yishni o‘rgatish kerak, yuqoriga- bosh tomonga, pastda-oyoqlar, oldinda yuz, chapda-chap qo‘l, o‘ngda-o‘ng qo‘l. Mashg‘ulotlarda kichikintoylarni pastda-yuqorida, oldinda- orqada, chapda- o‘ngda kabi juft qarama qarshi yo‘nalishlarni farqlashga o‘rgatish kerak. [4]

Bu malakalarga tayanib, tarbiyachi bolalarni “o‘zidan”ga nisbatan oldinga- orqaga, o‘ngga- chapga kabi fazoviy yo‘nalishlarni ko‘rsatish va aytishga o‘rgatish kerak. Masalan, ayyiqchaga oldin o‘ng qo‘l, keyin chap qo‘l bilan silkishni,

qo'g'irchoq qaysi tomonga ketganini, koptok qayoqqa dumalaganini ko'rsatish va aytishni so'raydi; bayroqchalarni oldin tepaga ko'tarish, so'ngra pastga tushirishni; qo'llarni oldinga, chapga o'ngga cho'zish, ularni orqaga yashirishni so'raydi. Bu hil mashqlar vaqtida hamma bola va tarbiyachi bir tomonga qarab o'tirishlari yoki turishlari kerak.

Dastur vazifalarini amalga oshirish "Bayroqcha qaysi tomonni ko'rsatmoqda?" kabi o'yin-mashqlar yordamida bajariladi. Bolalar, masalan, bayroqcha bilan qaysi yo'nalish ko'rsatilayotganini payqab olishlari kerak. Ularning o'zlari bayroqchalar, lentalar, pufaklar, koptoklar yordamida ko'rsatilgan o'yin-topishmoqlarni bajaradilar. Yo'nalishlarni hisobga olgan holda fazoda mo'ljal olishning birinchi tajribasi, fazoning o'zini idrok qilishning qayta qurilishi shunday sekin-asta tarkib topadi. Asosiy yo'nalishlar bo'yicha tashqi dunyoning fazoviy tavsifini o'zlashtirish uzoq davom etadigan jarayondir. Maktab yoshidagi o'quvchilarda fazoni bunday idrok qilish va asosiy yo'nalishlarni bilganlik asosida mo'ljal olish uchun ba'zi asoslarga yaratiladi. Bu bir tomondan. Ikkinchi tomondan esa, tekislikda mo'ljal olishning ba'zi malakalari egallanadi. Bolalar varaq o'rtasini, uning yuqori va pastki qismlarini farqlashni, har xil yo'nalishlarda chiziqlar o'tkazishni o'rganadilar; sanoq materialini ustki va pastki poloskalarga qo'yishni, uni varaqda, kartochkada chapga yoki o'ngga joylashtirishni o'rganadilar.[5]

To'rt yoshga qadam qo'yan bolalarning ish mazmunida yana bitta vazifani, ya'ni buyumlar orasidagi fazoviy munosabatlarning ba'zi variantlarini bilib olish vazifasini ta'kidlash kerak. Bu vazifa o'yinlar shaklida qiziqarli hal qilinadi. Bola katta sonni qanday hosil qilish (1 dan 2, 2 dan 3 va h. k.) mumkinliginigina emas, balki 1 ni ayirish bilan katta sondan kichik sonni hosil qilish (2 dan 1, 3 dan 2, 4 dan 3) ni ham ko'rishlari muhimdir. Shu sababli har bir yangi sonning hosil bo'lishida tarbiyachi tengsizliklardan tengliklar hosil qilishning 2 ta usulini ko'rsatishi kerak. Chunonchi, olmaxonlar bilan archalar misolida u 1 ta archa qo'shadi va buyumlar tengdan — 3 va 3 dan (3 tadan) bo'ladi. Shundan keyin tarbiyachi oldingi kartinani tiklaydi (3 ta olmaxon va 2 ta archa) va tengsizliklardan tengliklar hosil qilishning boshqa usulini ko'rsatadi: 1 ta olmaxonni olib qo'yadi va buyumlar yana tengdan bo'ladi: 2 va 2 (2 tadan). Yangi sonning hosil bo'lishini har xil buyumlarning 3—4 guruhini taqqoslab ko'rsatish kerak. Masalan, tarbiyachi archalarni oladi va ularning o'rniga oldin 2 ta, keyin 3 ta quyonchani qo'yadi (tavsiflangan usulda harakat qilib), quyonchalar soni bilan olmaxonlar sonini taqqoslaydi. Shundan keyin tarbiyachi olmaxonlarni oladi va ularning o'rniga sabzilarni qo'yadi. Har gal bolalar qaysi guruhda buyumlar ko'p, qaysinisida kamligini aniqlaydilar, ularni sanaydilar, (ikki usul bilan) tenglikni tiklaydilar. Bolalar guruhda hammasi bo'lib nechta buyum borligini bilish uchun sanash kerakligini sekin-asta tushuna boshlaydilar.

Tarbiyachi sanash usullarini ko'p martalab ko'rsatadi va tushuntiradi, sanashni o'ng qo'l bilan chapdan o'ngga qarab olib borish malakasini tarbiyalaydi, sanash jarayonida buyumlarning tartibi bilan, ularga qo'l tekkazib ko'rsatish kerak, oxirgi sonni aytib, buyumlarning hamma guruhidan qo'lni aylantirib chiqib, umumlashtiruvchi imo-ishoralarni qilishni o'rgatadi. Sanashga o'rgatish jarayonida bolalarga sonlar tengligini har xil sharoitda — guruhlardagi buyumlar orasidagi masofa har xil, buyumlar kattaliklari bo'yicha har xil, keyinroq esa ularning joylashuvlari shakli bo'yicha har xil bo'lganda ko'ra olishni o'rgatish kerak. Masalan, bir guruhda buyumlar bir-biridan katta masofada joylashgan, boshqa guruhda esa yaqin joylashgan bo'lib, nisbatan kam o'rinni oladi, ammo ularning miqdori ikkala guruhda ham bir xil. Bolalar bunga ikkala guruhdagi buyumlarni sanab chiqib ishonch hosil qiladilar. Katta va kichik buyumlarning tengligi ham, qator yoki biror geometrik figura (masalan, doira, kvadrat, uchburchak) shaklida joylashtirilgan buyumlar tengligi ham shunday qaraladi. Tengliklarni tekshirish uchun bolalarga bir guruh buyumlarni ikkinchi guruh buyumlari qarshisiga (juftlab) joylashtirish, ularni sanab chiqish va topilgan sonlarni taqqoslashni taklif-qilish mumkin. Shuningdek tengsizliklarni taqqoslashga doir mashqlar o'tkazish kerak, bunda bolalarga qandaydir buyumlar ikkinchi taqqoslanayotgan guruhdagi buyumlardak kam joy egallashiga qaramay (ularning joylashuvi kattaligiga qarab), ko'p bo'lishi mumkinligini ko'rsatish kerak. Bu xil mashqlar bolani buyumlarning soni ularning o'lchami va joylashuvlariga bog'liq bo'lmasligini tushunishga olib keladi.

Bolalar buyumlarni sanash malakasini egallab olganlaridan keyin, ularni ob'ektlarni sanab ajratishda, mustaqil ravishda ma'lum sondagi buyumlarni o'z ichiga olgan guruhlar tuzishga o'rgata boshlash, bunda ularga sanash usulini ko'rsatish kerak. Tarbiyachi stolga bir xil ko'p o'yinchoqlarni joylashtiradi va umumiy miqdordan 3 ta o'yinchoqni sanab ajratish kerakligini aytadi. Guruhlardan 1 ta o'yinchoqni olib, tarbiyachi uni stolning boshqa bir chekkasiga qo'yadi va «Bir» deydi. So'ngra indamay yana bitta o'yinchoqni oladi va uni birinchisining oldiga qo'yib, «ikki» deydi va h. k. Tarbiyachi son so'zini u o'yinchoqni ajratib qo'yilgan o'yinchoqlar yoniga qo'yanidan keyingina aytadi. Shundan keyin bolalarga kichkina o'yinchoqlar to'plami tarqatiadi va to'plamdan ma'lum miqdorni (2-3 ta o'yinchoqni) olish taklif qilinadi. Bundan keyin ushbu xildagi mashqlarni o'tkazish maqsadga muvofiq: «Stol atrofiga nechta qo'g'irchoq o'tirgan bo'lsa, shuncha piyolani ajatib sana». «4 ta quyonchani ajratib sana va keltir». 3 ta quyoncha va 4 ta sabzi keltir» va h. k. Shuningdek, nafaqat sanoq malakasini mustahkamlaydigan, balki: shu bilan bir vaqtda shakl, o'lchov haqidagi tasavvurlarni shakllantirish imkonini beradigan, Tevarak atrofda mol'jal (yo'nalish) olishni rivojlantirishga yordam beradigan mashqlarni ham o'tkazish kerak. Masalan, buyumlarni sanash va ularning o'lchamlarini taqqoslash, foyda joylashuvlarini aniqlash (chapda, o'ngda, yuqorida, pastda, ustida, tagida) mumkin.

Ko'rish analizatorlari ishtirokida, buyumlarni sanash bilan bir qatorda, bolalarni tovush chiqarib, ushlab ko'rib, shuningdek harakatlarni sanash bo'yicha mashq qildirish kerak. Masalan, tarbiyachi bolalarga o'zi barabanga, stolga,

childirmaga, metallofonga va h. k. ga necha marta urishini sanashni, necha qadam qo'rganini sanashni taklif qiladi; kartochkaga nechta buyumning rasmi solingan bo'lsa, shuncha harakat qilishni, bolg'acha bilan necha marta ursa, shuncha marta taqillatishni taklif qiladi. Shundan keyin bolalarni aytilgan son bo'yicha harakat bajarishga o'rgatish kerak: «To'rt marta o'tirib turing», «Koptokni uch marta osmonga iring'iting» va h. k. Har xil analizatorlar ishtirokida sanash bolaning yakuniy sonining ma'nosini chuqurroq tushunishiga yordam beradi. O'rta guruhda bolalar birinchi marta 5 gacha bo'lgan sanoq tartibi bilan tanishtiriladi, u yoki bu buyumning tartib bo'yicha o'rnini topish o'rgatiladi. «Qancha?», «Qaysi?», «Sanoq bo'yicha nechanchi?» savollariga to'g'ri javob berishga o'rgatiladi. Bolalarni sanashga o'rgatish mashg'ulotlarning mazmuni quyidagidek bo'lishi mumkin: Tarbiyachi stol ustiga 3 ta har xil (qizil, sariq, yashil) rangli avtomobilni qo'yadi, bolalardan avtomobillarning rangini aytishni, so'ngra stolda hammasi bo'lib nechta mashina borligini sanab bilishni so'raydi. Bolalar «bir, ikki, uch» va h. k. deb sanab, hamma avtomobillarning nechtaligini aytib beradilar. Tarbiyachi yashil avtomobil nechanchi o'rinda turganini qanday bilish mumkinligini so'raydi. Buning uchun ham sanash kerak, ammo boshqacha sanash kerakligini aytadi va avtomobillarni tartibi bilan (chapdan o'ngga qarab) qayta sanaydi: «Birinchi, ikkinchi, uchinchi». Bolalar bilan birga, yashil mashina uchinchi o'rinda turibdi, deya xulosa chiqaradi. So'ngra tarbiyachi sariq mashinani eng oxiriga qo'yadi va bolalarga sariq mashina nechanchi o'rinda turganini aniqlashni so'raydi. Yashil mashina nechanchi o'rinda turganini so'raydi va h. k. Tarbiyachi o'yinchoqlarning o'rinlarini almashtirib, bolalarni sanoq tartibi bo'yicha mashq qildiradi. U har gal buyumlarni chapdan o'ngga qarab, tartibi bilan sanash kerakligini eslatadi.

Shundan keyin bolalarga har xil rangli, masalan, sariq, yashil, ko'k rangli uchta cho'pni stolga qator yoyishni taklif qilish mumkin. Bolalar birinchi, ikkinchi, uchinchi cho'pning rangini aytishlari, shundan keyin uchinchi (ikkinchi, birinchi) cho'pni qizil rangli cho'p bilan almashtirishlari kerak. Topshiriqni bajarib, bolalar qaysi (sanoq bo'yicha qaysi) cho'pni almashtirganlarini aytishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari" O'RMTV Toshkent-2018
2. Chabrova T.L., Djanpeisova G.E. Biz birga o'samiz va o'rganamiz. T.: "Innovasiya - Ziyo", 2020. - 104 b.
3. Sadikova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. Darslik. T.: Taffakur bustoni, 2019. -554 b.
- Джанпеисова Г.Е. Современные аспекты математического образования дошкольников.
4. Методическое пособие. Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2017. - 118 с.
5. Kalendarova Z.K. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda matematik tasavvurini shakllantirishning zamonaviy metodikasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma: "Adabiyot uchqunlari", Toshkent 2018, - 170 b.
6. M.E. Jumayev. "Bolalarda boshlang'ich matematik tushunchalarini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi" Toshkent. «Ilm-Ziyo» Qo'llanma - 2013. 24-36 bet

Muallif:

Abdurashidova E'zoza Rauf qizi – Guliston davlat universiteti stajiyor o'qituvchi.

UDK 377: 373.3/5

FORMATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF PRIMARY CLASS STUDENTS BASED ON FOLK ORAL CREATIVE WORKS

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA MA'NAVIY, AHLOQIY SIFATLARINI XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОБРАЗЦАХ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА НАРОДОВ

Beknazarova Muhlis O'tkir qizi

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: muhlis1994@gmail.com

Abstract. In this article, the realization of the national identity and the feeling of spiritual freedom in our country, the knowledge of our cultural heritage created on the basis of the heart, intelligence, and life experience of our ancestors, and the implementation of various creative and creative works based on this, the feeling of loyalty to the country there is talk about the need to educate students. It is thought that the school textbooks of our country, which is increasing attention to special education, are doing practical work such as studying and promoting artistic works that clearly show the lifestyle and oral artistic creativity of our people. In particular, examples of folk oral creativity given in the textbooks published on the basis of our national curriculum for the primary grade and their positive influence on the growing young generation are discussed. The student gets to know the genres of folk art and understands the life of our people, customs, essence and identity of our national traditions. This, in turn, makes the student spiritually mature and morally educated. Develops

artistic thinking. In this regard, each genre has its place. In this article, we have touched upon each of the genres that children love to read and their analysis.

Key words: folklore, folklore, fairy tale, proverb, proverb, riddle, quick telling, genre, spiritual power, cultural heritage, moral, artistic, thinking, educational-didactic, spiritual, perfection, heritage, hero, nationality, tradition.

Аннотация. В данной статье осознание национального самосознания и ощущения духовной свободы в нашей стране, познание нашего культурного наследия, созданного на основе сердца, ума и жизненного опыта наших предков, реализация различных творческих и созидательных работ, основанные на этом чувстве верности родине, говорят о необходимости воспитания школьников. Думается, что школьные учебники нашей страны, уделяющие повышенное внимание специальному образованию, проводят практическую работу по изучению и популяризации художественных произведений, ярко отражающих образ жизни и устное художественное творчество нашего народа. В частности, обсуждаются примеры народного устного творчества, приведенные в учебниках, изданных на основе нашей национальной учебной программы для начальных классов, и их положительное влияние на подрастающее молодое поколение. Студент знакомится с жанрами народного творчества и понимает быт нашего народа, обычаи, сущность и самобытность наших национальных традиций. Это, в свою очередь, делает ученика духовно зрелым и нравственно воспитанным. Развивает художественное мышление. В этом плане у каждого жанра есть свое место. В этой статье мы затронули каждый из жанров, которые любят читать дети, и их анализ.

Ключевые слова: фольклор, фольклор, сказка, пословица, пословица, загадка, скороговорка, жанр, духовная сила, культурное наследие, нравственное, художественное, мышление, учебно-дидактическое, духовное, совершенство, наследие, герой, народность, традиция.

Kirish. Asrlar mobaynida xalqimizga juda katta ruhiy va ma'naviy quvvat berib kelyotgan milliy qadriyatlarimizni, folklor an'analarimizni yoshlar ongiga chuqur singdirish, har tomonlama yetuk, barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Yurtimiz mustaqillikka erishgach, bunga katta imkoniyatlar yaratildi. Chunki mamlakatimizda kechayotgan milliy o'zlikni anglash va ma'naviy hurlikni his etish ajdodlarimiz qalb qo'ri, aql-zakovati, turmish tajribasi asosida yaratilgan madaniy merosimizni bilishni va shu asosda turli bunyodkorlik va yaratuvchanlik ishlarini amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa xalqimiz turmush tarzini va og'zaki badiiy ijodini o'rganish, targ'ib etish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda.

Tadqiqot ob'yekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot ob'yekti sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy, ahloqiy sifatlarini xalq og'zaki ijodi namunalari asosida shakllantirish jarayoni olindi. Xalq og'zaki ijodi namunalari tahlili, o'qitish metodikasi va badiiy asarlar bilan ishlash metodikasidan keng foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida o'ziga xos tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan xalq og'zaki ijodi namunalari juda katta ma'naviy kuchga ega hisoblanadi. Yoshlarning tarbiyaviy yetukligi, dunyoqarashining shakllanishida katta kuch hisoblanadi. Bu esa har qanday yurt uchun juda zaruriy ehtiyojdir. Shu ehtiyojdan kelib chiqib, yurtimizda ta'lim tizimining barcha bosqichlari o'quv dasturlariga xalq og'zaki ijodi namunalaridan bir necha turlari kiritilgan. Xususan, boshlang'ich ta'limning 2-sinf "O'qish kitobi" darsligiga ertak, masal, maqol, topishmoq va tez aytish kabi janrlardagi xalq og'zaki ijodi namunalari berilgan. Darslikda umumiy holda: 8 ta ertak; 64 tadan ziyod maqol va hikmatli so'zlar; 48 dan ortiq topishmoq; 45 ta tez aytish joylangan.

O'quvchilar darslikdagi xalq og'zaki ijodi namunalari o'qib, o'rganish orqali ajdodlarimizning boy madaniy va ma'rifiy o'tmishini yanada teran anglashi mumkin. O'quvchi xalq og'zaki badiiy ijodiga oid janrlar bilan yaqindan tanishib, xalqimiz turmushini, urf-odatlarini, milliy an'analarimiz mohiyatini va o'zligini anglaydi. Bu esa o'z navbatida o'quvchini ma'naviy kamol toptiradi, axloqiy jihatdan tarbiyalaydi. Badiiy tafakkurini taraqqiy toptiradi. Bu borada har bir janrning o'z o'rnini bor. Bolalar sevib o'qiydigan ertaklarga to'xtalsak.

Boshlang'ich adabiy ta'limda xalq og'zaki ijodiga hos bo'lgan "ertak" janrining bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri tilining ta'sirchanligi, o'tkirligi, ma'nodorligi va so'zlashuv tiliga yaqinligidir. Ertaklarning ko'pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elementlari bilan qo'shilib ketadi. Ertakning o'tkir maroqli syujeti, voqealar rivojidadagi favqulodda ajoyib vaziyatlar o'quvchini maftun qiladi. Undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g'oyaviy yo'nalishi, unda ezgulik-yaxshilikning doimo g'alaba qilishi bolalarni o'ziga tortadi.

Ertak o'qigan bola sehrli olamga tushib qoladi. U olamdagi qahramonlardan o'rnak oladi. Ertak qahramonlari bolani sadoqatga, saxiylikka, dovyuraklig-u, mardlikga chorlab, ahloqiy sifatlarini shakllantiradi. Ana shunday ertaklardan biri 2-sinf O'qish kitobi darsligida "Ertaklar yaxshilikka yetaklar" bo'limidagi "Kenja o'g'il" o'zbek xalq ertagidir.

Ertak qahramonlari bo'lgan ota va uch o'g'il ijobiy fazilat egalari. Unda otaning farzandlarini mustaqil hayotga topshiriq berish orqali qo'yib yuborishi, bu topshiriqlarni aka-ukalar ezgu amallar bilan bajarishi tasvirlangan: ... To'ng'ich o'g'il Farg'ona vodiysining hamma shaharlariga borib, u yerlarga bittadan uy solibdi. O'rtancha o'g'il Buxoro,

Samarqand tomonlarga borib qo'rg'onlar qurdiribdi. Kenja o'g'il safarga chiqibdi. U qayerda bo'lmasin, surishtirib, eng yaxshi, vafodor kishilarni topib, ular bilan do'stlashibdi. Otaga kenja o'g'ilning ishlari ma'qul kelib: Har bir shahardan orttirilgan do'st u yerda qo'rg'on qurish bilan teng! Mening maqsadimni faqat kenja o'g'lim tushunibdi - debdi [5].

Ertakning tub g'oyasi bolani doimo izlanishga, bunyodkorlikka, do'stlik bebaho boylik ekanini anglashga undaydi. Uni og'zaki aytib berishi nutqini o'stiradi, bola tilini yangi so'zlar bilan boyitadi, nutqining ta'sirchanligini oshiradi, bolani bir pag'ona yuksaltirib, ma'naviy va ahloqiy sifatlarini shakllantiradi.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limini to'g'ri tashkil etish, tarbiyalanuvchilar ma'naviy kamolotini ta'minlashda topishmoqlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Topishmoqlar ko'p asrlik xalq donishmandligi durdonalari sifatida inson idroki, kuzatuvchanligi, poetik tasavvur qobiliyatini o'stiruvchi badiiy yaratqidir. Zehnni charxlovchi bu ixchamgina, sirli to'rtlik bolalar uchun tarbiya maktabi bo'lishi ham mumkin. Gap shundaki, topishmoq aytuvchi, g'olib sifatida uning javobini topa olmayotgan tinglovchidan og'zaki holda "Shahar berdingmi?" deb so'rashida bolalarning sha'nini, g'ururini uyg'otish, vatanga muhabbat hissini tarbiyalash bilan birga bilimlilikga yo'naltirish maqsadi ham yotadi. Bundan tashqari shakllanib kelayotgan shaxsga bir qator ijobiy fazilatlar qaror topishiga ko'maklashadi. 2-sinf darsligida berilgan 48 dan ortiq topishmoqlarning barchasi bolani o'ylashga, o'xshatishlar orqali unung javobini topishga undaydi.

Topishmoqlarning tarbiyaviy-didaktik xususiyatlari yana shundan iboratki, og'zaki ijod namunasi bo'lgan bu janr tarbiyalanuvchilarda xalq ijodiga, obrazli so'zga muhabbat uyg'otadi, ularga estetik zavq bag'ishlab, og'zaki she'riyat dunyosiga olib kiradi. O'sib kelayotgan avlodning ma'naviy ehtiyojlariga ozuqa bo'ladi. Ezgulikka chorlab, inson uchun eng aziz bo'lgan ona tiliga, tug'ilgan yurtga muxabbat hissini tarbiyalaydi.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida o'ziga xos tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan xalq og'zaki ijodi namunalaridan yana biri maqol va hikmatli so'zlardir. Maqol, masal, matal, zarbulmasal, naql, hikmat, hikmatli so'z, tanbeh, donishmandlar so'zi yoki otalar so'zi atamaları bilan el orasida yurgan bu janr namunaları g'oyat ommaviy bo'lib umumfolklor hodisasi hisoblanadi [1]. Ma'no va mazmunga boy bo'lgan ixcham satrlar darsligimizning har bir sahifasidan joy olgan. O'quvchilar o'quv yili davomida jami bo'lib 64 tadan ziyod maqol va hikmatli so'zlar bilan tanishadilar, o'rganadilar.

Ibratli satrlar bolaga Vatanni sevisish, uni ardoqlash, ota-onaga hurmat, do'st-u, yorga vafodorlik, ilmga mehr uyg'otish kabi ijobiy xislatlarini shakllantirib, ahloqiy jihatdan tarbiyalaydi. Dunyodagi asl boylik ilm ekanini his qilishga, kasb – hunar egallashga o'rgatadi.

Vatanning tinch – sen tinch.

Vatan qadrin bilmagan o'z qadrini bilmas.

Baxt belgisi ilm va aqlidir.

Bilim va hunar ol, qadrla uni,

Bilim-la hunar ham qadrlar seni.

Darslikda berilgan yuqoridagi maqol va hikmatli so'zlar har bir mavzu yakunida mavzuga mos holda berilgan. Mavzuni o'qib, o'rgangan o'quvchi yakundagi bu ixcham satrlarni o'qib xulosa qilishga o'rganadi.

Xulosa. Xalq og'zaku ijodi namunaları insoniyatning tarixiy ehtiyojlari asosida vujudga kelib, hayotimizda o'zining munosib o'rnini topgan. Ular hozirgi zamonda ham jamiyatni ma'naviy kamol toptirish uchun muhim omil sifatida xizmat qiladi. Shuning uchun ajdodlarimizning bu bebaho merosini yanada chuqurroq o'rganishimiz, tiklashimiz va kamol toptirishimiz uchun aql, kuch va g'ayratimizni ayamashimiz lozim. Har bir davlatning ma'naviy poydevori mustahkam bo'lgandagina, u baquvvat bo'lib, keng ko'lamda rivojlana oladi. Buning uchun esa ajdodlarimiz yaratgan bebaho meros – xalq madaniyati an'analari yanada jonlantirish, taraqqiy ettirish va undan aql-idrok bilan foydalanish lozim. Zero, farzandlarimizga bu ulkan merosni o'rgatish orqali ularning ma'naviy va ahloqiy sifatlarini shakllantirgan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Safarov O., O'rayeva D. O'zbekiston xalqlari etnografiyasi va folklori. –T.: O'qituvchi NMIU, 2007. 136-b.
- 2.Murodov M., Qoraboyev U., Rustamova R. Etnomadaniyat. - T.: Adolat. 2003. 197-b.
- 3.Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.: Inovatsiya- ziyo. 2020.
- 4.Husanboeva Q., Shodiyev F, Hazratqulov M. Boshlang'ich sinflarda badiiy asarlar bilan ishlash metodikasi. O'quv qo'llanma. Samarqand – 2019y. 317-b
- 5.G'afforova T., Nurillayeva Sh., Mirzahakimova Z. O'qish kitobi. 2-sinf uchun darslik. To'rtinchi nashr. Sharq nashriyoti. – T.: 2018.170-B.

Muallif:

Beknazarova Muhlis O'tkir qizi - Guliston davlat universiteti stajiyor o'qituvchi.

UDC 372.854

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL EXPERIMENTAL WORKS IN CHEMISTRY

КИМЁ ФАНИДАН ПЕДАГОГИК ТАЖРИБА-СИНОВ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ РАБОТ ПО ХИМИИ

Bekpulatov Khasan Olim ugli

Guliston State University, 120100, Guliston City, Uzbekistan

E-mail: bekpulatov1994@inbox.ru

Abstract. In the article, the introduction of elements related to the methodological approach to the important educational and educational functions of the methodology of chemistry in general secondary schools, methods of scientific experiment and empirical knowledge of the content of chemistry, chemical theories and theoretical knowledge methods, methodological foundations of chemistry, teaching chemistry based on the main pedagogical laws, issues of formation of students' methodological ideas in the course of teaching are explained in detail.

Keywords: experimental test, mathematical-statistical analysis, methodology of chemistry, methodological approach, scientific experiment, empirical knowledge methods, chemical theories, theoretical knowledge methods, etc.

Annotatsiya. Maqolada umum ta'lim maktablarida kimyo fani metodologiyasini muhim ta'limiy va tarbiyaviy funksiyalariga metodologik yondoshuvga oid elementlarni kiritish, kimyo fani mazmunini ilmiy eksperiment va empirik bilish metodlari, kimyoviy nazariyalar va nazariy bilish metodlari, kimyo fanining metodologik asoslari, kimyo fanini asosiy pedagogik qonuniyatlarga asoslangan holda o'qitish, o'qitish jarayonida o'quvchilarda metodologik g'oyalarni shakllantirish masalalari atroflicha talqin etilgan.

Kalit so'zlar: tajriba sinov, matematik-statistik tahlil, kimyo fani metodologiyasi, metodologik yondashuv, ilmiy eksperiment, empirik bilish metodlari, kimyoviy nazariyalar, nazariy bilish metodlari va boshqalar.

Introduction. Introduction of elements related to a methodological approach to the important educational and pedagogical functions of the methodology of chemistry in general educational schools, [1-2] methods of scientific experiment and empirical knowledge of the content of chemistry, methods of chemical theories and theoretical knowledge, methodological foundations of chemistry, [3] teaching chemistry based on basic pedagogical laws, forming methodological ideas in students during the teaching process, didactic, scientific and methodological work, such as expanding on the basis of logical and integrative principles [4] and teaching chemistry integrally on the basis of development and improving the educational and methodological support for content, pedagogical-experimental work was carried out on the basis of filling out question and answer sheets, writing work, testing, and analyzing the results obtained using mathematical-statistical methods [5].

Materials and methods. In the results of the pedagogical-research carried out on the methodology of teaching chemistry in the general educational schools of our republic, the following problems were evident: despite the fact that chemistry is included in the content of education the main ideas of modern chemistry, in most students scientific visions are not formed; students tend to be slow to observe and systematize phenomena studied in chemistry, generalize, [6] idealize and model, emulate, hypothesize, [7] and master logical factors such as mental experience and proving one's point of view; general education is not adapted to teaching with integrated study literature developed in chemistry, which is being used in practice by school teachers, which leads students to acquire a superficial knowledge of chemistry; in educational literature developed in chemistry, it will be necessary to mutually integrate certain subjects taught in physics, mathematics and English. (For example, when teaching some topics in chemistry, the topics of logarithms and indicative function in mathematics are taught in the upper classes, then this topic will have to be used in the lower classes in teaching chemistry).

Experimental test work was carried out in the following 4 main stages:

Stage 1. Confirming research phase at this stage, the current state of the problem of interdisciplinary integration in the teaching of chemistry in general educational schools, psychological, pedagogical and methodological literature on the problem of research were studied. [8] scientific sources have been analyzed on the problem of integration of the cycle of chemistry and humanities. The practical experience of teachers reflecting the current state of the research problem was studied, [9] the relationship of participants in the educational process with the need to create a methodology for teaching chemistry in general educational schools in conditions integrated with the English language was analyzed and a methodology of pedagogical experiment was developed.

Stage 2. The theoretical research stage at this stage, a conceptual model was developed taking into account the recommendations developed on the basis of scientific research, and an attempt was made to reveal the content of the methodology for organizing educational work with the integration of English and chemical sciences [10]. At this stage, pedagogical experimental methods were developed to determine the effectiveness of the methodology developed in general educational schools.

Stage 3. The stage of Experimental Research at this stage, the areas of pedagogical experience were clarified and methodological work developed on the basis of the scientific novelty of the study was collected, the results of pedagogical experience were analyzed.

Stage 4. At the final stage, the results of the study were summarized at this stage, and mathematical-statistical results were analyzed and conclusions were formed.

Theory and discussion. When determining the criterion of pedagogical experience in the organization of the educational process on the basis of the methodology of teaching students with integrated chemistry, the following knowledge was examined and the results were analyzed:

active use of visual supports that facilitate the perception of information in English in chemistry class;

bilingual-integrative knowledge using specific methods related to chemistry and English;

integrative-communicative approach methodological recommendations aimed at the formation of integrity from various similar components previously allocated, taking into account the goals and objectives of chemical education, through the active participation of students in oral and non-verbal activities;

an individual-oriented approach is that the relationship between educational content and the student's personal experience is established, aimed at taking into account the individual psychological characteristics, inclinations, abilities and interests of each student [3-4];

the principle of development of chemical and linguistic knowledge-principles that imply the possibility of deepening and expanding the experience of knowledge, skills and their use;

systematic actualization in problematic-communicative situations of special (chemical) knowledge [5];

development of students' logical thinking techniques (generalization, comparison, classification) based on chemical and linguistic materials at the same time [6];

compliance with all didactic principles when creating a chemical and linguistic methodological base.

Pedagogical experimental-test work was carried out mainly in 2020-2023. students of the 3rd, 4th, 17th, general schools in Syrdarya region, 5th, 36th, 50th general schools in Samarkand region, 17th, 35th general secondary schools in the Republic of Karakalpakstan were involved in the pedagogical experiment.

Of the 1135 students involved in pedagogical experimental-test work, 579 were involved in the experimental group and 556 in the control group.

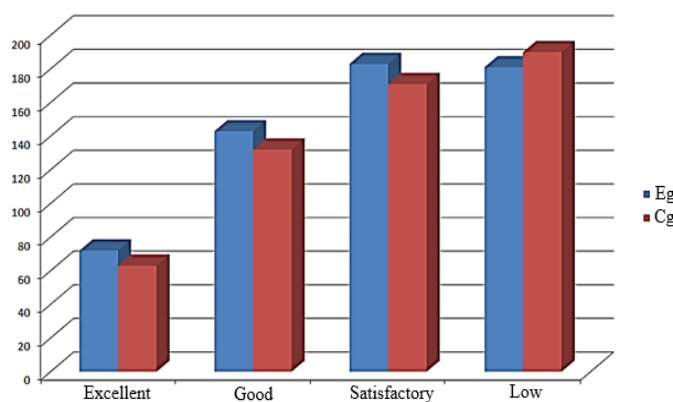

Figure 1. Initial results of pedagogical experiment-test works conducted in chemistry classes of 7-10 grades.

The results shown by the students in each experiment and control group were evaluated on the basis of the following assessment criterion:

5 (excellent)	<i>"Excellent" grade</i> - the ability of students to understand materials in the profile of biology and chemistry in English; students can understand materials in the profile of chemistry; description of equipment, working conditions, laboratory work and production units; the skill to adhere to all didactic principles when creating a chemical and linguistic methodological base; active use of visual supports that facilitate the perception of information in English in chemistry class; active participation of students of the Integrative-communicative approach in oral and non-verbal communicative activities.
4 (good)	A <i>"good" grade</i> is when a student can always apply concepts from chemistry in practice;

	when various specific situations were created, it was put for making mistakes in describing equipment, working conditions, laboratory work and production units, and for having difficulty interpreting.
3 (satisfactory)	“Satisfactory” degree - the student was put for error in the use of his theoretical and practical knowledge of chemistry in the educational process.
2 (unsatisfactory)	“unsatisfactory” grade was put at the expense of the student’s inability to independently complete assignments in chemistry and always rely on the help of his groupmates.

On the basis of the data presented in Figure 1, the appropriation index of all selected respondents in experimental and control groups practically does not differ.

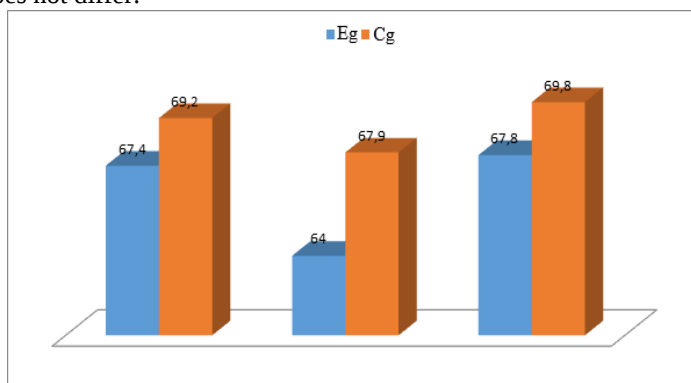

Figure 2. Diagramm of initial obtaining indicators of control and experimental groups.

Based on the scientific and theoretical conclusions recommended by us, the content of teaching students of the upper class (7-10) with integrated chemistry was carried out in experimental and control groups.

Active use of visual supports that facilitate students’ perception of English-language information in chemistry class when organizing the educational process based on the teaching methodology of students with integrated chemistry, [11] bilingual-integrative knowledge using specific methods related to chemistry and English, methodical recommendations aimed at the formation of integrity from various similar components previously allocated, taking into account the goals and objectives of chemical education through the active participation of students in oral and non-communicative activities, an individual-oriented approach, an established relationship between educational content and personal experience aimed at taking into account the individual psychological characteristics, inclinations, abilities and interests of each student, principles that imply the possibility of deepening and expanding the experience of skills and their use, systematic actualization in problematic-communicative situations of special (chemical) knowledge, the development of students’ logical thinking techniques (generalization, comparison, classification) based on chemical and linguistic materials at the same time, educational methodological work based on criteria such as adherence to all didactic principles in creating chemical and linguistic methodical base and other criteria base on conducted teaching-methodical experimental works [12-13].

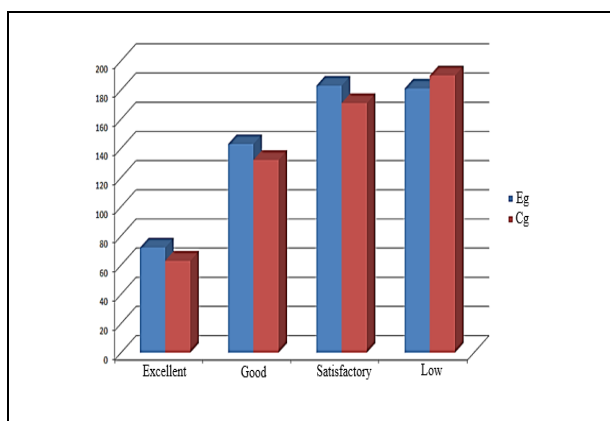

Figure 3. Diagramm of pedagogical experiment-test works results conducted in chemical classes in 7-10 classes.

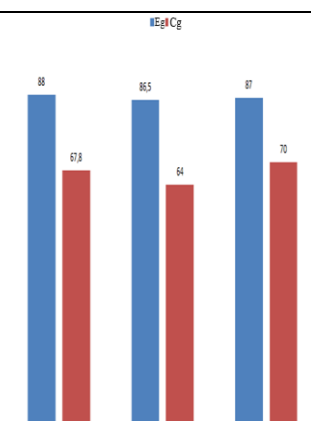

Figure 4. Diagramm of obtaining indicators at the end of the experiment of control and experimental groups.

Work was carried out on the preparation of teacher – experimental groups in the application of the developed methodological project in the process of chemical education in general secondary schools. In addition, there was studied in

grades 7-10, the state of organization of pedagogical experiment-testing, in which the teaching of chemistry was carried out.

The content of additional educational materials on the implementation of effective and high-quality teaching of chemistry lessons has been improved.

CONCLUSIONS. The effectiveness of the proposed methodology in our pedagogical studies was concluded as follows based on the mutual analysis and comparison of the indicators indicated at the end of the experiment by students participating in experimental and control groups. When using most of the mathematical-statistical methods related to the analysis of the results of the study, the results of the analysis were evaluated precisely on the effectiveness achieved according to the result of the change between the qualitative indicators of the acquisition at the end of the experiment of students in experimental and control groups.

The mathematical-statistical analysis of experimental-test work was analyzed on the basis of the following criteria: the average mastering quality indicators of students in experimental and control groups compared the relative and average subtraction coefficients using the middle arithmetic method;

variational indicators of variability in experimental groups have been clarified and a conclusion has been drawn on this basis;

a polygon of sample distributions of experimental and control groups was plotted and the hypothesis of the equality of the mean of prime sets was examined and concluded based on the criteria of the “Xi square” method;

Pedagogical experimental-test general conclusions were drawn from the results of mathematical-statistical correspondence carried out in the test process.

Let's calculate the average values based on the data:

$$\bar{X}_t = \frac{1}{579} [105 \cdot 5 + 203 \cdot 4 + 198 \cdot 3 + 73 \cdot 2] = 3,58$$

$$\bar{X}_n = \frac{1}{556} [55 \cdot 5 + 128 \cdot 4 + 185 \cdot 3 + 188 \cdot 2] = 3,1$$

Then we define the efficiency coefficient as:

$$\eta = \frac{3,58}{3,1} = 1,15$$

the average subtraction coefficient of the experimental and control groups will then be:

$$L = \bar{X}_t - \bar{X}_n = 3,58 - 3,10 = 0,48$$

From this it follows that as a result of the pedagogical experiment carried out, we see that the results of efficiency in the experimental group are increased by 1,15 compared to those in the control group.

Now let's analyze given data in the table 6:

$$S_t^2 = \frac{1}{579} [105 \cdot (5 - 3,58)^2 + 203 \cdot (4 - 3,58)^2 + 198 \cdot (3 - 3,58)^2 + 73 \cdot (2 - 3,58)^2] = 0,85$$

$$S_t = \sqrt{0,85} = 0,92$$

$$S_n^2 = \frac{1}{556} [55 \cdot (5 - 3,12)^2 + 128 \cdot (4 - 3,12)^2 + 185 \cdot (3 - 3,12)^2 + 188 \cdot (2 - 3,12)^2] = 0,94$$

$$S_n = \sqrt{0,94} = 0,96$$

We calculate the reliability range according to the standard error of the sample dispersion and the results of the average value:

$$\bar{x}_t - \frac{t \cdot S_t}{\sqrt{N_t}} = 3,58 - \frac{1,96}{\sqrt{579}} \cdot 0,92 = 3,51$$

$$\bar{x}_t + \frac{t \cdot S_t}{\sqrt{N_t}} = 3,58 + \frac{1,96}{\sqrt{579}} \cdot 0,92 = 3,65$$

$$\bar{x}_n - \frac{t \cdot S_n}{\sqrt{N_n}} = 3,1 - \frac{1,96}{\sqrt{556}} \cdot 0,96 = 3,02$$

$$\bar{x}_n + \frac{t \cdot S_n}{\sqrt{N_n}} = 3,1 + \frac{1,96}{\sqrt{556}} \cdot 0,96 = 3,18$$

Therefore, the reliability range for experimental groups is:

$$[\bar{X}_{t,r} - \Delta_{t,r}; \bar{X}_{t,r} + \Delta_{t,r}] = [3,51; 3,65]$$

$$[\bar{X}_n - \Delta_n; \bar{X}_n + \Delta_n] = [3,02; 3,18]$$

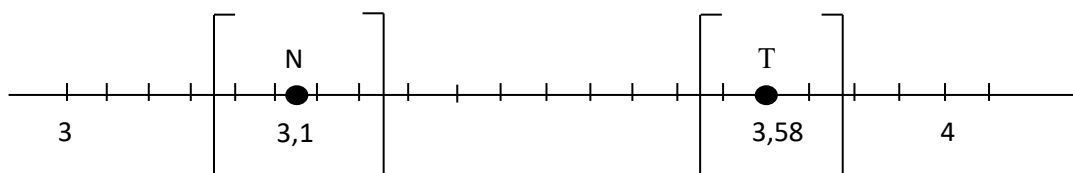

Figure 5. The reliability range for experimental-test groups.

We will cite the following mathematical-statistical conclusions according to the results of the above mentioned review. It can be seen that the results of mathematical-statistical calculations of post-experimental indicators of experimental and control groups confirm that the obtaining efficiency indicators of experimental groups are higher than those of control groups.

We examine the hypothesis posed on the appropriation results of experimental groups. In doing so, H_0 was taken as a hypothesis that the expected probabilities of experimental results in experimental and control groups on appropriation estimates are the same, and the alternative H_1 , not the same in the hypothesis.

H_1 – significant changes are observed in the experimental groups. If defined $\chi^2_{t.c}$ - if the empirical value χ^2 is smaller than the critical value corresponding to $\chi^2_{1-\alpha}((k-1); (l-1))$, i.e. $\chi^2_{t.s} > \chi^2_{kp}$, then the hypothesis H_1 is assumed, where α - the degree of spatiotemporal value is.

$$\chi^2_{emp} = \frac{1}{579 \cdot 556} \left(\frac{(579 \cdot 105 - 556 \cdot 55)^2}{160} + \frac{(579 \cdot 203 - 556 \cdot 128)^2}{331} + \frac{(579 \cdot 198 - 556 \cdot 185)^2}{383} + \frac{(579 \cdot 73 - 556 \cdot 188)^2}{261} \right) = 90,74$$

According to the result of this calculation, since $\chi^2_{emp} = 90,74 > \chi^2_{k;0.05} = 7,8$, the H_0 hypothesis is rejected and the H_1 hypothesis is accepted.

Table 1.

Goups	Average vae	Efficiency coefficient	Xi square	Sample dispersion	Reliability interval	
Experimental group	3,58	1,15	90,74	0,92	3,51	3,65
Test group	3,1			0,96	3,02	3,18

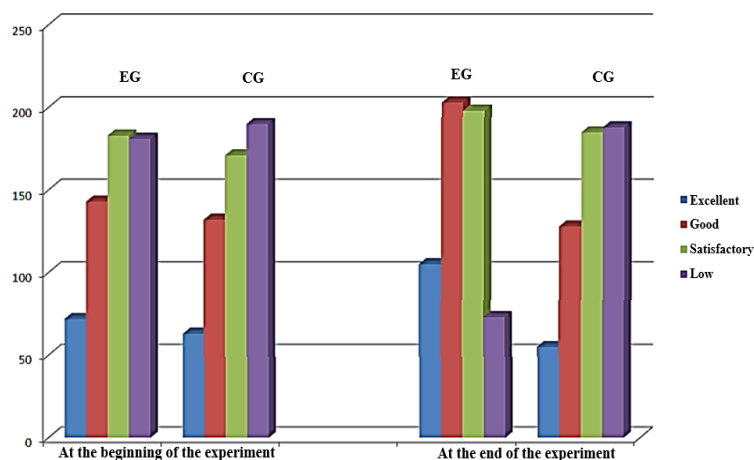

Figure 6. Results of mathematical-statistical correspondence of experimental and control groups on the content of teaching chemistry in an integrated way.

From the results of the research, it can be said that, according to the results in the experimental groups, the methodology for improving the methodology of teaching chemistry in general secondary schools with an integrated course, not only in improving the quality of mastering students of general secondary educational institutions in chemistry, but also showed their effectiveness in the preparation of future teachers of chemistry in higher educational institutions.

According to the results of the experiment, the indicators for mastering the concepts of students in their professional-creative work were proven to be higher in the experimental group compared to the control group through the methods of mathematical statistics. It was observed that the efficiency indicator in this regard is 1,15.

In addition, our results of the cited mathematical-statistical analysis show that the qualitative and effective results of the experimental and test work carried out on the basis of the results of scientific and practical work of our research have been achieved the goals set in our research work.

REFERENCES:

1. Alimova F.A. Improving the effectiveness of teaching chemistry using computer technology. Abstract of the dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences. –Tashkent, 2009. – 22 p.
2. Azizhodjaeva A. Pedagogical technology and pedagogical skill. - Tashkent: "Ukituvchi", 2007.
3. Ajieva M.B. Improving the content and methods of teaching chemistry based on the use of local raw materials (on the example of the topic "Halogens"): Dis. Candidate of Pedagogical Sciences – Tashkent: TSPU Nizami, 2007. – p. 120.
4. Bagrova N.V. Individualization of chemistry teaching in school creative workshops in extracurricular activities: Abstract. dis. candidate of pedagogical Sciences. -Saint Petersburg, 2017. -20 p.
5. Baranova E.B. Final exam in chemistry in US schools// Chemistry for schoolchildren, -2010 No. 2 p. 27-31
6. Baranova E.B. About the organization of control of knowledge, skills and abilities of schoolchildren in chemistry in the countries of the European Union // Sviridov rewadings; Issue 4. / Editorial board: T.N.Vorobyova (ed.) – Minsk BSU, 2008. – pp.338-342
7. Borunova E.B., Perevozchikova N.V. On the implementation of interdisciplinary connections of chemistry with the English language. "Chemistry at School" Magazine -2010 No.1,pp. 26-3
8. Saleeva M.V. Development of linguistic personality in the process of interdisciplinary integration of the linguistics. "Development of personality psychology and pedagogical problems of social pedagogy. RNTC materials. Minsk. – 1998.
9. Kosilova M.F. The costs of an economical brain strategy. Journal "Questions of Psychology" - 1990 No. 2, pp. 110-116
10. Arshansky E.A. Methods of teaching chemistry in humanities classes. Moscow. Ventana_graph -2005 226 p.
11. Bekpulatov H.O. Ajieva M.B. The use of psychological characteristics of students to study chemistry in conditions of integration with the English language.// NamDU scientific newsletter.- Namangan.- 2022.- No. 11.-p.417-421.
12. Bekpulatov H.O. The importance of the psychological characteristics of students in teaching chemistry integrated with English.// GulSU scientific newsletter.- Gulistan.-2022.- No. 4.-p. 61-66.
14. Bekpulatov H.O. The purpose of pedagogical integration in the teaching of chemistry.// Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities. USA-2023. –B.112-115. ISSN (E): 2835-3196 SJIF 2023: 5.385

Author:

Bekpulatov Khasan Olim ugli - Guliston State University, Post doctorate.

UDK 372.800.2

VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT AND THE BENEFITS OF ITS USAGE

VIRTUAL TA'LIM MUHITI VA UNDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

ВИРТУАЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА И ПРЕИМУЩЕСТВА ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Mo'minov Elyor Abdualiyeovich

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: abdualiyevich0506@mail.ru

Abstract. The article describes the virtual educational environment and the benefits of using it. Virtual learning environment components include digital world, digital learning, digital content, online tutorials, digital analytics, digital assessment, distance learning and more. These concepts form the electronic resources of the virtual learning environment. Learning and teaching in a virtual learning environment has its own characteristics. In a virtual educational environment, ICT and all its interactive elements have a positive impact on the work of both teachers and students. This article discusses the stages of creating electronic information and educational resources and the organization of learning based on multimedia.

Key words: Electronic environment, distance education, digital education, digital content, ICT, technology, multimedia, intellectual, online, virtual, teaching methods, virtual educational environment, system.

Annotatsiya. Maqolada virtual ta'lim muhiti va undan foydalanishning afzalliklari bayon qilingan. Virtual ta'lim muhiti tashkil etuvchilari raqamli dunyo, raqamli o'rganish, raqamli kontent, onlayn o'quv qo'llanmalar, raqamli tahlil, raqamli baholash, masofaviy ta'lim va boshqalar iborat bo'ladi. Ushbu tushunchalar virtual ta'lim muhitining elektron resurslarini tashkil qiladi. Virtual ta'lim muhitida o'qish va o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Virtual ta'lim muhitida AKT va uning barcha interaktiv elementlari o'quvchilar bilan bir qatorda o'qituvchilar faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada elektron axborot - ta'lim resurslari yaratish bosqichlari va multimedia asosida o'qitishni tashkil etish masalalari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Elektron muhit, masofaviy ta'lim, raqamli ta'lim, raqamli kontent, AKT, texnologiya, multimedia, intellektual, onlayn, virtual, o'qitish metodikasi, virtual ta'lim muhiti, tizim.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-maydagi "Elektron hukumat" tizimi doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish sifatini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4328-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Elektron hukumat" tizimi va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida idoralararo va idoraviy axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari, dasturiy mahsulotlarni yaratish va joriy etish bo'yicha loyihalarni ishlab chiqish, kompleks ekspertizadan o'tkazish, tasdiqlash, amalga oshirishni muvofiqlashtirish va postmonitoring tartibini tushuntirish maqsadida tashkil etiladi. [1].

Tadqiqot ob'yekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot ob'yekti sifatida virtual ta'lim muhiti va undan foydalanish jarayoni olindi. Kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Elektron ta'lim bugungi kunda oliy ta'limning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu rivojlangan mamlakatlardagi deyarli har bir kampusda qandaydir mavjud bo'lgan kuchdir. Virtual o'quv muhitida VLE (VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT) gibrid kurslar sifatida ko'plab universitet kurslari mavjud. VLE (VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT) - bu onlayn o'quv va o'quv materiallari va virtual aloqa vositalarini taqdim etish va integratsiya qilish orqali o'rganishni osonlashtiradigan veb-asoslangan asboblardan to'plam. Kuchli ta'lim texnologiyasining Internet bilan birlashishi o'rganish tajribasining yangi turini, xususan, Virtual ta'lim muhitini (VLE- VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT) rivojlantirishni taklif qiladi.

VLE (VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT) - bu "O'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida, shu jumladan onlayn o'qitish o'rtasida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan har xil turdagi onlayn o'zaro ta'sirlarni ta'minlaydigan elektron tizimdir" (Japanese Industrial Standards Committee (JISC, 2003)-Yaponiya sanoat standartlari qo'mitasi).

Virtual (lotincha Virtualis-mumkin bo'lgan, ya'ni muayyan bir sharoitlarda sodir bo'ladigan yoki ro'y berishi mumkin bo'lgan) tushunchasi narsalar va hodisalarning vaqt va makonda mavjud bo'lmagan, lekin ob'ektiv narsalar yoki sub'ektiv obrazlarning amalga oshirish ehtimoli mavjud bo'lgan jarayonni anglatadi.

Virtual ta'lim muhiti (VLE-VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT) – ta'lim sharoitida o'qitish va o'qitishni qo'llab-quvvatlash uchun mo'ljallangan dasturiy ta'minot tizimi [2].

Virtual ta'lim sohasi - tashqi dunyoga keng tarqalib, hissiy, intellektual va intellektual qobiliyatini ishlatadigan o'quvchining faoliyati orqali o'zining tashqi sohalarini kashf eta oladigan makondir.

Virtual o'quv muhiti: Bu o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan ta'lim maqsadlarida tashkil etilgan va foydalaniladigan mahalliy, korporativ va global kompyuter tarmoqlarining axborot mazmuni va kommunikativ imkoniyatlarini o'z ichiga oladi; O'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini samarali muloqot qilish uchun yaratilgan va ishlab chiqilgan;

Ta'lim olishning an'anaviy usullaridan farqli o'laroq, ta'lim kommunikatsiyaning tabiati, bilvosita, ham uzoq, ham an'anaviy tarzda "ko'zdan-ko'zga" olib boriladi.

Virtual ta'lim muhiti tezkor o'sib borayotgan, ko'p bosqichli va ko'p funksional tizimni birlashtiradi: 1) asinxron individual ta'limning ochiq modeli doirasida o'quv jarayonida ishtirokchilarning o'zaro aloqalariga xos innovatsion va an'anaviy texnologiyalar; 2) axborot resurslari: ma'lumotlar bazalari va ma'lumotlar, kutubxonalar, elektron o'quv materiallari va h.; 3) zamonaviy dasturiy ta'minot: dasturiy ta'minot kabinalari, elektron aloqa.

Informatika va axborot texnologiyalari yo'nalishida virtual tushunchasi keng ma'noda qo'llanilmoqda. Masalan: virtual mashina, virtual xotira, virtual disk, virtual aloqa, virtual sayohat, virtual sinf va x.k. Birgina ushbu sohasida ham virtual tushunchasi turli shakl va ma'nolarda qo'llanilib kelinmoqda va bir-biridan farqli ma'nolarni anglatadi. Masalan, multimedia tizimlarida virtual tushunchasi virtual borliq ma'nosini beradi. [5]

Elektron va masofaviy texnologiyalar-ta'limning axborot va kommunikatsiya texnologiyalari qo'llangan variantlaridir. Elektron ta'lim (E-Learning) - avval "Elektron ta'lim" atamasi kompyuter yordamida o'qitish deb tushunilgan, biroq axborot texnologiyalari rivoji bilan bu tushuncha yanada kengaytirildi. Bugungi kunda elektron ta'lim

ko'pgina ta'lim texnologiyalarini qamrab olmoqda, ularni shartli ravishda, 2 xil turga, ya'ni sinxron va asinxron turlarga bo'lish mumkin.

Sinxron elektron ta'lim- masofaviy ta'lim hisoblanadi, lekin bu real vaqtda amalga oshiriladigan ta'limdir. U oddiy kunduzgi ta'limga o'xshaydi, farqi shundaki, ishtirokchilar bir-biridan uzoq masofada bo'ladi. Kundan-kunga keng tarqalib borayotgan vebinarlar mazkur ta'lim shaklining eng yorqin ko'rinishidir. Ma'ruzalarni tashkillashtirishda maxsus dasturiy ta'minotlar qo'llaniladi.

Asinxron elektron ta'lim - bu talaba barcha kerakli ma'lumotni onlayn manbalardan yoki elektron axborot tashish vositalari (CD, DVD yoki flashkartalar)dan olishi va materialni o'zlashtirish sur'ati va jadvalini o'zi mustaqil tashkil etishdir. Asinxron elektron ta'lim tizimiga barcha turdagi CD-kurslar va elektron o'qitish kurslari, ostkastlar vaskrinkastlar kiradi. Bugungi kunda elektron ta'lim ko'pchilik OTMlarda ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib qolgan, u shuningdek, malaka oshirish kurslarini tashkil etishda ham o'z o'rnini topgan, ba'zi korporatsiyalarda bo'linmalar mavjud bo'lib, ularning vazifasi xizmatchilar uchun elektron kurslar tashkil etishdir.

Masofaviy ta'lim texnologiyalari - masofaviy ta'lim bu E-Learningga qaraganda kengroq tushunchadir, u interfaol mustaqil ta'limning va qo'llab quvvatlashning intensiv maslahat sintezi hisoblanadi. Shunday qilib, elektron ta'lim masofaviy ta'limning bir bo'lagi hisoblanadi. Masofaviy ta'lim asosiy o'quv materialini o'quvchilarga yetkazib berish va o'quv jarayonida o'quvchi va o'qituvchi orasida interfaol ishlashni ta'minlaydi.

Bunda qo'llanmalarni yetkazib berish kompyuter va Internetsiz ham amalga oshirilishi mumkin.

Masofaviy ta'limning afzalliklari masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'qitishning juda ko'p ijobiy tomonlari mavjud. Yashash joyidan turib, o'qish imkoniyati - chekka qishloqlarda yashovchilarda katta shaharlarga borib, universitetga kirib-o'qish imkoniyati har doim ham bo'lavermaydi. Masofaviy ta'lim texnologiyalari ularga o'z shahridan ketmasdan turib, o'qish imkoniyatini yaratib beradi. O'qish va ishni birga qo'shib olib borish - o'quvchilar ishdan ajralmagan holda ta'lim olish imkoniga ega bo'ladilar, bu, ayniqsa, malaka oshirish yoki ikkinchi oliy ma'lumot oluvchilarga juda qo'l keladi. Sifatli texnologiyalar va o'quv mazmunini egallash-talaba sifatli o'quv materiallari yordamida o'qitilishi, o'qituvchi bilan muloqat qilishi va o'z individual o'quv rejasini tuzishi mumkin.

Baholashning xolisligi-masofaviy ta'lim texnologiyalari bilim sifatining doimiy nazorati, natijalarning baholanishi, inson omilidan xoli bo'lgan xolis avtomatlashtirilgan baholash joylarda moddiy manfaatdorlikni yo'qotishni ko'zda tutadi.[3].

Ta'limda individual yondashuv - o'zgaruvchan grafik, ish va o'qishni birga qo'shib olib borish, shuningdek, o'zlashtirilayotgan materialni ma'lumotni individual o'zlashtirish tezligiga moslash masofaviy ta'limni barcha uchun qulay qilib qo'ymoqda.

Zamonaviy gumanitar akademiya - masofaviy ta'limdagi yetakchilardan biridir. Bu innovatsion OTM bo'lib, u dunyoning turli burchaklarida talabalarga o'z yashash tarzini o'zgartirmasdan, arzon narxlarda sifatli elektron ta'lim olish imkonini beruvchi elektron ta'limdir [3].

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish ikki barobar unumli va vaqtdan yutish mumkin. Multimedia vositalari asosida bilim olishda 30% gacha vaqtni tejash mumkin bo'lib, olingan bilimlar esa xotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar o'quvchilar berilayotgan materiallarni ko'rish asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlash 25-30% oshadi. Bunga qo'shimcha sifatida o'quv materiallari audio, video va grafika ko'rinishda mujassamlashgan xolda berilsa, materiallarni xotirada saqlab qolish 75% ortadi. Multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish quyidagi afzalliklarga ega: berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyati bor; ta'lim olishning yangi sohalar bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi; ta'lim olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishish; olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq saqlanib, kerak bulganda amaliyotda qo'llash imkoniyatiga erishiladi. Informatika va axborot texnologiyalari fundamental fan sifatida kompyuter axborot tizimlari negizida istalgan ob'ektlar bilan boshqaruv jarayonlarini axborot jihatidan ta'minlashni barpo etish metodologiyasini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi.

Kompyuterlarni ta'lim tizimida qo'llash g'oyasi ancha ilgari paydo bo'lgan bo'lgan bo'lsada, ta'lim tizimining barcha sohalarida axborot texnologiyalarini qo'llash multimedia qurilmalari bilan jihozlangan kompyuterlar paydo bo'lgach to'liq ma'noda amaliyotga joriy etilib boshlandi.

Multimedia vositalarini ta'limda qo'llash quyidagilarga imkoniyat yaratadi: ta'limning gumanizasiyalashuvini ta'minlash; o'quv jarayonining samaradorligini oshirish; ta'lim oluvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish (o'zlashtirganlik, bilimga chanqoqlik, mustaqil ta'lim olish, o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini o'zi kamol toptirishga qaratilgan qobiliyatlilik, ijodiy qobiliyatlari, olgan bilimlarini amaliyotga qo'llay olishi, o'rganishga bo'lgan qiziqishi, mehnatga bo'lgan munosabati); ta'lim oluvchining kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirish; kompyuter vositalari va axborot elektron ta'lim resurslari yordamida har bir shaxsning alohida (individual) ta'lim olishi hisobiga ochiq va masofaviy ta'limni individuallashtirish va differensiyalash imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi; ta'lim oluvchiga faol bilim oluvchi subyekt sifatida qarash, uning qadrdimmatini tan olish; ta'lim oluvchining shaxsiy tajribasi va individual xususiyatlarini hisobga olish; mustaqil o'quv faoliyatini olib borish, bunda ta'lim oluvchi mustaqil o'qib va rivojlanib boradi; ta'lim oluvchilarda, o'zlarining kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun hozirgi tez

o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashuviga yordam beradigan zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini hosil qilish [4].

Multimedia vositalari yordamida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish jarayoni zamonaviy, ko'ptarmoqli, predmetga yo'naltirilgan multimediali o'quv vositalarini ishlab chiqishni va foydalanishni talab etadi. Ular tarkibiga keng ma'lumotlar bazasi, ta'lim yo'nalishi bo'yicha bilimlar bazasi, sun'iy intellekt tizimlari, ekspert-o'rgatuvchi tizimlar, o'rganilayotgan jarayon va hodisalarning matematik modelini yaratish imkoniyati bo'lgan laboratoriya amaliyotlari kiradi.

O'qituvchi endi ilm-fan, texnika va axborot sohasida erishilgan yutuqlarga mos kelmasligi kerak emas: ta'lim sifatini kutish zaruriyati bu taraqqiyotning tez va professional o'sishiga erishish zarurligini anglatadi.

Mazkur shartlar, birinchi navbatda informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarini innovatsiyalarga o'rgatish uchun virtual ta'lim muhiti salohiyatini o'rganishning dolzarbligi va ahamiyatini belgilaydi.

Ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning manfaatdorligini (motivatsiyasini) oshirishga ko'maklashish imkoniyatlariga ko'ra, shuningdek, har xil turdagi multimediali o'quv axborotlarining uyg'unlashuvi, interfaollik, moslashuvchanlik sifatlariga ko'ra multimedia foydali va mahsuldor ta'lim texnologiyasi hisoblanadi. Interfaollikning ta'minlanishi axborotlarni taqdim etishning boshqa vositalari bilan taqqoslaganda raqamli multimedialarning muhim yutuqlaridan hisoblanadi. Interfaollik ta'lim oluvchining ehtiyojlariga mos ravishda tegishli axborotlarni taqdim etishni nazarda tutadi. Interfaollik ma'lum bir darajada axborotlarni taqdim etishni boshqarish imkonini beradi: ta'lim oluvchilar dasturda belgilangan sozlovlarni individual tarzda o'zgartirishi, natijalarini o'rganishi, foydalanuvchining muayyan xohishi haqidagi dastur so'roviga javob berishi, materiallarni taqdim etish tezligini hamda takrorlashlar sonini belgilashi mumkin. Lekin multimedialardan foydalanishda bir qator jihatlarni e'tiborga olish muhim. Multimedia taqdim etilayotgan o'quv materiallari tushunish uchun qulay bo'lishi, zamonaviy axborotlar va qulay vositalar orqali taqdim etilishi talab qilinadi. Multimedia texnologiyalarining barcha imkoniyatlarini to'liq ochib berish va ulardan samarali foydalanish uchun ta'lim oluvchilarga salohiyatli (kompetentli) o'qituvchining ko'magi zarur bo'ladi.

Darsliklardan foydalanilgandagi singari, multimedia vositalarini qo'llashda ham ta'lim strategiyasi ta'lim jarayonida o'qituvchi nafaqat axborotlarni taqdim etish, balki ta'lim oluvchilarga ko'maklashish, qo'llab-quvvatlash va jarayonni boshqarib borish bilan shug'ullangandagina mazmunan boyitilishi mumkin. Odatda, chiroyli tasvirlar yoki animatsiyalar bilan boyitilgan taqdimotlar oddiy ko'rinishdagi matnlarga qaraganda ancha jozibali chiqadi va ular taqdim etilayotgan materiallarni to'ldirgan holda zaruriy emosional darajani ta'minlab turishi mumkin. Multimedia vositalari har xil ta'lim yo'nalishlari (stillari) uyg'unligida qo'llanilishi va ta'lim olish hamda bilimlarni qabul qilishning turli ruhiy va yoshga doir xususiyatlariga ega bo'lgan shaxslar tomonidan foydalanilishi mumkin. [6]

Xulosa. Shunday fikr ham mavjudki, fanning asosiy vazifalaridan biri - axborot tizimlari nima, ular qanday o'rinni egallaydi, qanday tuzilmaga ega bo'lishi lozim, qanday ishlaydi, uning uchun qanday qonuniyatlar xos ekanligini aniqlashdir. Yevropada informatika sohasida quyidagi asosiy ilmiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin: tarmoq tuzilmasini ishlab chiqish, kompyuterli integratsiyalashgan jarayonni ishlab chiqarish, iqtisodiy va tibbiy informatika, ijtimoiy sug'urta va atrof-muhit informatikasi, professional axborot tizimlari. Multimedia tizimining paydo bo'lishi ta'lim, fan, san'at, kompyuter treninglari, reklama, texnika, tibbiyot, matematika, biznes, ilmiy tadqiqot kabi bir qancha kasbiy sohalarda revolyutsion o'zgarishlar yuzaga kelishiga olib keldi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Elektron hukumat" tizimi doirasida axborotkommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish sifatini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida". PQ-4328-son qarori 2019-yil 21-may.
2. Alavi M. "Computer-Mediated Collaborative Learning: An Empirical Evaluation" MIS Quarterly, June, 1994, 159-174.
3. S.S. G'ulomov va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologiyalari: Oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik / Akademik S.S. G'ulomovning umumiy tahriri ostida. -«Sharq», 2000.
4. M.T.Shodmonqulov. Raqamlashtirish jarayonida "Ta'limda axborot texnologiyalari" fanini zamonaviy elektron axborot-ta'lim resurs asosida o'qitish vositasi sifatida qo'llash. Fizika, matematika va informatika. Ilmiy uslubiy jurnal. 2022-yil, №2 soni. 127-132-betlar.
5. D.E.Toshtemirov., Niyozov M.B, Yuldashev U, & Sherali's, S. I. (2020). Resource support of distance course information educational environment. Journal of Critical Reviews, 7(5) 399-400-betlar
<https://fayllar.org/raqamli-texnologiyalar-asosida-virtual-talim-vositalaridan-foy.html>

Muallif:

Mo'minov Elyor Abdualiyevich - GulDU tayanch doktoranti.

UDK: 371.7

**METHODOLOGY FOR PREPARING PRIMARY CLASS STUDENTS FOR THE REQUIREMENTS OF
INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS**

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI XALQARO BAHOLASH DASTURLARI TALABLARIGA
TAYYORLASH METODIKASI**

**МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ТРЕБОВАНИЯМ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ПРОГРАММ ОЦЕНКИ**

Turanova Iroda Egamberdiyevna

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: irodaturonova867@gmail.com

Abstract. In this article, the decisions, decrees and orders adopted in the education system of our country and reforms to ensure their implementation, the theoretical foundations of the methodology of preparing primary school students for international assessment programs, the concept of international assessment are presented. Methods of preparing primary school students for international assessment programs, in particular, it is discussed about the step-by-step preparation of primary school students for PIRLS international assessment program through tasks and tests based on the texts given in the textbooks of our country.

Key words: PIRLS, PISA, TIMSS, elementary school, method, IEA

Аннотация. В данной статье представлены решения, указы и распоряжения, принятые в системе образования нашей страны и реформы по обеспечению их реализации, теоретические основы методики подготовки учащихся начальных классов к программам международного оценивания, понятие международного оценивания. Методы подготовки младших школьников к международным программам оценивания, в частности, речь идет о поэтапной подготовке учащихся начальных классов к международной программе оценивания PIRLS через задания и тесты на основе текстов, приведенных в учебниках наша страна.

Ключевые слова: PIRLS, PISA, TIMSS, начальная школа, метод, IEA

Kirish. So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarida malakali kadrlar va yetuk mutaxassislariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasiga har tomonlama e'tiborni kuchaytiradi. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir [1]. Shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilingan edi. Mazkur qaror ijrosini ta'minlash va ta'lim tizimini yanada takomillashtirish maqsadida 2019-yil 29-aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 5712-sonli Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmondan ko'zda tutilgan maqsad mamlakatimiz 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga erishishdir.

Tadqiqot ob'yekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot ob'yekti sifatida mamlakatimiz boshlang'ich sinf darsliklarida berilgan matnlarga PIRLS xalqaro baholash dasturiga tayyorlash jarayoni olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda pedagogik kuzatish, test, pedagogik tahlil, bolalar ijodini o'rganish usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) qariyb 65 yil mobaynida ta'lim jarayonini o'rganish va qiyosiy tahlil qilish bo'yicha yetakchi tashkilotlardan biri bo'lib kelmoqda [2]. Ushbu tashkilot ta'lim sohasida davlat siyosati va uning amalda joriy qilinishini o'rganish bo'yicha turli tadqiqotlar olib boradi. Bu tadqiqotlar ta'lim tizimi va natijalarini o'rganibgina qolmay, balki ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Ta'lim jarayoni iste'molchilari, aynan o'quvchilarning bilimlarini baholashda ma'lum yoshdagi o'quvchilar sinfi (maktabi) tanlab olish orqali sinovdan o'tkaziladi va bu natijalarga ta'sir etuvchi omillar ya'ni: maktabda yaratilgan shart-sharoit, maktab resurslar, o'qitish usullari, o'quvchilarning uyda ta'lim olishlari qay darajada rag'batlantirilishi maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar hamda ota-onalardan so'rovnomalar olish yo'li bilan aniqlanadi.

Respublikamizda o'quvchilar bilimini baholash xalqaro dasturlarining (PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS) joriy qilinishi milliy ta'lim tizimi sohasidagi katta yutuqlardan biri bo'ldi. Shu bilan birga, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi:

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

PIRLS - 4-sinf o'quvchilarining keng qamrovli to'rtta tushunish jarayonini baholaydi. Bular: diqqatni jamlash va aniq ma'lumotni topish, to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish, g'oyalarni va axborotni talqin qilish, uyg'unlashtirish, kontekst va matn elementlarini baholash hamda tanqid qilish jarayonlaridir.

TIMSS - 4-va 8-sinf o'quvchilarining tabiiy-ilmiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonligini baholash;

TALIS - rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish;

PISA - 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash.

EGRA va EGMA esa boshlang'ich sinflarda o'qish hamda matematika bo'yicha ko'nikmalariga baho beradi. Baholash natijalariga ko'ra yangi o'quv dasturlari, o'qitish uslubi va yondashuvlar O'zbekiston yoshlarining yaxshi natija ko'rsatishi uchun moslashtiriladi [3].

O'quvchilarni mazkur dasturlar talablari asosida tayyorlash maqsadida "Milliy dastur" va u asosida darsliklar yaratilib amaliyotga joriy qilinmoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari oliy ta'lim dargohida o'qishlari jarayonida ta'lim jarayoni ishtirokchilari bilimi va salohiyatini baholash xalqaro dasturlari PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS ning talablarini o'zlariga bajara olishni va ayni vaqtda dastur mohiyati hamda talablarini o'quvchilarga singdirish, dastur asosida ishlash metod va usullarini ham o'rganishlari zarur. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, xalqaro standartlar talablarini joriy etish maqsadida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. Respublikamizda amalga oshirilayotgan amaliy qadamlarga ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA-ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi)ning nufuzli tashkiloti bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish misol bo'la oladi.

2021-yilda PIRLS xalqaro baholash dasturiga mamlakatimiz ilk marotaba ishtirok etdi va har besh yilda o'tkaziladigan ushbu xalqaro dasturning beshinchi davriyligi bo'lib o'tdi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning xalqaro baholash dasturlarida samarali ishtirok etishi bevosita boshlang'ich sinf o'qituvchilarining diqqati va dunyoqarashiga bog'liq. Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifi ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir. O'quvchilarda bunday ko'nikmalarni shakllantirishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'rni beqiyos.

Kuzatishlarimiz boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro baholash dasturlariga tayyorlashda darslikda berilgan mavzularni o'rganishni quyidagi toshiriqlar asosida amalga oshirish o'quvchilarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishlarida, olgan bilimlarini amaliyotda qo'llashga o'rgatishda samarali natijalar berishini ko'rsatdi. Quyida 2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligida berilgan mavzularga tuzilgan topshiriqlarning ba'zilar haqida to'xtalib o'tamiz.

Chumolining jasorati. Qadim zamonlarda turli-tuman gul va maysalarga burkangan keng o'tloq bo'lgan ekan. U yerda qo'y-qo'zilar, kakliklar, tipratikanlar, toshbaqalar bilan birga turli hasharotlar ham ahil-inoq yashar ekan. Bir yili yoz juda issiq kelibdi. Yomg'ir deyarli yog'mabdi. Jazirama quyosh tig'ida o'simliklar qurib, qovjirab qolibdi. Shunday kunlarning birida yaylovga o't ketibdi. Kutilmagan yong'in jonzoatlarni vahimaga solibdi. Hamma **tumtaraqay** qocha boshlabdi. Birgina chumoli qochmabdi. U o'tloq yaqinidagi buloqdan mitti og'izchasida suv keltirib olovga purkay boshlabdi. Bu holni ko'rgan boshqa jonzoatlar shunday deyishibdi:

- Ey chumoli, esingni yedingmi?! Sen olib kelyotgan suv zarrasi bilan olov o'chib qolarmidi? Qo'y bu ishingni, joningni asra!

Shunda chumoli yumushidan to'xtamay javob beribdi:

-To'g'ri aytasiz, bir zarra suv yong'inni o'chirmaydi. Lekin men urinib ko'rmoqchiman. Chunki bu o'tloq - mening vatanim. Uni asrash uchun menda zarradek imkoniyat bo'lsa shu imkoniyatdan foydalanaman.

Chumolininng bu gapi o'tloq ahliga qattiq ta'sir qilibdi. Har tarafga chopayotgan jonzoatlar birdan to'xtab, chumolining ortidan ergashishibdi. Asalari chelakchasida, kaklik tumshug'ida, qo'y-qo'zilar og'zida suv keltirib, olovni o'chirishga shoshilishibdi. Xullas barcha jonzoatlar bir yoqadan bosh chiqarib, olovga suv sepishganida xuddi osmondan yomg'ir yog'gandek bo'libdi. Shu tariqa yong'in o'chirilibdi. (Sa'dullo Quronov).

1-Savol

Ertakdagi voqealar qaysi faslda yuz bergan? _____

2-Savol

Ertakdagi turli jonzoatlarning bir-biriga bog'liqligi nimada?

- A) Ular bir-biriga mehribon.
- B) Ular bir-biriga yordam beradi.
- C) Ular bir o'tloqda yashaydilar.
- D) Ertakdagi turli tuman jonzoatlar bir-biriga umuman bog'liq emas.

3-Savol

O'tloqqa o't ketishining sababi nimada?

- A) Ob-havoning issiqligi
- B) Mavsumning quruq kelishi

- C) Hayvonlarning e'tiborsizligi
- D) O'tloqqa kelgan bolalarning xatosi

4-Savol

Nima uchun chumoli o'tloqdagi yong'indan qochib ketmadi?

- A) Chunki do'stlarini qutqarmoqchi edi.
- B) Vatanidan kechib ketolmadi
- C) Daraxtlar va o't-o'lanlarni yong'indan asramoqchi edi.
- D) Hayvonlar orasida maqtanmoqchi edi.

5-Savol

Chumoli do'stlarining savoliga qay holatda javob berdi?

- A) Horg'in, charchagan edi.
- B) Noiloj edi.
- C) Qo'rquvda edi.
- D) Muhim ish bilan band edi.

6-Savol

Nima deb o'ylaysiz? Chumoli yolg'iz o'zi yong'inni o'chira olarmidi? _____

7-Savol

Barcha jonzotlarning yong'inni o'chirish uchun birgalashib harakat qilishiga nima sabab bo'ldi?

- A) Chumolining mehnatsevarligi.
- B) Ona Vatanga muhabbat.
- C) O'zlariningnimaga qodirligini ko'rsatmoqchi bo'lishdi.
- D) Chumolining qahramonligi.

8-Savol (Gapdagi bo'sh joyini to'ldiring)

Ertakdagi jonzotlar _____ harakat qilganligi uchun o'tloqni yong'indan saqlab qolishdi.

9-Savol

Chumoliga ta'rif bering.

- A) Jasur, qo'rqmas
- B) Mehnatsevar
- C) Maqtanchoq
- D) Mehribon

10-Savol

Muallif chumolining fe'lini sizga qanday qilib ko'rsatib beryapti?

- A) O'zidan katta turli jonzotlar bilan do'stlashganligi orqali
- B) Zarradek suv bilan yong'inni o'chirishga harakat qilganligi orqali
- C) Do'stlariga yaxshi gapirganligi orqali
- D) Boshqalarni savoliga javob berayotganda ham yumushini davom ettirayotganligi orqali.

Yuqorida keltirilgan savol, test va topshiriqlar dastlab 2-sinf o'quvchilari uchun biroz qiyinchilik tug'dirishi tabiiy hol. Chunki bugungi kunga qadar o'quvchilarimiz darsliklarda keltirilgan ma'lumotlarni qay darajada anglab yetganligiga, matndan o'zlari uchun hayotiy xulosalar chiqarganligiga emas, balki malumotlarni qay darajada o'qiy olishiga ko'proq ahamiyat qaratilgan edi. Matnlarni mustahkamlash uchun berilgan savollar ham aynan matndagi qaysidir jumlani qayta o'qib berishga qaratilgan edi. Bu esa mavzu yuzasidan keltirilgan ma'lumotlarni to'liq anglash uchun yetarli emas deb o'ylaymiz. O'quvchilar yuqorida keltirilgan "Chumolining jasorati" matniga tuzilgan savol, test hamda yozma topshiriqlarimizga javob topar ekan, ular aniq tushuntirilmagan g'oyalar yoki malumotlarga nisbatan tushuntirishlar beradilar. O'quvchilar oddiy xulosalar bilan bir qatorda, matndagi axborotlarni talqin qilishda va uyg'unlashtirishda aniq yoki umumiy ma'lumotlarga e'tibor berishlari yoki tafsilotlarni umumlashtirishlari mumkin. O'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarini rivojlanishiga alohida ahamiyat berish mamlakatimizning navbatdagi PIRLS xalqaro tadqiqotida munosib ishtirok etishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. T.: «Sharq». 2019. – 40 b.
2. O'quvchilarning matematik, tabiiy-ilmiiy fanlar hamda o'qish savodxonligini baholashga mo'ljallangan topshiriqlar to'plami. T. 2021. – 120 b.
3. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosrheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi, Toshkent, Noshir, 2009. – 340 b.
4. Sidoorova G.A. "PIRLS 2021 xalqaro solishtirma tadqiqoti doirasida o'qish savodxonligini baholashning o'ziga xos xususiyatlari" xalqaro vebinar ma'lumotlari, 2021. – B.15-17.
5. Amonov U.S. O'qish darslarida maqol janridan foydalanish usullari va ahamiyati: 2021. - 124 b.

6. Adizova N.B. 3-4-sinf ona tili darslarida qo'llanadigan tayanch kompetensiyalar. // Journal of Advanced Research and Stability. Volume: 02 Issue: 01 | 2022. – B. 78-82.
7. Saidova M.J., Ibrahimova M.F. An integrated approach to the use of pedagogical technologies in primary school mathematics// Middle European Scientific Bulletin. Volume 8, January 2021, - P. 174.
8. Ergashovna S.G. Formation of concepts about length in primary school students, developing length measuring skills. – 2021. – 120 p.
9. Джураева С.Н., Дустова Д.С. Способы воспитания личностных качеств у студентов педагогической специальности //Academy. – 2019. – №. 6 (45). – С. 96-98

Muallif:

Turanova Iroda Egamberdiyevna - Guliston davlat universiteti, Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi.

УДК 372.881.111.1

THE SIGNIFICANCE OF THE METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOBILITY OF STUDENTS

ТАЛАБАЛАРНИНГ КАСБИЙ МОБИЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНING АҲАМИЯТИ

ЗНАЧЕНИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Суёнова Гулчехра Холмаматовна

Жиззах политехника институти, 130100. Жиззах вилояти, Жиззах шаҳри, Ислон Каримов кўчаси, 4 уй.

E-mail: gulchexra_suyunova2023@gmail.com

Abstract. In this article, in the case of teaching foreign languages, taking into account the individual level of development of readiness for professional mobility, subject-subject relations between students and teachers, developing a model for the development of readiness for professional mobility, the role and importance of appropriate individual and group forms and methods of organizing the educational process are detailed.

Key words: vertical, horizontal, professional mobility, career values, professional orientation

Аннотация. В данной статье на примере обучения иностранным языкам с учетом индивидуального уровня развития готовности к профессиональной мобильности, субъект-субъектных отношений между обучающимися и преподавателями разрабатывается модель развития готовности к профессиональной мобильности, подробно разъясняются роль и значение соответствующих индивидуальных и групповых форм и методов организации учебного процесса.

Ключевые слова: вертикаль, горизонталь, профессиональная мобильность, карьерные ценности, профессиональная направленность.

Кириш. Бугунги кунда вертикал ва горизонтал ижтимоий ҳаракатларга тайёр бўлган ва касбий мобиллиги ривожланган мутахассислар бутун дунёда ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ талабга эга. Давлат фуқароларнинг ўзини-ўзи меҳнат қилишдан манфаатдор ва уларнинг фаол иқтисодий ҳаётини рағбатлантириши керак. Айнан меҳнат ресурсларининг ҳаракатчанлиги иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишга ва мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётига Интеграциялашувида минтақалар ўртасидаги ижтимоий тафовутларни юмшатишга ёрдам беради. Бундан ташқари, аҳолининг мобиллиги минтақавий маҳаллий ҳокимият органларини муносиб рағбатлантириш учун ҳам зарурдир, чунки бу ҳудудлар ўртасида рақобат мавжудлигини таъминлайди. Фақат рақобат натижасида жамоат товарлари билан таъминлаш маълум бир ҳудуд аҳолисининг эҳтиёжларини тўлиқ қондиради [1], [2].

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Бугунги кунда олий таълим муассасаларида хорижий тилдан таълим олиш жараёнида касбий мобилликка тайёрликни ривожлантириш учун бир қатор педагогик шарт-шароитларни яратиш касбий мобилликка тайёрликни ривожлантириш даражаларининг самарали ўсиш динамикаси мумкинлигини кўрсатади. Тадқиқот объекти сифатида олий таълим муассасаларида хорижий тилдан таълим олиш жараёни олинди. Тадқиқотда кузатиш, таққослаш, умумлаштириш ва математик-статистика методларидан фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Бўлажак мутахассисларни касбий мобилликка тайёрлигини ривожлантиришда психологик-педагогик шароитларнинг аҳамияти ҳам муҳим ҳисобланади. Бунда талабаларнинг касбий мобилликка тайёргарлигини ривожлантиришнинг индивидуал даражасини ҳисобга олиш; ўқувчилар ва ўқитувчилар ўртасидаги субъект-субъект муносабатлар; касбий мобилликка тайёрликни ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш, ўқув жараёнини ташкил этишнинг тегишли индивидуал ва гуруҳ шакллари ва методлари; турли муассасаларда амалиёт ўташ; бўлажак мутахассисларни тайёрлаш жараёнига киритилган ўқитувчининг юқори даражадаги тайёргарлиги;

талабалар учун "Хорижий тил" фанининг мазмунини ижтимоий, шахсий ва касбий йўналишини кучайтириш, ўқув материалнинг ўзгарувчанлигидан фаол фойдаланиш; бўлажак мутахассисларнинг касбий мобиллигига тайёрлик даражасини тизимли диагностика қилиш; ахборот технологияларидан фаол фойдаланиш; талабаларни семинарлар, конференциялар ва ҳоказоларни ўтказиш ва иштирок этишга жалб қилиш; турли ўқув машқларини бажариш учун ўқув кичик гуруҳларини шакллантириш кабиларга эътибор қаратиш лозим бўлади [3].

Касбий мобилликни ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ишлардан ҳам кўришимиз мумкинки, бутунги кунда ҳар бир соҳа бўйича тайёрланаётган бўлажак мутахассисларнинг бу жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан техника йўналишида таълим олаётган бўлажак мутахассисларда "Хорижий тил" фанини ўқитишда касбий мобилликка тайёрлик компонентларининг ривожланиши, яъни бошлангич, ўрта, юқори даражалари бўйича аниқлаб олиниб, уларни мотивацион-қадриятли, когнитив, фаолиятли ва рефлексив каби мезонлар асосида ўрганилса яънада аниқроқ маълумотларга эга бўлинади. Бўлажак мутахассисларнинг юқорида айтилганидек касбий мобилликка тайёргарлик даражасини аниқлаб олиш учун бир қанча методлардан фойдаланиш имконияти пайдо бўлади [4], [5]. Жумладан: 1. "Менинг касбий мобилликка тайёрлигим даражам"; 2. Касбий мобилликка тайёргарлик даражасини ўрганиш учун сўровнома; 3. "Муваффақият учун мотивация"; 4. Умумлашув даражасини баҳолаш; 5. Ўз-ўзини баҳолаш; 6. Қадриятли йўналишлар; 7. Стрессга толерантлик.

Касбий мобилликка тайёргарликни ривожлантириш учун ўқув жараёнини ташкил этишнинг фаол шакллари орасида: ижодий ва ишбилармонлик ўйинлари (ўқувчиларнинг интеллектуал, ижодий ва когнитив қобилиятларини рағбатлантирадиган интеллектуал ўйинлар, машқ ўйинлари, ролли ўйинлар, вазиятли ўйинлар); гуруҳнинг микрогуруҳларга бўлиниши билан "давра суҳбати" конференциялари ва бизнес лойиҳалар; ўқув мақсадлари; дарслар-мунозаралар ўтказиш; кенгайтирилган маълумотларни кидириш; нутқ ҳаракатларини таҳлил қилиш; лойиҳа методи кабилардан фойдаланилади.

Талабалар билан ишлашнинг фронтал, гуруҳли ва индивидуал шакллари турли хил комбинацияларда зарур. Гуруҳ иши қуйидаги шаклларда ташкил этилади: диалогик ўзаро таъсир қилиш методи, жамоавий тақсимланган фаолият, гуруҳ машғулотлари, ўқув машғулотларини шахсий ролли ташкил этиш, муҳокамалар, суҳбатлар. Ўқув жараёни субъектлари ўртасидаги самарали ўзаро таъсирга тил амалиётида касбий мобиллик муаммоларини, шунингдек, ўқув машғулотларини қуриш хусусиятларининг долзарблиги туфайли эришиш мумкин. Жумладан, бўлажак мутахассисларнинг касбий мобиллигини ривожлантирувчи бир қанча савол-жавобларни ўтказиш орқали ҳам амалга ошириш мумкин бўлади [6], [7].

What do you think of private school? Would you like private schools in Uzbekistan?

Саноат корхоналари, илмий-тадқиқот ташкилотлари ва муассасаларига бағишланган мавзуни ўрганиш жараёнида касбий мобилликка тайёрликни ривожлантириш бўйича назарий материал берилади. Ўқув материаллари ва ўқув қўлланмаларини танлашда сезиларли эркинлик, ушбу фан мазмунининг ўзгарувчанлиги касбий мобиллик билан боғлиқ мавзуларга йўналтирилган матнларнинг мазмунини танлашга имкон беради (касбий фаолиятнинг хусусиятлари) Масалан, "Карьера қадриятлари маданий стереотипларнинг акси сифатида", "Европадаги энг талабчан касблар" ва ҳоказо мавзуларда муҳокамалар; муаммоли топшириқлар (Инглиз/Америка журналларидаги мақолаларни ёзма таҳлил қилиш, кейин уларни муҳокама қилиш); "Рақамлар ва расмларда инглиз тилининг касбий мобиллиги", "Мутахассиснинг фазилатлари" ва бошқалар мультимедиа тақдимотларини тайёрлаш, ишбилармонлик ўйинлари ("имитацион ўйини") (турли хил ижтимоий-маданий мулоқот ҳолатларини ўйнаш, масалан, иш суҳбатлари ва бошқалар), лойиҳа методи (масалан, резюмени тайёрлаш), конференциялар ("Маданий анъаналарнинг сифатида касбий мобилликка тайёрлик", "Турли маданиятларда касбий муваффақиятли шахс мезонлари" ва бошқалар). Ўқув материалнинг кенг танлови (машқлар матнларини, топшириқлар мазмунини ўзгартириш, уларнинг мавзуларини янгилаш), биринчидан, олий таълим муассасасининг жамиятда содир бўлаётган ўзгаришларга ўз вақтида муносабат билдириши учун шароит яратади, иккинчидан, талабани психологик жиҳатдан тайёрлайди. Мобиллик бўйича махсус танланган матнлар, шу жумладан касбий мобиллик, глобаллашувнинг намоён бўлиши, мамлакатлар иқтисодиётининг Интеграцияси, шу жумладан жаҳон меҳнат бозорининг шаклланиши, муҳандислик мутахассисларига бўлган талаб – хорижий тилни ишончли билишни ривожлантиришга ёрдам беради. Касбий йўналтирилган тил курси талабаларда нафақат профессионал ҳаракатчанликка тайёргарлик даражасини ошириш муаммосига, балки "Хорижий тил" фанига ҳам қизиқиш уйғотади

Аудиторияда ишлаш учун энг қулай педагогик шарт-шароитларни яратиш (талабаларнинг сўз эркинлиги, аудиторияда турли шакллардаги ижодий муҳит), турли ўқув гуруҳлардаги вазифаларни бажариш, ижтимоий жасорат ва ўзига ишончни ривожлантиришга ёрдам беради. Гуруҳнинг микрогуруҳларга бўлиниши билан "давра суҳбати" ёки бизнес-лойиҳаларда конференциялар шаклида мунтазам машғулотлар келажакдаги касбий фаолиятга қизиқишни оширади [8].

Хулоса. Ўрганишлардан хулоса қилишимиз мумкинки, бўлажак мутахассисларнинг касбий мобиллигини ривожлантиришда "Хорижий тил" ўқув фанларининг ўқитилиши ўқувчининг умумий ривожланишини, дунёқарабини кенгайтиришни, унинг атрофидаги дунё, шу тилда сўзлашувчи одамлар, санъат асарлари, бошқа

миллий маданиятлар ҳақидаги билимларини ва ҳоказоларни таъминлайди. Дарс ва мустақил ишлар давомида талабалар маълум бир ижтимоий-маданий маконда қабул қилинган мулоқот қоидалари, хорижий тилда сўзлашувчи жамиятда умумий бўлган маълум ғоялар мажмуаси, ғоялар, эътиқодлар, ҳукмлар ва эътиқодлар билан танишадилар. Хорижий тилни ўрганишнинг шакллари, методлари ва воситалари керакли натижаларга эришиш учун методик ёрдам бўлганда, касбий мобилликка тайёрликни ривожлантиришга ёрдам беради. Бўлажак мутахассисларнинг "хорижий тилдаги академик ва касбий мулоқотга бўлган эҳтиёжи" нинг мазмуни мутахассислик бўйича адабиётларни ўқиш қобилиятини, касбий соҳада ишбилармонлик алоқалари қобилиятини/тайёрлигини, ёзма маълумот алмашишга тайёрлигини таъминлайди. Шунга қўра, ўқитувчи бўлажак мутахассислар фаолиятининг асосий йўналишларини ва битирувчининг хорижий тилдан ўз мутахассислиги тили сифатида фойдаланадиган касбий мулоқотнинг кутилаётган вазиятларини таҳлил қилиши ва тегишли топшириқларни тузиши керак. Она тилида сўзлашувчиларнинг ҳақиқий мулоқот ҳолати қайта тикланадиган гуруҳ мустақил ишларини ташкил этиш, шунингдек, талабаларнинг касбий мобиллигига индивидуал тайёргарлик даражасини ривожлантириш методи ҳисобланади. Ушбу мақсадга эришиш учун талабаларнинг мустақил иши турли шаклларда ташкил этилади: адабиётлар билан ишлаш, турли лойиҳаларда иштирок этиш, ўз малакасини ошириш дастурини тузиш, индивидуал дарслар, маслаҳатлар. Бўлажак мутахассисларнинг касбий мобилликка тайёрлигини ривожлантиришни рағбатлантириш дарс давомида қулай ҳиссий муҳитни яратишни ўз ичига олади. Бундан ташқари, ушбу шартнинг бажарилиши ўқув вазифасини бажаришга ёрдам беради, ўқув материаллини ҳиссий жиҳатдан идрок этишни таъминлайди ва уни беихтиёр эсда сақлашга ёрдам беради. Илмий билимларни ўзлаштириш, қараш ва эътиқодларни шакллантириш, ўқувчиларнинг амалий кўникмаларини ривожлантириш ҳар қандай ҳодисага қизиқиш ва иштиёқ асосида дарсларнинг эмоционал фонини ҳисобга олган ҳолда ва ундан фойдаланганда самарали бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикасининг 2020-йил 24-сентябрдаги "Таълим тўғрисида" ги 637-сонли қонуни // [https:// lex.uz./ docsc/ 5013007](https://lex.uz./dosc/5013007).
- 2.Болонская декларация: Европейское пространство высшего образования: Совместное заявление европейских Министров образования, подписанное в Болонье 19 июня 1999 года // Вести. Рос. филос. о-ва. - 2005. - № 1 (33).-С. 74-77
- 3.Евсеев, А.В. Формирование социально-психологической компетентности молодых руководителей : Дис. канд. психол. наук. / А.В. Евсеев - М.: РГБ, 2002.
- 4.Сахапова: Татарск. гос. туманит.-педаг. ун-т ; науч. рук. Р. А. Валеева. - Казань, 2006. - 23 с.
- 5.Abdurasulovich, Khamidov Jalil, et al. "Opportunities and results to increase the effectiveness of multimedia teaching in higher education." *Journal of Critical Reviews* 7.14 (2020): 89-93.
6. Хамидов Ж.А. Использование мультимедийных технологий в профессиональном образовании // Среднее профессиональное образование, 68-69 11 2011 2.
- 7.Hamidov J. A. Using Multimedia Technology Problems in Professional Education // *Eastern European Scientific Journal /Auris – Verlag.de* 2019, №1. 187- 190 стр.
8. Aliqulov S.T, Azizov O.E., The structure and content of the system for the formation of communicative competencies of future teachers. *current research journal of pedagogics* 2(6): 141-151, June 2021 DOI: <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-02-06-27> ISSN 2767-3278 ©2021 Master Journals

Муаллиф:

Суюнова Гулчехра Холмаматовна-Жиззах политехника институти "Хорижий тиллар" кафедраси ўқитувчиси.

UDK 372.81

MECHANISM OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS BASED ON MEDIA EDUCATION

MEDIATA'LIM ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMI
МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ МЕДИАОБРАЗОВАНИЯ

Suleymanova Ra'no Do'stbekovna

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze

E-mail: rsulaymonova@gmail.com

Abstract. This article discusses the mechanism of developing pedagogical skills of future teachers based on media education. Media education allows you to raise and educate an enterprising child. The purpose of using this technology is, on the one hand, to develop thinking qualities such as flexibility, mobility, consistency; on the other hand - search activity, striving for novelty; is to develop speech and creative imagination. It is emphasized in the article that the

formation of media culture in students through the teacher's pedagogical skills is very effective. Today, teaching using the Internet has already been widely implemented in the educational system of the developed countries of the world. The formation of mediumship in schoolchildren is important not only for the educational process, but also for their comprehensive preparation for life.

Key words: media education, media literacy, media culture, education, multimedia, purpose of media education, pedagogical skill, communication

Аннотация. В данной статье рассматривается механизм развития педагогических способностей будущих учителей на основе медиаобразования. Медиаобразование позволяет вырастить и воспитать предприимчивого ребенка. Целью использования данной технологии является, с одной стороны, развитие таких мыслительных качеств, как гибкость, подвижность, последовательность; с другой стороны - поисковая активность, стремление к новизне; развивать речь и творческое воображение. В статье подчеркивается, что формирование медиакультуры у учащихся через педагогическое мастерство учителя является очень эффективным. Сегодня обучение с использованием Интернета уже широко внедрено в систему образования развитых стран мира. Формирование медиумизма у школьников важно не только для учебного процесса, но и для их всесторонней подготовки к жизни.

Ключевые слова: медиаобразование, медиаграмотность, медиакультура, образование, мультимедиа, цель медиаобразования, педагогическое мастерство, коммуникация.

Kirish. O'zbekistonning siyosiy va iqtisodiy rolini kuchaytirish, uning aholisi farovonligini oshirishning asosiy sharti mamlakatning raqobatdoshligi o'sishini ta'minlashdir. Yuqori darajada rivojlangan mamlakatning asosiy raqobatdosh ustunligi uning inson salohiyatini rivojlantirish imkoniyati bilan bog'liq bo'lib, u asosan mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sish manbai joylashgan ta'lim tizimining holati bilan belgilanadi.

Mediamadaniyat pedagogikada umumiy tarzda shaxsning turli ko'rinish, janr va shakllardagi mediamatnni tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatish, sotsiumda mediafaoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilishga tayyorlikda namoyon bo'ladigan integrativ sifati tarzida qaraladi. Shuning uchun pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mediamadaniyatini rivojlantirish masalasi fan va amaliyot oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bunda zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga mos holda pedagogik oliy talim muassasalari talabalarining mediamadaniyatini oshirish borasidagi bilimlarini takomillashtirish orqali mediakompetentlikni rivojlantirish texnologiyasini yaratish pedagogik yo'nalishdagi tadqiqotlar orasida alohida ahamiyat kasb etadi. Respublikamizda ta'lim tizimi tubdan isloh qilinib, uzluksiz ta'lim, jumladan, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida katta o'zgarishlar amalga oshirildi. Xususan, olib borilgan islohotlar bugun o'z samarasini bermoqda. Mazkur jarayonlarni amalga oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitidan samarali foydalanib, milliy kadrlarni tayyorlash, yosh avlodni barkamol va yetuk etib voyaga yetkazish o'qituvchi-pedagoglarning asosiy vazifalari sirasiga kiradi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" da sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash kabi yo'nalishlar belgilanib, bu borada pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mediamadaniyatini rivojlantirish samaradorligiga erishish katta ahamiyat kasb etadi.[2]

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqotning ob'ekti sifatida umumiy o'rta ta'lim maktablarida Mediata'lim muhiti asosida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirish texnologiyasidan foydalanish jarayoni belgilab olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda kuzatish, materiallarni tahlil qilish va umumlashtirish, jamoaviy va yakka tartibdagi suhbatlar, so'rovlar (og'zaki) o'tkazish usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Mediata'lim muhiti asosida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirish texnologiyasidan foydalanishga oid bilimlari va pedagogik mahoratlarini oshirishda ushbu ish materiallaridan keng foydalanish mumkin. Oliy ta'lim muassasalari, professional talim va umumiy o'rta ta'lim maktablarida professor-o'qituvchilari va treynrlarining elektron ta'lim muhitida innovatsion metodik materiallar bilan ta'minlash, zamonaviy bilimlarni egallayotgan o'quvchi-talaba yoshlarning aqliy bilish darajasini baholashning an'anaviy va interfaol usullarini raqamlashtirilgan axborot makonida aniq va tezkor baholash usullarini yaratish, shuningdek dars ishlanmalari, didaktik vositalar, nazorat tizimlari ishlab chiqiladi. Mazkur o'rgatish va baholash tizimi bo'yicha professor-o'qituvchilar uchun interfaol o'qitish texnologiyalari asosida innovatsion faoliyatga tayyorlash metodlarini takomillashtirishga qaratilgan bosma va multimediali elektron o'quv-uslubiy majmua va qo'llanmalar yaratiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning tez taraqqiy etishi natijasida "media" atamasi paydo bo'ldi. "Media" atamasi lotin tilidan (media, medium so'zidan) olinib, qo'llanma, vositachi ma'nolarini anglatadi. Media – bu jamiyatda to'g'ri va aylanma kommunikativ aloqa tizimi bo'lib, insonlar bilan vaqtincha o'zaro aloqadorlikni yuzaga keltiruvchi va ularni qiziqitiruvchi, chalgituvchi makondir. "Media" atamasi – XX asrda dastlab ommaviy madaniyatni shakllantiruvchi vositalarga nisbatan qo'llangan. Yevropa Ittifoqi hujjatlarida ta'riflanishicha, mediata'lim – (media education) olingan axborot asosida o'z fikrini bildirishga qodir bo'lgan mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalash maqsadida mediaga tanqidiy va

o'ylab munosabatda bo'lish sifatida tushunish kerak bo'lgan mediakompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim. Bu fuqarolarga zarur axborotlardan foydalanish, uni tahlil qilish, ular bilan bog'liq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy manfaatlarni identifikatsiya qilish.[8]

Hozirgi kunda axborotlarning mazmunini ham, ularni ommaviy axborot tarmoqlari orqali tarqatish usullari va yo'llarini ham nazorat qilish amalda qiyin bo'lib bormoqda. Axborotning bunday aralash-quralashligi ta'sirida o'quvchining mustaqil ravishda tafakkur qilishi muammosi, uning qarashlarini, qadriyatlarini va ideallarini shakllanishi masalalari o'quvchi ongida axborot olamini tartibga solish yo'llarini izlashni, axborot bilan muomala qilishning yangi usul va ko'nikmalari tizimini ishlab chiqish va shakllantirishni taqozo etmoqda. Boz ustiga jahondagi ta'lim amaliyotida bu sohadagi izlanishlar o'tgan asrning 70-yillaridayoq boshlangan va, pedagogika fanida o'ziga xos yo'nalish – mediata'lim paydo bo'lib, shakllanib bormoqda. "2022 — 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi PF-134-sonli Farmonida, Xalq ta'limi vazirligiga multimedia ilovalarini ishlab chiqish talabi qo'yilgan, unga ko'ra maxsus elektron tizimlar (S-testing, Onlinedu, Raqamli darsliklar va boshqalar) orqali multimedialar berib borilishi aytib o'tilgan. 2022-yil yakuniga qadar yangi avlod darsliklari uchun 10 ta mobil elektron resurs va 100 ta multimedia mahsulotlarini yaratish ko'zda tutilgan.[1]

Mutaxassislar tomonidan tayyorlangan elektron resurslar o'quvchilarning bilimlarini to'ldirishga xizmat qiladi. Mavzular yuzasidan shakllantirilgan multimedia mahsulotlari, o'qituvchiga ko'makchi, ota-onalarga yo'l ko'rsatuvchi, o'quvchiga esa bilimlarni mukammal o'zlashtirish imkonini beradi. Multimedialar orqali o'quvchilar o'zlariga mediata'lim beradilar. Turli mamlakatlarning ko'plab olimlari "media muhiti", "media madaniyati", "media ta'limi", "media savodxonligi" kabi asosiy tushunchalarni shakllantirishning bir necha usullarini aytib o'tishgan.

Media ta'lim – (ing. media education, lot. media – degan ma'noni anglatadi). "Ta'lim" tushunchasining o'zi nafaqat kasbiy va ilmiy bilimlarni, balki ma'naviy me'yorlar va madaniy qadriyatlarni takror ishlab chiqarishni, to'plashni ta'minlaydigan ijtimoiy institutdir. Media ta'lim talabalarni ommaviy kommunikatsiya (matbuot, televideniye, radio, kino, video, internet va boshqalar) qonuniyatlarini o'rganishga qaratadi.[4]

Media ta'limning asosiy vazifalari: yangi avlodni zamonaviy axborot sharoitida hayotga tayyorlash, turli ma'lumotlarni idrok etish, insonni uni tushunishga o'rgatish, uning psixikaga ta'sirining oqibatlarini anglash, ta'sir qilish usullarini o'zlashtirish va og'zaki bo'lmagan shakllarga asoslangan muloqot texnik vositalardan foydalangan holda munosabatga kirishish demakdir. Jamiyat va davlat rivojida ta'lim va media ta'limning roli kattadir. Mediata'lim orqali dunyoning yetakchi mamlakatlari ta'lim sohasining ustivorligiga erishdi. Bugungi kunda yangi sifatli ta'limga erishish uchun ta'limni axborotlashtirish va o'qitish uslublarini optimallashtirish, ochiq ta'lim texnologiyalaridan faol foydalanishni amalga oshirish zarur.

Mediata'lim orqali ma'lum fanlarni o'qitishning dunyodagi eng yaxshi dars namunalari, tayyor kurslar dasturlarini internet tarmog'i orqali o'rganish mumkin. Bu har qanday shaxsning o'z ustida ishlab, o'zi qiziqqan sohani mukammal o'rganishga imkoniyatdir. Mediata'lim orqali dunyo kutubxonalari fondlari, axborot ma'lumotlar bazalari, eksperimental jihozlar va etakchi laboratoriya va institutlarning ilmiy natijalarining haqiqiy bitmas-tuganmas resurslariga masofadan kirish imkoniyati yuzaga keladi. Bu dunyo bolalarining deyarli bir xil imkoniyatga egaligini ham ko'rsatib beradi. Mediata'lim jarayonida o'quvchilarda mediasavodxonlikka urg'u beriladi. Mediasavodxonlik – axborotga tanqidiy qarash, xolis yondoshish va har bir axborotni saralashda ongli ravishda yondoshishdir.[7]

Mediata'lim maqsadlari quyidagi ko'rinishda ifoda etiladi: ommaviy axborot vositalari (OAV) orqali beriladigan axborotlarni tushunish va qayta ishlash, keng talqin etishga o'rgatish; ijodiy fikrlashni, u yoki bu xabarining yashirin mazmunini tushunishni, salbiy mazmunli axborotlardagi yoshlarning ongini o'zgartirishga harakatlariga qarshilik qilishni bilishni rivojlantirish; talab etiladigan axborotni topish, tayyorlash, yetkazish va qabul qilish malakasini shakllantirish.[5]

Ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga ta'lim ehtiyojini shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy vositalardan biri axborot kommunikatsion texnologiyalari o'zining ko'plab qulay jihatlari bilan muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, har qanday ko'rgazmali vosita berilgan bilimning o'quvchi ongida to'liq aks etishi, tasavvurlarini paydo qilishi, hotirasida uzoq vaqt qolishiga sabab bo'ladi.

Ta'lim jarayonida multimedia vositalaridan foydalanishning ilmiy metodik asoslari va uning samarali usullari, bugungi kunga qadar ko'plab pedagogik ilmiy tadqiqotlar, amaliy tajriba-sinov ishlari orqali isbotlab berilgan. Respublikamizning maktablarida barcha fanlarni o'qitish jarayoniga tatbiq etilgan multimedia vositalari o'quvchilar tomonidan qisqa fursatlarda fanni o'zlashtirish uchun qo'llanilayotgan muhim vositalar safiga kirib ulgurdi.

Multimedia vositalari ta'lim berishning samarali va istiqbolli quroli (instrumenti) bo'lib, u o'qituvchiga an'anaviy ma'lumotlar manbaidan ko'ra keng ko'lamdagi ma'lumotlarni taqdim etish; ko'rgazmali va uyg'unlashgan holda nafaqat matn, grafiklar, sxemalar, balki ovoz, animatsiyalar, video va boshqalardan foydalanish; axborot turlarini ta'lim oluvchilarning qabul qilish (idrok etish) darajasi va mantiqiy o'rganishiga mos ravishda ketma-ketlikda tanlab olish imkoniyatini yaratadi.

Buyuk alloma inson ruhiyatining muhandisi Abu ali Ibn Sino o'zining «Tib qonunlari» asarida shunday fikr bayon qiladi: «O'qituvchining barcha hatti - harakatlari ezgulikdan iborat bo'lmog'i lozim». O'qituvchi pedagogik etikaning normalarini o'zlashtirib olishi, tajribada qo'llashi, o'zining dunyoqarashi va ahloqiy tajribasi bilan taqqoslashi lozim.

Fikrlash va his etish, turmushda sinab ko'rish natijasida pedagogik etikaning qoidalari o'qituvchining o'z e'tiqodiga, intilishiga, o'z ahloqiy sifatiga aylanadi.

Biz quyidagi mashq turlarini tavsiya etamiz: 1. Pedagogik vaziyatni tahlil qilish, uning faol ishtirokchilarini va imkoniyati boricha hulq motivini aniqlash, ana shu vaziyatdagi har bir ishtirokchining hatti - harakatiga uning hulqi bilan bir butunlikda qarash; 2. Yuzaga chiqqan pedagogik muammoning (sirtidan) ichki psixologik – pedagogik ma'nosini tushunish; 3. Vaziyat mohiyatini tahlil qilishdan kelib chiqqan holda o'zining bir yoki bir nechta pedagogik vazifalarini ifodalash; 4. Hatto biror tahlila yuz berishi mumkin bo'lgan noaniq sharoitlardan ham oldindan pedagogik qaror qabul qilish; 5. Pedagogik ta'sir ko'rsatishning sinovini amalga oshirish. To'la - to'kis qaror qabul qilish, oldindan vaziyatni fikran oxirigacha o'ylash, ushbu ta'sirning (yaqin va uzoq) o'quvchilar hatti - harakatida qanday iz qoldirishini ko'ra bilishga intilish. Vaziyatni tahlil etish nihoyasiga yetganidan keyin va uning natijalarini e'tiborga olgan holda yana bir marta unga qaytish va xudi shu vaziyatni hal qilish imkoniyatining boshqa yo'llarini o'ylab ko'rish («variativ pedagogika»), shuningdek, shunga o'xshash vaziyatlarda keyingi safar qanday yo'l tutish ma'qul ekanligini aniqlash; 6. Xuddi shu vaziyatni yana bir marta, lekin, agar uning ishtirokchilari o'zlarini boshqacha tutsalar, qanday vaziyat yuz berishi mumkinligidan kelib chiqib, o'zgacha ko'rinishlarda o'ylab ko'rish; 7. Muhokama qilinayotgan pedagogik vaziyatda o'zini uning boshqa ishtirokchilari qatoriga qo'yish va shu holatda o'zining hatti - harakatiga baho berish va tuzatish kiritish. O'zini avval uchramagan har xil pedagogik vaziyatlarda sinab ko'rish, o'zining hatti - harakatini boshqa shunga yaqin o'qituvchilar hatti - harakati bilan taqqoslash va boshqalar.[3]

Hozirgi paytda maktablarda dars berayotgan o'qituvchilarni kuzatib, ikki xil xulosaga kelish mumkin. Birlari juda faol, intiluvchan, ijodkor o'qituvchilar bo'lsa, ayrimlari esa hech bir intilishi yo'q, doimo bir xilda dars beruvchi o'qituvchilardir. Bularni ko'rib bir quvonsang, bir qo'l siltaging keldishshi. Axir yosh avlodni ta'lim - tarbiyasi o'qituvchilarga ishonib topshiriladi - ku! Nahotki, ayrim ertangi kun bilan ishi yo'q o'qituvchilar bu mas'uliyatni his etmasalar. O'quvchilarning o'z ustlarida ishlashlarida ham o'qituvchi yo'llanmasi, ko'rsatmasi, topshiriqlari muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun o'qituvchi doimo izlanishda bo'lishi, fanga qandaydir bir yangiliklar olib kirishga intilishi, o'zining odobi, kasbiy sifatleri bilan boshqalarga o'rnak bo'lishi darkor. O'z ustida ishlaydigan ijodkor o'qituvchilarning obro' - e'tibori, martabasi ulug' bo'ladi. Ular doimo el nazarida, hurmatida bo'ladi. Xalq hurmatida, e'tiborida bo'lishining o'zi eng katta baxtdir.

Pedagogik mahoratni takomillashtirishda shaxsiy pedagogik ilmiy izlanishni ahamiyati kattadir. Ijtimoiy faollik va fuqarolik burchini aniqlash o'qituvchi shaxsiga xos sifat, zero haqiqiy peagog to'la ma'nodagi jamoatchi bo'lib, bolalarga hayotda ijtimoiy faol holatda turmushining amaliy namunasini ko'rsatadi. O'qituvchi ishidagi muvaffaqiyatni kunlik faoliyatida kattalar va bolalar, ayrim guruh va yakka shaxslar bilan aloqaga kirisha olish qobiliyati ta'minlaydi.

Pedagogik mehnatni tajribali o'qituvchilarning faoliyatini o'rganish, ular faoliyatidagi quyidagi xarakterli xususiyatlarni aniqlashga imkon beradi: O'qituvchining siyosiy qarashlari va e'tiqodining aniqligi hamda barqarorligi uning o'quvchilar oldida chinakam obru e'tibor qozonishining muhim shartidir; Ular mamlakatning butun ijtimoiy hayotida faol ishtirok etadilar va ijtimoiy faoliyatni o'z ishlaridan ajratmaydilar. SHuningdek ijtimoiy faoliyat davomida egallagan tajribalarni maktabga olib keladilar. Bu faoliyatga o'z o'quvchilarini jalb qiladilar, ulardan ijtimoiy hayotda faol ishtirok etadigan kishilarni tarbiyalab yetishtiradilar; Har bir o'quvchi shaxsiga katta qiziqish bilan qarab, barcha ishlarni o'qituvchilar jamoasi o'zlari tashkil etaishiga imkoniyat yaratib beradi; Novator o'qituvchilar uz ishlarida yaqin kelajakdagi vazifalarnigina emas balki kelajakni o'ylab ish yuritadilar, o'qituvchilarni rivojlanishini loyihalashtiradilar; Mohir o'qituvchilarning bolalarga bo'lgan munosabatlarning taqdiri haqida g'amxo'rlik qilish, o'z tarbiyalanuvchilarining kelajagi bilan qiziqish orqali xarakterlanadi; O'qituvchi shaxsiga har tomonlama ta'sir ko'rsatish tufayli odatda mohir o'qituvchida orqaga qoluvchi o'quvchi bo'lmaydi; Mohir o'qituvchilar ilg'or pedagogik tajribani hamma ta'lim va tarbiyaning nazariyasini o'rganadilar. Hamma yangiliklarni tushunib olishga o'z tajribalari bilan solishtirib ko'rishda ba'zilar o'z ishida tadbir qilishga biror narsalarni qayta qurishga harakat qiladilar.[6]

O'qituvchi shaxsiy faoliyati tizimini pishlab chiqishda quyidagilarga e'tibor berishlari lozim. Bizga ma'lumki o'quvchilarning xarakter xususiyati, ruhiy holati jihatdan uch toifaga bo'linadi: 1. Ota - onalar tomonidan barcha injiqlariga quloq solib, erka va tantiq qilib o'stirilgan, bularning aksariyatida tillari chuchukroq yoki nutqlarida kamchiliklar seziladi. Bu o'quvchilar hech narsaga sidqidildan yondoshmadilar. Bunday o'quvchilarga jiddiy munosabatda bo'linadi. Ba'zi yaxshiroq harakatlarini rag'batlantirib boriladi. 2. Qattiqqo'llik, kaltak va dakki tufayli haqoratlariga suyanib qolgan bolalar. Bu toifadagi o'quvchilarga mehr muhabbat bilan yondoshib samarali natijaga erishmoq mumkin. 3. Ota - onalar bolasiga jiddiy va talabchan bo'lishgan. Bunay o'quvchilar hozirjavob va tirishqoqlik bilan ajralib turadi. Ularga sinfdagi jamoa ishlarini ishonib topshiriladi, rag'batlantirib boriladi.

Pedagogik mahorat – shaxsning pedagogik sifatleri majmui va o'qituvchi tomonidan kasbiy pedagogik faoliyatni mustaqil ravishda samarali tashkil etishni ta'minlash bo'lib, u pedagogning faoliyat mohirligini eng yuqori choq-isiga erishganligini bildiradi. O'qituvchilik kasbi o'z mohiyatiga ko'ra o'ta individualdir. Har bir o'qituvchining muhim hayotiy o'rni, uning o'z ishinig ustasi bo'lishdir. O'qituvchi mahorati uning faoliyatida ko'rinadi. O'qituvchi avvalo pedagogik jarayonning qonuniyatlari va mexanizmlarini yaxshi egallagan bo'lishi lozim. Shu ma'noda pedagogning umumlashgan malakalari va uning pedagogik texnikasi katta ahamiyatga molik bo'ladi.

Biroq mahorat — bu alohida qudrat. Yuqori va kichik darajada Usta bo'lishi mumkin emas. Mahoratga erishish ham, erishmaslik ham mumkin. Haqiqiy usta mehnat faoliyati chohidagina go'zaldir. Pedagogik mahorat yuksak darajadagi pedagogik faoliyatning taraqqiy etishini, pedagogik texnikani egallashni, shuningdek, pedagog shaxsi, uning tajribasi, fuqarolik va kasbiy mavqeini ifodalaydi. Pedagogik mahorat asoslariga: kasbiy pedagogik bilimlar, insonparvarlikka yo'nalganlik, pedagogik texnika, kasbiy pedagogik faoliyatni amalga oshirish tajribasi, pedagog shaxsi taalluqlidir.

Mahoratning shakllanish bosqichlariga: reproduktivlik (boshlang'ich), ijodiylik, ijodiy-novatorlik kiradi. Pedagogik mahorat darajalari o'qituvchi ish darajasining davomi hisoblanadi: reproduktiv (o'ta past); moslashuvchan (past); lokal (chegaralangan); modellashtirish (o'rtacha qoniqarli).[10]

Pedagogik mahorat komponentlari kasbiy faoliyatga kasbiy vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan malaka nuqtai nazardagi qarashlarni aks ettiradi. Pedagogik mahorat komponentlarini hosil qiladigan quyidagi malaka guruhlarini farqlanadi: loyihalash; konstruktivlash; tashkilotchilik; muloqot; bilish va reflektivlik.

Keyingi yillarda pedagogik mahorat kategoriyasiga nisbatan yangicha qarashlar paydo bo'ldi. Pedagogik mahoratning an'anaviy izohlaridan bir qadar chekinish ham yuz berdi. Pedagogik bilimdonlik, deganda konkret tarixiy davrda qabul qilingan me'yorlar (normalar), standartlar va talablarga muvofiq pedagogik vazifani bajarishga qobiliyat va tayyorlik bilan belgilanadigan integral kasbiy-shaxsiy tavsifnoma tushuniladi.

Pedagogik bilimdonlik pedagogik sohada mahorat bilan ishlayotgan kishining ta'lim va tarbiya ishida insoniyat to'plagan barcha tajribalardan ratsional foydalanish qobiliyatini ko'zda tutar ekan, demak, u etarli darajada pedagogik faoliyat va munosabatlarning maqsadga muvofiq usullari va shakllarini egallashi lozim bo'ladi.

Mediamadaniyat – turli media asarlarni tahlil qilish, baholash, yaratish uchun zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi. Mediamadaniyat - shaxs madaniyati uchun zarur qism bo'lib, ommaviy media turlari, ular orqali tarqatilayotgan axborotlar bilan tanishish, ularni tanlash, saralash, tahlil qilish va baholash asosida tegishli sohalar bo'yicha nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish, puxta egallash, ushbu bilimlarni kasbiy, kundalik, madaniy, ma'naviy va ma'rifiy (amaliy) faoliyatda mahorat bilan qo'llay olish qobiliyatlarining yig'indisi. Mohiyatiga ko'ra shaxs tomonidan mediamadaniyatning o'zlashtirilishi stixiyali jarayon bo'lmay, bir necha bosqichda evolyusion rivojlanishga asoslanadi. Shaxsda mediamadaniyatni shakllanish jarayonining umumiy mohiyati: mediasavodxonlik, mediabilimdonlik, mediamahorat va mediakompetentlikda o'zining to'liq ifodasini topadi. Mediata'lim yoshlarda mediamadaniyatni va savodxonlikni shakllantirib, ma'naviy estetik va intellektual jihatdan ularning nutqini, muloqot qilish va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. [9]. Bugungi axborotlashgan jamiyatda internet tarmog'i yordamida turli sahifalardan, jumladan, Youtube, Mytube, Facebook, Telegram, Instagram, WhatsApp, Twitter kabi axborot uzatish vositalaridan olinayotgan turli xil ko'rinishdagi axborotlarni yopish va taqiqlash, uzatilayotgan turli syujetlarni chegaralashning imkoniyati kamroq bo'lganligi sababli, katta sahnada — Mediata'lim tushunchasining paydo bo'lishi, uning kelajakda ta'lim sohasida rivojlanishi imkoniyatlarini yanada o'rttirib yuboradi.

Xulosa. Biz yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'qituvchilik kasbini tanlagan har bir pedagog o'ziga shu kasbni sevishi yoki sevmasligi to'g'risida savol beradi. Zero masalaning yana bir muhim tomoni borki, bu bo'lajak o'qituvchi pedagogik qobiliyatga egami yoki yo'qmi degan muammo paydo bo'ladi. Vaholanki har bir kasb, qobiliyat orqali egallanadi va mukammal o'rganiladi. Xulosa o'rinda shuni aytib o'tish joizki, mediata'lim asosida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik mahoratni rivojlantirish — ijtimoiy madaniy kompetentlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mediamadaniyat pedagogning media sohasidagi faoliyatining turli bosqichlarida axborot va mediamatnlarning har xil turlariga nisbatan o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2022 — 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022- yildagi PF-134-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz/docs/>
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. -T.: TDPU. 2006 y. -144 b.
4. Babadjanov S.S. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish texnologiyasi Toshkent, 2018. – B. 36-37.
5. Mediakultura i obrazovanie: osobennosti vzaimodeystviya i razvitiya. – // <https://topuch.ru/referat-mediakultura>
6. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi. "Nasaf", 2000 y.-80 b.
7. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. -T.: "Moliya " nashriyoti, 2003 y. – 171 b.
8. Siddiqov, B. S., & Mexmonaliyev, S. N. (2022). Pedagogik amaliyotning bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarlik faoliyatida tutgan o'rni. Academic research in educational sciences, 3(1), 10-16.
9. Ta'limni dasturiy vositalari yordamida rivojlantirish. – // <http://hozir.org/pedagogik-dasturiy-vositalar-v2.html?page=19>
10. Umataliev Z. Mediavaxfsizlik ishlarimiz kelajagining poydevori sifatida. – T.: 2017. 223 b.

Muallif:

Suleymanova Ra'no Do'stbekovna - Guliston davlat universiteti, Pedagogika kafedrası o'qituvchisi.

УДК 372.81

**RESULTS OF FORMING THE STUDENT'S INDEPENDENT EDUCATION IN CREDIT-MODULE
EDUCATION AND THEIR LEVEL OF EFFICIENCY**

**КРЕДИТ-МОДУЛЬ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА ТАЛАБАНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
НАТИЖАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ САМАРАДОРЛИК ДАРАЖАСИ**

**РЕЗУЛЬТАТЫ ФОРМИРОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТА В КРЕДИТНО-
МОДУЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ И УРОВЕНЬ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ**

Назаркулова Гулнора Аблакуловна

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе

E-mail: g-nazarqulova-2023@gmail.com

Abstract: In this article, we tried to highlight the results of our research work. In order to solve the stated goals and objectives of the experimental work, we determined its algorithm, procedure and main methods that correspond to the logic of research and the principles of scientific research. The results of the organization of independent education and the possibility of independent education in higher education institutions that introduce the credit-module system of education as the object of our research were presented. A total of 355 respondent students took part in the process of experimental work. During the experimental work, we found that the change of a certain pedagogical system is subject to a multidimensional combination of different methodological prescriptions.

Keywords: Research, creative, solution, respondent, diagnostic, innovation, modeling, credit module, pilot test, combination, experimental, independent learning opportunities.

Аннотация: В данной статье мы постарались осветить результаты нашей исследовательской работы. Для решения поставленных целей и задач экспериментальной работы определены ее алгоритм, порядок и основные методы, соответствующие логике исследования и принципам научного исследования. Представлены результаты организации самостоятельного обучения и возможности самостоятельного обучения в высших учебных заведениях, внедряющих кредитно-модульную систему обучения как объект нашего исследования. Всего в процессе экспериментальной работы приняли участие 355 студентов-респондентов. В ходе экспериментальной работы мы установили, что изменение той или иной педагогической системы подчинено многоаспектному сочетанию различных методических предписаний.

Ключевые слова: исследование, креатив, решение, респондент, диагностика, инновация, моделирование, кредитный модуль, пилотный тест, комбинация, экспериментальные, возможности самостоятельного обучения.

Кириш. Мамлакатимизда ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий ҳаётда туб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Айниқса, таълим соҳасидаги ислохотларда “Таълим тўғрисида”ги қонуннинг янги таҳрирда қабул қилиниши муҳим ўрин тутди. Ҳар бир мамлакатнинг ривожланиши ёки аксинча, инқирозга юз тутиши мамлакатдаги таълим тизимининг қай даражада такомиллашганига боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”да олий таълимни тизимли ислох қилишнинг устувор йўналишлари, замонавий билимга эга ва мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш ва илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда, ижтимоий соҳа ҳамда иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришга стратегик масалалар сифатида алоҳида аҳамият берилган [1].

Тадқиқот объекти ва қўлланиладиган методлар

Тадқиқотимизнинг объекти олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимида ўқитиш жараёни олинди. Тадқиқотда тажриба-синов ишларини амалга ошириш тартиби, босқичлари ва усулларининг батафсил тавсифи келтирилди. Тажриба-синов объекти сифатида таълимнинг кредит-модуль тизимини жорий этилган олий таълим муассасалари Тошкент давлат педагогика университети, Гулистон давлат университети ва Фарғона давлат университетлари олинди. Танланган ОТМларда талабалар мустақил таълимни ташкил этиш мазмуни ва олинган натижалар муҳокама қилинди. Тадқиқотда кузатиш, таққослаш, умумлаштириш ва математик-статистика методларидан фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Тажриба-синов ишларини олиб боришда биз маълум бир педагогик тизимни ўзгартириш турли хил услубий рецептларнинг қўп ўлчовли комбинациясига бўйсунини аниқладик. Бу қуйидагиларда намён бўлди: ислох қилинадиган педагогик тизимнинг мезон аппаратлари ва ўлчов воситаларини ишлаб чиқиш; педагогик тизим сифатини ҳар томонлама текшириш ва баҳолаш, уни воситалар ёрдамида ислох қилиш зарурлигини аниқлаш; фаол ва эскирган, самарасиз ўрнини босадиган инновацияларни моделлаштириш учун ишлатилиши мумкин бўлган педагогик ечимлар намуналарини излаш; тадқиқотчи олимларнинг ижодий ечимларини ўз ичига

олган илмий асарларини ҳар томонлама таҳлил қилиш; педагогик тизимнинг янгиланган бўлимининг инновацион моделини лойиҳалаш; ислохотни талқин қилиш; режанинг амалий бажарилишини ишлаб чиқиш; янги инновацияларни амалиётга жорий этиш алгоритмини куриш.

Тажиба-синов иши режасига куйидагилар киритилган: тажиба-синовнинг мақсади, вазибалари, илмий фарази, уни ўтказиш жойи ва вақти, иштирокчиларни танлаш, тажиба учун ишлатиладиган материалларнинг тавсифи, ўтказиш усуллари, кўрсаткичларни тавсифлаш ва натижаларни талқин қилиш. Тажиба-синов ишининг мақсади кредит-модул таълими шароитида мустақил таълим олиш имкониятини такомиллаштириш учун биз ишлаб чиққан моделни синаб кўриш ва амалга ошириш эди. Ушбу мақсадга эришиш учун тадқиқотнинг вазибалари аниқланди, уларнинг ечими режалаштирилган натижаларга эришиш, тажиба давомида юзага келадиган муаммоларни аниқлаш ва истиқболларни кўриш имконини беради.

Тадқиқот давомида биз куйидаги вазибаларни аниқладик: босқичма-босқич тажиба дастурини ишлаб чиқиш; биз текшираётган ҳодисанинг дастлабки ҳолатини аниқлаш; биз ишлаб чиққан моделнинг самарадорлигини текшириш учун эмпирик тадқиқот ишларини ўтказиш; кредит-модул таълими шароитида бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг мустақил таълим олиш имкониятини такомиллаштириш технологиясини синаб кўриш ва амалга ошириш; олинган экспериментал тадқиқот маълумотлари ва олинган натижаларнинг ишончлилигини, диагностика усуллариининг тўғрилигини асослаш. Ўрганилаётган муаммонинг ўзига хослиги унинг мазмунли, процессуал ва экспериментал жиҳатларда ишлаб чиқилишидан иборат, шунинг учун биз ушбу муаммонинг ечимини мустақил таълим жараёнини ҳар томонлама ўрганишда кўрдик [2].

Тажиба-синов ишининг белгиланган мақсад ва вазибаларини ҳал қилиш учун биз унинг алгоритми, тартиби ва тадқиқот мантиғига ва илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш тамойилларига мос келадиган асосий усуллариини аниқладик. Тажиба-синов ишининг куйидаги тамойиллари аниқланди: яратувчилик (яъни субъектга психо-эмоционал зарар етказмаслик); такрорланувчанлик (такрорий тестлар пайтида шунга ўхшаш натижаларни олиш); ахлоқий меъёрлар ва қоидаларга мувофиқлик; олинган маълумотларнинг зарурлиги ва етарлилиги; олинган маълумотларнинг объективлиги; тажибанинг бошқарилиши ва назорат қилиниши.

Тадқиқот усуллариини танлаш тадқиқот предметининг мураккаблиги ва ўзига хослиги, шунингдек, тадқиқотчининг ушбу соҳадаги педагогик иш тажибаси билан белгиланади[4].

Тадқиқотнинг эмпирик босқичида куйидаги усуллардан фойдаландик: анкета, суҳбат, кузатиш, ўз-ўзини баҳолаш, эксперт баҳолаш, диагностика, математик-статистика усуллари [2].

Тажиба-синов ишларни ўтказиш жараёнида сезиларли қийинчилик шундаки, маслаҳатчиларнинг аксарияти юкори малакали ўқитувчилар (улар ўз фанларини яхши билишади, талабалар орасида юкори рейтингга эга), ўқитишда анча узоқ тажибага эга (5 йилдан 17 йилгача). Бинобарин, биз маслаҳатчилар талабаларнинг мустақил таълимни лойиҳалаш йўналишидаги барча истак ва субъектив тажибани ҳисобга олишимиз керак эди. Шунинг учун экспресс анкетани туздик, бу биз томонимиздан ишлаб чиқилган курс мазмунини таълим ҳақиқатларига максимал даражада яқинлиги нуқтаи назаридан мослаштиришга имкон берди.

Респондентларнинг баъзи жавоблари маслаҳатчининг талабаларига кафедра томонидан таклиф этилаётган танлов фанлар, олий таълим муассасаларида ўтказиладиган турли хил махсус курслар, семинарлар, тренингларда қатнашиш имкониятлари тўғрисида қандай маълумот беришини сўрашганда, респондентларнинг аксарияти (91%) уларни академик таклифлар ҳақидаги барча маълумотлар жойлаштирилган ахборот ва таълим порталига йўналтиришларини айтишди. Респондентларнинг 87 фоизи биринчи курс талабаларига ўқитувчиларни танлашда фақат порталга йўналтириш орқали ёрдам беришади. Сўралган маслаҳатчиларнинг 67 фоизи ҳар бир талабаниннг ўз-ўзининг афзалликлари, касбий қизиқишларига асосланиб, олий таълим муассасасига киришдан олдин ҳам мутахассисликни танлаши ва бу ҳақда билиши мумкинлигига ишонишади.

Ушбу масала бўйича касбий малакаларини ошириш танлов фанлар учун мавзулар сифатида маслаҳатчилар куйидагиларни таклиф қилдилар: касбий фаолият сифатида маслаҳат бериш; кредит-модул таълими шароитида мустақил таълимни лойиҳалашнинг моҳияти, тузилиши ва методологияси; талабаларнинг шахсий ва касбий фазилатларини диагностикаси; талабалар билан ишлаш усуллари ва шакллари ва бошқалар.

Шунингдек, биз мустақил таълим ривожланиши билан бевосита боғлиқ саволлар бериб, талабалар билан суҳбатлашдик. Талабаларнинг жуда кўп танқидига мустақил таълимни ривожлантиришга бўлган ёндашув сабаб бўлди: респондентларнинг 87 фоизи биринчи курс талабаси 1-2 ой ичида олий таълим муассасасининг ўзига ҳам, 45 фоизи эса, таълим тизимига мослашишини таъкидладилар. Сўралган талабаларнинг аксарияти учун кредит-модул тизимини (баҳолаш тизими, ўқитиш режими ва бошқалар) ўзлаштириш жараёни ҳам анча мураккаб.

Респондентларнинг 72 фоизи таъкидлаганидек, алоҳида қийинчилик – бу дастурларни, фанларни мустақил танлаш зарурати. “Олий таълим муассасасининг қоидалари ва университетнинг миссияси билан танишмисиз?” деган саволга талабаларнинг атиги 47 фоизи ижобий жавоб беришди, шу билан бирга олий таълимнинг вазибаси турли курслар мазмунида акс эттирилиши керак. Респондентларнинг 36 фоизи эса, талабаларнинг қоидалари ва мажбуриятлари билан таниш; талабалар уйида яшовчи талабалар орасида респондентларнинг 67 % қоидалар ва унинг тартиблари билан таниш.

Респондентларнинг атиги 4 % олий таълим муассасасидаги тьютор ва маслаҳатчиларнинг фаолияти мазмунидан хабардорлигини билдирди. Талабаларнинг атиги 34% академик ҳаракатчанлик, икки даражали таълим, амалиёт имкониятларидан хабардор. 97% талабалар эса, маслаҳатлашувлар ўтказилмайди ва улар модулларни танлашлари ва бирлаштиришлари мумкинлигини билишмайди. Талабаларнинг жавоблари кўрсатганидек, улар мутахассиснинг келажақдаги мартаба ва мустақил таълим танлови ўртасида бевосита боғлиқликни кўрмайдилар.

Шундай қилиб, маслаҳатчилар ва талабалар ўртасида ўтказилган сўровлар натижалари мустақил таълимни шакллантириш бўйича мақсадли иш олиб бориш зарурлигини кўрсатмоқда.

Кредит модел тизимида мустақил таълимнинг шаклланиши мураккаб даражадаги жараён бўлиб, уни шакллантириш учун маълум технология талаб қилинади. Бундай технологиянинг ривожланиши тажриба-синов ишларининг асосини ташкил этади.

Мустақил таълимни шакллантириш учун махсус ташкил этилган, мақсадли ва бошқариладиган фаолият сифатида тажриба-синов ишларни ташкил этиш технологияси қуйидагилардан иборат [3], [4]: кредит-модул таълими шароитида мустақил таълим жараёнига хос ёндашувларни белгилайдиган концептуал қоидаларни аниқлашда; экспериментал дастурни ишлаб чиқишда натижаларни баҳолашнинг асосий жараёнлари, параметрлари ва усулларини аниқлаш; бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг мустақил таълимни шакллантириш технологиясини ишлаб чиқишда; бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг мустақил таълимни жойлаштиришнинг асосий параметрларини аниқлаш учун ўз-ўзини баҳолаш усуллари, психологик ва педагогик диагностика усулларидадан фойдаланишда; талабанинг мустақил таълимни лойиҳалаш жараёнида маслаҳатчи фаолиятининг самарадорлигини асослашда; назорат ва тажриба гуруҳларда экспериментал натижаларни қиёсий таҳлил қилиш орқали илгари сурилган гипотезанинг тўғрилиги тўғрисидаги хулосаларнинг ҳолислигини таъминлаш.

Аниқловчи экспериментнинг хулосаларига кўра, шунингдек тадқиқотда қўйилган вазифаларга мувофиқ, барча тажриба-синов ишлари ишлаб чиқилган мустақил таълимни шакллантириш моделининг самарадорлигини текширишга, шунингдек, ишлаб чиқилган мустақил таълим жараёни технологиясини амалга оширишга қаратилган эди. Кредит-модул таълими шароитида олий таълим муассасаси фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш учун биз педагогик, таълимий, ривожлантирувчи, ташкилий ва касбий-фаолият, амалиётга йўналтирилган ва дизайн вазифаларини амалга оширадиган экспериментал иш дастурини ишлаб чиқдик.

Хулоса. Инновацион фаолиятнинг йўналишлари ва мазмуни аниқланди, уни амалга ошириш технологиялари ва ишлаб чиқилган моделни амалга оширишни бошқариш механизмлари асосланди. Талабалар ва ўқитувчилар билан суҳбатлар, уларнинг фаолиятини кузатиш натижалари билан қўллаб-қувватланадиган анкета сўровлари натижасида олинган маълумотларни таҳлил қилиш тажриба-синов ишларининг навбатдаги босқичи – маслаҳатчилар фаолиятининг профессионаллигини ошириш вазифасини, кредит-модулли таълим хусусиятларига муносабатни белгилаб берди. Биз томонимиздан ишлаб чиқилган “Кредит-модулли таълим шароитида мустақил таълим олиш имкониятини лойиҳалаш”, назарий ва амалий машғулотларни бирлаштирган, тажриба-синов ишларини олиб олий таълим муассасаларининг маслаҳатчилари билан ўтказилган махсус курс ташкил қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Зарипов Л., Хайитов Н., Тоҳиров З. Талабалар мустақил таълимни ташкил этиш. Методик қўлланма / Тошкент: “Sano-Standart”, 2023. – 32 б.
2. Муслимова, А. Ф. Самостоятельная работа как условие творческого развития студентов // СПО. – 2001. – №4. – С. 433.
3. Қўйсинов О.А. Мустақил таълим олиш жараёнида талабаларнинг ижодий тафаккурларини шакллантириш. / Таълим жараёнида мустақил тафаккур ривожланиши: Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2005. - Б. 98 - 99.
4. Келдиёрова М. Мустақил таълимни самарали ташкил қилиш талабалар мустақил фикрлашини ривожлантириш омили сифатида. – Т., Замоновий таълим / Современное образование. 2022, 4 (113).

Муаллиф:

Назарқулова Гулнора Аблакуловна - Гулистон давлат университети, Бошланғич таълим методикаси кафедраси ўқитувчиси.

UDK: 372.815.99

EMPIRICAL ANALYSIS OF THE STUDY OF STUDENTS' COMMUNICATIVE ABILITIES

TALABALAR KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI O'RGANISHNING EMPIRIK TAHLILI

ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗУЧЕНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ

Nazarova Ozoda Tashnazarovna

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: azodanazarova09@gmail.com

Abstract. In the course of our research, relevant empirical data will be applied using a number of methods for developing students' communicative abilities. Initially, with the help of the TLiri test “diagnostics of interpersonal relationships”, interpersonal relationships were diagnosed, which are the main factors of psychological stability of students. Innovative projects aimed at the development of analytical, critical and creative thinking of students of higher educational institutions with the growth of regular communicative communication using advanced foreign experience in accordance with modern requirements in the education system of our republic, the development of skills and abilities using pedagogical and psychological methods providing for the expansion of independent learning, improving the level of content and quality of education, the creation of a material and technical base and regulatory legal acts for improving the basis have been created. Accordingly, the development of communicative abilities is given special importance in improving the quality of training of qualified personnel in their field.

Keywords: communicative abilities, empirical analysis, competence, method, research, interpersonal, relational, diagnostic.

Аннотация. В ходе нашего исследования будут применены соответствующие эмпирические данные с использованием ряда методик развития коммуникативных способностей учащихся. Первоначально, с помощью теста ТЛире “диагностика межличностных отношений” были диагностированы межличностные отношения, которые являются основными факторами психологической устойчивости учащихся. Инновационные проекты, направленные на развитие аналитического, критического и творческого мышления студентов высших учебных заведений при росте регулярного коммуникативного общения с использованием передового зарубежного опыта в соответствии с современными требованиями в системе образования нашей республики, развитие навыков и умений с использованием педагогико-психологических методов, предусматривающих расширение самостоятельного обучения, повышение уровня содержания и качества образования, создание материально-технической базы и нормативно-правовые акты совершенствования основы созданы. Соответственно, развитию коммуникативных способностей придаётся особое значение в повышении качества подготовки обучающихся квалифицированных кадров в своей области.

Ключевые слова: коммуникативные способности, эмпирический анализ, компетентность, метод, исследование, межличностный, реляционный, диагностический.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son, «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida»gi, 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-sonli «O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» Farmonlari va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ijtimoiy va ma'naviy-ma'rifiy sohalariga oid beshta tashabbusi» dasturlari doirasida belgilangan keng ko'lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirishda xizmat qiladi.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot jarayonida suhbat, kuzatuv, anketa hamda «Mexelsonning kommunikativ malakalarni baholash testi», T.Lirining «Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi» testi, G.M.Manuylov, V.V.Kozlov, M.P.Fetiskinning «Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi» metodikasi, G.Y.Rozen «Perseptiv noverbal kompetentlik diagnostikasi» hamda matematik-statistik metodlaridan (faktorli tahlili, Styudentning t-mezoni, K.Pirsonning r_p -korrelyatsiya koeffitsiyentini hisoblash) foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Mazkur muammoni tadqiq etish va aniq yechimlar uchun tadqiqot bosqichlari belgilandi. Birinchi bosqichda muammoning metodologik asoslari va metodikalarning psixologik tavsifi keng yoritildi. Tadqiqotimiz murakkab va dolzarb muammoga bag'ishlanganligi uchun uni bosqichlarga, ilmiy bilimlarni asoslash uchun metodologik tamoyillarga hamda metodikalarga qo'yilgan talablar asosida o'tkazildi.

Ikkinchi bosqichda esa, kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish psixodiagnostikasi (eksperimental o'rganilishi) amalga oshirildi. Talabalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish individual xususiyatlar mohiyatini aniqlash, natijalarini ilmiy asoslash maqsadida unga ta'sir etuvchi omillarning namoyon bo'lishi, kelib chiqish sabablari, manbalari aniqlandi. Talabalarda tashqi ta'sirlar natijasida namoyon bo'ladigan kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish

holatlarning o'ziga xos xarakterli va uni keltirib chiqaruvchi omillar tasniflandi.

1-jadval

Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi T.Liri testi bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlili (n=220)

Omillar	Kursi	N	O'rtacha qiymat %	t	Ishonch darajasi (p)
Hukmronlik – Liderlik	1-bosqich	120	10,8	2,3	,007
	4- bosqich	100	11,0		
Mustaqillik – Ustuvorlik	1- bosqich	120	8,9	1,5	,007
	4- bosqich	100	10,4		
Dangallik – tajovuzkor	1- bosqich	120	9,5	1,6	,006
	4- bosqich	100	11,1		
Ishonchsizliklik – skeptiklik	1- bosqich	120	5,6	3,1	,005
	4- bosqich	100	8,5		
Itoatkorlik – tortinchoqlik	1- bosqich	120	12,4	7,3	,000
	4- bosqich	100	5,2		
Bog'liqlik – bo'ysunuvchanlik	1- bosqich	120	9,1	5,5	,001
	4- bosqich	100	3,6		
Hamkorlik – konvensiallik	1- bosqich	120	6,2	0,9	,074
	4- bosqich	100	5,3		
Mas'uliyatliklik – bag'ri kenglik	1- bosqich	120	8,9	4,7	,002
	4- bosqich	100	4,2		

Izoh: *-p<0,05, **-p<0,01,***-p<0,001

Foydalanilgan har bir metodika bo'yicha talabalardan olingan dastlabki statistik ma'lumotlar tahliliga o'tamiz. Dastlabki tadqiqotimiz metodi hisoblangan "Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi" bo'lib T.Liri testi bo'yicha olingan natijalarni tahlilga to'xtalamiz. Bunda biz tadqiqotimiz obyekti sifatida tanlab olingan talabalarining tahsil olayotgan bosqichlardan kelib chiqib tahlillarni amalga oshirdik (1-jadval).

Olingan natijalarga tayanilib "hamkorlik - konvensiallik" omili talabalarda yuqori natija sifatida qayd etildi. Bunda 1-bosqich talabalari guruh bilan yaqin hamkorlik qilishi, boshqalar bilan do'stona samimiy munosabatlarga kirishishi o'ziga xos bo'lgan munosabatlar tizimida aks etadi. Bunday munosabatlar uslubning xatti-harakatlar, boshqalarga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lish, uning guruh manfaatlariga mos ravishda faoliyat olib borish istagi natijasida namoyon bo'ladi.

Metodikamizdagi "mustaqil – ustuvorlik" omili bo'yicha olingan natijalar 4-bosqichlarda ustunlik qilishi aniqlandi. Bunga himoya mexanizmlarining yuqori darajada shakllanganligi, egosentrizm, guruhda alohida mavqeni egallashga intilishda, liderlik, kommunikativ faollik, raqobatchilik kabi holatlarda namoyon bo'lishi kuzatildi.

Navbatdagi olingan natijalarga to'xtaladigan bo'lsak "ishonchsizlik – skeptiklik" (statistik farq 005), omili shaxslararo munosabatlarda tanqidiy fikrlarga moyillik, boshqalardan norozi bo'lish va hammaga shubha bilan qarash o'ta ta'sirchan va ishonchsiz munosabatlar uslubiga doir hukmlar, harakatlarning realligi, skeptisizm, turli xil holatlardagi nomuvofiqliklar bilan tavsiflanadi. Bu esa talabalarni guruhdagi kommunikativ munosabatlarda turli xil qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Tadqiqotimizdan olingan natijalariga e'tiborimizni qaratsak 4-bosqich talabalari orasida eng quyi natijalarni "bog'liqlik – bo'ysunuvchanlik" (3,6), "mas'uliyatliklik – bag'ri kenglik" (4,2), "Itoatkorlik – tortinchoqlik" (5,2) va "hamkorliklik – konvensiallik" (5,2) omillari qayd etildi. Bunday natijalardan ko'rinadiki demak, talabalarining shaxslararo munosabatlar darajasini aniqlash va ulardagi kommunikativ qobiliyatlarni rivojlanganlik darajasini o'rganish unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash tahlil qilish imkonini beradi.

Bunday natijalardan ko'rinadiki demak, talabalarining kommunikativ qobiliyatlarni rivojlanganlik darajasini o'rganish unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash tahlil qilish imkonini beradi.

Endi talabalarining kommunikativ qobiliyatlariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash maqsadida G.M.Manuylov, V.V.Kozlov, M.Pfetiskin tomonidan ishlab chiqilgan "Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi" bo'yicha olingan dastlabki statistik natijalar tahliliga to'xtalamiz.

«Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi» metodikasidan olingan natijalar tahliliga ko'ra «A» omil bo'yicha «muloqotchanlik» 1-kurslarda nisbatan 4-kurslarda 52,9% ni tashkil qildi. Bundan ko'rinib turibdiki kommunikativ muloqot jarayoniga moslashish yil hisobidan olib qaraganda biroz ko'proq vaqtni talab qiladi. «O'z-o'zidan muloqotga kirishishga qiyinalish» omili 1-kurslarda 53,6% ni tashkil qildi. «B» omil bo'yicha «mantiqiy fikrlash» darajasi 1-kurslarga nisbatan 4-kurslarda 55,9% ni, «zaif fikrlash darajasi» esa 1-kurslarda 57,1% ni ko'rsatdi. «Mantiqiy fikrlash» qobiliyati talabalarda o'quv faoliyati davomida shakllanishi aniqlandi. Bunga bevosita intellektual jarayonning

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

roli beqiyosdir. «Barqarorlik» va «beqarorlik» omillari bo'yicha ham 4-kurslarda 52,9%, beqarorlik esa 1-kurslarda 53,6% ni tashkil etdi. Bundan ma'lum bo'ladiki, barqaror ijtimoiy munosabatlar 1-kurs talabalarida yilga nisbatan ko'proq vaqtda shakllanadi. Keyingi mezon, ya'ni, «optimizm» va «pessimizm» omili 1-kurslarda 57,1% ni, «pessimizm» esa 4-kurslarda 50,0% ni tashkil etdi. Optimizm, ya'ni yuqori kayfiyatda atrofdegilar bilan munosabatga kirishish 1-kurslarda ustun bo'lsa, pessimizm ya'ni kayfiyatdagi o'zgarishlar, shaxsiy pragmatik kelishmovchiliklar va muloqot jarayonidagi uzilishlar 1-kurslarda yuqori o'rin egallashi aniqlandi.

2 - jadval

Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi bo'yicha olingan ma'lumotlar tahlili (G.M Manuylov, V.V Kozlov, M.PFetiskin) (n=220)

Omillar		1-kurs		4-kurs	
		N=120		N=100	
		N	%	n	%
«A» omil	Muloqotchchan	55	46,4	52	52,9
	Muloqotga kirishishga qiynaladigan	65	53,6	48	47,1
	Jami	120	100,0	100	100,0
«V» omil	Mantiqiy fikrlaydigan	51	42,9	56	55,9
	Zaif fikrlaydigan	69	57,1	44	44,1
	Jami	120	100,0	100	100,0
«S» omil	Barqaror	56	46,4	52	52,9
	Beqaror	64	53,6	48	47,1
	Jami	120	100,0	100	100,0
«D» omil	Optimizm	68	57,1	44	44,1
	Pessimizm	52	42,9	46	55,9
	Jami	120	100,0	100	100,0
«K» omil	Ijodiy tafakkuri rivojlangan	38	31,4	43	42,9
	Realist	82	68,6	57	57,1
	Jami	120	100,0	100	100,0
«H» omil	O'zini nazorat qila oladigan	67	55,7	40	39,9
	Nazoratda qiyinchilikka uchraydigan	53	44,3	60	60,1
	Jami	120	100,0	100	100,0
«M» omil	O'ziga yo'nalgan	36	30,7	57	57,3
	O'zgalarga yo'nalgan	84	69,3	43	42,7
	Jami	120	100,0	100	100,0

«K» omili bo'yicha «ijodiy tafakkuri rivojlanganlik darajasi» 4-kurslarda 42,9% ni realistlar esa 1-kurslarda 68,6% ni tashkil qildi. Bundan ko'rinib turibdiki, muloqot qilish davomida 1-kurs talabalarida realistik tafakkur 4-kurslarda esa voqealarga kreativ yondashish, erkin munosabat bildira olish va tahlil qilish kabi sifatlar rivojlanar ekan.

Keyingi omil bo'yicha «O'zini nazorat qila olish» omili 1-kurs talabalarida 55,7%ni, «O'zini nazorat qilishda qiynalish» esa 4-kurslarda 39,9%da namoyon bo'ldi. So'nggi omil bo'yicha tahlil qilinganda «o'ziga yo'nalganlik» 4-kurslarda 57 nafar respondent ishtirokida 57,3%ni «o'zgalarga yo'nalganlik» 43 nafar respondent bilan 1-kurslarda 42,7%ni tashkil qildi. Unga ko'ra kommunikatsion muomala jarayonida o'ziga bo'lgan munosabatning ustunligi 4-kurslarda to'liq shakllanadi, ungacha esa o'zgalarga, ya'ni ijtimoiy muhitga e'tibor bevosita ustunlik qiladi. Ushbu ma'lumotlarning tahlili 2-jadvalda yanada aniqroq o'z aksini topgan.

Demak, yuqoridagi tahlillar asosida oliy ta'lim tizimida tahsil olayotgan talabalarning kommunikativ qobiliyatlariga ta'sir etuvchi psixologik omillar (kurslar kesimida) turlicha bo'lishi mumkin ekan. Ushbu omillarni aniqlash asosida talabalarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirishdagi mavjud bo'lgan muammolarni bartaraf etish bo'yicha muayyan darajadagi psixologik tahlillar olib boriladi va shu tahlil natijalari asosida ularga psixologik xizmat ko'rsatishning keyingi vazifalari, usullari va istiqbollari belgilab beriladi.

Navbatdagi tadqiqotimiz usuli Mexelsonning kommunikativ qobiliyatlarni baholash testi bo'yicha olingan natijalar tahlilini keltirib o'tamiz.

Tadqiqot muammosiga muvofiq tarzda tanlangan metodikamiz orqali biz kommunikativ qobiliyatlarini o'rgandik. Ushbu omillar talabalarning o'quv faoliyatidagi kommunikativ qobiliyat tartibga soluvchi mexanizmi hamda dinamikasini

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

belgilab beradi. Olingan natijalar tahliliga o'tadigan bo'lsak, har ikkala guruhda ham "Agressivlik" omilida yuqori natijalar qayd etildi. Bu esa talabalarni o'quv faoliyati davomida kommunikativ jarayonlarda nisbatan kompromisga bora olmasliklarini belgilab beradi. Keyingi o'rinda "Yon bosuvchanlik" omili qayd etildi. Tadqiqot obyektimiz sifatida tanlab olingan talabalar orasida shaxslararo munosabatlarda ko'pincha suhbatdoshini fikrlarini ma'qullash, o'z shaxsiy pozitsiyasini aniq belgila olmaslik holatlari ham mavjudligini ko'rishimiz mumkin. "Layoqatlilik" omili esa nisbatan past darajani qayd etdi. Yuqorida olingan natijalarga asoslangan holda, talabalarining kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maxsus psixologik korreksion dasturlarga ehtiyoj mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

3 - jadval

«Mexelsonning kommunikativ qobiliyatlarni baholash testi» bo'yicha tajriba va nazorat guruhidan olingan dastlabki natijalar tahlili (n=220)

Guruhlar	Kommunikativ sifatlar	O'rtacha qiymat (M)	Rang summasi
Tadqiqot guruhi	Yon bosuvchanlik	24,7	853
	Layoqatlilik	19,9	632
	Agressivlik	25,4	879,50
Nazorat guruhi	Yon bosuvchanlik	23,3	605,50
	Layoqatlilik	18,2	810
	Agressivlik	24,1	675

Tadqiqotimizning navbatdagi metodikasi G.Y. Rozenning «Perseptiv noverbal kompetentlikni aniqlash metodikasi» bo'lib, mazkur usul orqali biz talabalarni noverbal kommunikativ kompetentligini aniqladik. Talablardan mazkur metodika orqali noverbal perseptiv xulq-atvor ko'rinishlari quyidagicha ifoda etildi:

4-jadval.

Tadqiqot ishtirokchilarining noverbal-perseptiv kompetentligi darajasi (N=220)

Guruhlar	Noverbal kompetentlik			Jami:
	Past	O'rtacha	Baland	
Nazorat	15	74	26	115
Tadqiqot	3	81	21	105
Jami:	18	155	47	220

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tadqiqot va nazorat guruhi ishtirokchilarining noverbal-perseptiv kompetentligi ko'rsatkichlarida ham sezilarli tafovut mavjud. Kompetentlikning quyi va o'rta darajasida tafovutlar sezilarli. Ammo bu tafovutlar statistik ahamiyatini aniqlash uchun keyingi bosqichlarda matematik-statistik mezonlarga yuzlanamiz.

5-jadval.

Tadqiqot guruhlaridagi noverbal-perseptiv kompetentligidagi farq ahamiyati (χ^2 mezon, N=220)

Mezonlar	Qiymati	Ahamiyati (2 yoqlama)
Pirson χ^2	13,84	0,001
r nisbat	15,41	0,000
r nisbat	11,53	0,001

Demak, mazkur tafovutlardagi ahamiyat o'z tasdig'ini topdi. Ya'ni kuchli ahamiyatlilik natijasini ko'rsatdi.

6-jadval.

Tadqiqot va nazorat guruhlarida kommunikativ-ijtimoiy kompetentlik o'rtasidagi tafovutni tahlil qilish uchun Manni-Uitni va Vilkokson mezonlarida baholash (N=220)

	M omil	N omil	P omil	A omil	B omil	S omil	K omil
U-test	7170	8623	1102	8155	8487	6922	4381
Wilkokson	2456	2606	2841	2554	2587	2431	-1,15
Z qiymat	-5,83	-3,97	-0,894	-4,577	-4,19	-6,54	-4,38
Asim.qiy.	0,000	0,000	0,371	0,000	0,000	0,000	0,000

Muloqotda noverballik va suhbatdoshni idrok qilish qobiliyati zaruriy ijtimoiy xususiyatlardan biri bo'lib, talabalarining bu boradagi tajribalarini oshirish imkoniyati ishda o'z aksini topgan. Suhbat uchun tanlangan respondentlar

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

shaxsiy, ijtimoiy sifatlari doirasiga noverbal perseptiv kompetentlikni kiritishadi va kelgusida muloqotning bu usulini o'zlashtirish istagi borligini bildirishdi. Muloqot qaysi tilda olib borilayotgandan qat'iy nazar suhbatdoshning tana va qo'l harakatlari, yuz va ko'z ifodasi orqali uning fikrini anglash va munosib javob qaytarish samarali suhbatning garovidir. Madaniyatlararo muloqotdagi bu uslub, vositachi tilni bilmagan taqdirda ham uning ishtirokchilariga muzokarani muvaffaqiyatli yakunlashni ta'minlaydi.

Tahlil qilingan xususiyatlar barcha hollarda 0,001 darajada statistik ahamiyatlidir. Ammo antisotsial hulq-atvor ko'rinishida $U=1102$, $r=0,371$ statistik ahamiyat tasdiqlanmadi. Ya'ni tadqiqot guruhida kuzatilgan mazkur sifatlarning nisbatan yuqori natijasi tasodifiy holat bo'lib, biz tadqiq qiliyotgan xususiyat, antisotsial hulq-atvor – bilingvallik omiliga bog'liq emasligi isbotlandi. Kommunikativ-ijtimoiy kompetentlik sifatlari namoyon bo'lgan sayin oshishi yoki aksincha tendensiyada harakatlanishi mumkin.

O'rganilgan sifatlarning o'zaro aloqasini ko'rsatish uchun ularni korrelyatsion aloqadorlikda o'rgandik.

7-jadval.

Kommunikativ-ijtimoiy kompetentlik va etnik identivlikning korrelyatsion aloqadorligi (Pirson korrelyatsiyasi, $N=220$).

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
A omil	,082	-,095	-,131*	,276**	-,112*	-,046	,487**	,432**
V omil	,085	,081	-,140*	,194**	-,086	-,088	,382**	,472**
S omil	,092	-,168**	-,164**	,202**	,115*	,030	,356**	,476**
D omil	,135	-,265**	-,264**	,258**	-,160**	,080	,352**	,403**
K omil	,097	-,169**	-,139*	,307**	-,071	-,121	,374**	,395**
M omil	,039*	-,138	-,099	,199**	,034	-,026	,300**	,341**
N omil	,117*	-,121*	-,086	,205**	-,069	,024	,237**	,280**
P omil	,167**	-,008	,010	-,063	,003	,014	-,103**	-,064

Izoh $r \leq 0,05$ * $r \leq 0,01$ **.

I – etnoegoizm; **II** – etnoizolyatsiya; **III** – etnofanatizm; **IV** – etnoidentivlik; **V** – etnoindefferentlik; **VI** – etnonigilizm; **VII** – persepsiya; **VIII** – tolerantlik;

Muloqotchanlik (A omil) – ($r=0,082$;) etnoegoizm ko'rsatkichi bilan aloqadorligi aniqlanmadi. Etnoizolyatsiya bilan teskari aloqadorligi ahamiyatga ega emas. Ammo etnofanatizm bilan ($r=-1,31$; $p \leq 0,05$) teskari aloqadorlikni namoyon etdi. Etnik identivlik bilan ($r=0,276$; $p \leq 0,01$) kuchli aloqadorlikni ko'rsatdi. Etnoindefferentlik bilan kuchsiz ($r=-0,112$; $p \leq 0,05$), etnonigilizm bilan aloqasi aniqlanmadi. Persepsiya va tolerantlik bilan kuchli darajali aloqadorlik aniqlandi.

Mantiqiy tafakkur (V omil) – etnik identivlik bilan ($r=0,194$; $p \leq 0,01$) aloqadorlikni ko'rsatdi. Tolerantlik va persepsiya bilan kuchsiz aloqadorlikni namoyon etdi.

Emotsional barqarorlik (S omil) – Etnoizolyatsiya bilan ($r=0,194$; $p \leq 0,05$) kuchsiz aloqadorlikni, persepsiya, identivlik va tolerantlik bilan kuchli aloqani namoyon etdi.

Xotirjamlik (D omil) – Etnoizolyatsiya bilan ($r=-0,265$; $p \leq 0,01$) kuchli teskari aloqani, persepsiya, identivlik va tolerantlik bilan kuchli ijobiy korrelyatsiyani berdi.

Mustaqillik (M omil) – identivlik, persepsiya va tolerantlik bilan yaxshi korrelyatsiyani; Etnoegoizm bilan zaif teskari korrelyatsiyani ($r=-0,039$; $p \leq 0,05$) namoyon etdi.

Ichki nazorat (N omil) – persepsiya, tolerantlik, identivlik bilan 0,01 darajadagi aloqadorlikni, etnoegoizm, etnoizolyatsiya bilan kuchsiz 0,05 darajadagi aloqadorlikni ko'rsatdi.

Antisotsial xulq-atvor (P omil) – Etnoegoizm bilan teskari Persepsiya bilan ham teskari aloqadorlikni namoyon etdi. Ko'rib turganimizdek, salbiy xususiyatlar kommunikativ-ijtimoiy kompetentlik ko'rsatkichlari bilan yoki aloqaga kirishmadi yoki teskari aloqadorlikni namoyon etdi.

Kommunikativ-ijtimoiy kompetentlik xususiyatlari o'zaro korrelyatsion aloqani ko'rsatadimi? Biz mazkur sifatlarni aloqadorligini aniqlashimizdan maqsad, bitta metodika tarkibida shaxsning turli xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan mezonlar bir-biriga nechog'liq bog'liq yoki bog'liq emasligi tadqiqotda juda muhim.

Shaxsning ijtimoiy sifatlari – muloqotchanlik, xotirjamlik; emotsional barqarorlik; shaxsiy xususiyatlari – ichki nazorat, mustaqillik; kasbiy faoliyatda zaruriy sifatlari – kreativlik, mantiqiy tafakkur o'zaro qanchalik korrelyatsion bog'liqlik beradi.

Xulosa

1. Talabalarda kommunikativ qobiliyatlarning ri-voj-lanishida psixologik xususiyatlari talabalarni o'quv faoliyatidagi dars jarayonlarini o'zlashtirishda, verbal tafakkurning rivoj-la-nishi, emotsional muloqotning shakllanishi, talabardagi qobiliyatlar va qi-zi-qishlarni ijtimoiy munosabatlarda e'tiborga olinishi va boshqa jihatlar yana-da kommunikativ qobiliyatlarning shakllanishiga zamin yaratishi mumkin.

2. Talabalarda kommunikativ qobiliyatlarning ri-voj-lantirish modeli talabalarda kompetentli va psixologik yondashuvlar asosida ta'limning ijtimoiylashuvi xarakterlar traektoriyasini aniqlash asosida takomillashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barotov Sh.R. O'zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etishning ijtimoiy-psixologik va ilmiy-amaliy asoslari: Avtoref. dis.psixol. fan.dok. Toshkent, 1998-yil. -37 b.
2. Batalova I. T. taklifning ta'sir mexanizmi sifatida o'rnatish // Psixologiya masalalari. M., 1987 yil.- № 2. 42-b.
3. Belyaeva A. V., Samoylenko E. S. Tasvirni og'zaki so'zlash vazifalarida monolog va dialog// kognitiv jarayonlar va shaxsni psixologik o'rganish. M., 1983 yil. 106-121-b.
4. Bern E. Odamlar o'ynaydigan o'yinlar / Tarj.ingliz tilidan. - M.: Taraqqiyot, 1989 yil. -399 b.
5. Vachkov I. V. Guruhni o'qitish texnologiyasi asoslari. - M.: Eksa-89, 1999 yil. -137 b.
6. Bexterev V. M. Taklifning jamoat hayotidagi o'rni. M., 1898 yil. - 234 b.
7. Bogomolova N. N. Ommaviy aloqa va aloqa. - M.: Znaniya, 1986 yil. - 78 b.

Muallif:

Nazarova Ozoda Tashnazarovna - GulDU Pedagogika kafedrasida o'qituvchisi.

UDK 372.815.99

TRAINING OF SPIRITUAL MASTERY IN STUDENTS AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

O'QUVCHILARNI MA'NAVIY JASORAT RUHIDA TARBIYALASH PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

ВОСПИТАНИЕ У УЧАЩИХСЯ ДУХОВНОЙ МУЖЕСТВЕННОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Saidmurodova Malohat Boymurod qizi

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: malohatsaitmurodova6@gmail.com

Abstract. The role of the family in raising a spiritually mature person is huge. Patriotism is primarily a person's self-relation, self-awareness, self-analysis, in a word, starting with knowing his "I", within the framework of interpersonal relations. We conducted research on development. We talked about spirituality and the role of spirituality in human society. Scientific analyzes showed that the feeling of spiritual courage appears on the basis of the need in certain activities (play, study, work, material, spiritual, etc.). According to the results of our pedagogical and psychological observations, we have considered in our research work that parents spend an average of 12-17 minutes with children during a day. A person who loves and respects his country treats his work honestly. A person who is not satisfied or dissatisfied with his country will indulge in various forms of laziness and dishonesty in his work. We discussed the emergence of deviation from justice, religion and honesty. As a natural and social being, man satisfies his spiritual needs along with his material needs. But the need to fulfill the duty to the Motherland should be the basis of any need.

Key words: nerve, will, spiritual, courage, dedication, bravery, attitude, perception, consciousness, skill.

Аннотация. Роль семьи в воспитании духовно совершенного человека безупречно велика. Мы провели исследование о том, что патриотизм-это прежде всего личностное отношение к себе, самосознание, способность к самоанализу, одним словом, начинается с познания собственного "я" и развивается в рамках межличностных отношений. Мы говорили о роли духовности и духовности в человеческом обществе. Научный анализ показал, что чувство духовного мужества обусловлено потребностью в определенной деятельности (игре, учебе, труде, материальной, духовной и т.д.), на основе которого мы сделали вывод о возникновении. По результатам наших педагогико-психологических наблюдений мы рассмотрели в нашей исследовательской работе, что в течение суток родители занимаются с детьми в среднем 12-17 минут. Человек, любящий, уважающий свою Родину, честно относится к труду. Неудовлетворенный или недовольный своей землей, человек допускает в своей трудовой деятельности различные виды лени и неосмотрительности. Мы размышляли и размышляли о возникновении отступления от справедливости, предательства и честности. Человек как природно-социальное существо, помимо материальных потребностей, продолжает удовлетворять и духовные. Но на основе любой потребности должна строиться потребность в выполнении долга перед Родиной.

Ключевые слова: нерв, воля, духовность, мужество, самоотверженность, отвага, отношение, восприятие, сознание, мастерство.

Kirish. Ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashda oilaning tutgan o'rni benihoya kattadir. Aslida ham oila jamiyatning bir tarkibiy bo'lagi. Jamiyatda ro'y berayotgan barcha jarayonlar oilaga, kishilarning turmush tarziga bevosita ta'sir qiladi. Har bir inson oilaning o'zidayoq yoshligidan boshlab ma'naviyatning manbalaridan oziqlanib boradi. Avvalambor, oilada ota – onaning o'rni, boshqa oila a'zolari bilan munosabati bola uchun maktabdir [1]. Oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar u qaysi tizim bo'lishidan qat'iy nazar, jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabat jarayoniga mos kelishi kerak. Jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabat qonunlar, qoidalar, tartib intizom bilan belgilanib, boshqarilib turiladi va bu narsa oilada ham o'z aksini topadi. Oilaviy munosabatlarni boshqarishda asosan ota – onaning, yoshi katta kishilarning o'ziga xos o'rni bo'ladi. Inson butun hayoti davomida oila ta'sirida yashaydi. U individual va

ijtimoiy ko'nikmalarni hosil qilibgina qolmay, o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish bo'yicha ota-onalik malakasini ham shakllantiradi. Ayniqsa shaxsning ma'naviy faolligini shakllantirishda oila hal qiluvchi omildir. Oilada asrlardan beri avloddan avlodga o'tib kelayotgan an'analar, urf-odatlar davom ettiriladi, har bir oila a'zosiga singdiriladi. Masalan, oilada o'zaro hurmat hammaning qon – qoniga singib ketgan. Yana oilada yoshi ulug' kishilarning fikri doim hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularning hurmati joyiga qo'yilmog'i shart. Yoshi katta kishilarni uyning to'riga o'tqazish, ularga duo fotiha qildirish, birinchi bo'lib dasturxonga qo'l uzatish yoki yoshi katta kishi gapirayotganda quloq solib turish kabi an'analar borki, ularni har bir oila a'zosi bajarishi lozimdir. Ota onaga bo'lgan hurmat, oilaning boshqa a'zolari o'rtasidagi hurmat kabi odatlar o'zbek oilasining gultoji hisoblanadi. Oiladagi muhit, vaziyat jamiyatdagi muhit, vaziyatga mos bulmog'i kerak [4]. Aks holda bunday oila a'zolarini jamiyat qabul qila olmaydi. Odamzod biror inshoot yoki korxona qurib bitkazib maxsulot chiqara boshlarsa, cheksiz quvonadi. Lekin insonni dunyoga keltirish va uni barkamol-u benuqson shaxs qilib tarbiyalash maxsulot ishlab chiqarishdan ulug'roq va mashaqqatliroq ish ekanini uncha muncha odam anglayvermaydi. Xolbuki, oila qurish, farzandni dunyoga keltirish va tarbiyalash, uy – ro'zg'or yumushi shunchaki ishlar emas. Balki aynan shu jarayonlar oqibatida to'la qonli inson voyaga yetadi. Insonning yetuklik darajasiga yuksaltirishda yana bir asosiy omil tarbiyadir. Ijtimoiy hayotda tarbiya manbai juda ko'p va turli-tuman. Lekin onaning, ayolning tarbiyasi odamning shakllanishida g'oyat muhim ahamiyatga egadir. Ona bolani faqat aql – idrok bilan emas, balki tuyg'ular, nozik hislar bilan ham tarbiyalaydi. O'zida neki bo'lsa bolasiga ato etadi. Ona tarbiyasini olmagan, uning mehr – muhabbatiga qonmagan inson ruhan majruh bo'lib qoladi. Ona parvarishi bola tug'ilib, balog'at yoshiga yetguncha uzluksiz davom etsa, yaxshi samara beradi, tarbiyada biror bir sababga ko'ra uzilish bo'lsa yoki onaning o'zi jismonan va ruhan toliqsa, yoki ayolning o'zida nuqson bo'lsa bolaning tarbiyasida ham nuqson bo'ladi. [6]

Bu yorug' olamda har bir odam o'zining mehribon ota-onasiga, ustoz va muallimlarga nisbatan hamisha minnatdorlik tuyg'usi bilan yashaydi. Inson o'z umri davomida qanday yutuq va natijalarga erishmasin, qarda, qanday lavozimda ishlamasin, maktab dargohida olgan ta'lim-tarbiyasi uning yetuk shaxs va malakali mutaxassis bo'lib shakllanishida ulkan ahamiyatga ega ekanini shubhasiz. Muxtasar aytganda, maktab degan ulug' dargohning inson va jamiyat taraqqiyotidagi hissasi va ta'sirini, nafaqat yoshlarimiz, balki butun xalqimiz kelajagini hal qiladigan o'qituvchi va murabbiylar mehnatini hech narsa bilan o'lbahar, qiyoslab bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ma'rifatparvar bobolarimizning fikrini davom ettirib, "Agarki dunyo imoratlarida ichida eng ulug'i maktab bo'lsa, kasblarning ichida eng sharaflisi o'qituvchilik va murabbiylikdir", desak, o'ylaymanki, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. Chindan ham, o'qituvchi nainki sinf xonasiga fayz va ziyo olib kiradigan, balki ming-minglab murg'ak qalblarga ezgulik yog'dusini baxsh etadigan, o'z o'quvchilariga haqiqatan ham hayot maktabini beradigan mo'tabar zotdir. Ona tilimizda «maktab ko'rgan», «maktab yaratgan» degan chuqur ma'noli iboralarning mavjudligi ham bu muqaddas dargohning, zahmatkash o'qituvchi mehnatining davlat va jamiyat hayotida qanchalik muhim o'rin tutishidan dalolat beradi.

Jamiyatimiz ma'naviyatini yuksaltirish bilan bog'liq jarayonlarning murakkab tomoni shundaki, bugungi kunda boshimizdan kechirayotgan ij-timoiy-siyosiy taraqqiyot yo'lida uchraydigan juda ko'p muammolarni ham nazariy, ham amaliy jihatdan faqat o'z kuchimiz va salohiyatimizga tayanib hal etishga to'g'ri kelmoqda.[5] Shu maqsadda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab yurtimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ishlarning amaliy natijasi o'laroq, adabiyot va san'at, madaniyat, matbuot sohasi mafkuraviy tazyiqdan butunlay xalos bo'lganini qayd etish joiz. Har qanday ijod namunasi, badiiy asar sinfiy bo'lishi va qandaydir g'oyaga, kommunistik mafkura manfaatlariga xizmat qilishi kerak, degan qarashlar bugun o'tmishga aylandi. Erkin ijod uchun, milliy qad-riyatlarimiz va boy ma'naviyatimizni, xalqimiz tarixini, uning bugungi sermazzun hayotini to'laqonli va haqqoniy aks ettirish uchun zarur sharoitlar yaratildi.

Bugungi kunda o'z hayotini ana shunday mas'uliyatli sohaga bag'ishlagan ko'plab iste'dod sohiblari yurtimizda yangi hayot, yangi jamiyatning ma'naviy asoslarini mustaxkamlash, komil insonni tarbiyalash yo'lida munosib hissa qo'shib kelmoqda. Ayniqsa, hozirgi vaqtda dunyoda ku-chayib borayotgan turli ma'naviy taxdidlarning oldini olish, «ommaviy madaniyat»ning zararli ta'siridan farzandlarimizning ongu tafakkurini himoya qilishda ilmu fan va madaniyat jamoatchiligi, ijod ahlining o'rni va roli tobora ortib bormoqda.

Tadqiqot ob'yekti qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot ob'yekti sifatida umumiy o'rta ta'lim maktablari olindi. metodlaridan foydalandik. Tadqiqot mavzusini yoritishda anketa, so'rovnoma, tasniflash, tavsiflash, qiyoslash, kompleks va funksional tahlil usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, ma'naviy jasorat hissi muayyan faoliyatdagi ehtiyoj (o'yin, o'qish, mehnat qilish, moddiy, ma'naviy va h.k.) asosida paydo bo'ladi. Buning uchun insonda avvalo hohish-istakning bo'lishi lozim ekan. Agar hohish-istak bo'lmasa, har qanday faoliyat turi foyda bermasligi ma'lum bo'ldi.

1-jadval.

**Oilada va maktabda izchillik va tizimlilik orqali o'quvchilarni ma'naviy jasorat ruhida tarbiyalash tuzilmasi
(jami 350 o'quvchidan olingan ma'lumotlar)**

T\R	Asosiy maqsad	Jami foiz hisobida
1.	Hohish va istakning (ehtiyaj turiga qarab) bo'lishi	98%
2.	Intilish va harakat qilish	93%

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

3.	Ongli ravishda ma'lum bir chuqurlashtirilgan fan to'garagini tanlaganligi	92%
4.	Milliy o'yin va sport turlariga qiziqish	91%
5.	Bilimdonlik	90%
6.	Irodaviylik, o'z-o'ziga talabchanlik	90%
7.	Tashkilotchilik, tashabbuskorlik	87%
8.	Ma'naviy-ahloqiy bilimdonligiga asoslangan tashqi qiyofa	83%
9.	Mimik va pantomimik harakatlariga qat'iy e'tibor berish	82%
10.	Nutq madaniyati va ona tiliga hurmat	80%
11.	Kamtarlik, qat'iyatlilik	79%
12.	Hozirjavoblilik	77%
13.	Murojaat madaniyatiga amal qilish	74%
14.	Sharoitga moslashuvchanlik	73%
15.	Sir saqlay bilish	71%
16.	Esda saqlash va esga tushura olish (xotira bilan bog'liq bo'lgan) qobiliyati	68%
17.	Munozara madaniyatiga amal qilish	67%
18.	Adovatli bo'lmaslik va kek saqlamaslik	63%
19.	Shaxsni kamsitadigan va ta'na gaplarni ishlatmaslik	62%
20.	Yo'l qo'yilgan kamchiliklarni yuziga solmaslik va kechirimli bo'lish	59%

Olingan ushbu ma'lumotlarga asoslanib, oilada, maktabda tarbiya darslari orqali o'quvchilarni ma'naviy jasorat ruhida tarbiyalashga xos kasbiy-madaniy munosabatlar texnikasi ko'rib chiqildi. Tarbiya darslari orqali o'quvchilarni ma'naviy jasorat ruhida tarbiyalash texnikasida o'qituvchining tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turish qoidalariga amal qilishi alohida e'tibor talab qiladi. Ovozning past-balandligi, muloyim va yoqimtoyligi, ko'z qarashlaridagi ifoda va mazmun, yuz-qo'l, gavdaga xos mimik va pantomimik harakatlarning uyqunligi, bir-biriga mosligi, ortiqcha harakatlarning yo'qligi, so'zlashganda o'ziga xos tavoze va iboning bo'lishi kasbiy - madaniy munosabatlar mazmunini yanada boyitadi. To'laqonli, yetuk mutaxassisgina, barkamol o'quvchini dunyoviy munosabatlar olamiga olib kirishga qodir bo'la oladi. Kasbiy-madaniy munosabatlar uyg'unligini ta'min etuvchi omillar o'rganilib chiqildi va alohida tizim holida umumlashtirildi

2-jadval.

Oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida va maktabda o'quvchilarni ma'naviy jasorat ruhida tarbiyalashni uyg'unligini ta'min etuvchi omillar (jami 350 o'quvchi)

TR	Omil turlari	Foiz hisobida	Izoh
1.	Faoliyat turlari bo'yicha yaqinlik	91%	
2.	Ustoz-shogirdlik (o'qituvchi va ta'lim oluvchi)	90%	
3.	Tengdoshlik (sinfdosh, guruhdosh)	88%	
4.	Dunyoqarashning yaqinligi	80%	
5.	Harakter xislatlarining nisbatan mosligi	77%	
6.	Ota-bola, aka-uka, opa-singil, qarindoshlik	76%	
7.	Ma'naviy yaqinlik	72%	
8.	Moddiy manfaatdorlik	70%	
9.	Sevgi-muhabbat	66%	
10.	Do'stlik	65%	
11.	Qo'ni-qo'shnichilik	60%	
12.	Vatandoshlik, millatdoshlik	54%	

Odamlarning yaqinligiga bir-birlari bilan yaxshi munosabatda bo'lishi asos hisoblanadi. Ustoz-shogirdlar yaqindan aloqada bo'ladilar. Tengdoshlik va dunyoqarashlarning (yoshi va jinsidan qat'iy nazar) mosligi ham shaxslar o'rtasida kasbiy-madaniy munosabatlar mushtarakligini keltirib chiqaradi hamda o'ziga xos faollikni ta'minladi. Jadvaldan ko'rinib turganidek, hatto yurtdoshlik, millatdoshlik ham qaysidir ma'noda, aytaylik chet el yoki o'zga yurtlarda xizmat safariga, borgan yoki doimiy yashab yurgan hammillatlarning ham madaniy yaqinligi vujudga kelar ekan. Jadvalda oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida va maktabda o'quvchilarni ma'naviy jasorat ruhida tarbiyalashni uyg'unligini ta'min etishga xizmat qiluvchi omillarning eng asosiylarini reyting tizimi holida oldik. Albatta buni yana davom ettirish mumkin, ammo magistrlik dissertatsiyasi ishiga aloqador tomonlarini umumlashtirish bilan cheklanishga to'g'ri keldi.

Insonning ijtimoiy hayotda nimalarni yoqtirmasligi, nimalarga nafrat ko'zi bilan qarashi doirasida ko'zga tashlanib turishi o'rganildi (3-jadval).

Oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida va maktabda o'quvchilarni ma'naviy jasorat ruhida tarbiyalashda uchrashi mumkin bo'lgan salbiy holatlar (jami 350 o'quvchi)

TVR	Salbiy holatlar	Foiz hisobida	Izoh
1.	Qobilyatsizlik	98 %	
2.	Irodasizlik va o'zini-o'zi boshqara olmaslik	95 %	
3.	Maqsadsiz yashash	93 %	
4.	Yolg'onchilik	92 %	
5.	Egoizm	90 %	
6.	Tengdoshlarini kamsitish	87 %	
7.	Ikkiyuzlamachilik	83 %	
8.	Dangasalik	82 %	
9.	Nosog'lom turmush-tarzi	80 %	
10.	Bezorilik	80 %	
11.	O'g'rilik	77 %	
12.	Ishyoqmaslik	74 %	
13.	Yalqovlik	70 %	
14.	Millatchilik	68 %	
15.	Malaylik	65 %	
16.	Shuhratparastlik	63 %	
17.	Savodsizlik	60 %	
18.	Janjalkashlik	60 %	
19.	Madaniyatsizlik	57 %	
20.	Asabiylik	52 %	

Shaxsning saralash ballarini qo'yib chiqish jarayonida insonning birinchi tug'ma (shartsiz) refleksi so'rish (ovqat) ekanligiga yana bir karra ishonch hosil qildik. Ikkinchi tug'ma (shartsiz) refleksi kiyinishga bo'lgan, uchinchi tug'ma (shartsiz) refleksi turar joyga bo'lgan refleksi ekanligi jadvaldan ko'rinib turibdi. Albatta inson zoti borki, ehtiyoj qondirish yo'lida faol harakat qiladi. Yaxshi yashash bilan birga mashina mingisi, ehtiyoj qondirila borgani sari sayohatlarga chiqish, oromgohlarda dam olish kabi orzu-istaklar paydo bo'la boshlaydi. Bunday faoliyatdagi intilishlarning barchasida insonning insonga va narsa-hodisalarga bo'lgan munosabati amalga oshadi.

Xulosa. O'quvchilarda ma'naviy jasorat hissini shakllantirishning yuksak darajasi asosida milliy g'oya va milliy g'urur turadi. O'quvchi shaxs va fuqoro sifatida o'z ona tilini hamda millati tarixini mukammal bilmog'i lozim. Ana shunda dini, urf-odatlar, ma'naviy hamda moddiy qadriyatlarni e'zozlaydi, undan doimo faxrlanadi. Faxrlanish tuyquasi sog'lom fikr yuritish asosida shakllanadi. Fikrlarni g'oya darajasiga ko'tarish uchun uning ta'sirchanligi, salmog'i va samaradorligiga erishish lozim. Ayni paytda o'quvchi, sinf rahbari, mafkuraviy tarbiya subyekti ham hisoblanadi-ki, bu jarayon tadqiqot ishida o'zining ilmiy-nazariy yechimini topdi. O'zlikni anglash, o'zining "Men"ni tushunish milliy g'oyaning aniq shart-sharoitida o'quvchining maqsadlari sari intilishida namoyon bo'ladi. O'zining "Men"ni anglash o'quvchi shaxsi uchun alohida ahamiyatga ega ekanligi magistrlik dissertatsiyasi ishining tahlillarida aniqlandi. O'zlikni anglash o'quvchi yoshlarni ma'naviy jasorat hamda insonparvarlik tuyg'ularini shakllantiradi, ona-Vatanni har xil yovuz kuchlardan himoya qilishga da'vat etadi. Bu ko'rsatkichlarning naqadar yorqin yoki sust namoyon bo'lishi mumkinligi izlanishlar jarayonida tadqiq etilib, ma'naviy jasorat hissining shakllanishi ko'rinishida alohida tizim holiga keltirildi. Ma'naviy jasorat zahirida axloqiy poklik, mehnat va mehnatkash insonga halol munosabat, madaniy saviya va kasbiy iftixor turadi. Ahloq va jismonan yetuk shaxsning tuzilmasini: Mardlik, jasurlik, o'z so'zi ustidan chiqishi, Vatani himoyasiga xar doim tayyor bo'lishlik, mehnatsevarlik, halollik, samimiylik, milliy g'urur, sodiqlik, kamtarlik, mehribonlik, kasbiy mas'ullik, bilimdonlik, ijodkorlik, tashabbuskorlik va tashkilotchilik tashkil etadi. Tuzilma pirovardida esa shaxsning intilishi, faolligi va kafolatlangan natijaga erishuvi turadi. Ma'naviy jasorat hissini shakllanishining samarali mezonlari axloqiy va jismoniy barkamollik ekanligi tadqiq etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. –T.:O'AJBNT, 2003.– 256 b.
2. Abdullayeva Sh. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini pedagogik tashxislash// Xalq ta'limi. 2004. № 3, 41-43 b.
3. Abdurauf Fitrat. Farzand tarbiyasi. –T.: Tarbiya jurnal, 2005. №1, – 27–30 b.
4. Azizxo'jaeva N.N. O'qituvchi mutaxassislarni tayyorlash texnologiyasi. –T.: Nizomiy TDPU, 2000. – 52 b.
5. Alimasov V. Falsafa yoxud fikrlash san'ati. –T.:Noshir, 2008.– 256 b.
6. Barsova A. Formula lichnosti, ili kak svoi nedostatki prevratit' v dostoinstva. – M.: AST – Press kniga, 2003. – 320 s.

Muallif:

Saidmurodova Malohat Boymurod qizi – GulDU, Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi.

UDK: 372.800.2

CLOUD TECHNOLOGIES AND THEIR SIGNIFICANCE IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

BULUTLI TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

ОБЛАЧНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Mamatkulov Sarvar Temirbekovich

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: sarvarmamatqululov89@gmail.com

Abstract. The article provides information about cloud technologies and their importance in the educational system. To what extent cloud technologies are used in the educational system of our country, opinions about its role are expressed. Also, issues such as the study of cloud technologies as an educational tool, the technology of using modern methods in the educational process, and the expansion of opportunities for the implementation of digitized education in the teaching of subjects by cloud technologies in education have been highlighted.

Keywords: Cloud technologies, Microsoft Outlook, Cloud technology, IBM, Dropbox, Google Dosc, Celes Force, Google, Ziyonet.

Аннотация. В статье представлена информация об облачных технологиях и их значении в системе образования. В какой степени облачные технологии используются в системе образования нашей страны, высказываются мнения о ее роли. Также освещены такие вопросы, как изучение облачных технологий как образовательного инструмента, технологии использования современных методов в образовательном процессе, расширение возможностей внедрения цифрового образования в преподавание предметов облачными технологиями в образовании.

Ключевые слова: Облачные технологии, Microsoft Outlook, Облачные технологии, IBM, Dropbox, Google Dosc, Celes Force, Google, Ziyonet

Kirish. Ta'lim tizimi jarayonining asosiy omillaridan biri shundaki – o'quvchi yoshlarga fundamental bilim berish bilan birga ularni fikrlashlarini shakllantirish va aniqlash asosida rivojlantirish ham juda muhimdir. Shu jumladan ta'lim berish jarayonida axborot texnologiyalarining o'rni beqiyos hisoblanadi. Bugungi kunda Respublikamizda ham axborot texnologiyalari jadal rivojlanib bormoqda. Ayniqsa axborot texnologiyalari asosida bo'lajak informatika fani o'qituvchilarining kasbiy pedagogik tayyorgarligini rivojlantirish va yetarli darajada o'rganishlari va shu sohada intellektual fikrlash qobiliyatini shakllantirishga katta ahamiyat berilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida bulutli hisoblash standartlari va ko'rsatmalarini ishlab chiqish asosida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligini shakllantirish, ulardan foydalanish tizimi samaradorligini oshirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, xizmat ko'rsatish modelini yaratish, bulutli xizmatlarga o'tish katta operatsion va boshqaruv xatarlarini oldini olish, taqdim etilayotgan xizmatlarni qo'llash muammolari, raqamli texnologiyalar bo'yicha qaror qabul qiluvchilarga turli bulutli xizmat ko'rsatuvchi provayderlarning ishini yaxshilash, bulutli xizmatlardan foydalanishda axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha talablar ishlab chiqish, bulutli hisoblashning huquqiy masalalari, bulutli xizmatlardan foydalanishning monitoringini yuritish va nazorat qilish, foydalanuvchilar ishonchini qozonish talablari, yo'riqnomalar, qoidalar va baholash ishlarini bajarish bo'yicha rivojlangan mamlakatlardagi ilmiy markazlar va tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqotlarida alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini qo'llash bo'yicha bir qator amaliy ishlarni oshirishda O'zbekiston Respublikasining «Axborotlashtirish to'g'risida» Qonuni, «Elektron tijorat to'g'risida» Qonuni, «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari, «O'zbekiston Respublikasining jamoat ta'lim axborot tarmog'i Ziyonet ni tashkil etish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asos qilinib olinmoqda. Ushbu keltirilgan qonun, qaror va farmonlarda Prezidentimiz takidlaganidek «...maktablar, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va oliy o'quv yurtlarining ta'lim jarayoniga zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalarini egallashga hamda ularni faol qo'llanishga asoslangan ilg'or ta'lim tizimlarini kiritish» vazifalari belgilab qo'yilgan. Shuning uchun ham har bir mutaxassis o'z kasbiy sohalarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Texnologiyalar asosida ta'lim tizimini rivojlantirar ekanmiz, biz albatta bulutli xotira(bulutli texnologiyalar)dan foydalanamiz.

Tadqiqot obyekti va qo'llaniladigan metodlar

Bulutli xotira - bu siz uchun xizmat ko'rsatuvchi (cloud storage saytlar) tomonidan katta serverlardan ajratilgan joy bo'lib, bunda fayllaringiz turli serverlarda joylashgan bo'ladi. Siz o'zingiz uchun kerakli fayllarni "bulut" dan chiqarib olasiz va undan shaxsan yoki ommaviy foydalanish huquqini belgilashingiz mumkin. Tadqiqotda kuzatish, tasniflash, tavsiflash, qiyoslash, funksional tahlil usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Hozirgi vaqtda o'quv jarayoni amaliyotida tematik raqamli o'quv resurslari, fan virtual laboratoriyalari, o'quv tematik saytlari, ijtimoiy tarmoq xizmatlari va turli maqsadlardagi veb-ilovalar (ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, vebinar o'tkazish va masofaviy aloqani tashkil etish platformalari) keng tarqalgan. (Skype, Zoom, Mirapolis, Discord). Ta'limning turli darajalaridagi o'qituvchilar turli xil ta'lim texnologiyalaridan (elektron, masofaviy, mobil, aralash), shu jumladan axborot va ta'lim tizimlariga asoslangan texnologiyalardan faol foydalanadilar. Turli raqamli texnologiyalar asosida ta'lim muassasalarida ijtimoiy-ma'rifiy va tashkiliy ishlar masalalari hal etilmoqda. Bu jarayonni komponentlarini ajratishdan va ular orasidagi aloqani o'rnatishdan iborat bo'ladi [2], [3].

Bulutli texnologiyalarning mohiyati shundaki, ularning yordami bilan har qanday hisoblash resurslari konfiguratsiyasiga keng qamrovli kirishni ta'minlash mumkin. Bu serverlar, tarmoqlar, ilovalar, saqlash va boshqalarga tegishlidir. Bularning barchasi osongina va tezda foydalanishga topshirilishi yoki chiqarilishi mumkin. Boshqaruv mutlaqo sodda va u provayder bilan bevosita aloqani talab qilmaydi.

Bulutli texnologiyalarning ishini oddiy misol bilan izohlash mumkin: yaqinda kompyuterlarda elektron pochta o'qish uchun mo'ljallangan Microsoft Outlook (elektron pochta mijosi) mavjud edi.

Endi uning joylashuvi uzoq serverdir. Siz dasturdan istalgan qurilmadan foydalanishingiz mumkin, faqat brauzerda (Outlook.live.com/owa/) oldindan avtorizatsiya qilishingiz kerak.

Albatta, bulutli texnologiyalar juda keng va turli sohalarda qo'llaniladi, bu yerda faqat bitta umumlashtirilgan misol keltirilgan xalos. Sodda qilib aytganda, fayllar bilan kompyuter va telefoningizni xotirasi to'lasligi yoki fayllarni boshqalar bilan oson va qulay bo'lish uchun internetdan sizga ajratilgan bo'sh joy va foydalanuvchilarga kompyuter resurslaridan onlayn foydalanish imkonini beruvchi texnologiyalar hisoblanadi.

Bulutli texnologiyalarni yuzaga kelish jarayoni - bu model iste'molchiga axborot texnologiyalarini servis sifatida internet orqali namoyon qiladi. Bulutli hisoblashlarning yuzaga kelishida «virtualizatsiya» texnologiyalarining ahamiyati juda katta hisoblanadi. Birinchi bo'lib 1960-yilda virtualizatsiya texnologiyalarini IBM korporatsiyasi tomonidan taklif qilingan, ammo qimmat meynfreym kompyuter texnologiyalarini arzon x86 protsessorli kompyuter serverlariga o'tgandan so'ng «virtualizatsiya» termini ancha vaqtgacha esdan chiqarildi. 2000-yildan boshlab holat o'zgara boshladi, shu yillarga qadar VMware x86 razryadli virtualizatsiyada monopoliyani qo'lga kiritdi. 2005-yilda VMware kompaniyasi virtual mashinalarni DT (dasturiy ta'minot) dan foydalangan holda bepul tadbqiq qildi. 2006-yilda Microcoft kompaniyasi «Microcoft virtuval PC» Windows versiyasini ishga tushirdi.

2006-yilda Amazon kompaniyasi o'z qurilmalarida virtual serverlarni kengaytirish orqali «Amazon Elastic Compute Cloud» yuzaga keldi. Buning yana asosiy sabablaridan biri virtual serverlarni boshqa qurilmalarga (iste'molchilarga) ijaraga berish orqali bulutli texnologiyalarni kelib chiqishiga turtki bo'ldi.

Shu bilan birga shunday g'oya yuzaga keldiki, dasturdan foydalanishda hisoblash tizimlarini birlashtirish va undan yagona manba sifatida foydalanish imkoniyati ortdi. Dastur to'laqonligicha ishlashi uchun shaxsiy kompyuter minimal tizim talablariga javob berishi kerak. 2008-yildan boshlab (Cloud technology) «Bulutli texnologiyalar» so'zi dunyo miqyosida keng tarqaldi. Birinchi qarashda «Bulutli texnologiyalar» atamasi tushunarsiz ko'rinishda bo'lsada: bu model o'zida biror-bir tizimdagi (serverlar, ilovalar, saqlash tizimlari va xizmatlar)dan tez, qulay va samarali foydalanish imkoniyatini beradi. Bulut ichida saqlanayotgan ma'lumotlardan har kim foydalanish mumkin, buning uchun faqatgina kompyuter, planshet va mobil telefoningiz internet tarmog'iga ulangan bo'lishi kerak. Bulutli texnologiyalardan foydalanish axborot texnologiyalarida bir qancha ustunliklarni taqdim etadi.

Bulutli texnologiyalarning quyidagi imkoniyatlari mavjud [4], [5]:

Fayllardan istalgan joyda foydalanish imkoniyati: "bulut"dagi fayllaringizdan internet mavjud bo'lgan istalgan joyda foydalanishingiz mumkin bo'ladi. Kompyuter yoki telefoningizning xotirasidagi joyni tejash imkoniyati mavjud. Rasm yoki videolarni "bulut"ga ko'chirib qo'yishingiz mumkin. Fayl almashinish uchun yuqori tezlik mavjudligi: "bulut"li serverlar dunyo bo'ylab keng tarqalgani sababli fayllarni yuqori tezlikda uzatish mumkin. Faylni cheksiz ishlash imkoniyati mavjudligi: Kompyuterlar yuqori kuchda ishlashi uchun katta xotira va ko'p hajmli disklarga ega bo'lishlari shart emas. Chunki barcha ma'lumotlar va hamma dasturlar bulut serverlarida saqlanadi. Katta hajmga ega bo'lgan shaxsiy kompyuterlar, noutbuklar va netbuklar orqali iste'molchilar bulutga kirishlari mumkin.

Bulut infrastrukturasi taqdim etadigan xizmatlar. «Bulut» so'zi axborot texnologiyalar tarafidan ishlatilganda xizmatlarni internet orqali taqdim etuvchi texnologiya, infratuzilma tushuniladi. Ma'lumotni bir kompyuterdan boshqa joyda, boshqa mamlakatda joylashgan kompyuterga yuborilganda, u ma'lumot etib borishi uchun juda ko'p tarmoqlarni bosib o'tadi. Bunda ma'lumot yuboruvchining kompyuteridan chiqib, uning provayderi tomon, provayderdan uning tarmoqlari bo'ylab boshqa tarmoqlardan o'tib, ulkan internet tarmog'i bo'ylab yo'l bosib o'tadi va mo'ljallangan kompyuterga etib boradi. Bulut infratuzilmasi bir-biri bilan ulangan juda ko'p, har xil tarmoqlar qurilmalaridan, kommutatorlar, marshrutizatorlar, serverlar va boshqa har-xil qurilmalardan tashkil topgan bo'ladi. Mana shu butun boshli infratuzilmani umumiy lashtirib bulut deb ataladi. Bulutdan faqatgina ma'lumot yuborish uchun foydalanilmaydi, balki ma'lumot almashinuvi bulutdan foydalanish imkoniyatlaridan biri, xolos. Bundan tashqari bulutda, ya'ni infratuzilmada joylashgan serverlarda ishlovchi maxsus dasturlar bo'ladi.

Ular bulutda joylashgan dastur xizmatlarini taklif etadi. Bulutli servislarning eng keng tarqalgani bu - Dropbox – fayllarni saqlash xizmati, Google Dosc – ofis ilovalari, Seles Force – CRM hamda ERP tizimlaridir. Bulutli servislardan foydalanish uchun ko'p hollarda foydalanuvchida internet tarmog'i va brauzer bo'lsa bas, ba'zida esa foydalanuvchi qurilmasiga ushbu servisni ishlatishda qulay bo'lishi uchun maxsus dastur ilovalar o'rnatiladi. Masalan, Word, Excel dasturlarida qilinadigan ishlarni Google Dosc orqali bimalol bajarish mumkin, buning uchun kompyuterda ofis ilovalari bo'lishi shart emas.

Xulosa. Respublikamizda so'ngi yillarda bulutli texnologiyalar iqtisodiyot tarmoqlari, boshqa sohalar, jumladan ta'lim sohasiga sekin-astalik bilan kirib bormoqda, uning foydalanuvchilarga qulayligi va iqtisodiy jihatdan samaradorligi, undan aholining foydalanishga bo'lgan ehtiyoji yanada oshishiga sabab bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aripov M., Begalov B., Begimkulov U.Sh., Mamarajabov M.E. Axborot texnologiyalari, O'quv qo'llanma. Toshkent, 2008 y. 3-6. https://arm.tdpushf.uz/kitoblar/fayl_581_20210428.pdf
2. Hamdamov R., Begimkulov U., Tayloqov N. Ta'limda axborot texnologiyalari. -T.: O'zME davlat ilmiy nashriyoti. 2010. - 120 b.
3. Ishmukhamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. -T.: 2013. - 279 b.
4. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании. – М.: Академия, 2003. - 411 с.
5. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного обучения. Учебное пособие для студ. – М.: Академия, 2004. - 416 с.

Muallif:

Mamatkulov Sarvar Temirbekovich - Guliston davlat universiteti o'qituvchisi.

УДК 796.017.27.

METHODOLOGY OF EFFECTIVE ORGANIZATION OF THE TRAINING PLAN FOR 14-15-YEAR-OLD WRESTLERS IN WEEKLY MICROCYCLES

14-15 YOSHLI ERKIN KURASHCHILARNING HAFTALIK MIKROSIKILLARDA MASHG'ULOTLAR REJASINI SAMARALI TASHKIL QILISH METODIKASI

МЕТОДИКА ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПЛАНА 14-15-ЛЕТНИХ БОРЦОВ В НЕДЕЛЬНЫХ МИКРОЦИКЛАХ

Sultonov Shuhratjon Nurmaxamatovich, Isoqova Sevara Abdumanonovna, Akbarova Dilrabo Bahrom qizi

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: Shuhratsultonov84@gmail.com

Abstract. In this article, the method of effective organization of training plan in weekly microcycles of 14-15-year-old freestyle wrestlers training in the primary training group is developed. In order to improve the physical fitness of 14-15-year-old freestyle wrestlers participating in the training group, properly planned microcycle training plans are created, anaerobic, aerobic and glycolytic types are used to achieve high complex fitness of 14-15-year-old freestyle wrestlers. exercises are applied to the training process in a wide range, the coach must pay serious attention to the diversity of the training process so that athletes do not get tired of sports, boredom and similar mental states.

Key words: Free wrestlers, training processes, organization, uploads, weekly cycle.

Аннотация. В данной статье разработана методика эффективной организации тренировочного плана в недельных микроциклах борцов вольного стиля 14-15 лет, занимающихся в группе начальной подготовки. С целью повышения физической подготовленности борцов вольного стиля 14-15 лет, участвующих в учебно-тренировочной группе, создаются правильно спланированные микроцикловые планы тренировок, используются анаэробные, аэробные и гликолитические виды для достижения высокой комплексной подготовленности 14-15-летних. -старые борцы вольного стиля. Упражнения применяются в тренировочном процессе в широком диапазоне, тренер должен уделять серьезное внимание разнообразию тренировочного процесса, чтобы спортсмены не уставали от спорта, скуки и подобных психических состояний.

Ключевые слова: Борцы вольного стиля, тренировочные процессы, организация, нагрузки, недельный цикл.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining jismoniy tarbiya va sport sohasiga alohira e'tibor qaratayotganliklari yurtimizda sport turlari bo'yicha yangidan yangi chempionlarni yetishib chiqishiga zamin yaratmoqda. Mamlakatimiz sportchilarini xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishlarini ta'minlash, joylarda yoshlar orasida iqtidorli, istiqbolli sportchilarni tanlab olish, mashg'ulot jarayonlarini tizimli tashkillashtirish, yuqori malakali sportchilarni maqsadli tayyorlash kabi bir qator vazifalarini belgilab olish va rivojlantirish maskur sport turning yanada ravnaq topishiga xizmat qiladi. Shu o'rinda o'quv-mashg'ulot guruhida shug'ullanuvchi 14-15 yoshli erkin kurashchilarning jismoniy tayyorgarlik jarayonlari davomida jismoniy sifat ko'rsatkichlarining rivojlanishi va samaradorligini oshirish, mashg'ulot yuklamalarini taqsimlash va rejalashtirish, musobaqalar muobaynida maxsus mashqlarni bajarish harakatlarini takomillashtirish hamda bu jarayonni boshqarish, funksional tahlil qilish bo'yicha birnecha tadqiqot ishlari olib borilgan.

Ushbu yo'nalishda ilmiy darajada ega bo'lgan bir qator olimlar o'z ilmiy izlanishlarini olib borishgan. Jumladan: A.A.Ruziev, 2001; X.A.Sanosyan, S.L.Musaelyan, M.G.Agamyan, 2002 va boshqalar. Lekin, olib borilgan tadqiqot ishlariga qaramay o'quv-mashg'ulot guruxlaridagi erkin kurashchilarning jismoniy sifatlarini uzuluksizlikda barqaror rivojlanishi samaradorligini oshirish hamda uning nazariy va amaliy taxlilini amalga oshirish, mashg'ulot yuklamalarini taqsimlash va rejalashtirish yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish izlanuvchilar nazaridan chetda qolganligini aytib o'tishimiz lozim. Turli tuman sport turlarida jismoniy sifatlarini texnik-taktik qobiliyatlarni rivojlantirishning ayrim jihatlari mutaxassislarining ilmiy tadqiqot ishlari va uslubiy ishlarida keltirilgan, biroq, ushbu berilgan ma'lumotlarda erkin kurashchilar mashg'ulot jarayonlarini mikrosikillarda to'g'ri tashkillashtirish metodikasini ishlab chiqish orqali jismoniy sifatlar va texnik-taktik qobiliyatlarni barqaror rivojlantirish mazmuni yoritib berilmagan. Tadqiqotning maqsadi: 14-15 yoshli kurashchilarning haftalik mikrosikillarini ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti va qo'llaniladigan metodlar

14 yoshli erkin kurashchilarning haftalik mikrosikillar davomida jismoniy rivojlanish darajalarini aniqlash. 15 yoshli erkin kurashchilarning haftalik mikrosikillar davomida jismoniy rivojlanish darajalarini aniqlash. Tadqiqotning ob'ekti: 14-15 yoshli erkin kurashchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonlari. Tadqiqotning predmeti: 14-15 yoshli erkin kurashchilarning haftalik mikrosikillar davomida jismoniy ko'rsatkichlarini tadqiq qilish. Tadqiqot usullari: Ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, pedagogik testlash, matematik-statistik tahlil. Tadqiqotni tashkillashtirish: Guliston olimpiya zahirolari kolleji shug'ulla-nuvchi yosh kurashchilarning o'quv-mashg'ulotlari jarayonlari davomida o'tkazildi. Tajriba-lari-mizda 14-15 yoshli erkin kurashchilar ishtirok etishdi (n=88).

Olingan natijalar va ularning tahlili

O'quv-mashg'ulot guruhida shug'ullanuvchi 14-15 yoshli erkin kurashchilarning jismoniy tayyorgarlik jarayonlarida texnik-taktik xarakterlari samaradorligini oshirishga mashg'ulotlarni mikrosikillarda to'g'ri tashkil tilish orqali barqaror rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish yuzasidan o'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagicha bo'ldi. Erkin kurash sport turi bilan mashg'ulotlar olib borayotgan sportchilarning yuksak natijalarni qo'lga kiritib mamlakatimiz sharfini munosib himoya qiladigan kurashchilarni tarbiyalash maqsadida o'quv-mashg'ulot guruhida shug'ullanuvchi 14-15 yoshli erkin kurashchilar uchun tuzulgan birinchi haftadagi mikrosikil mashg'ulot rejasiga quyidagicha. Haftaning boshida 47 % haftaning ikkinchi kunida 62 % ni va haftaning beshinchi juma kunida mashg'ulotning 78 % ni asosan kuch sifatini rivojlantiruvchi mashqlarga aloxida urg'u beriladi. Haftaning chorshanba va yakshanba kunlariga kelib 14-15 yoshli erkin kurashchilarning jismonan tiklanishlari uchun dam olish kunlari joriy etiladi. Haftaning qolgan kundanidagi mashg'ulot rejalarda ham xilmaxillik kuzatilmadi. Asosan o'rtacha kuchning aerob mashqlariga qaratilgan yuklamalarning 39% va 62% 1-haftaning Payshanba, Shanba kunlariga mo'ljallangan (1-jadval).

14-15 yoshli erkin kurashchilarning ikkinchi haftadagi mikrosikil mashg'ulot rejasiga quyidagicha bo'lib haftaning boshida to'liq 78 %ni asosan o'rtacha quvvatli kuchga qaratilgan mashqlarga va to'liq o'rtacha quvvatli aerobik mashqlarga qaratiladi. Haftaning ikkinchi kunida mashg'ulot jarayoning 39% kuch jismoniy sifatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarga, 16% ni tezlik jismoniy sifatini rivojlantiruvchi mashqlar berildi yana 23 % ni texnika-taktikani rivojlantiruvchi mashqlarga e'tibor qaratildi. Haftaning uchinchi kunida yosh erkin kurashchilarga o'rtacha kuchning aerobik mashqlariga 47 %, 31 % esa asosan kuchga qaratilgan mashqlar berib boriladi. Yakuniy qismda tiklanuvchi mashqlarga o'tiladi va ushbu jarayon mashg'ulotning 7,70 %ni tashkil etadi. Payshanba va yakshanba kunlarida sportchilarga tiklanishlari uchun to'la dam olish imkoniyati berildi.

Haftaning qolgan ikki kunida esa mashg'ulotlarda xilmaxillik kuzatilmadi chorshanba kunida 47% o'rtacha aerobik mashqlarga urg'u berilgan bo'lsa qolgan 31% ni asosan kuchga qaratilgan mashqlar kunlik mashg'ulot jarayoning mashqlarini tashkil qildi (1-jadval).

14-15 yoshli erkin kurashchilarning uchinchi haftadagi mikrosikil mashg'ulot rejasiga asosan xilmaxil mashqlardan tashkil topishiga e'tibor qaratildi. Haftaning boshida yosh kurashchilarga beriladigan jismoniy yuklamalar o'rtacha quvvatli aerobik va kuch jismoniy sifatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlari, bilan boshlangan bo'lsa, aerobik mashqlar yuklamalarning 62% ni tashkil etdi. Kuchga yo'naltirilgan mashqlar esa 16% ga teng bo'ldi. Haftaning ikkinchi kunida yuqori quvvatli (62%) hamda asosan tezkorlikka qaratilgan mashqlar (16%) rejaga kiritildi va sportchilarga haftaning uchinchi kuniga tiklanish uchun dam olish imkoni berildi.

Erkin kurashchilarning 4-haftasidagi mashg'ulotning 23 % asosan kuchga qaratilgan bo'lsa, 55 % esa texnika-taktikani rivojlantiruvchi mashqlar asosida rejaga kiritildi. Haftaning juma kunidagi mashg'ulot jarayonlarida beriladigan yuklamalarning birinchi yarmi o'rtacha quvvatli aerobik mashqlardan tashkil topdi va 39% ni tashkil etdi. Ikkinchi yarmida berilgan yuklamalar texnika-taktikani rivojlantiruvchi mashqlarga e'tibor qaratildi hamda o'z navbatida bu jarayon ham 39% ga teng bo'ldi.

Hafta oxiriga kelib 55% li yuqori quvvatli aerobik mashqlarga qaratilgan jismoniy yuklamalar tashkil etilgan bo'lsa 23% lik yuklamalar asosan tezkorlikka qaratilgan mashqlardan tashkil topdi.

Yakshanba kunida sportchilarga jismonan tiklanishlari uchun to'liq dam olish imkoni berildi. Natijada sportchilarda sportdan zerikish, mashg'ulotlardan bezish xolatlarini kuzatilmadi va to'g'ri rejalashtirilgan haftalik mikrosikildagi mashg'ulot jarayonida jismonan va ruhiy charchash xolatlarini kuzatilmadi (1-jadval).

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

1-jadval

O'quv-mashg'ulot guruhida shug'ullanuvchi 14-15 yoshli erkin kurashchilarning mezosiklda mashg'ulot yuklamalarining taqsimlanishi

1-hafta								
KUN	Kirish qismi	O'rtacha kuchning aerob mashqlari	Yuqori quvvatli aerob mashqlar	Asosan kuchga yo'naltirilgan mashqlar	Asosan tezkorlikka qaratilgan mashqlar	Texnika taktikani rivojlantiruvchi mashqlar	Yakuniy qism	Dam olish kuni
1	14,40%			47%		31%	7,70%	
2	14,40%			62%	17%		7,70%	
3	-	-	-	-	-	-	-	-
4	14%	39%				39%	7,70%	
5	14,40%			78%			7,70%	
6	14%	62%			16%		7,70%	
7	-	-	-	-	-	-	-	-
2-hafta								
KUN	Kirish qismi	O'rtacha kuchning aerob mashqlari	Yuqori quvvatli aerob mashqlar	Asosan kuchga yo'naltirilgan mashqlar	Asosan tezkorlikka qaratilgan mashqlar	Texnika taktikani rivojlantiruvchi mashqlar	Yakuniy qism	Dam olish kuni
1	14,40%			78%			7,70%	
2	14,40%			39%	16%	23%	7,70%	
3	14%	47%		31%			7,70%	
4	-	-	-	-	-	-	-	-
5	14,40%			23%		55%	7,70%	
6	14%	78%					7,70%	
7	-	-	-	-	-	-	-	-
3-hafta								
KUN	Kirish qismi	O'rtacha kuchning aerob mashqlari	Yuqori quvvatli aerob mashqlar	Asosan kuchga yo'naltirilgan mashqlar	Asosan tezkorlikka qaratilgan mashqlar	Texnika taktikani rivojlantiruvchi mashqlar	Yakuniy qism	Dam olish kuni
1	14%	62%		16%			7,70%	
2	14,40%		62%		16%		7,70%	
3	-	-	-	-	-	-	-	-
4	14,40%			23%		55%	7,70%	
5	14%	39%				39%	7,70%	
6	14,40%		55%		23%		7,70%	
7	-	-	-	-	-	-	-	-
4-hafta								
KUN	Kirish qismi	O'rtacha kuchning aerob mashqlari	Yuqori quvvatli aerob mashqlar	Asosan kuchga yo'naltirilgan mashqlar	Asosan tezkorlikka qaratilgan mashqlar	Texnika taktikani rivojlantiruvchi mashqlar	Yakuniy qism	Dam olish kuni
1	14,40%			16%	16%	47%	7,70%	
2	14%	78%					7,70%	
3	14,40%		55%	23%			7,70%	
4	-	-	-	-	-	-	-	-
5	14%	62%				16%	7,70%	
6	14,40%		55%		23%		7,70%	
7	-	-	-	-	-	-	-	-

O'quv-mashg'ulot gruxida shug'ullanuvchi 14-15 yoshli erkin kurashchilarning ushbu hafta uchun rejalashtirilgan mikrotsikil mashg'ulot rejasi quydagicha tashkillashtirildi. 4-haftaning boshida beriladigan jismoniy yuklamalarning 16% ni asosan kuchga yo'naltirilgan mashqlar, 16% tezkorlikka qaratilgan mashqlar hamda qolgan 47% ni texnika-taktikani rivojlantirishga qaratilgan mashqlar rejaga kiritildi. Kirish qismi uchun 14,40%, yakuniy qism uchun esa 7,70% qizdiruvchi va tiklanuvchi mashqlarga bo'lindi. Haftaning ikkinchi kunida 78% lik yuklamalarni o'rtacha kuchning aerob mashqlari uchun taqsimlandi. 4-haftaning uchinchi kunidagi mashg'ulotlarning 55% ni yuqori quvvatli aerob mashqlar tashkil etdi va 23% ni o'rtacha kuchning aerobik mashiqlariga qaratilgan mashg'ulot jarayonlari rejada belgilandi. Haftaning payshanba kunida sportchilarga jismonan tiklanishlari uchun to'liq dam olish imkoni berildi. Haftaning juma kunida rejalashtirilgan mashqlarning 62% qismi o'rtacha kuchning aerob mashqlariga qaratildi. 16% qismi esa asosan texnika taktikani rivojlantiruvchi mashqlar uchun ajratildi. Yuqori quvvatli aerob mashqlarga ajratilgan jarayon 55% ni

tashkil etib rejalashtirilgan mashqlarni tashkil etdi. 23% lik jismoniy yuklamalar esa asosan tezkorlikka qaratilgan bo'lib ushbu mikrosikllar mashg'ulot jarayonlarining tog'ri taqsimlanishi imkonini beradi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari yuzasidan xulosa qiladigan bo'lsak o'quv-mashg'ulot guruxida shug'ullanuvchi 14-15 yoshli erkin kurashchilarning mashg'ulot jarayonlari davomida kompleks tayyorgarligining mikrosikllarda tuzilgan mashg'ulot rejalariga quidagi jarayonlarni kiritish orqali han samarali natijalarga erishish mumkun: O'quv-mashg'ulot guruxida shug'ullanuvchi 14-15 yoshli erkin kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi xolatini takomillashtirishda to'g'ri rejalashtirilgan mikrosikil mashg'ulot rejalarini tuzish, 14-15 yoshli erkin kurashchilarning yuqori kompleks tayyorgarligiga erishishda anaerob, aerob va glikolitik turdagi mashqlarning mashg'ulot jarayoniga keng doirada tadbiq qilish, murabbiy tamonidan sportchilarda sportdan bezish, zerikish va shunga o'xshash ruxiy xolatlar kuzatilmasligi uchun mashg'ulot jarayoning xilmaxilligiga jiddiy e'tiborda bo'lishi kerak.

Shuni ham aytib o'tishimiz joizki aniqlangan tadqiqot narijalarini ko'rsatishicha, mashg'ulot haftasining yakunida jismoniy sifatlarga, misol uchun chidamlilikka yo'naltirilgan bir xil yo'nalishdagi yuklamalarni katta xajmda qo'llanilishi mashg'ulot samaradorligini o'zaro bog'liqligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin va organizmni tiklanishidan ko'ra, yosh erkin kurashchilarning bazaviy va zarbdor tipdagi mikrosikllardagi progress qiluvchi toliqishiga ko'maklashishi mumkin. Shunday qilib, yosh erkin kurashchilarning haftalik mikrosikllarini samarali tashkil etish davomida jismoniy yuklamalarni berib borishda mashg'ulot jarayonini to'g'ri rejalashtirish o'z samarasini ko'rsatishi dar haqiqatdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасини ривожлантириш масалаларига бағишланган” йиғилишдаги нутқи; 2018 йил 21 сентябрь, Халқ сўзи газетаси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 мартдаги ПФ-5368-сонли «Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармони
3. Toshmurodov O.E., Kipchakov B.B., Umarov A.T. Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi. Samarqand, 2021. 62-b.
4. Toshmurodov O.E., Kipchakov B.B., Umarov A.T. “Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi”, Samarqand, 2021. 60-b.
5. Abdullayev Sh.A.-Erkin kurash. Toshkent, Axborot press 2017. – 180 b.
6. Рузиев А.А. Проблемы повышения специальной выносливости высококвалифицированных борцов //Теория и практика физической культуры. –Москва, 2001. -№8. -С.37
7. Саносян Х.А., Мусаелян С.Л., Агамян М.Г. Разработка современной комплексной технологии контроля в видах единоборств //Теория и практика физической культуры. –Москва, 2002. -№4. –С.26
8. Bobomurodov F.I. Kurashchilarning morfologik xususiyatlarini hisobga olgan holda texnik-taktik harakatlarini takomillashtirishga differensial yondashuv. Ped.f.b.f.d (PhD). diss. avtoreferati. – 24 b.
9. Nurshin J.M. – O'zbek milliy kurashi. Toshkent. 1993. 17-B.
10. Aliyev I.B. – Kurash bilan shug'ullanuvchi talabalarning mashg'ulot yuklamalari. Toshkent, 2012. – 120 b.
11. Taymurodov A.R. - Kurash. Monografiya, 2007. 78-B.
12. Адбулхаков М.Р.- Боротся чтобы побеждать. Спорт в твоей жизни. – М.: 1990г. С.144.
13. Tastanov N.A. –Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati.T.:2017. 172-173-B
14. Yusupov K.T. – Milliy kurash qoidalari. Monografiya. Toshkent -1992. – 120 b.

Mualliflar:

Sultonov Shuhratjon Nurmaxamatovich — Guliston davlat universiteti dotsenti.

Isoqova Sevara Abdumanonovna - Guliston davlat universiteti o'qituvchisi.

Akbarova Dilrabo Bahrom qizi - Guliston davlat universiteti o'qituvchisi.

УДК 371.035.3

A RETROSPECTIVE FRAMEWORK FOR STUDYING FAMILY ETHICAL CULTURE

ОИЛА АХЛОҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ АСОСЛАРИ

РЕТРОСПЕКТИВНАЯ ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМЕЙНОЙ ЭТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Рахимова Райхон Абдурасуловна

"Оила ва хотин-қизлар" илмий-тадқиқот институти, 100000, Тошкент шаҳар, Яшнобод тумани, Истикбол кўчаси, 15 уй.

E-mail: r.raximova2023@gmail.com

Abstract. In the article, the concept of "Family Ethical Culture" organizes the study of the support of a specific culture through family discussions and dialogues, its content and benefits, and its application to common users. This understanding further strengthens moral standards in family relationships. This understanding gives a wide opportunity to illuminate, organize, and study its unique issues of spiritual and moral relations in the family. The historical roots of the moral culture of the family are related, in which the participation of Aristotle, Ibn Sina, Farabi and others is important.

They made a great contribution to studying the spiritual and cultural foundations of the moral culture of the family. Aristotle gave a philosophical teaching about the spiritual foundations of family moral culture and its relations, and the aspects that his participation contributed to the development of family moral culture were revealed.

Key words: family, culture, spirituality, value, morality, civilization, nation, society.

Аннотация. В статье понятие «Семейная этическая культура» организует изучение поддержки конкретной культуры посредством семейных дискуссий и диалогов, ее содержания и преимуществ, а также ее применения к обычным пользователям. Это понимание еще больше укрепляет моральные нормы в семейных отношениях. Такое понимание дает широкую возможность осветить, систематизировать и изучить уникальные вопросы духовно-нравственных отношений в семье. Связаны исторические корни нравственной культуры семьи, в которых важно участие Аристотеля, Ибн Сины, Фароби и других. Они внесли большой вклад в изучение духовно-культурных основ нравственной культуры семьи. Аристотель дал философское учение о духовных основах семейно-нравственной культуры и ее связях, а также раскрыты те аспекты, которые его участие способствовало развитию семейно-нравственной культуры.

Ключевые слова: семья, культура, духовность, ценности, мораль, цивилизация, нация, общество.

КИРИШ. Хеч кимга сир эмаски, миллий қадриятларимиз янада консерватив жамиятни талаб қилади. Ахлоқ барқарорликни талаб қиладиган ижтимоий эҳтиёждир. Чунки ахлоқий қадриятлар миллат менталитетини шакллантирувчи омиллар мажмуи бўлиб, уларни ташқи таъсирлардан асраш лозим. Бу инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқатдир. Ҳаммаси маънавият билан боғлиқ, янглишмаган бўламиз. Шунинг учун оила ахлоқий қадриятлар ташқи таъсирга эга бўлган ижтимоий тузилмалардан бири ҳисобланади. Мазкур бобда оила ахлоқий маданияти тушунчаси, моҳияти, мазмуни ва унинг концептуал асослари, унинг тарихий-фалсафий илдизлари, оила ахлоқий маданияти тузулмаси ва моделлари атрофлича таҳлил қилинган.

Ҳар бир халқнинг энг катта бойлиги унинг миллий-ахлоқий қадриятлари, ана шу қадриятлардан шаклланган урф-одатлари, маданий намуналаридир. Миллий-ахлоқий қадриятлари умуминсоний қадриятларга мос келадиган халқ бахтлидир. Бу қоидалар жаҳон цивилизациясининг пойдевори қўйилгач пайдо бўла бошлади. Миллатимиз мавжудлигининг асосий кўрсаткичи бўлган миллий-ахлоқий қадриятлар унинг энг қимматли бойлигидир. Ҳар бир халқнинг миллий-ахлоқий қадриятлар тизими мавжуд. Ўзбек халқи мавжуд бўлган кундан бошлаб эътиқод билан яшаб, уни ер юзидаги зодагонлар даражасига қўтарди, тарихан янада юксалди. Бу йўлнинг чўққиларидан бири миллий-ахлоқий қадриятлардир.

Баркамол инсонни тарбиялаш бугунги куннинг долзарб вазифаси экан, бу вазифани бажаришда, яъни ёшларимизни комил инсон қилиб тарбиялашда Хитой файласуфи Конфуцийнинг сўзларини ёдга олишимиз зарур: «Баркамоллик даражаларига эришиш учун қалб покизалиги ҳақида ўйлаб қўриши керак. Қалб покизалигига эса юрак ҳақиқатни излаганда ва руҳ орифликка интилган тақдирдагина эришилади. Буларнинг барчаси ҳақиқий билимга боғлиқдир» [1].

Миллий-ахлоқий қадриятларимиз тарихимиз, тилимиз, динимиз, урф-одатларимиз, менталитетимиз, маданиятимиз, адабиётимиз ва санъатимиздир. Халқимизнинг илдизлари билан боғлиқ бўлган урф-одатлари яшаб, асримизгача етиб келган. Халқнинг тўй маросими, байрам анъаналари, Наврўз байрами, мотам маросимлари, ислом дини ўзида миллий ва маънавий қадриятларни поклик, ҳалоллик, инсонпарварлик каби юксак инсоний туйғуларни тарбиялашни ўзида мужассам этган.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Замонавий шахснинг шаклланиши ва ўзини-ўзи тасдиқлаши ана шу қадриятларни сингдириш жараёни билан боғлиқ. Миллий мусиқа ҳам миллий-маънавий қадриятларнинг бир қисмидир. Ўзбек халқининг қадимий илдизларга эга бўлган миллий маърифати миллий ахлоқий қадриятлар ва миллий онгнинг ривожига катта таъсир кўрсатди. Ҳар бир халқнинг миллийлигини, ахлоқий қадриятларини ривожлантирувчи унинг тилидир. Ҳар бир инсон ўз она тилини билиши ва ҳимоя қилиши керак. Она тили инсоннинг маънавий оламида бойитади, дунёқарашини янгилайди, аъло таълим олади, ватандошлари билан мулоқот қилади ва ҳоказо муҳим рол ўйнайди.

Ҳар бир қиймат йўқолган ва истеъмол қилинадиган қувватга тенг. Умуман олганда, қадр-қиммат деганда инсон учун қадрли ва алоҳида нарсалар тушунилади. Қадриятлар, ўз навбатида, моддий ва маънавий бўлинади. Агар моддий ва маънавий қадриятлар оила аъзолари томонидан ҳимоя қилинса ва авлоддан-авлодга ўтиб келса, уларни оилавий қадриятлар деб аташ мумкин. Асосий оилавий қадриятлар қуйидагилардан иборат: Ҳаётнинг маъносини, ўлим, ахлоқ, дин ва бошқа саволлар ҳақида бир хил нуқтаи назарга эга бўлиш.

Аслида бу оиланинг мавжудлигининг асосий сабабидир. Қадриятлар бўлмаса, оила ҳам бўлмайди. Оила қадриятлари нафақат оила аъзоларининг нуқтаи назари бир хил бўлиши, балки унинг сақланиб қолиши ҳамдир. Оилавий қадриятлар бир хил бўлган оилаларда ҳиссий ҳолат ижобийдир. Оилавий қадриятларга халқнинг урф-одатлари ва анъаналари ҳам киради. Оила аъзоларининг (эр-хотин, болалар, ака-ука, бобо ва буви ва бошқалар) ролларини, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини, масъулият чегараларини ва бошқаларни тушуниш. Буларнинг барчаси биргаликда оилавий қадриятлар деб аталади.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Оилавий қадриятларни қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

1. Мулоқот ва мулоқотга очиқ бўлиш. Ҳар бир инсон ўз фикр ва мулоҳазаларини билдириши муҳим. Қўпинча оилада нормал мулоқот ўрнатилмаган. Бу оила аъзоларига салбий таъсир қилади. Шунинг учун ҳам одамлар қувонч ва қайғуларини оила аъзолари билан эмас, балки кўпроқ дўстлар ва танишлар билан баҳам кўрадилар. Муносабат ва мулоқот бир хил эмас. Бир оила аъзолари бу муносабатда бўлиши муқаррар, лекин бу муносабатларда бўлиш уларнинг мулоқотда эканлигини англатмайди. Оила аъзоларининг ҳақиқий маънода мулоқот қилишлари жуда муҳимдир. "Самимият" ва "тушуниш" ҳақиқий мулоқотнинг асосидиртўхтайди. Оиладаги ҳар бир киши бир-бирининг сўзлаш ва ўз фикрини билдириш ҳуқуқини ҳурмат қилиши керак. Оила аъзоларидан бири гапирганда, бошқа оила аъзолари чинакам тушуниш ниятида тинглашлари керак. Муаммо юзага келганда, билвосита йўл билан эмас, балки мулоқот орқали ечим топиш керак. Агар оилада нормал мулоқот ўрнатилса, оила аъзолари бир-бирларини яхши тушунадилар ва бу оилада келишмовчилик ва тортишувлар камроқ ёки умуман бўлмайди.

Ҳурмат. Оиладаги энг муҳим қадриятлардан бири бу ҳурматдир. Соғлом муносабатларнинг калити ҳурматдир. Қаршимиздаги инсоннинг борлигини қабул қилиш, унинг қадрини билиш, унга бепарво муносабатда бўлмаслик ҳурмат асосини яратади. Ҳурмат, асосан, инсон ижодидан келиб чиқадиган қадриятдир. Ҳар бир оила аъзоси бир-бирига керакли ҳурматни кўрсатиши керак. Оилада ҳурмат-эҳтиромни яққол қадрлаб яшаса, ота-она боланинг шахси шаклланишига энг катта таъсир кўрсатади. Агар оила аъзолари бир-бирини ҳурмат қилмаса, бир-бирига қизиқмаса, оилада нормал мулоқот бўлмайди. Асосийси, "ҳурмат" ва "қўрқув" тушунчаларини чалкаштирмасликдир. Оила аъзолари бир-биридан қўрқмасликлари, балки бир-бирларини ҳурмат қилишлари керак.

Оила учун муҳим ҳис қилиш. Ҳар бир инсон уйига қайтганида яқинларининг кўзларида қувонч кўришни, уларнинг меҳрини ҳис қилишни ва бу муҳаббат унинг паст-баландлигига боғлиқ эмаслигини билишни истади. Уларнинг муаммоси билан қизиқса керак... Уй қалъа. Оила кичик армия ва ҳар бир инсон ўзини уйда қулай ҳис қилишни хоҳлайди.

Кечириш қобиляти. Ҳеч биримиз мукамал эмасмиз ва ҳаммамиз хато қиламиз. Оила ва халқнинг қариндош-уруғларидан иборат экан, бу ерда нафрат ва адоватга ўрин бўлмаслиги керак. Шунинг учун биз бир-биримизни кечира олишимиз ва хато қилмаслик учун ўз устимизда ишлашимиз керак.

5. Миллий анъаналар. Ҳар йили турли даражадаги миллий байрамларни нишонлаш - албатта, бу ҳам анъанадир. Ҳар бир халқ ва миллатнинг ўзига хос урф-одатлари бўлганидек, ҳар бир оиланинг ўзига хос анъаналари бор. Бу қадриятнинг моҳияти шундан иборатки, ҳар бир оила аъзоси унга ишонади ва унга амал қилади.

Масъулият. Инсон учун яхши бўлган энг муҳим хусусиятлардан бири бу масъулият ҳиссидир. Ишда ҳам, бошқиб билан гаплашганда ҳам, бошқа ишларда ҳам масъулиятли бўлганимиздек, оиламизда ҳам масъулиятли бўлишимиз кераклигини унутмаслигимиз керак. Қанчалик масъулиятли бўлсак, оиламиз бизга шунчалик ишонади. Ҳар бир оила аъзоси ўз вазифасига кўра қандайдир масъулиятни бажариши шарт. Ҳар куни олдимизга овқат пишириш, оилага даромад келтириш, мактабга бориш, уйни тозалаш каби вазифалар қўйилади. Умумий ҳаёт шароитини яратиш ва биргаликда яшаш учун бу масъулиятларни бажариш муҳимдир. Бу масъулиятлар қандай бўлади ва чегаралар оиладан оилага фарқ қилиши мумкин. Ҳар бир оила аъзоси ўз масъулиятини билиши муҳимдир.

Қарорларни қабул қилишда фаол иштирок этиш. Ҳар бир оила аъзоси биргаликда қарор қабул қилиш ва оила қарорларида иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлиши керак. Нима пишириш, қандай теледастурни томоша қилиш ва нима кийиш каби кўп нарсаларни ҳал қилишда қийинчилик. Оиланинг биргаликдаги фаолияти ҳақида гап кетганда, ҳар ким ўз фикрини билдириши керак.

Бардошли севги. Оиланинг яхлитлиги севгидадир. Онанинг отага, отанинг онага, ота-онанинг болага, боланинг ота-онага бўлган меҳр-муҳаббати оилада ҳиссий муҳитни яратади.

Она ва отанинг бир-бирига ва фарзандига меҳр-муҳаббатда саховатли бўлишлари муҳимдир. Агар фарзанд дунёга келганиданоқ ота-онасидан меҳр-муҳаббат кўрса, у руҳий жиҳатдан соғлом бўлади. Бироқ, агар она болага кўпол муносабатда бўлса, бола доимо салбий ҳис-туйғуларда бўлади, бу эса боланинг руҳий саломатлигига салбий таъсир қилади. Ота-оналар фарзандларига "Мен сени ҳақорат қилдим", "Сенни шундай қилсанг, севмайман", "Сен билан гаплашмайман" каби кераксиз гапларни айтиши тўғри эмас. Бундай жумлалар ҳиссий хавфсизлик соҳасига таҳдид солади. Ана шу қадриятларга барча оилаларда амал қилинса, бу оиланинг пойдевори мустаҳкам ва бардавом бўлади. Оилавий қадриятларимизни тавсифлар эканмиз, фарзанд меҳр-муҳаббати алоҳида аҳамиятга эга эканлигини кўрамиз.

Ҳеч бир ота-она фарзандига ёмонликни раво кўрмайди, чунки, халқимиз айтганидек, фарзанд юракнинг ёғидан яратилган. Фарзанд тарбияси ҳақида Фитратнинг "Оила" асарида мукамал кўрсатмалар берилган. У, "ҳар бир миллатнинг саодати ва иззати албатта шу халқнинг ички интизоми ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва

тотувлик шу миллат оилаларининг интизомига таянади. Қаерда оила муносабати кучли интизомга таянса, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли ва муаззам бўлади”, – деб ёзади [2]. Бу фикрларга қўшилган ҳолда, яна шуни ёддан чиқармаслик керакки, оилада ҳар бир фарзанднинг юксак онги, янги тафаккур ва дунёқараши, одоб-ахлоқи, юксак ижтимоий муносабат моҳиятини англаб етиши ота-онанинг мажбурияти, ҳаттоки, ахлоқий ва ҳуқуқий бурчидир. Ўзбек оиласида фарзанд меҳр-муҳаббати, эҳтимол, шунчалик кучлики, уни дунёнинг ҳеч бир халқи билан солиштириб бўлмайди. Бизнингча, бу ўзбек оиласининг узок умр кўришининг асосий сабабларидан биридир. Оиланинг яшаши учун иқтисодий ёрдам муҳим бўлса-да, унинг мавжудлиги учун фақат пул, мавқе, гўзаллик ва шон-шухрат каби омиллар этарли эмас. Моддий элементларнинг ҳеч бири доимий эмаслиги сабабли, оила ҳақиқий оила бўлиши учун бу эрда маънавий қадриятлар устун бўлиши керак.

ХУЛОСА. Юқорида таъкидлаганимиздек, оила биргаликда яшашнинг биринчи намунаси сифатида халқ ҳаёти нуқтаи назаридан бахт-саодат манбаи, муқаддас қадрият ва пойдевордир. Ушбу пойдеворни тўғри шакллантириш ва бу қадриятни сақлаб қолиш учун замонавий ўзбек оиласи ҳам инноватор, ҳам ҳимоячи бўлиши керак, у бизнинг давр синовларидан ўтган ва бугунги кунда ҳам мавжуд бўлган оилавий қадриятларимизни асраб-авайлаши ва асраши, биринчи ўринга қўйиши керак. Катталарга ҳурмат, болаларга эътибор, меҳр-шафқат каби омиллар. Шу билан бирга, демократик тамойилларни чуқур англаб, замон набсига эргашиб, ижобий анъаналаримизга зиён етказмайдиган янгиликларни қабул қилишимиз, шахснинг мустақил фикрлаш тарзи ва танлашига таъкидлар қўйилмаслиги керак.

А. Авлоний тарбияни қуйидагича тасвирлаб беради: “Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот-ё ҳалокат, ё саодат-ё фалокат масаласидир”, – деб катта баҳо беради [3]. Чунки, Авлоний масаланинг фалсафий асосига кўчади. Масалан, у тана ва руҳнинг узвий бирлиги ҳақида гап очади: “Бадан тарбиясининг, фикрлар тарбиясига ҳам ёрдами бордур. Жисм ила руҳ иккаласи бир чопоннинг ўнг ила терс томони кабудур. Агар жисм тозалик ила зийнатланмаса, ёмон хулқлардан сақланмаса, чопоннинг устуни кўюб, астарини ювиб оввора бўлмоқ кабудирки, ҳар вақт устидаги кири ичига урадур”, – деб ёзади Абдулла Авлоний [3]. Шундай экан, жисм ва руҳ шакл билан мазмуннинг узвий бирлиги ва уларнинг ўзаро бир-бирига таъсири масаласи жуда муҳим ва мураккабдир. Оилавий қадриятлар, миллий қадриятлар халқимизнинг яшаши, ўзлиги ва ғурурини асрашида бекиёс ўрин тутган. Тарихдан оила халқимизнинг юксак маънавий қадриятлари посбони, генофондимизнинг ташувчиси сифатида миллий тараққиётимизда муҳим рол ўйнади. Бу қадриятларни фарзандларига сингдириш учун ота-оналар нима қилишлари керак?

Улар ўзларининг оилавий фалсафалари ва қадриятларини оммага маълум қилишлари ва уларни фарзандлари билан баҳам кўришлари керак. Она ва ота ҳам муносабатларида оилавий қадриятларга мувофиқ ҳаракат қилишлари керак. Бу қадриятлар болалар билан муносабатларда асос бўлиши керак. Бу қадриятлар вақти билан оилавий йиғилишларда муҳокама қилиниши ва оилавий қадриятлар муҳокама қилиниши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.: Ўзбекистон, 2000. – 465 б.
2. Фитрат. Оила. –Т.: Маънавият. 1998.–Б. 13.
2. Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилд. –Т.: Маънавият. 1998. –Б.38.

Муаллиф:

Рахимова Райхон Абдурасуловна - "Оила ва хотин-қизлар" илмий-тадқиқот институти тадқиқотчиси.

УДК 371.035.3

RELATIONSHIPS OF GLOBALIZATION AND THREATS WITH NATIONAL SPIRITUALITY

ГЛОБАЛЛАШУВ ВА ТАҲДИДЛАРНИНГ МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ БИЛАН МУНОСАБАТЛАРИ

СВЯЗЬ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И УГРОЗ С НАЦИОНАЛЬНОЙ ДУХОВНОСТЬЮ

Эшова Хуррият Хуррамовна

“Тошкент ирригация ва кишлок хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети, 100000, Тошкент шаҳар, Қори Ниёзий кўчаси, 39-уй.

E-mail: eshova-h-2023@gmail.com

Abstract. The article discusses the process of globalization, its stages, the essence of concepts related to globalization, its positive and negative aspects, as well as the impact of globalization and threats on national spirituality.

Keywords: globalization, globalization process, globalization era, global problems, national spirituality, threat, danger, mass culture, ideological currents.

Аннотация. В статье рассматривается процесс глобализации, его этапы, сущность понятий, связанных с глобализацией, ее положительные и отрицательные стороны, а также влияние глобализации и угрозы на национальную духовность.

Ключевые слова: глобализация, процесс глобализации, эпоха глобализации, глобальные проблемы, национальная духовность, угроза, опасность, массовая культура, идеологические течения.

Кириш. Дунё тамаддунининг бугунги босқичини глобаллашув жараёнларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Глобаллашув, таъбир жоиз бўлса, бугунги кунда соҳаларни ривожлантиришнинг моҳияти ва мазмунига, стратегияси ва тамойилларига, ёндашув ва услубларига бирдай таъсирини ўтказаятган куч сифатида намоён бўлмоқда. Бугунги кунга келиб, жамият ривожланишининг комплекс характерда содир бўлиши тараққиётнинг ижобий жиҳатлари билан бирга унинг салбий оқибатларини ҳам юзага чиқармоқда, бу инсоният олдида қўйилмаган янги муаммоларни кўндаланг қўймоқда. XXI аср дунё давлатларида ҳаётий жараёнларнинг жуда шиддатлилиги, технологияларнинг тезкорлиги, глобаллашуви билан кузатишмоқда. Шу жумладан илм-фанда ҳам “глобаллашув”, “глобаллашув жараёни”, “глобаллашув даври”, “глобал муаммолар” атамалари кенг қўлланила бошлади.

Ҳақиқатдан ҳам, глобаллашувнинг бошланиши инсоният ва жамият тараққиётида янги босқични бошлаб берди. Унинг мазмуни шундаки, гарчанд дунё доимо қарама-қаршилиқларга тўла ҳолда ривожланиб, инсоният ҳам зиддиятли ҳолатларда яшаб келган бўлса ҳам, уларнинг барчаси глобаллашув жараёнининг бошланиши билан янги босқичга кўтарилди. Боз устига, улар ўта зиддиятли ҳолатда кечмоқда, яъни ривожланиш ва инкироздан иборат жараён глобаллашувнинг бошланишида юзага қалқиб чиқишига олиб келди. Бунинг натижасида турли хавф-хатарлар тўғридан- тўғри “таҳдид” даражасидаги кучга айланди. Худди ана шу маънода ҳам “глобаллашув шароитида” ўтмишда содир бўлган тараққиёт босқичларидан тубдан фарқ қилувчи янги вазият, зиддиятлар, беқарорлик “таҳдидлари”нинг реал куч сифатида амал қилаётган ҳолатидир [1].

Глобаллашувнинг тараққиётга ўтказаятган таъсирини аниқ англаб етиш ва истиқболда у нималарга олиб келиши мумкинлиги ҳақида тегишли хулосалар ишлаб чиқишга эришиш учун, фикримизча, глобаллашувнинг шаклланиши, ривожланиши, авж олиши ва поёни кабиларни маълум даврларга ажратиш мақсадга мувофиқдир. Бу унинг ўсиш динамикасида содир бўлган ўзгаришларни аниқлаш имконини беради.

Фикримизча, уни уч даврга ажратиш мумкин. Унинг бошланиш босқичи XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларини ўз ичига олади. Бу давр, юқорида таъкидлаганимиздек, иқтисодиётда содир бўлган ўзгаришлар, трансмиллий корпорацияларнинг шаклланиши билан белгиланади. Бу даврга улар:

- а) турли йўллар билан ресурсларга бой бўлган мамлакатларда ўз қарашларини жойлаштириш;
- б) жаҳон бозорлари устидан ўзларининг назоратини ўрнатиш чора-тадбирларини амалга ошириш;
- в) мустақкам техник ва технологик салоҳиятни юзага келтириш ва истиқболда уларни мамлакатлар иқтисодиётидаги етакчи омилга айланишига эришишга қаратилган эди.

Айни пайтда, бу даврда иқтисодиётда содир бўлган ўзгаришлар кейинги босқич учун замин ҳам ҳозирлаган эди. Бу даврга хос хусусиятлардан яна бири маданиятларнинг миллий “қийфа”лашиб бориши ва уларнинг ўзаро таъсирининг кучайиши ҳамда бойиши билан характерланади. Бу даврда ҳали глобаллашув миллий куч сифатида таҳдид солиш даражасига ҳам кўтарилмаган эди. Миллий маданиятларнинг табиий байналмилаллашув жараёни амал қилиб келган. Худди ана шу маънода ҳали глобаллашувнинг ўзи ҳам реал моддий куч сифатида англаб етилмаган эди. Шунинг учун хорижий мамлакатлар олимлари ҳам унинг фақат иқтисодиёт билан боғлиқ жиҳатларига эътибор берганликларини кўрамыз.

Глобаллашувнинг иккинчи босқичи XX асрнинг бошларидан то XXI асрнинг бошларигача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу даврга хос хусусиятлар [2]: а) иқтисодиётда постиндустриализмнинг, яъни фан, техника ва технологиянинг юксак даражада ривожланиши, унинг иқтисодиётни ривожланишида реал куч сифатида таъсир ўтказишининг юксак даражасига кўтарилишининг содир бўлиши; б) фан, техника ва технология ютуқларининг оммавийлашуви, яна ҳам аниқроғи, интеллектуал мулкнинг кенг ёйилиши, тараққий топган мамлакатларнинг уларни ривожланаётган мамлакатларга киритиш йўли билан қўлаб даромадларга эга бўлишининг ошиб бориши; Мамлакатлар ўртасида, иқтисодиёт, молия ва бошқа соҳаларда алоқалар фаоллашувининг содир бўлишида ўз ифодасини топди. Бу даврга келиб трансмиллий корпорациялар глобаллашув жараёнларининг омилига айланди.

Глобаллашувнинг учинчи босқичи XX асрнинг охирида техника ва технология тараққиётида бошланган янги давр ва XXI асрнинг бошланишида уларнинг нафақат иқтисодиёт, ижтимоий-сиёсий ҳамда маънавий-маърифий соҳаларга, шунингдек, бутун инсоният ҳаётини тубдан ўзгартириш даражасига кўтарилиши билан белгиланади.

Инсоният XXI асрга қадам қўйишида XX асрда ўз бошига тушган оғир кулфатлардан тегишли хулосалар чиқариши, уларнинг яна такрорланмаслигининг чора-тадбирларини кўриши лозим эди. Афсуски, амалда ундай бўлмади, фан, техника, технология мисли кўрилмаган даражада ривожланди, тараққий қилган мамлакатларнинг жаҳон иқтисодиёти устидан назоратини ўрнатиши, ривожланаётган мамлакатларнинг ресурсларини қўлга

киритиш мақсадида турли инқилобларни юзага келтириш, энг хатарлиси, ўзлари ишлаб чиққан энг замонавий курулларни ишга солиб, бу мамлакатлардаги бегунох инсонларни нобуд қилишгача бориб етидилар.

Глобаллашувнинг учинчи босқичида содир бўлаётган бундай салбий жараёнларнинг авж олиши давом этмоқда. Унинг хатарли жиҳатларидан бири шундаки, инсоният бу даврда содир бўлаётган салбий ҳолатлардан озми-кўпми хабардор бўлаётгани сари, уларга нисбатан бепарволик руҳияти ҳам ошиб бормоқда, уларни биргалашиб бартараф қилиш ўрнига, ўзаро тарқалишиб томошабинга айланмоқда.

Шундай қилиб, глобаллашув жараёнини юқорида келтирилган уч босқичга ажратиш йўли билан уларнинг ҳар бирига хос хусусиятларга қайсидир даражада аниқлик киритишимиз мумкин бўлди. Фикримизча, бу маълум маънода унинг ривожланиш динамикасини белгилаш учун ҳам ёрдам беради. Энг асосийси, бундай ёндашув глобаллашув жараёнининг истиқболда нималарга олиб келиши ҳақидаги назарий башоратлар (прогноزلар)ни ишлаб чиқиш масаласини ҳам кун тартибига олиб чиқишга йўналиштириши мумкин бўлади.

Энди глобаллашув жараёни билан “таҳдид” ўртасидаги муносабатлар ҳақида фикр юритишга ҳаракат қиламиз. Бу масала таҳлилига киришар эканмиз, глобаллашувни XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларидан бошланган, деган фикримизга қайтиб, унда “таҳдид” қачондан бошланган? - деган саволга жавоб излашга ҳаракат қиламиз. Аввало, “таҳдид”нинг нимага нисбатан қўллашимизга аниқлик киритишимиз лозим. Чунки “таҳдид”нинг шакллари бисёр бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос йўналиши, кучи, таъсир кўрсатиш имкониятига қараб фарқ қилади.

Демак, дунё зиддиятлар гирдобидида ривожланар экан, албатта, унда таҳдидлар ҳам бисёр бўлади. Уларни бутунлай бартараф этишнинг эса ҳеч қандай иложи ҳам йўқ. Чунки манфаатлар ва уларнинг чегарасизлиги зиддиятларни бартараф этишга имкон қолдирмайди. Бундаги асосий имконият эса ўрта йўл, яъни манфаатларни ўзаро мувозанатга келтириш ҳисобланади. Худди ана шу имкониятгина бугун дунё ва инсониятнинг қайсидир даражада нисбатан тинч яшашини таъминламоқда. Агар инсоният ўз тараққиёти давомида таҳдидларнинг олдини олиш йўлидан бора олмаганида эди, у бугунги даражадаги ютуқларни қўлга киритмаган бўлар эди.

Муаммо шундаки, инсоният, бир томондан, турли таҳдидларга қарамасдан ривожланиб бормоқда. Унинг моддий фаровонлиги ошиб, интеллектуал салоҳияти юксак даражада кўтарилиб бормоқда. Иккинчи томондан эса, ана шундай шароитда таҳдидлар камайиш ўрнига, аксинча, ортиб бормоқда. Уларнинг турли шакллари юзага келмоқда. Жараённинг бундай давом этиши, фаровонликнинг ошиб бориши ва интеллектуал салоҳиятнинг юксак даражада ривожланиши истиқболда инсоният эришган ютуқларнинг барбод бўлишига, унинг боши берк кўчага кириб қолишига олиб келмасмикан? - деган хавотирларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлмоқда.

Ана шу жараёнга миллий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда қарайдиган бўлсак, унинг жиддий тус олаётганлигининг гувоҳи бўламиз. Миллатларнинг шаклланиши билан уларга нисбатан таҳдидлар ҳам юзага кела бошлаган. Унинг заминидида миллатларнинг ўзига хослиги, тили, урф-одати, анъана ва кадриятларнинг шаклланиши, табиий равишда, уларни ҳимоя қилиш, ривожлантиришни ҳам тақозо этган.

Глобаллашувни миллий маънавиятларга ўтказадиган таъсирини икки жиҳати мавжудлигини ҳам назарда тутишимиз лозим. Яъни у нафақат ривожланаётган ёки ривожланишда орқада қолаётган миллатлар ва халқлар маънавиятларига салбий таъсир ўтказмоқда, шунингдек, тараққий топган мамлакатларда яшаётган турли миллатлар ва халқлар маънавиятларига ҳам ўзининг салбий таъсирини ўтказмоқда.

Шундай қилиб, биринчидан, глобаллашув, таҳдидлар ва миллий маънавиятларнинг ўзаро муносабатлари ўта мураккаб жараёндир. Таҳдидларнинг негизида манфаатлар ва эҳтиёжларнинг турли-туманлиги туради. Аммо миллий маънавиятларга тўғридан-тўғри таҳдидлар юзага келиши жамият ва инсоният тараққиётининг куйи босқичида фақат хавф-хатар шаклида амал қилган бўлса, унинг юксак даражада ривожланиши шароитида юзага келган, деган хулосага келишимизга юқорида келтирган фикрларимиз асосдир.

Иккинчидан, миллий маънавиятларга нисбатан таҳдидлар инсониятнинг юксак даражада ривожланишида камайиб бориши ўрнига, аксинча, кучайиб бораётганлиги истиқболда маънавиятнинг ижодкори бўлган инсонни, миллатни асраб қолиш масаласи катта муаммага айланмоқда. Бугун глобаллашувнинг авж олаётгани, унинг миллий маънавиятларга қарши таҳдидларнинг кучайишига яратаётган шарт-шароит ва омилларини чуқур илмий таҳлил қилиш, “таҳдид”га қарши “миллат” омилини ривожлантириш, унинг ички имкониятларини юзага келтириш, яна ҳам аниқроғи, унинг глобаллашувнинг авж олиши даражасида янги босқичда “уйғотиш” имкониятларини излаб топиш зарурияти кучаймоқда.

Миллий маънавиятларга хавф-хатарлар ҳар доим мавжуд бўлган, улар тарихий тараққиётнинг маълум босқичида таҳдидлар даражасига кўтарилган. Уларнинг таъсири ҳам турли даражаларда содир бўлган. Аммо улар миллий маънавиятларнинг бутунлай барбод бўлишига олиб келмаган. Бугун авж олаётган глобаллашув эса миллий маънавиятларга қарши хавф-хатарни эмас, балки тўғридан-тўғри катта кучга эга бўлган таҳдидларни юзага келтирмоқда.

Уларнинг олдини олиш имкониятларини излаб топиш ва илмий асослаш долзарб вазифалардан бирига айланиб бормоқда. Чунки бугунги таҳдидлар реал куч сифатида миллий маънавиятларнинг емирилишини кучайтирмоқда. Бундай шароитда мамлакатимизда яшаётган барча инсонларнинг ўзаро жипслиги, турли

таҳдидларга қарши ягона куч сифатида ҳаракат қилишга эришилиши билан боғлиқ имкониятларимиздан самарали фойдаланишимиз лозим. Бу борада Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Янада огоҳ ва сергак бўлиш энг асосий бойлигимиз бўлган ва биз ҳақли равишда фахрланадиган қўпмиллатли халқимизнинг бирдамлиги ва жипслигини кўз қорачиғидек асраш ҳамда янада мустаҳкамлаш Ўзбекистонни ўз ватани, деб биладиган ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчидир”[1]. Ана шундай туйғуларнинг мустаҳкам бўлиши миллий маънавиятларга нисбатан юзага келадиган таҳдидларнинг олдини олишда амалий аҳамиятга эга бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Асарлар. 1-жилд. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017. - Б. 298-299.
2. Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.: Ўзбекистон, 2000. - 465 б.

Муаллиф:

Эшова Хуррият Хуррамовна - “Тошкент ирригация ва кишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети декан ўринбосари.

УДК 372.874.1

THE USE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TOOLS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

ЎҚУВ ЖАРАЁНИДА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Юлдашев Шухрат Шакирович

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе.

Email: shuxratyuldashev1982@gmail.com

Abstract. It was introduced in many countries of the world as the most acceptable form of education during the pandemic. However, many studies prove that it is not as effective as traditional education. Therefore, we have conducted research to identify learning strategies that can be effective in providing online training. The empirical basis of the article is a survey conducted among students and teachers, and the methodological basis is scientific articles published in authoritative journals on the subject. The process of informatization of education, without a doubt, is integrally dependent on the competence of teachers who provide education for the future of our country, using innovative educational technologies in the course of their professional activities. This requires the development of the technology of creating and using didactic tools for organizing educational technology lessons based on pedagogical innovations.

Keywords: online education, higher education, teacher, learner, traditional education, educational strategies, innovation, integration, novation.

Аннотация. Его внедрили во многих странах мира как наиболее приемлемую форму обучения во время пандемии. Однако многие исследования доказывают, что оно не так эффективно, как традиционное образование. Поэтому мы провели исследование, чтобы определить стратегии обучения, которые могут быть эффективными при проведении онлайн-обучения. Эмпирическую основу статьи составляет опрос, проведенный среди студентов и преподавателей, а методологическую основу - научные статьи, опубликованные в авторитетных журналах по данной тематике. Процесс информатизации образования, без сомнения, неразрывно зависит от компетентности педагогов, которые обеспечивают образование для будущего нашей страны, используя инновационные образовательные технологии в процессе своей профессиональной деятельности. Это требует разработки технологии создания и использования дидактических средств организации уроков по образовательным технологиям на основе педагогических инноваций.

Ключевые слова: онлайн-образование, высшее образование, учитель, обучающийся, традиционное образование, образовательные стратегии, инновации, Интеграция, новация.

Кириш. Жаҳон таълим соҳасидаги ривожланиш тенденциялари ахборотлашган жамиятда таълим жараёнига инновацион таълим технологияларини кенгроқ жорий қилиш ва унинг самарадорлигини янада ошириш ҳозирда долзарблигини кўрсатмоқда. Европа мамлакатларига хос глобал таълим муҳитини шакллантиришга инновацион ёндашувлар шуни кўрсатадики, таълимнинг узлуксизлиги ва амалий йўналганлигини таъминлаш, мустақил таълим олиш, ижодий ривожланишга йўналтириш, ўқитишнинг янгича форматларини фаол ривожлантиришда инновацион педагогик воситаларни яратиш ва улардан фойдаланиш тизимларини такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқот жараёнида қўйилган вазибаларни ҳал этиш ҳамда дастлабки маълумотлар ва фаразларни текшириб кўриш учун ўрганилаётган муаммога мос тадқиқот методлари: бошланғич таълимнинг ривожланиш

тенденцияларини аниқлаштиришга имкон берувчи илмий-методик адабиётларни методологик ва назарий таҳлил этиш, бошланғич таълим технология дарсларини педагогик инновациялар асосида ташкил этишга тизимли ёндашув; тажриба материалларини таҳлил ва синтез қилиш; кузатиш, сўровнома ўтказиш, ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда муҳим сифатлари даражасини ташхис қилиш, педагогик тажриба-синовдан олинган маълумотларини математик-статистик қайта ишлаш методларидан комплекс фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Кадрлар тайёрлашда янада юқори натижаларга эришиш учун таълимнинг якуний мақсадларини адекват англаш, уни такомиллаштириш ва мазмунан замонавийлаштириш, айниқса, ўқитишнинг инновацион методлари ва замонавий дидактик воситаларини, касбий тьюторлар (касбий фаолиятга оид дастурлар асосида яратилган ўқув материаллари) шаклидаги ўргатувчи компьютер дастурларини қўллаш ва ривожлантириш борасида кенг қамровли мақсадли ишларни амалга ошириш таълим-тарбия соҳасидаги стратегик вазифаларнинг асосий йўналишлари билан белгиланади. Бугунги кунда олий таълим муассасаларида таълимни ташкил этишнинг дастурий-методик таъминоти, бошланғич таълим технология дарсларини педагогик инновациялар асосида ташкил этиш миллий ва жаҳон таълим тажрибасига асосланган ташкилий-педагогик механизмларини такомиллаштириш орқали мамлакатимиз интеллектуал ресурслари потенциалини ошириш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ “Ўзлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш” бугунги кунда муҳим вазифалар ҳисобланади (Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Т., 2017. –Б.39.). Жумладан, бошланғич таълим технология дарсларини педагогик инновациялар асосида ташкил этишнинг замонавий дидактик воситаларини қўллаш алоҳида аҳамият касб этади.

Жаҳон миқёсида таълимнинг имкониятларини ривожлантиришга имкон берувчи замонавий дидактик воситаларни ўқитишнинг модели асосида қўллаш (импринтинг - ўқув материали мазмунини идрок қилиш; меорайзинг - эслаб қолиш; авторизация - ўқув материали мазмунини англаш ва уни қайта тиклаш; инициация-ўзлаштирилган билимларни баҳолаш ва эътироф этиш фазалари); касбий компетенцияларни ўқитишнинг замонавий технологиялари воситасида шакллантиришнинг янги моделларини ишлаб чиқиш; ахборот-коммуникация технологиялари воситасида ўқитишнинг анъанавий ва замонавий усулларида комплекс фойдаланиш; бўлажак ўқитувчиларни ижодий ва илмий-тадқиқот ишларига йўналтиришда, умуминсоний ва таълимий кадриятларнинг моҳиятини очиб беришда ўқитишнинг замонавий дидактик воситалари имкониятларидан самарали фойдаланиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони, 2012 йил 28 майдаги “Малакали педагог кадрлар тайёрлаш ҳамда ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларини шундай кадрлар билан таъминлаш тизимини яна такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида” ПК-1761 сон, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-2909-сон, 2017 йил 30 июндаги “Республикада ахборот технологиялари соҳасини ривожлантириш учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-5099-сон, 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-3151-сон Қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу тадқиқот иши муайян даражада хизмат қилади.

Таълим технология дарсларини педагогик инновациялар асосида ташкил этиш самарадорлигини ошириш мақсадида бошланғич синфларда технология фанидан электрон методик мажмуа яратилган, бошланғич таълим технология дарсларини педагогик инновациялар асосида ташкил этишга доир электрон тизим ишлаб чиқилган, бошланғич таълим технология дарсларини педагогик инновациялар асосида ташкил этишнинг электрон тизими яратилган, бошланғич таълим технология дарсларини педагогик инновациялар асосида ташкил этишда махсус дастурлардан фойдаланишга доир методик кўрсатмалар ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Ижобий ва салбий томонлари ҳақида тўлиқ билим ва тасаввурга эга эмасликларидан келиб чиқади. Шунинг учун биринчи навбатда онлайн ўқишнинг умумий хусусиятларига эътибор қаратсак. - Ўқувчи ўқиш билан бир қаторда ўзига маъқул иш билан ҳам шуғулланиши мумкин. Аслида онлайн ўқишни танлаган ўқувчиларнинг асосий қисми ўз ишидан воз кечишни истамайдиган, аммо билим олишни хоҳлайдиганлардир. Онлайн таълимда сиз дам олиш кунлари, ишдан қайтганингизда ҳатто ярим кечада ўқишингиз мумкин; - Маблағингиз тежалади. Ҳар қандай дастур учун масофавий таълим даражаси (Интернетда ёки бошқа усулда), ўқув марказларидаги оддий тўловдан кўра анча арзонроқ бўлиши мумкин. Иқтисодий жиҳатдан мақбул вариантларни кидираётган ўқувчилар учун онлайн таълим - энг тўғри йўл; - Вақтингиз тежалади. Ўқув марказларига бориш ва қайтиш вақтида транспорт кутиш учун кетадиган вақтингизни тежашингиз мумкин. Онлайн таълимда сиз истаган жойдан туриб маълумот оласиз. - Ўз-ўзини ривожлантириш ёки аксинча, билимларни ривожлантиришдан ортда қолиш мумкин.

Онлайн дарсларда тинглаш, тасаввур қилиш қобилияти кучлироқ бўлган талабаларнинг ўқув предметларини ўзлаш– тириши секин тушунувчи, жонли мулоқот орқали кўпроқ маълумот олишга мойил ўқувчилардан яхшироқ бўлади; - Чалғиш эҳтимоли юқори. Онлайн таълимда юзма-юз мулоқот қилиш учун ўқитувчилар ва кутилаётган топшириқлар ҳақида доимий равишда эслатувчи синфдошлар йўқ. Агар масофавий ўқитиш курсини муваффақиятли якунламоқчи бўлсангиз, ўзингизни ғайратли ва диққатли қилишингиз керак; - АКТга тобелик. [1].

Онлайн ўқишнинг энг катта душмани бу интернет провайдер– ларининг секин ишлаши ёки алоқа узилиб қолиши. Бу вазиятда ўқувчининг таълим олишга бўлган интилиши сўниб, асабийлашишига сабаб бўлади. Биламизки, ҳоҳ анъанавий (юзма-юз) ёки онлайн таълим олиш бўлсин таълим жараёнининг марказида ўқитувчи туради.

Педагоглар ҳар қандай таълим муҳотида билим бериш ва ўргатишнинг ажралмас қисмидир; улар асосан дарсни ривожлантиради, тузилиши ва тартибини сақлайди, ўқувчилар қатнашишни рағбатлантиради ва билим беради. Шунга қўра, онлайн дарсни сифатли ўтишда ўқитувчилардан талаб қилинадиган айрим профессионал малакаларни келтириб ўтамиз: 1. Технологияни билиш. Аввало, ўқув машғулотларидан олдин ўқитувчи ўқувчилар фойдаланадиган АКТ имкониятларини яхши билиши керак. Техник ёрдам хизматлари мавжуд бўлса-да, ўқитувчи ўқувчи учун биринчи ёрдамга келувчидир. [2].

Муҳим стратегиялардан бири - ўқитувчиларнинг ўқувчиларга техник кўмак учун қаерга мурожаат қилиш кераклиги тўғрисида аниқ маълумот беришидир. Яъни, ўқитувчилардан техник ёрдам сўралганда ўқувчиларни бошқа қулай хизматларга йўналтиришлари керак (web платформалар, қулай браузерлар, қидирув хизматларидан фойдаланиш каби).

Талабалар учун техник ёрдам хизматлари мавжуд бўлса-да, ўқитувчилар шунга қарамай юзага келиши мумкин бўлган муаммоларни ҳал қилишга тайёр бўлишлари мақсадга мувофиқ. Синхрон муҳокамаalar ёки реал вақтда жамоа машғулотлар пайтида, масалан, техник муаммоларни ҳал қилиш қобилияти дарс вақтини тежайди. 2. Фаоллик, яратувчанлик. Онлайн ўқиш пассив, ўз устида ишламайдиган ўқитувчиларнинг жойи эмас. Тадқиқотларга назар солсак, ўқувчиларнинг фикрича, онлайн дарс ўтувчи ўқитув– чилардан кўра анъанавий дарс ўтувчи ўқитувчиларни кўпроқ ҳис қила олишларини таъкидлашган. Чунки жисмоний яқинлик, ўқитувчига ҳеч қандай нутқсиз ҳам фаол иштирокини таъминлайди. Онлайн таълимдаги ўқитувчидан жисмоний яқинлик бўлмаганлиги учун кўпроқ фаоллик талаб қилинади. [3].

Ўқитувчи дарснинг биринчи кунидан олдин ҳам барча талабаларга табрик хати ёки иложи бўлса видео хабар жўнатиши талабаларнинг қизиқиш ва мотивациясини кучайтиради, эртанги онлайн машғулотга аниқ мақсад билан уланади. Дарс давомида талабаларнинг фаоллигини кучайтириш усулларини аниқлаши, масалан, мунтазам ва хилма-хил оғзаки мулоқот ёки оғзаки бўлмаган мулоқотдан, масалан, смайлик– лардан фойдаланиши ҳам яхши натижа беради. Олиб борилган тадқиқотларимиз асосида муваффақиятли деб топилган айрим стратегияларни келириб ўтамиз: асосий тезкор хабарлардан кўра видео суҳбатдан фойдаланиш, мавзулар доирасида мунозаралар ташкил этиш (телеграм гурӯҳда сўров ёки мавзу бўйича викторина ўтказиш), саволларга тезкор, мунтазам ва очик жавоблар бериш ва ҳоказо. 3. Ўқув машғулоти бўйича аниқ тахминий натижаларни белгилаш. Онлайн дарс берувчи ўқитувчи дарснинг аниқ тахминларини (ўқув натижаларига нисбатан) эртароқ белгилаб қўйиши керак. Ўқитувчиларнинг виртуал платформалардаги ўқув натижалари, одатда анъанавий дарсдагидан фарқ қилади. Ўрганилган манбаларга кўра, онлайн жамоада ўқитувчилар ўқувчиларнинг иштирокига кўпроқ эътибор қаратишлари талаб этилади [4].

Ўқувчиларга фанни ўзлаштиришда белгиланадиган баҳолаш мезонларининг олдиндан эълон қилиниши ҳам онлайн дарсдаги давоматга сезиларли таъсир кўрсатади. Бунда ўқувчилар виртуал машғулотда нима учун иштирок этаётгани, дарс учун ҳаржлаётган вақт ва маблағ ундан олинадиган билим мазмунига мос келадими ёки йўқми аниқ белгилаб олишга таъсир қилади. Бир сўз билан айтганча, онлайн таълимда —тасодиқий! талаба бўлмайди. Шу маънода ўқув мақсадларига етишиш даражаси юқори бўлади. Шунингдек, ўқитувчи талабаларнинг фанга оид саволларига тезда жавоб беришлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Жавоб бериш вақти ва воситаларининг параметрларини биринчи машғулотдаёқ айтиб қўйиш ҳам ўқитувчининг масъулиятли эканлигини билдирувчи омиллардан биридир. Масалан, ўқитувчи электрон почта хабарларига бир иш куни ичида жавоб қайтаришини ва агар бирон сабабга кўра у ушбу талабни қондирмаса, буни маълум қилиши керак. Тезкор жавоб бериш даврида талабалар ўқитувчидан бир неча соат ичида электрон почтага жавоб беришини кутишади, агар ўқитувчи жавоб бермаса, талаба алоқани узиши мумкин. 4. Қулайлик ҳисси. Виртуал муҳит онлайн таълимни биринчи бор бошлаган ўқувчилар учун янги ва ҳали синалмаган бўлганлиги боис уларда иккиланиш ва хавотирлик бўлиши табиий. Кўрқув, хавотир ва яққаланиш ҳисси чарчаш даражасига олиб келиши мумкин, шунинг учун ўқитувчилар барча ўқувчиларга қулайлик ҳиссини берадиган муҳит ярата олишлари лозим. Ўқитувчиларнинг бу маҳорати фанни ўқитишга бўлган иштиёқ, касбий билим ва қизиқиш ҳиссиётларини кўрсата олишларида намоён бўлади.

Педагогик маҳорат ва ўз мутахассислигини чуқур билиш ўқитувчининг энг катта ютуғидир. Ўқув жараёнининг икки томонлама муносабатларга асосланганлигини ҳисобга олсак, ўқитувчиларнинг самарали дарс ўтиши ўқувчиларнинг ҳам онлайн таълимга бўлган муносабати билан боғлиқ эканлигини эслаб ўтиш ўринли.

Виртуал таълим субъектларнинг ўқишга иштиёқи ўқитувчилар томонидан етказиладиган чуқур билим, касбга қизиқтириш, келажакка ишонч уйғота олиш кабилар билан боғлиқ. Ўқувчилар томонидан иштиёқсиз, виртуал педагогик маҳорати етарли эмас деб қабул қилинган ўқитувчилар ўқувчиларда машғулотларда иштирок этишида икки– ланиш, асабийлашиш ҳисларини келтириб чиқаради. Шу сабабдан аввал бошидан ўқитувчи томонидан ташкил қилинган —қулайлик ҳисси! ўқувчилар мотивациясини ошириб, ижобий муҳитни яратишига эътибор қаратиш лозим.

Бир сўз билан айтганда, ўқитувчилар ўқувчиларни дарсга қатнашишини таъминлаб турувчи, лозим бўлса қафолатловчи жамоат маданияти моделини ташкиллаштириши керак. 5. Сифатли асенкрон муҳокамалар орқали мулоҳаза ва мулоқотни тарғиб қилиш. Иштирокчи ўз шерикларидан ўрганиши ва мунозарага онгли равишда ҳисса қўшиши учун, мулоҳазали жавоб беришдан олдин дарснинг бошқа аъзолари шарҳлари ҳақида фикр юритиши керак. Тадқиқотларга кўра, яхши ўқитувчи бундай фикр юритишни қандай тарғиб қилиш кераклигини билади. Онлайн таълим берувчи ўқитувчининг муваффақиятли стратегиялари қаторига асенкрон муҳокаманинг даврийлик хусу– сиятини тушуниш ва жойлаштирилган мавзунини мунозара пайтида узилиб қолмаслиги муҳимлигини англаш киради [5].

Маҳоратли ўқитувчи доимий равишда мулоҳаза юритиш ва муҳокама қилиш учун имкон берадиган мавзулар билан машғу– лотларни ташкил қилади. Шу ўринда —синхрон! ва —асенкрон! тушунчаларига қисқа таъриф бериб ўтсак. Онлайн ўрганиш синхрон деб айтилса, бу реал вақт режимида амалга ошириладиган онлайн ёки масофавий таълим деган маънони англатади, айти пайтда асенкрон равишда ўрганиш онлайн каналлар орқали реал вақт режимида ўзаро алоқасиз амалга оширилади. Синхрон ва асенкрон – тарзда иштирок этишнинг мониторинги, онлайн ўқитишнинг зарур таркибий қисмидир. Шунинг учун ўқувчилар ўқув жараёни динамикасини, мавзулар муҳокамаси ва мунозараларни доимий равишда ташкил қилиб кузатиб борадиган ва бундай имкониятлар берилмаган тақдирда иштирокчиларнинг фикрларини сўраб турадиган ўқитувчини афзал кўришади.

Ўқитувчилар иштирок этиш масалаларини муҳокама қилиш учун талабалар билан алоҳида, офлайн режимда ҳам боғланиши мумкин [5]. Шунини таъкидлаш керакки, ушбу алоқа, иштирокчининг суҳбатларни ўз зиммасига олгани ва бошқа шахсларнинг имкониятларига руҳсат бермаслиги натижасида ҳам бўлиши мумкин. Шунинг учун мунозараларга муносиб ва тенг равишда имкониятга кўмаклашиш мавзу бўйича муҳокамаларни доимий равишда кузатиб боришни талаб қилади. Онлайн таълим ўқитувчисининг ҳар бир ўқувчи ва жамоа бажараётган ишни тўғри назорат қила олиши муҳим аҳамиятга эга. 6. Фаол раҳбар ва кузатувчи мувоzanатини меъёрга сақлаш. Онлайн ўқитувчилар учун яна бир муҳим стратегия бу - ўқув менежери сифатида дарсни бошлаш қобилияти; бу ўқув жамоасида катта масъулиятни ўз зиммасига олади.

Дарс давом этар экан, ўқитувчи таълим бошқарувчиси вазифасини ўқувчилар жамоасига босқичма-босқич топшириши керак. Ушбу вазифа онлайн ҳамжамиятни куриш билан боғлиқ стратегияларни самарали амалга ошириш ва аста-секин жамоат муҳокамаларидан воз кечиш орқали амалга оширилади. Дарс охирида ҳар бир иштирокчи ўзини ўзи бошқарадиган ўқувчи сифатида ҳаракат қилиши керак. Шу жараёнда билим кўникма, кўникма малака ва малакалар компетенция даражасига кўтарила олади. [6]

Бошланғич синф технология дарслари жараёнида ўқувчиларда ижодий кўникмаларни шакллантиришга имкон берадиган дидактик воситалар, педагогик инновацияларни муваффақиятли ўзлаштириш махсус машқларни бажариш йўли билан амалий кўникмалар ҳосил қилишни талаб қилади.

Тадқиқот доирасида амалга оширилган илмий-педагогик ва методик адабиётлар таҳлили бошланғич синф ўқувчилари ижодий кўникмаларини шакллантириш муаммоси етарлича ўрганилмагани ва ҳозир ҳам долзарблиги ҳақида хулоса қилишга имкон берди.

Тадқиқотда юқорида тилга олинган муаммони ҳал қилиш мақсадида ўқувчиларни педагогик инновацияларга ўргатишда турли электрон дидактик воситалардан фойдаланилди, методик нашрларда тавсифланган бошланғич синф ўқитувчилари тажрибасини умумлаштириш орқали ижодий кўникмаларни шакллантиришда электрон дидактик воситаларни қўллаш методик тизими ишлаб чиқилди.

Бошланғич синф ўқувчиларида ижодий кўникмаларни шакллантириш жараёнида электрон дидактик воситаларни қўллаш бўйича методик тизим асосида бошланғич синф ўқувчилари ижодий кўникмаларини шакллантиришнинг ташкилий тузилмаси яратилди, таълим жараёнида электрон дидактик воситаларни қўллаш бўйича тўпланган тажрибага мантикий ва мазмуний жиҳатдан ёндашув натижасига айланди ва ўқитувчилар иш фаолияти шакллари, усуллари ва услубларининг мажмуи сифатида кўриб чиқилди.

Бошланғич синф ўқувчилари ижодий кўникмаларини амалий машғулотларга мос равишда педагогик инновациялар асосида амалга ошириш қобилиятидир.

Тадқиқот доирасида ижодий кўникмаларни шакллантириш методикасини амалга ошириш жараёни учун катта аҳамиятга эга бўлган тамойиллар учлиги аниқланди. Булар: фанлараро интеграция тамойили (бир фанни ўрганиш жараёнида бошқа фан соҳаси материалларидан фойдаланиш орқали амалга ошади. Ўқувчилар ижодий кўникмаларни шакллантириш мазмуни технология, тасвирий санъат, атрофимиздаги олам каби бошланғич синф

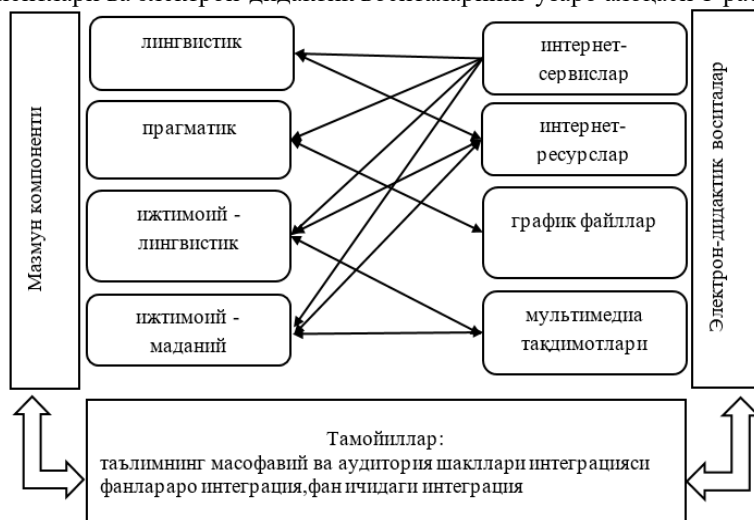
ўқув фанларининг мазмунан интеграциялашувини ўз ичига олади), фан ичидаги интеграция тамойили аудитория ва масофавий таълим шакллари Интеграцияси.

Технология дарсларини ўқитиш жараёнида топшириқларни бажариш қуйидаги интеграцияни назарда тутди: математика, табиатшунослик, ўқиш (топшириқ мавзусига боғлиқ равишда), одобнома, мусиқа, тасвирий санъат (ижодий топшириққа боғлиқ равишда) каби ўқув фанлари мундарижаси элементлари; педагогик инновациялар фаолият турлари; машғулотларнинг аудитория (дарсда) ва масофавий шакллари.

Тамойиллар учлиги ўқувчилар томонидан технология дарсларида ижодий қўникмаларни ўрганиш мазмунининг ўзлаштирилиши жараёнида амалга ошириб, унинг компонентлари методик тизимни баён қилиш доирасида, шунингдек, интернет-сервислар (электрон почта, кидирув тизимлари), интернет-ресурслар (мусиқа, тасвир, ахборот, видео, интерактив машқлар), график файллар (фотографиялар, рақамли суратлар), мультимедиа тақдиротлари каби электрон-дидактик воситаларни қўллаш жараёнида намоён бўлади.

Тамойиллар учлиги унинг мазмун-мундарижасидаги барча компонентлар ва электрон-дидактик воситаларнинг ўзаро мутаносиб алоқаси орқали амалга оширилади. Ўқувчилар томонидан ёзма педагогик инновацияларни ўрганиш мазмун-мундарижасидаги турли компонентларнинг ўзлаштирилиши у ёки бу электрон-дидактик воситалардан устувор фойдаланишни тақозо қилади.

Ўқувчиларда ижодий қўникмаларни шакллантириш методикаси асосида ётувчи таълим тамойиллари, таълим мазмуни компонентлари ва электрон-дидактик воситаларнинг ўзаро алоқаси 1-расмда келтирилган.

1-расм. Ўқувчилар ижодий қўникмаларни шакллантириш ташкилий тузилмаси асосида ётувчи таълим тамойиллари, таълим мазмуни компонентлари ва электрон-дидактик воситаларнинг ўзаро алоқаси чизмаси.

ХУЛОСА. Умуман олганда, юқоридаги келтириб ўтилган стратегиялар, анъанавий таълимнинг юқори сифатини онлайн таълимда сақлаш, керак бўлса ошириш имкониятини яратди. Қайд этиш лозимки, таълим бериш режимининг ўзига хослиги онлайн муҳитда ўқитиш учун профессор-ўқитувчилардан қўшимча маҳорат ва қўникмалар талаб этади. Агар таълим муассасалари анъанавий дарслардан тўлиқ онлайн ёки аралаш таълимга ўтаётган бўлса, юқори малакали ўқитувчиларни тайёрлаш дастурини ишлаб чиқиши ва амалга ошириши мақсадга мувофиқдир. Онлайн таълимнинг анъанавий таълимдан ажралиб турувчи ютуғи юқорида келтирилган таълимнинг асосийдир. Онлайн таълимда ўқишга онгли ёндашиш тамойили устувор аҳамиятга эга. Таълим олишдан мақсади бўлмаганларга бу ерда ўрин йўқ. Бироқ, пандемия сабабли бутун дунё таълим тизимида тажрибадан ўтган онлайн таълим мазмунини янада ошириш, ўқитиш сифатини яхшилашда юқорида келтирилган таълим стратегияларини қўллаш самарали натижа беради. Таъкидлаш лозимки, сўнгги бир йил давомида онлайн таълим сифатини оширишга оид кўплаб тадқиқотлар олиб борилди, илмий изланишлар натижалари эълон қилинди. Бизнинг камтарона тадқиқотларимиздан олинган хулосалар ҳам онлайн таълим самарадорлигини оширишга ўзига яраша ҳисса қўшади деб умид қиламиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Рахимов Б., Юлдашев Ш. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларни миллий ҳунарларга йўналтиришга тайёрлаш технологияси // Таълим, фан ва инновация. – Тошкент. – 2022. – №2 –Б. 53–57.
2. Рахимов Б., Юлдашев Ш. Технология ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. – Тошкент. “Тамаддун”. 2022.
3. Юлдашев Ш. Бошланғич таълим меҳнат дарсларини педагогик инновациялар асосида ташкил этиш. Монография. – Тошкент. “Тамаддун”. 2022.
4. Юлдашев Ш. Improving the Methodology for Preparing Future Primary School Teachers for Innovative

Professional Activities // Annals of R.S.C.B., ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 4, 2022, Pages. 5490 - 5498 Received 05 March 2022; Accepted 01 April 2022. Scopus.

5. Юлдашев Ш. Бошланғич таълим ўқитувчилари касбий компетентлигини ривожлантиришда халқаро тажрибаларнинг ўрни // International scientific and practical conference. *april, 7-8, 2022.* – Б.210-215
6. Юлдашев Ш. Бошланғич таълим ўқитувчилари касбий сифатларини ривожлантиришда халқаро тажрибалардан фойдаланиш // International scientific and practical conference. *april, 7-8, 2022.* Халқаро мақола. – Б.270-275
7. Юлдашев Ш. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitobxonlikka oid ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish // International scientific and practical conference. *april, 7-8, 2022.* – Б.276-281
8. Юлдашев Ш. Бошланғич синф ўқувчилари ижодкорлигини ўстиришда илғор педагогик методларидан фойдаланиш // Халқ таълими. –Тошкент.–2017. –№3. –Б. 42-45. (13.00.00 №17)
9. Юлдашев Ш. Nontraditional Methods of Formation Speech Culture of Primary School Pupils // Eastern European Scientific. –Германия. -2017. –№1. –Р. 94-95. (13.00.00 №1)
10. Юлдашев Ш. Формирование коммуникативных компетенций младших школьников на основы развития связной речи //XIII-международной конференции “Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития” №13-я Международная конференция. Санкт-Петербург. (ЛГУ) 2015. –С. 116-117.

References:

1. Rakhimov B., Yuldashev Sh. The technology of training future primary school teachers to direct students to national professions // Education, science and innovation. - Tashkent. - 2022. - No. 2 - B. 53–57.
2. Rakhimov B., Yuldashev Sh. Methodology of teaching technology. Study guide. - Tashkent. "Civilized". 2022.
3. Yuldashev Sh. Organization of primary education work classes based on pedagogical innovations. Monograph. - Tashkent. "Civilized". 2022.
4. Yuldashev Sh. Improving the Methodology for Preparing Future Primary School Teachers for Innovative Professional Activities // Annals of R.S.C.B., ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 4, 2022, Pages. 5490 - 5498 Received 05 March 2022; Accepted 01 April 2022. Scopus.
5. Yuldashev Sh. The role of international experiences in the development of professional competence of primary education teachers // International scientific and practical conference. April, 7-8, 2022. International article. - B.210-215
6. Yuldashev Sh. Use of international experiences in the development of professional qualities of primary education teachers // International scientific and practical conference. April, 7-8, 2022. - B.270-275
7. Yuldashev Sh. Formation of creative reading abilities of primary school students // International scientific and practical conference. April, 7-8, 2022. - B.276-281
8. Yuldashev Sh. The use of advanced pedagogical methods in the development of creativity of primary school students // Public education. -Tashkent.-2017. - No. 3. -B. 42-45. (13.00.00 #17)
9. Yuldashev Sh. Nontraditional Methods of Formation Speech Culture of Primary School Pupils // Eastern European Scientific. - Germany. -2017. - No. 1. -P. 94-95. (13.00.00 #1)
10. Yuldashev Sh. Formation of communicative competence of young schoolchildren and basic development of the association //XIII-international conference "Education through all life: non-interruptive education and interest in sustainable development" No. 13 International Conference. Saint Petersburg. (LGU) 2015. –S. 116-117.

Муаллиф:

Юлдашев Шухрат Шакирович - Гулистон давлат университети катта ўқитувчиси

UDC 373.167.1

**DEVELOPMENT OF MUSICAL CULTURE OF PRESCHOOL CHILDREN AS A PSYCHOLOGICAL-
PEDAGOGICAL PROBLEMS**

**MAKTAB YOSHGACHA BOLALAR MUSIQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-
PEDAGOGIK MUAMMOLARI**

**РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ КАК ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА**

Abduvalieva Khayrinso Abdurasul kizi

Guliston State University, 120100, Guliston City, Uzbekistan

E-mail: abduvalieva_kh2023@gmail.com

Abstract. The relationship between a child and singing folk songs, playing folk instruments, and listening to folk music should begin at a young age. Our research study, which included preschool teachers and parents, sought to

determine how much time families and kindergarten classes spend singing or listening to folk songs and playing folk instruments, as well as the level of interest in folk music among preschoolers, their parents, and their teachers.

Key words: folk music, music activities, preschool child, kindergarten.

Introduction. Society and individual culture are closely related. Society's culture is the result of the individual's activity, while the development of the individual is determined by his environment. The development of a child's personality is determined by what kind of cultural values he is a carrier of.

There are many studies investigating the nature of music. Psychologist V. N. Myasishchev examines the social conditioning of musicality in interaction with the general development of the child. The main sign of musicality, according to B.M. Teplov, is the ability to respond emotionally to music. The scientist distinguishes between special (modal sense, ability of musical and auditory images and sense of rhythm) and general abilities (creative imagination, attention, inspiration, sense of nature, etc.).

Spiritual need is defined as a set of higher needs formed under the influence of society in activities aimed at increasing the level of development of the individual and society. The spiritual needs of the individual are a means of self-preservation and the development of society.

Among the various human needs of modern society, the need for aesthetic activity, that is, the practical creation of aesthetic values, occupies an important place. Aesthetic need shows a multifunctional feature, is the basis of the entire process of aesthetic development of a person and, accordingly, is the most important factor of aesthetic education of a person.

The subsystem of information is the system of knowledge about music. These include musical feelings, perceptions, ideas, concepts, views. All of them are the reflection of the musical mind of the individual, phenomena, features, relationships of the world of music art. An aesthetic attitude is a unique reflection of reality, manifested in all stages of the aesthetic development of any thing, phenomenon, including art. The aesthetic attitude is characterized by the active initiation of the subjective factor in the perception of the object, therefore it is highly creative. The ability and wealth of a person's aesthetic attitude to art largely determines the level of development of his creative abilities and culture, which is an indicator of the level of development of a person: his values, judgments, ideals, feelings.

A prerequisite for the development of musical culture is the acquisition of the experience of perceiving high artistic examples of musical art.

In psychology, the concept of "perception" is found in two interpretations. In the narrow sense of the word, these are the actions of perception given to our sense organs at a certain time, which are considered as a reflection of the sum of individual properties of objects and phenomena of reality.

Perception in a broad sense means finding various connections and relationships in the perceived object, interpreting the properties of objects, and various thinking activities.

The adequacy of musical perception is based on the analytical and synthetic activity of the mind, which is aimed at mastering the stylistic movement, form and thematic description of the musical material.

As mentioned above, the act of perception is inextricably linked with various acts of thinking and experience. Aesthetic experience is a specific mental state of the body due to a certain strong feeling. When listening to music, aesthetic objects cause many reactions, but among them, as a rule, a certain strong impulse that causes one or another state is distinguished [8]. Complex pieces of music can evoke different emotions. The aesthetic experience combines the emotions caused by the music and the consciousness of the music itself.

Aesthetic feeling combines emotional and intellectual attitude to music, which in its direct manifestation is the highest stage of development of human sensitivity, a response to the influence of reality. N.I. Kiyashchenko and I.L. Leizerov is an emotional reaction that reflects the level of a person's spiritual life, his present and future desired and beautiful idea. Thus, the aesthetic sense, if it turns into an aesthetic experience, can become an indicator of the child's entire spiritual culture.

Operative subsystem of a person's musical culture is a combination of all types and forms of musical activity and the elements formed on their basis: skills, habits, methods. This subsystem is formed in the process of music education.

Active is a multifaceted process of creating conditions for the existence and development of a social subject, changing social reality in accordance with social needs. Aesthetic activity is a special type of spiritual and practical activity. All its directions are characterized by an aesthetic principle that helps to change reality and develop "the aesthetic creative ability of man" [9].

Activity, including music, consists of a large number of movements aimed at solving the closest simple task. If the movement is repeated many times, it is gradually mastered and becomes a skill. A combination of skills makes it possible to cope with more complex movements and master activities. The assessment subsystem of a person's musical and aesthetic culture includes a deep personal element of value ideas formed on the basis of musical perception and creative experience. It is related to the formation of aesthetic taste, musical-aesthetic evaluation, attitude, belief.

Aesthetic taste is one of the most dynamic aspects of life, it is in constant renewal and change, preserving the deep principles of society and the aesthetic attitude of man to reality.

Methodology: The development of musical culture in preschool children is a psychological-pedagogical research problem that explores how music education can contribute to a child's overall development. Music has long been recognized as an important aspect of children's lives, and research has shown that exposure to music and musical activities can have significant benefits for their cognitive, emotional, social, and physical development. From a psychological perspective, understanding how music influences a child's development involves studying how it affects their brain development, memory, attention, language skills, and overall cognitive abilities. Research has shown that music can enhance auditory processing, improve language skills, and enhance working memory in preschool-aged children. Investigating the psychological processes involved in music perception and production in this age group can provide insights into how to design effective music programs that support their cognitive abilities. From a pedagogical perspective, studying the development of musical culture in preschool children involves exploring the most effective methods and strategies for teaching music to this specific age group. Preschoolers have specific needs and characteristics that need to be considered when designing music education programs, such as their shorter attention spans, need for active participation, and preference for learning through play. Understanding how to effectively engage preschoolers in music activities can help educators design age-appropriate and engaging musical experiences. Additionally, research in this area can also explore the social and emotional benefits of music education for preschool children. Music has the power to promote social bonding, emotional expression, and emotional regulation. Investigating these aspects can help researchers and educators understand how music can be used to support the social and emotional development of preschool children.

The development of musical culture in preschool children is indeed an important area of psychological and pedagogical research. It involves understanding how children acquire musical skills, knowledge, and appreciation, and how these abilities impact their overall development.

Here are some key aspects that researchers often investigate when studying the development of musical culture in preschool children:

1. **Musical Perception and Sensitivity:** Researchers explore how children perceive and respond to musical elements such as rhythm, melody, pitch, and timbre. They investigate the development of children's auditory discrimination skills and their ability to recognize and differentiate musical sounds.
2. **Music and Cognitive Development:** Studies examine the relationship between musical experiences and cognitive skills in preschool children. They investigate how musical activities stimulate various cognitive processes, including attention, memory, language development, and problem-solving skills.
3. **Emotional and Social Development:** Researchers explore the emotional and social benefits of engaging in musical activities. They examine how music can evoke and express emotions in young children, promote social interaction and cooperation, and contribute to the development of empathy and emotional intelligence.
4. **Motor Skills and Coordination:** Investigations focus on the relationship between music and the development of fine and gross motor skills in preschool children. Researchers study how activities like singing, dancing, and playing musical instruments enhance children's coordination, body awareness, and rhythmic movement abilities.
5. **Musical Creativity and Expression:** Studies explore the development of children's musical creativity and self-expression. Researchers investigate how musical experiences foster imagination, improvisation, and originality in preschoolers, and how they develop their own musical preferences and tastes.
6. **Parental and Educational Influences:** Researchers examine the role of parents and educators in fostering children's musical culture. They investigate how parental involvement, exposure to music at home, and quality music education programs impact children's musical development.
7. **Cross-cultural and Individual Differences:** Studies explore the influence of cultural backgrounds and individual differences on the development of musical culture. They investigate how children from different cultural contexts engage with music, and how factors such as gender, temperament, and learning styles affect their musical experiences and preferences.

Psychological-pedagogical research in these areas can provide valuable insights into the benefits of music education for preschool children and inform the design of effective music programs and interventions. It can also contribute to understanding the role of music in children's overall development and well-being.

The development of musical culture in preschool children is indeed an important area of psychological and pedagogical research. It involves understanding how children acquire musical skills, knowledge, and appreciation, and how these abilities impact their overall development.

Here are some key aspects that researchers often investigate when studying the development of musical culture in preschool children:

1. **Musical Perception and Sensitivity:** Researchers explore how children perceive and respond to musical elements such as rhythm, melody, pitch, and timbre. They investigate the development of children's auditory discrimination skills and their ability to recognize and differentiate musical sounds.

2. Music and Cognitive Development: Studies examine the relationship between musical experiences and cognitive skills in preschool children. They investigate how musical activities stimulate various cognitive processes, including attention, memory, language development, and problem-solving skills.
3. Emotional and Social Development: Researchers explore the emotional and social benefits of engaging in musical activities. They examine how music can evoke and express emotions in young children, promote social interaction and cooperation, and contribute to the development of empathy and emotional intelligence.
4. Motor Skills and Coordination: Investigations focus on the relationship between music and the development of fine and gross motor skills in preschool children. Researchers study how activities like singing, dancing, and playing musical instruments enhance children's coordination, body awareness, and rhythmic movement abilities.
5. Musical Creativity and Expression: Studies explore the development of children's musical creativity and self-expression. Researchers investigate how musical experiences foster imagination, improvisation, and originality in preschoolers, and how they develop their own musical preferences and tastes.
6. Parental and Educational Influences: Researchers examine the role of parents and educators in fostering children's musical culture. They investigate how parental involvement, exposure to music at home, and quality music education programs impact children's musical development.
7. Cross-cultural and Individual Differences: Studies explore the influence of cultural backgrounds and individual differences on the development of musical culture. They investigate how children from different cultural contexts engage with music, and how factors such as gender, temperament, and learning styles affect their musical experiences and preferences.

Psychological-pedagogical research in these areas can provide valuable insights into the benefits of music education for preschool children and inform the design of effective music programs and interventions. It can also contribute to understanding the role of music in children's overall development and well-being.

Music has been found to have a significant impact on cognitive development in various ways. Here are some key ways in which music can promote cognitive development:

1. Language and communication skills: Listening to and singing along with music can enhance language acquisition and help improve vocabulary, grammar, and pronunciation. The rhythm, melodies, and patterns in music can also enhance speech and communication skills.
2. Memory and attention: Learning and memorizing songs and melodies can improve memory skills. Additionally, playing a musical instrument requires focused attention and concentration, which can enhance attention span and concentration skills.
3. Mathematical and spatial abilities: Music involves patterns, rhythms, and counting beats, which can promote mathematical thinking and improve spatial-temporal skills. Studying music theory and learning to read musical notation can also help develop a strong foundation in mathematics and spatial reasoning.
4. Executive functioning skills: Learning to play a musical instrument involves planning, organization, monitoring, and self-regulation. These executive functioning skills are crucial for academic success and overall cognitive development. Research suggests that musical training can improve these skills in individuals of all ages.
5. Emotional intelligence: Music has the power to evoke emotions and can help individuals develop and express their emotional intelligence. It can also promote empathy and understanding of others' emotions through the interpretation of lyrics and melodies.
6. Problem-solving abilities: Learning an instrument involves solving problems related to finger placement, rhythm, timing, and coordination. This can promote critical thinking and problem-solving skills.
7. Creativity and imagination: Engaging with music encourages creativity and imagination, as individuals can compose their own melodies, improvise, and interpret songs in their unique way. This helps foster creative thinking and encourages individuals to think outside the box.

Here are some key emotional and social development skills that children typically work on during this stage:

1. Recognizing and expressing emotions: Preschoolers start to identify and label basic emotions like happiness, anger, sadness, and fear. They also learn to express and communicate their feelings to others.
2. Developing empathy: Children begin to understand and feel empathy towards others as they identify with and understand the emotions and experiences of their peers.
3. Making friends and forming relationships: Preschoolers engage in social interactions, make friends, and learn how to interact with others appropriately. They start to develop social skills such as sharing, taking turns, and cooperating in games and activities.
4. Resolving conflicts: Children begin to learn how to resolve conflicts and negotiate with others. They learn to use words, compromise, and problem-solve in order to find solutions to conflicts or disagreements.
5. Developing self-regulation: Preschoolers work on developing self-control and self-regulation skills. They learn to manage their emotions, control impulses, and follow rules and routines.

6. Showing independence: Children start to build independence by taking on tasks and responsibilities. They learn to make choices and develop a sense of autonomy.
7. Building self-esteem: Preschoolers develop a sense of self-worth and self-confidence as they engage in new experiences, learn new skills, and receive positive feedback from their peers and caregivers.
8. Developing communication skills: Preschoolers work on developing their verbal and non-verbal communication skills. They learn to express themselves clearly, engage in conversations, and listen to others.
9. Cultivating respect and inclusivity: Children begin to understand the importance of treating others with respect, kindness, and inclusivity. They learn to appreciate and value diversity and differences in others.

Overall, emotional and social development skills in preschool play a vital role in helping children establish healthy relationships, navigate their emotions, and thrive in social settings. The development of musical culture in preschool children is a multidimensional research problem that requires both psychological and pedagogical perspectives. By studying the cognitive, social, emotional, and physical aspects of music education in this age group, researchers can provide valuable insights to inform the design of effective music programs that support the holistic development of preschool children. In conclusion, music has a profound impact on cognitive development by enhancing language skills, memory, attention, mathematical abilities, executive functioning skills, emotional intelligence, problem-solving abilities, and creativity. Incorporating music into educational settings can be a valuable tool for promoting cognitive development in individuals of all ages.

During the preschool years, children begin to develop important emotional and social skills that are crucial for their overall development.

It is important for children of preschool age to give an understanding of music gradually, in a figurative form, to contribute to the collection of initial directions in its language, to realize the possibilities of musical expressive means. When perceiving music, children distinguish its mood, changes, visual elements, bright means of musical expression, etc. At the same time, thinking mechanisms such as comparison, analysis, synthesis work and develop, children's figurative speech develops. Thus, the perception of music is an active process that requires the child's attention.

Conclusion: Summarizing the above, we can conclude that in practical activities, a person communicates with the spiritual experience of humanity through a piece of music. The dialectic of the relationship between the form and content of a musical work creates a new artistic meaning that is personally important for a person.

Thus, considering the moments related to the features of music as an art, the features of musical-aesthetic perception of preschool children and the features of musical activity that jointly determine the specific features of music culture, we can draw the following conclusions:

1. The musical culture of older children of preschool age is understood for us as an integral personal quality that is formed in the process of systematic, purposeful education and upbringing, its content is manifested in different levels by the conscious value attitude to music.
2. The development of musical culture is a necessary condition for the formation of a person's spiritual culture. According to the structure of musical culture, the following directions are distinguished: musicality, motivation, information, operability, assessment (R.A. Telcharova).
3. The musical culture of older preschool children has an aesthetic orientation and includes thinking and imagination, an emotional-evaluative attitude to creative activity.
4. Music culture has a specific personal-individual character due to the biopsychological characteristics of a person (musical abilities, imagination, intelligence, thinking ability, etc.).
5. The formation and development of musical culture does not happen immediately, but gradually, passing through certain stages, although they do not have clear boundaries, the clear separation of one from the other differs to one degree or another. Thus, we can say that distinguishing the features of music as an art, the features of musical and aesthetic perception, as well as the features of musical activity allows us to justify their influence on the development of the musical culture of preschool children.

References

- [1] Borota B. (2010). Raziskava o pevskem repertoarju v vrtcu, v oddelkih otrok prvegastarostnega obdobja [Survey on Song Repertoire in Kindergarten, among Children in the First Age Group]. *Glasba v soli in vrtcu*, 15, 6-14.
- [2] Cvetko I. (1991). Med godci in glasbili na Slovenskem [Among Folk Musicians and Instruments in Slovenia]. Ljubljana: Sekcija za glasbeno narodopisje.
- [3] Fu L. (2010). Folk Music Plays a Crucial Role in Children's Development: Research on How to Effectively Integrate Folk Music into Kindergarten Music Education, ISME. http://citation.allacademic.com/meta/p406168_index.html
- [4] Kumer Z. (1987). Pesmi in sege moje dezele [Songs and Customs of My Homeland]. Ljubljana: Drzavna založba Slovenije.
- [5] Kumer Z. (2002). Slovenska ljudska pesem [Slovenian Folk Song]. Ljubljana: Slovenska Matica.
- [6] Omerzel Terlep M. (1984). Slovenska ljudska glasba [Slovenian Folk Music]. *Revija glasbene mladine Slovenije*,

8, 14.

- [7] Plevnik P. (2010). Kulturno-umetnostna vzgoja po solah v Evropi [Arts and Cultural Education at School in Europe]. Ljubljana: Ministrstvo za solstvo in sport.
- [8] Zalar K. (2015). Children's Folk Music in Primary School. In B. Sicherl-Kafol (Ed.), Contemporary Approaches to Music Teaching and Learning. Saarbrücken: Lambert.
- [9] Zgavec M. (2004). Slovenska ljudska glasba [Slovenian Folk Music]. Glasba v soli in vrtcu, 9, 3-4.

Author:

Abduvalieva Khayrinso Abdurasul kizi - 1-course PhD student at the Gulistan state university

UDK 37.02

MANAGEMENT OF PHYSICAL EDUCATION IN SCHOOLS

MAKTABLARDA JISMONIY TARBIYA DARSLARINI BOSHQARISH

УПРАВЛЕНИЕ УРОКАМИ ФИЗКУЛЬТУРЫ В ШКОЛАХ

Sultonov Zohid Sobir o'g'li

Gulistan State University, 120100, 4th microdistrict, Gulistan city, Syrdarya region, Uzbekistan

E-mail: sultanof444@gmail.com

Abstract. The modern state of the school education system requires a lot of attention to organize and structure the educational process, including physical education. The main goal of the science of physical education is to prepare students for the defense of the motherland, life and work, while being physically healthy, energetic. This goal is unique for all institutions and organizations that carry out the physical education of in our country. During the period of development and growth of children, it is much more difficult to assess the importance of training at school age. For physical education, the concept of the norm of health becomes important. The stability of the body in relation to the influence of disease factors, the ability to maintain health and working capacity at times when the external environment has changed in an unfavorable way are signs of Health, that is, the level of Health is determined by what the person's chances of adaptation are. The higher the health level of schoolchildren, the more stable their resistance to various infectious diseases, physical work at low and high temperatures. In order to increase the quality of the physical education lesson to a high level, increase the activity of movement of students, the teacher is obliged to regularly prepare. Compulsory exercise of Physical Culture in the educational process is applied to practice using normative documents indicating the analysis of the individual age, physiological and psychological state of the learners and regulating educational activities. The author describes some of the problems mentioned above in this article and also gives several statistics describing the level of sports activity of schoolchildren and their motivation.

Key words: physical education, schoolchildren, culture, health problems, sports activities, motivation, problems.

Аннотация. Современное состояние системы школьного образования требует большого внимания к физическому воспитанию, в том числе к организации и содержанию образовательного процесса. Основная цель дисциплины физкультура-подготовка учащихся к защите Родины, к жизни и труду, при этом они остаются физически здоровыми и сильными. Эта цель одинакова для всех учреждений и организаций, осуществляющих физическое воспитание детей в нашей стране. Гораздо сложнее оценить значимость занятий в школьном возрасте в период развития и роста детей. Для физического воспитания важно понятие нормы здоровья. Устойчивость организма к воздействию патогенных факторов, способность сохранять здоровье и работоспособность в период неблагоприятных изменений окружающей среды определяются признаками, указывающими на уровень здоровья, т. е. уровень здоровья определяется адаптационными способностями человека. Чем выше уровень здоровья школьников, тем стабильнее их устойчивость к различным инфекционным заболеваниям, физическим нагрузкам при низких и высоких температурах. Чтобы поднять качество урока физической культуры на высокий уровень, повысить физическую активность учащихся, учитель обязан регулярно заниматься подготовкой. В образовательном процессе обязательные занятия физкультурой внедряются в практику с помощью нормативных документов, которые показывают анализ индивидуального возраста, физиологического и психологического состояния учащихся и регламентируют учебную деятельность. В этой статье автор излагает некоторые из вышеупомянутых проблем а также предоставляет ряд статистических данных, характеризующих уровень спортивной активности школьников и их мотивацию.

Ключевые слова: физическое, воспитания, школьников, культура, оздоровительные задачи, спортивный активность, Мотивация, проблемы.

Kirish. Hozirgi vaqtda umum ta'lim maktablarida jismoniy tarbiyaning mazmuni va tashkil etilishini belgilaydigan ko'plab zamonaviy tushunchalar nashr etilgan (I.I. Suleymanov, V.K. Balsevich, L.I. Lubsheva, V.I. Lyax,

A.P.Matveyev va boshqalar). Maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyasining turli modellari mavjud: amaliy modellar; modellar birinchi navbatda motorli fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan; har bir o'quvchining jismoniy madaniyatini tizimli shakllantirishga qaratilgan ta'lim, sport, sog'lomlashtirish va tuzatish modellari, shu jumladan murakkab modellar [1]. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari dasturni ishlab chiqishda ma'lum texnologiyani tanlashi mumkin, bu esa ta'lim va sog'liqni saqlash muammolarini hal qilishda yaxshiroq natijalarga erishishga yordam beradi. Shu munosabat bilan, ta'lim jarayoni ishtirokchilari ta'lim tizimini modernizatsiya qilish tendentsiyasiga ergashishga tayyormi, degan savol tug'iladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar

Maktab ta'limini modernizatsiya qilish jarayonlari zamonaviy o'qituvchidan doimiy ravishda yangilanib boriladigan ta'lim mazmunini tezda boshqarish qobiliyatini va o'qitishning o'ziga xos usullarini ishlab chiqishni talab qiladi, bu esa uni ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardosh qiladi.

So'rov shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich, o'rta maktablarda ishlaydigan o'qituvchilarning aksariyati sog'liqni saqlash va o'yin texnologiyalaridan keng foydalanadilar (87%). Shaxsga yo'naltirilgan ta'limdan 81% respondentlar foydalanadilar. Ko'p bosqichli ta'lim texnologiyasi o'smirlar, qizlar va o'g'il bolalar bilan ishlaydigan o'qituvchilarning 62% tomonidan joriy etilgan. Shu bilan birga, o'qituvchilar ular haqida bilganiga qaramay, rivojlanayotgan ta'lim texnologiyasi, modulli o'qitish texnologiyasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, tadqiqot va loyihalash usullari maktab jismoniy tarbiya amaliyotida keng tarqalgan emas [2]. Maktab jismoniy tarbiyasini tashkil etish va mazmuniga an'anaviy yondashuvlardan foydalanish maktab o'quvchilarining qiziqishini pasayishiga olib keladi. Bu o'qituvchilarning o'z o'quvchilarining mavzuga bo'lgan munosabatidan qoniqish darajasini pasaytirish tendentsiyasida namoyon bo'ladi. Masalan, boshlang'ich sinflarda o'qituvchilarning 71 foizi o'z o'quvchilarining darsga bo'lgan munosabatidan qoniqish hosil qilgan bo'lsa, yuqori sinflarda faqat 33 foizi qoniqish hosil qilgan. O'qituvchilar maktab o'quvchilarining mavzuga qoniqarsiz munosabatda bo'lishining asosiy sabablarini maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyaga bo'lgan qiziqishlarining pasayishi, shuningdek, ota-onalarning o'z bolalarini uyushgan motorli mashg'ulotlar bilan tanishtirishga e'tibor bermasligi deb hisoblaydilar. O'z navbatida, maktab o'quvchilari va ularning ota-onalari o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni tasdiqladi: "Jismoniy tarbiya" fanini yoqtiradigan o'quvchilar soni kamayadi (boshlang'ich sinflarda 92% dan o'rta maktabda 76% gacha, yuqori maktabda 68% gacha), ushbu darslarga qatnashmoqchi bo'lgan o'quvchilar soni (84% dan 44% gacha).

Oldingi tadqiqotlar [3] jismoniy tarbiya majburiy bo'lishi kerak deb hisoblaydigan ota-onalar sonining kamayganligini aniqladi: boshlang'ich maktabda 97% dan o'rta maktabda 76% gacha va bu fanni chiqarib tashlash kerak deb hisoblaydigan ota-onalar sonining ko'payishi, o'quv dasturidan (3% dan 21% gacha). Bolaning o'sishi bilan ota-onalar nazariy fanlarga ustuvor ahamiyat berib, jismoniy tarbiya va sportga qiziqishlari tobora kamayib bormoqda. "Jismoniy tarbiya" faniga qiziqishni nima kuchaytirishi mumkin degan savolga, boshlang'ich, o'rta va yuqori sinf o'quvchilarining ko'pchiligi quyidagi javoblarni berishdi: jismoniy tarbiya darslarida sport mashg'ulotlarining turini tanlash imkoniyati. O'rta maktab o'quvchilarining qiziqishini oshirish uchun zamonaviy asbob-uskunalar va inventarlardan foydalanish, shuningdek ularni dush bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Yosh o'quvchilarning ommaviy sport tadbirlarida faol ishtirok etish istagini ularning javoblari bilan baholash mumkin. Maktab o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatdiki, yoshligida jismoniy faoliyatning eng qiziqarli turlari - bu rolik, velosiped yoki skuter (60%), shuningdek jamoaviy o'yinlar (57%), yugurish (53%) va suzish (52%). Jamoa o'yinlari hali ham o'rta va o'rta maktabda mashhur (69% va 64%). O'rta maktabni tugashiga yaqin o'quvchilarning yakka kurash sport (boks, kurash, taekwando) mashg'ulotlarga qiziqishi ortib bormoqda (o'rta maktabda 47% dan yuqori maktabda 57% gacha). Jismoniy tarbiya muammolarini yaxshiroq hal qilish uchun o'qituvchilar u yoki bu ta'lim texnologiyasini tanlashda o'quvchilarni jismoniy faoliyatga undovchi sabablarni hisobga olishlari kerak, chunki majburiy jismoniy tarbiya sog'lom turmush tarzini shakllantirish va takomillashtirish muammolarini hal qilmaydi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Kichik maktab o'quvchilarining jismoniy mashqlar va sport bilan shug'ullanishga turtki bu jismoniy tayyorgarlikni yaxshilash istagi (74%). 53% respondentlarning sog'lig'ini himoya qilish va mustahkamlashni qayd etdi, 36% holatini tuzatish. O'rta maktabda motivatsiya biroz boshqacha - o'quvchilarning 68 foizi jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasini yaxshilash uchun, 64 foizi sog'lig'ini mustahkamlash uchun mashq bajaradilar. O'smirlik davrida etakchi motivlardan biri bu o'z tanasini yaxshilash istagi (43%). O'rta maktabda salomatlikni mustahkamlash (62%), keyin chiroyli tananing shakllanishi (57%) va jismoniy tayyorgarlik darajasini yaxshilash (53%) birinchi o'ringa qo'yiladi. Bu o'quvchilarning jismoniy faoliyatning ustuvor turini tanlashiga mos keladi. Bazi o'quvchilar mashg'ulot bosqichidan qat'i nazar, jismoniy tarbiya bo'yicha yaxshi baho olish istagini, shuningdek, jismoniy ko'rsatkichlarini yaxshilash imkoniyatini qayd etishdi. Jismoniy tarbiya darslarida shaxsiy fazilatlarining (iroda, xarakter va maqsadga muvofiqlik) rivojlanishi o'rta va yuqori maktabda motivga aylanadi - mos ravishda respondentlarning 39% va 40%, boshlang'ich sinflarda esa - bolalarning atigi 15% bu motivni qayd etishgan. Sog'lom turmush tarzini o'rganish istagida namoyon bo'ladigan qarama-qarshi tendensiya, bu motivni tanlagan o'quvchilarning ko'pchiligi orasida kuzatildi, bu boshlang'ich va o'rta maktablarda mos ravishda 21% va 30% ni tashkil etdi. Jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv jarayonini tashkil qilishda o'qituvchilar

o'quvchilarning qiziqishi va motivatsiyasidan tashqari nazariy fanlarga tegishli o'quv dasturi va darsdan tashqari mashg'ulotlarning murakkablik darajasini ham hisobga olishlari kerak. O'quv dasturining murakkablashishi o'quvchilarning qattiq charchashiga olib keladi, bu ularning maktabdan keyingi holatini subyektiv baholashiga ta'sir qiladi, shuning uchun agar boshlang'ich maktabda o'quvchilarning 40% maktab kunining oxirida, o'rta va yuqori maktabda o'zlarini juda charchagan his qilsalar. bu raqam mos ravishda 58% va 64% ni tashkil qiladi. Bu maktab o'quvchilari organizmining psixofiziologik mexanizmlarining haddan tashqari yuklanishiga va moslashish jarayonlarining buzilishiga olib kelishi mumkin. Tegishli moddiy va texnik yordamisiz, sinfda yuqori natijalarga erishish qiyin.

Xulosa. Olingan ma'lumotlarga asoslanib, maktabda o'quv jarayoni ishtirokchilari jismoniy tarbiyaning sinfiy shakllarini joriy etishda duch keladigan quyidagi muammolar aniqlandi: 1. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari tomonidan qo'llaniladigan texnologiyalarda xilma-xillikning yo'qligi, bolalarni o'qitish jarayonini turli daraja va bosqichlarda xilma-xil qilish, zamonaviy jismoniy tarbiya va sport texnologiyalarini joriy etish, mualliflik dasturlarini ishlab chiqishga, darslarda yangi metodlar bilan ishlash o'z holiga tashlab qo'yilganligi. 2. Oila jismoniy tarbiyasining roli ortib borayotgani fonida ota-onalarning o'z farzandlarining jismoniy tarbiyadagi muammolariga e'tiborsizligi. 3. O'quvchini faol jismoniy faoliyatga undaydigan yetakchi motivlar, uning shaxsiy tajribasi, individual maqsad va ta'lim qadriyatlarini yetarli darajada hisobga olinmaganligi. 4. Umum ta'lim dasturining murakkabligi, ayniqsa maktab o'quv dasturining oxiriga kelib, maktab o'quvchilari uchun "Jismoniy madaniyat" fanining mazmunini o'rganishning individual rejasini tuzish mumkin emasligi. 5. Jismoniy tarbiya darsining moddiy-texnik ta'minlanishining yetarli emasligi, o'quv jarayonida zamonaviy vositalar va jihozlardan foydalanish zaruriyati. O'qituvchilarning ushbu muammolarni hal etishga jamlanishi ta'lim muassasalarida maktab jismoniy tarbiyasi samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Y.F.Kuramshin Проблемы модернизации физического воспитания студентов / Y.F.Kuramshin //Здоровье - основа развития человека - проблемы и пути решения: - Оупбл. ч-з СП-ГПВ. - Санкт-Петербург, 2011. - С.6. - № 1. - С. 353-354.

2. L.G.Pashenko Профессиональное использование учителями физической культуры современных образовательных технологий/ L.G.Pashenko, O.Krasnikova, Y.V.Korichko, L.Polushkina // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - Москва: НИЦ, 2014. - № 3-2. С.238-241.

3. L.G.Pashenko Отношение родителей школьников к семейному физическому воспитанию/ L.G.Pashenko, O.Krasnikova, Y.V.Korichko //Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 2014. - № 3. - С. 71-76.

Muallif:

Z.S.Sultonov – GulDU "Sport turlarini o'qitish metodikasi" kafedrasida o'qituvchisi.

УДК 372.874.1

THE ESSENCE AND THEORETICAL ANALYSIS OF THE INTEGRATION APPROACH

INTEGRATION YONDASHUV MONIYATI VA NAZARIY JIHATDAN TAHLILI

СУЩНОСТЬ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНТЕГРАЦИОННОГО ПОДХОДА

Muslimov Sherzod Narzulla o'g'li

T.N. Qori niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, 100070. Toshkent sh., Yakkasaroy tumani 103-uy.

Email: sherzod.muslimov.91@mail.ru

Abstract. The article interprets the content of the integral approach to education, the integration of higher education with science and production and the harmonization of theoretical and practical professional education, ensuring continuity and continuity of educational content, the formation of professional competencies of future specialists.

Key words: student, education, process, content, continuity, commitment, integration, approach, result.

Аннотация. В статье трактуется содержание интегрального подхода к образованию, интеграции высшего образования с наукой и производством и гармонизации теоретического и практического профессионального образования, обеспечения преемственности и неразрывности содержания образования, формирования профессиональных компетенций будущих специалистов.

Ключевые слова: студент, образование, процесс, содержание, непрерывность, неразрывность, приверженность, интеграция, подход, результат.

Кириш. Таълим тизимида талабаларга таълим ва тарбия беришнинг мураккаб вазифаларини ҳал этиш ўқитувчиларнинг билими, малакаси, касбий маҳорати, иқтидори, истеъдоди ва маданиятига ҳамда дарс жараёнида янги педагогик ва ахборот технологияларидан фойдалана олиш фаоллигига боғлиқдир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда замонавий таълим технологиялари тизими яратилиб, унинг асосий вазифаси таълим тизимидаги таълим мазмуни узлуксизлиги ва узвийлигини таъминлаш, фанларни ўқитиш услубиятини такомиллаштириш, ўқув

жараёнига педагогик ва ахборот технологияларини жорий этишдан иборат бўлади. Бугунги кунда ҳар бир мутахассис ўз соҳасини мукамал билиш билан бир қаторда компьютер ва ахборот технологияларини етарлича ўзлаштирган бўлиши керак. Чунки ҳозирги кунда таълим тизимини ахборот технологияларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бугунги кунда барча таълим муассасаларида таълим олаётган барча ўқувчилар компьютер ва ахборот технологияларини мукамал ўрганган, ўзлаштирган ва амалиётга татбиқ эта оладиган бўлиши долзарб масалалардан бирига айланмоқда. Айниқса, дарс жараёнида фанларни бир-бири билан боғлаб ўтиш, ўтилган мавзунини осонроқ тушунишга ва уларни ўзлаштиришга олиб келади.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Халқаро тажрибаларга кўра, олий таълимни фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциялаш ҳамда назарий ва амалий касбий таълимни уйғунлаштириш, бўлажак мутахассисларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришни тақозо этади. Талабаларда касбий билим ва кўникмаларни ривожлантиришга оид кўплаб илмий-тадқиқот ишлари олиб борилишига қарамасдан, бозор муносабатлари қарор топаётган бир шароитда меҳнат бозорига юзга келувчи ҳаётий рақобатга бардош бера оладиган ихтисослик фанларини пухта ўзлаштирган, муайян вазиятларни тўғри баҳолай олувчи иқтисодийнинг турли тармоқларида меҳнат фаолиятини амалга ошира оладиган шахс сифатида тарбиялаш учун уларда зарур ва етарли даражадаги касбий тайёргарликни фанлар интеграциясини таъминлаш воситасида шакллантириш зарурлигини тақозо этмоқда. Қайд этилган муаммолар ва вазифалар танланган мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Олий таълим олдида, ижтимоий-иқтисодий ҳаётни модернизациялашнинг муҳим вазифаларидан бири сифатида таълим тизимини ислоҳ қилиш, модернизациялаш ва бўлажак муҳандисларни инновацион ва техник-технологик ёндашув воситасида тарбиялаш, хорижий тажрибаларни ва соҳанинг сўнгги ютуқларини ўрганиш, қўллаш ва такомиллаштиришга ҳисса қўшиш каби долзарб ва кенг қамровли муаммолар ечими турибди.

Бу вазифалар параметрлари ва ишлаб чиқариш фаолиятининг барча соҳаларида мақсадга мувофиқлик мезонларини, айниқса, янги ғояларни ташувчилар ва уларнинг келажақдаги ижрочиларини шакллантирадиган “таълим-инновация” тизимини яратиш, ишлаб чиқариш жараёнида инновацион ва ностандарт ечимларни топа оладиган муҳандисларни тайёрлаш орқали ҳал қилинади.

Инновацион таълим тизимининг энг муҳим жиҳатларидан бири унинг босқичлари ўртасидаги ҳамда фанлараро Интеграциясини таъминлашдан иборатдир. Шунинг учун ҳам таълимнинг турли босқичларида Интеграция, узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш методикасини ишлаб чиқиш масаласи ҳар доим таълим тизимининг долзарб муаммоларидан ҳисобланган.

Интеграция – жуда кенг маънодаги тушунча. интеграция нима? “интеграция” – латинча “интеграцион” сўздан олинган бўлиб, “интегр” тўлиқ яхлит, бир бутун деган маънолар англатади. интеграция – ўзаро боғланган ҳолда ривожлантириш, бир бутун қилиб бирлаштириш, яхлит ҳолга келтириш деганидир. интеграция турли хил қисм ва элементларни бир бутунликка бирлаштириш жараёнидир [4].

Интеграция жараёнида ташкиллаштирилган тизимларда бўлиши мумкин – бу ҳолда улар тизим бутунлик даражасини ва ташкиллаштирилган даражасини кўтаради. интеграция жараёнида олдин боғланмаган элементларни бириктириш асосини ҳамда шаклланган тизимларда ҳам юз бериб, натижада тизимни бир бутунлиги ва ташкилланиш даражаси ошишига, элемент ва таркибий қисмлар ўртасида алоқадорлик мураккаблашувига олиб келади. Бир бутунликка бириккан таркибий қисмлар турли хил даражада автономликка эга бўлади [5].

Интеграция – объектив ҳаётий жараён. Глобаллашаётган ҳозирги ҳаётнинг интеграциялашув жараёнида мустақилликни сақлаб қолиш долзарб вазифага айланмоқда. Бу эса халқаро ҳамкорликда қуйидаги принципларга қатъий амал қилишни тақозо этмоқда: интеграциялашган бирлашмаларга фақат томонларнинг тенглиги асосида қўшилиш лозим (ҳатто сиёсий-иқтисодий потенциал турли-туман бўлган тақдирда ҳам); миллий манфаатлар декларациясига асосланиш, уларнинг минтақавий ва бошқа манфаатлар олдида устуворлиги; иштирок этишнинг ихтиёрийлиги ва у ёки бу иттифоқни танқид қилиш имконияти мавжудлиги.

Мисол сифатида жамиятда интеграциялашув, сивилизатсион интеграциялашув, фанда интеграциялашув ва ҳ.к. тушунчалар мавжуд бўлиб, жамият ёки айрим давлатларнинг интеграцияси мажбурий ўзаро манфаат ёки мақсад, интилиш, қадрият қабилар асосида жорий этилади. Ҳозирги даврда давлатлараро интеграциялашувлар жараёнида ҳам жадал ривожланмоқда. Бу эса хорижий тажрибаларни ўрганиш ва таълимнинг маълум жабҳаларида кенг қўллаш имконини беради.

Таълимда интеграция икки хил турда қўлланилади. Биринчидан, таълим турлари (бўғинлари) орасидаги интеграция. Бунда таълимнинг кейинги тури мазмунини аввалгисини қисман такрорлаб, мазмун жиҳатидан узвий боғланган ҳолда унинг кейинги таълим турларида давом этади. Иккинчидан, ўқув фанлари орасидаги интеграция. Бу одатда фанлараро ёки предметлараро боғланиш орқали амалга оширилади.

Республикаимиз педагог олимларининг интеграция масалаларига илмий қарашларини кўриб чиқайлик. У.Б.Мамутовнинг фикрича, республикаимиз олий таълим муассасаларида касбий-педагогик таълим интеграцияси

ва узвийлигини таъминлаш каби ўз ечимини кутаётган долзарб муаммо мавжуд бўлиб, бугунги узлуксиз таълим талабларидан келиб чиқиб, мазкур муаммо юзасидан йиғилган фикр-мулоҳазаларга илмий-амалий асосланган аниқликлар киритиш ҳамда касбий-педагогик таълим тизими узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлашни амалга ошириш фурсати етиб келди [6].

Герберт Спенсер (1820-1903) фалсафасида интеграция – сочилган, сезилмайдиган ҳолатнинг ички жараёнларини секинлашуви натижасида зичлашиши ва сезиладиган даражага ўтиши деб тушунилса, дезинтеграция – бунинг акси, яъни зич жойлашган нарсанинг ҳаракат тезлашиши натижасида сочилган ҳолатга ўтишидир деб айтилади. Спенсер “интеграция” сўзини, кўпинча, агрегатсия тушунчаси билан тенг маънода қўлайди. Унинг таълимотига кўра, Қуёш тизими, сайёралар, организм, миллат ривожини интеграция ва дезинтеграциянинг бирин-кетин ўрин алмашинувлари натижасидир [9].

Немис психолог файласуфи Э.Р. Енш (1883-1940) психологиясида интеграция деганда, руҳий ҳаётнинг айрим хусусиятларини бутун маънавий ҳаёт мажмуига таъсир қилиши тушунилади, – дейди [10].

Рудолф Сменд (1851-1913)нинг давлат тўғрисидаги таълимотида интеграция деганда давлатнинг, унинг фаолияти шакллариининг ўзаро таъсири натижасида доимий янгилашиб туриши англанади. Ижтимоий интеграция индивидлар, гуруҳлар, ташкилотлар ва давлатлар ўртасидаги тартибли муносабатлар мавжудлигини англатади. интеграция жараёнини таҳлил қилишда у билан боғлиқ тизим ёки соҳанинг мураккаблиги эътиборга олинади [12].

Шу нуктаи назардан ўқув фанлари орасида ўзаро узвийликни ва интеграцияни таъминлаш муаммоси ҳозирги кунда ҳам долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Бевосита шу омишларга боғлаб олиб борилаётган педагогик тадқиқотларда “изчиллик”, “интеграция” каби тушунчалар ишлатилиб, улар турлича талкин қилинмоқда. Манбаларда “интеграция” тушунчасига турлича таъриф берилган. Қомус.инфо онлайн энциклопедиясида интеграцияга қуйидагича таърифлар берилган: интеграция – тизим ёки организмнинг айрим қисмлари ва функцияларининг ўзаро боғлиқлик ҳолатини ҳамда шундай ҳолатга олиб боровчи жараённи ифодаладиган тушунча; фанларнинг яқинлашиши ва ўзаро алоқа жараёни, яъни дифференциация билан бирга кечади.

Изоҳли луғатда [13] эса, интеграция – (лотинча “интегер” – бутун) мустақил хўжалик фаолиятининг миллий, минтақа ва халқаро миқёсда ўзаро қўшилиб яхлит хўжалик тизимини ташкил этиши деб изоҳланади.

Интеграциянинг шакллари ва механизмлари кенг қамровли. Жаҳон тажрибаси кўрсатадики, интеграция жараёнларнинг шаклланиши ва ривожланиши нисбатан узоқ даврни қамраб олади. Бу жараёнларнинг амал қилиш механизми эса мантикий кетма-кетликда, босқичма-босқич шаклланади. Кенг миқёсли интеграция ва глобаллашув жараёнлари жаҳон тараққиётининг ҳозирги пайтдаги муҳим хусусиятларидан бири эканлигини этироф этган ҳолда, уларнинг кучли мафкуравий тасир ўтказиш воситаси эканини ҳам унутмаслик даркор [1].

Минтақавий интеграция жараёнларида мамлакатлар иштироки, давлатлараро савдонинг ривожига, эркин рақобатнинг тўғри шаклланишига, халқаро меҳнат тақсимотининг чуқурлашувига, жаҳон бозорига кириб бориш имкониятининг ортishiга замин яратиб беради.

Иқтисодиётда қўлланиладиган бир қатор атамалар каби “интеграция” (интеграцио) атамаси ҳам лотин тилидан кириб келган бўлиб, “қисмларни бутунлик таркибидан бирлаштириш” маъносини ифодалайди. Машхур “Оxford English Dictionary” луғатида юқоридаги таъриф илк бор 1920 йилда ишлатилганлиги маълум қилинади. Жаҳон иқтисодиётида интегратор жараёнлар тўғрисида мутахассислар орасида ягона қарашлар концепсияси мавжуд эмас.

Фалсафий ва илмий педагогик адабиётларнинг таҳлили шундан далолат берадики, “интеграция” кўп қиррали тушунча бўлиб, унда фалсафий, педагогик, психологик жиҳатларни ажратиш мумкин [3]. “интеграция” тушунчасини яхлитликда тадқиқ қилишнинг марказий фалсафий ва услубий асоси бўлиб, табиат, жамият ва онг ривожланишининг умумий қонунлари ҳақидаги фан сифатида диалектика хизмат қилади.

Демак, интеграция фалсафий, педагогик ва психологик жиҳатларга эга.

Фалсафий жиҳатдан интеграция категорияси “ривожланиш” категорияси билан ҳамбарчас боғлиқ бўлиб, унинг моҳияти “ҳаракат” категорияси билан солиштиришда аён бўлади. интеграция ривожланаётган барча ҳодиса, жараёнларга тааллуқли бўлган умумий ва муҳим алоқаларни акс эттиради ҳамда янгидан ривожланишни аниқлайди. “интеграция” тушунчаси кўп даражали бўлиб, хорижий олимлар ва педагоглар интеграция тушунчасига турлича таърифлар беришган.

Буюк файласуф Герберт Спенсер эволюция муаммосини ўзига хос тарзда ҳал этди, эволюцияга хос қуйидаги муҳим белгиларни кўрсатди: оддийдан мураккабга ўтиш (интеграция); бир хилликдан кўп хилликка ўтиш (дифференциация); беқарорликдан барқарорликка ўтиш [11].

Илмий билимнинг информативлиги муаммосига нисбатан қизиқиш фаннинг ҳозирги даврдаги ривожланиш қонуниятлари, аввало унинг самарадорлигини оширишга қўмаклашувчи билишдаги интеграция жараёнлари билан белгиланади. Фан интеграциялашувининг муҳим унсурларидан бири бўлган илмий ахборот интеграцияси илмий ахборотнинг бир-бирига, фаннинг бир тармоғидан бошқа тармоғига ўтишида намоён бўлади. Ҳозирги замон фанининг мантикий-гносеологик асосларидан бири саналган интеграция илмий билимнинг

информативлик даражаси ва асосий информатсион имкониятларини ўзгартиради. Бу билимнинг бир даражасидан бошқа даражасига, нарсалар ва ҳодисалар мазмунини янада теранроқ акс эттирувчи билимга ўтиши билан боғлиқ. Интегратив жараёнлар назарий тизимларнинг теранлик даражасини ошириб, назария ва эмпирик маълумотларнинг қўлланиш доирасини кенгайтиради. Назария мазмунининг янада теранлашуви информативлик даражасининг ошишига сабаб бўлади, тушунчалар ҳақидаги ахборотнинг интегратив жараёнларга таъсир кўрсатиш имкониятини рўёбга чиқаришга қўмаклашади [8].

Психологияда интеграция мураккаб психологик ривожланиш қонуниятлари, ёш билан боғлиқ бўлган ўзгаришларни ўрганиш, билимларни босқичма-босқич ўзлаштириш, фаолиятнинг етакчи турлари ўзгариши доирасида кўриб чиқилади. Педагогик жиҳатдан эса интеграция: дидактик тамойил – ўқув жараёнининг мазмуни, ташкилий шакл ва усуллари белгилаб берувчи асосий қоида; шарт-шароит – таълим жараёнини самарали ташкил этишга қўмаклашувчи ҳолатлар; ҳаракатга келтирувчи куч – таълим жараёнини амалга оширишга ёрдам берувчи омил; таълим ривожланиши ва тарбия жараёнида мажбурий бажарилиши керак бўлган талаб сифатида изоҳланади.

Педагогик луғатларда кўрсатилишича, интеграция таълим мазмунининг муайян кетма-кетликда, узвий ва тизимли жойлаштирилишини, янги мавзунини ўзлаштиришда мавжуд билимларга таянишни, ўқув материалининг маълум даражада навбатдаги босқичларда қўлланилишини, ўқув-тарбия жараёни босқичларининг давомийлиги ва яхлитлигини ифодалайди [2].

Олий таълим тизими бакалаврият ва магистратура босқичларидаги техник ва технологик таълимни интеграциялашуви методикасига асосланган таълим асосида муҳандис мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини ривожлантиришнинг назарияси ва амалий усуллари ишлаб чиқиш масаласи бир неча хорижий олимларнинг илмий ишларида ўз аксини топган [7].

Хулоса. Ҳозирги вақтда интеграция – рақобатбардош кадрлар ички ва ташқи бозорида ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги рақобат курашининг муҳим воситаларидан ҳисобланади ва бундай кадрларни тайёрлаш махсус илмий тадқиқотлар ўтказишни, уларни таълим жараёнида амалда қўллаш талаб этади. Ҳар қандай мамлакатнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлиги нафақат табиий ресурсларнинг мавжудлиги, балки биринчи навбатда, замонавий мунтазам янгиланиб турган технологияларни ўзлаштиришга қодир, юксак билим ва интизомли мутахассисни тайёрлаши билан ҳам белгиланади.

Хорижий олимларнинг тадқиқотларида интеграцияга асосланган таълим турлича ташкил этилган, бошқариладиган жараёнларнинг ҳаракатланиш қонуни сифатида кўриб чиқилган ёхуд интеграциясиз илгариланма жадал ривожланишнинг имкони йўқдир, – деган фикр илгари сурилган. Интеграция ўтмиш, ҳозирги замон ва келажакнинг зарурий алоқа элементларини назарда тутиб, эскини янги билан диалектик бирлаштириш, бир шаклни бошқа такомиллашган шаклга алмаштиришни амалга ошириш, янги шакллар топиш ва уларнинг муваффақиятли ривожланиш эҳтимолини яратиш имконини беради.

Бизнинг назаримизда, интеграция тушунчасининг моҳиятини янада аниқроқ ва тўлиқ тавсифини бериш мумкин. Биринчидан, ривожланиш, яъни объектда янги жиҳатлар, хосса ва сифатлар пайдо бўлиши билан, иккинчидан, янгида эскининг ривожланган элементлари, томонлари ва аъъаналарининг сақланиши билан тавсифланади. Интеграция фалсафий тоифа бўлиб, ўзгаришлар ривожланишининг исталган жараёнида, олдинги босқичнинг алоҳида белгилари ва томонларини ривожланаётган объектнинг янги босқичидаги янги шартлари билан мос равишда қўчириш ва унинг янги муҳитга мос келмайдиган, эскирган белгилари ва томонларини ташлаб юбориш ва мавжудларини яхлитлаштириш заруриятини белгилаш учун хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бобоев Х. “Авесто” – Шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги “Авеста” – Бессенное богатство народов Востока // Тошкент молия институти. – Тошкент, 2004. – 56 б.
2. Джураев Р.Х. ва бошқалар. Педагогик атамалар луғати. Тошкент, 2008. 135-б.
3. Маклаков А.Г. Общая психология // Серия «Учебник нового века». – СПб.: Питер, 2001. – 592 с.
4. Мустақиллик. Изоҳли илмий-оммабоп луғат // – Тошкент: “Шарқ”, 2000. – 269 б.
5. Мачулис В.В. Роль новых информационных технологий в обеспечении преемственности естественнонаучного образования в средней и высшей школе. – М.: РГБ, 2003. –152 с.
6. Мамутов У.Б. Касбий педагогик таълим тизими узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш масалалари // Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2006. – 155-157 б.
7. Мирзахмедов М.А., Нарманов А.Ж. Узлуксиз таълим тизимида янги педагогик технологиялардан фойдаланиш // Узлуксиз таълим илмий -услубий журнал. – Тошкент, 2004. – № 5. – 46-55 б.
8. Назаров Қ.Н., Тўйчиев Б., Хайдаров Х., Ўтамуродов А., Тўхтаров И., Тўраев Ш. Ижтимоий фалсафа // Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2008. – 235 б.
9. Спенсер Г. Политические сочинения: в 5 томах. 3-е изд. // – Челябинск: Социум, 2020. – Т.3. История политических институтов. – 426 с.

10. Сазонова З.С. Интеграция образования, науки и производства как методологическое основание подготовки современного инженера // Автореферат док. канд. наук. – Казань, 2008. – С 18.
11. Спенсер Г. Политические сочинения: в 5 томах. 3-е изд. // – Челябинск: Социум, 2020. – Т.3. История политических институтов. – 426 с.
12. Сменд, Рудольф. Ин: Кьрсчнерс Деутсчер Гелехртенкалендер // Биобиблио-графическое Верzeichnis deutschsprachiger Wissenschaftler der Gegenwart. Ausgabe. – Gruyter, Berlin, 2016. – З. 28.
13. Хасанбоев Ж.Ж., Тўракулов Х.А., Хайдаров М.Е., Хасанбаева О.У. Педагогика фанидан изоҳли луғат. Ўзбекистон Республикаси ФА «Фан» нашриёти, 2006 й. 238-б.

References:

1. Boboev X. "Avesto " – an invaluable monument of the peoples of the East" Avesta" - Bessennoe bogatstvo narodov Vostoka // Tashkent Financial Institute. - Tashkent, 2004. – 56 b.
2. Djuraev R.X. etc. Dictionary of pedagogical terms. Tashkent, 2008. 135 P.
3. Maclakov A.G. Obtschaya psychology // series "Uchebnik novogo veka". - SPb.: Peter, 2001. – 592 P.
4. Independence. Explanatory scientific-popular dictionary // - Tashkent: "East", 2000. – 269 b.
5. Machulis V.V. Role novix informacionnix technologist V obespechenii preemstvennosti estestvennonauchnogo obrazovaniya v sredney I visshey shkole // diss.RSL.Ru. - M.: RGB, 2003. -152 P.
6. Mamutov U.B. Issues of ensuring continuity and continuity of the system of professional pedagogical education // materials of the Republican scientific and practical conference. - Tashkent, 2006. – 155-157 b.
7. Mirzakhmedov M.A., Narmanov A.J. The use of new pedagogical technologies in the system of Continuing Education // Scientific and methodological Journal of Continuing Education. - Tashkent, 2004. – № 5. – 46-55 b.
8. Nazarov Q.N., Tuychiev B., Haidarov H., O'tamurodov A., Tokhtarov I., Toraev Sh. Social philosophy // study guide. - Tashkent, 2008. – 235 b.
9. Spencer G. Politicheskie sochinenia: v 5 Tomax. 3-e izd. // - Chelyabinsk: Sosium, 2020. - T.3. Istoriya politicheskikh institutov. – 426 P.
10. Sazonova Z.S. Integratsiya obrazovaniya, nauki I proizvodstva Kak metodologicheskoe osnovanie podgotovki sovremennogo ingenera // Avtoreferat dok. Kand. Nauk. - The Wanderer, 2008. - S 18.
11. Spencer G. Politicheskie sochinenia: v 5 Tomax. 3-e izd. // - Chelyabinsk: Sosium, 2020. - T.3. Istoriya politicheskikh institutov. – 426 P.
12. Smend, Rudolf. In: Кьрсчнерс Deutscher Gelehrtenkalender // Biobiblio-graphisches Verzeichnis deutschsprachiger Wissenschaftler der Gegenwart. Ausgabe. - Gruyter, Berlin, 2016. - Z. 28.
13. Khasanboev J.J., Torakulov X.A., Khaydarov M.E., Khasanbaeva O.U. Explanatory Dictionary of pedagogical science. FA "Fan" publishing house of the Republic of Uzbekistan, 2006. 238 P.

Муаллиф:

Муслимов Шерзод Нарзулла ўғли – Т.Н. Қори ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти докторанти PhD, доцент

УДК: 378.148

THE ROLE OF INTERNATIONAL EXPERIENCES IN IMPLEMENTING THE INNOVATION PROCESS IN PRIMARY EDUCATION

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSIYA JARAYONINI AMALGA OSHIRISHDA XALQARO
TAJRIBALARNING O'RNI

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА В РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА В НАЧАЛЬНОМ
ОБРАЗОВАНИИ

Qudratova Shaxnoza Baxtiyor qizi

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV-mavze.

E-mail: qudratovashahnoza768@gmail.com

Abstract. This article is about the development of the education system, the innovative processes carried out in our country and the international study of PIRLS, the work carried out in the system of primary education in their implementation. Creating modern methodological support for the design of the creative educational process through the development of innovative activities, increasing the competitiveness of students in the world on the basis of innovative approaches to education, developing their skills in the field of innovative activities, as well as social The issues of enhancing the role are being studied as one of the current directions. In this regard, it is important to improve the organizational and pedagogical mechanisms of the creative abilities of students in the clubs, based on national and international educational experience, based on best international practices. Identify the requirements for improving the

methodology of formation of literacy concepts in primary school students on the basis of innovative approaches. Recommendations are being developed to develop the logical thinking skills of primary school students through reading and comprehension of the text.

Key words: Innovation, Competence, System, PIRLS, TIMSS, International Research, Intellectual, Reading, Elementary, Project, Partner, Survey, Information Resources, Independent Education, Continuing Education, Inductive, deductive, pedagogical technology, problem situation, advanced experience.

Аннотация. В данной статье речь идет о развитии системы образования, инновационных процессах, проводимых в нашей стране и международном исследовании PIRLS, работе, проводимой в системе начального образования по их внедрению. Создание современного методического обеспечения проектирования творческого образовательного процесса за счет развития инновационной деятельности, повышения конкурентоспособности обучающихся в мире на основе инновационных подходов к образованию, развития у них навыков в сфере инновационной деятельности, а также социальной. Вопросы повышения роли изучаются как одно из актуальных направлений. В связи с этим важно совершенствовать организационно-педагогические механизмы реализации творческих способностей обучающихся в клубах, опираясь на отечественный и зарубежный образовательный опыт, на основе лучших мировых практик. Выявить требования к совершенствованию методики формирования понятий грамотности у учащихся начальных классов на основе инновационных подходов. Разрабатываются рекомендации по развитию навыков логического мышления учащихся начальных классов через чтение и понимание текста.

Ключевые слова: Инновация, Компетенция, Система, PIRLS, TIMSS, Международное исследование, Интеллектуальное, Чтение, Элементарное, Проектное, Партнерское, Опросное, Информационные ресурсы, Самостоятельное образование, Непрерывное образование, Индуктивные, дедуктивные, педагогические технологии, проблемная ситуация, передовой опыт

Kirish. Respublikamiz ta'lim tizimida kompetentsiyaviy yondashuvni qaror toptirish hamda "2030 yilga kelib "Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash" dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishga erishish" xalq ta'limi tizimining uzoq muddatli rivojlanishining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Uzlusiz ta'lim tizimining poydevori bo'lgan boshlang'ich ta'limda innovatsiya jarayonini amalga oshirishda xalqaro tajribalarni ta'lim samaradorligini oshirishdagi muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. O'quvchilarning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, kreativ va mantiqiy fikrlashga o'rgatish, zamonaviy ijtimoiy ko'nikmalar (mustaqil ishlash qobiliyati, loyihalash, o'zini-o'zi tahlil qilish, iqtidorini namoyon qilish, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishi) ni rivojlantirish, tayanch kompetentsiya mezonlaridan biri bo'lgan "Hayot davomida ta'lim olish"ga yo'naltirilgan innovatsion ta'lim muhitini yaratish muammoning ilmiy jamoatchilik tomonidan chuqur tadqiq qilinishini taqozo etadi.

Tadqiqotning obekti va qo'llanilgan metodlar

Mustaqil ishlar jarayonida o'quvchilarning innovatsion kompetentsiyalarini PIRLS baholash dasturi mezonlari asosida shakllantirishning tashkiliy asoslari, mohiyatini ochib beruvchi nazariy-amaliy ishlanmalar zarurligining aniqlanganligi boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining kompetentsiyalarini samarali shakllantirish uchun pedagogik shart-sharoitlar ishlab chiqilishi va maqsadli-natijaviy modeli yaratilishiga nazariy asos bo'lib xizmat qildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun shaxsga yo'naltirilgan, muammoli, rivojlantiruvchi, o'yinli ta'lim texnologiyalarining teskari ta'lim, MIMM, kouching, o'quvchi portfoliosi kabi metodlari asosida ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan zamonaviy talablar hamda xalqaro baholash dasturi mezonlariga muvofiq o'quvchilarning mustaqil ishlash jarayonini samarali tashkil etishga yo'naltirilgan metodik tavsiyalar tizimi o'quvchilarning o'quv-bilish kompetentsiyalarini PIRLS baholash dasturi talablari asosida shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv-metodik ta'minotning takomillashuviga xizmat qiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

O'quv jarayonida samarali metodlardan maqsadga muvofiq foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv-bilish kompetentsiyalarini PIRLS baholash dasturi talablari asosida shakllantirishga imkon beruvchi asosiy omil sanaladi. Kichik amaliy tajribalarni o'tkazish, bu kabi ishlarni tizimli ravishda amalga oshirish, muammoli vaziyatlarni yaratish hamda mazkur o'rinlarda o'quvchilarning mustaqilligini ta'minlash, ularni o'z fikrlarini erkin bayon etishga rag'batlantirish ularda nafaqat fanni bilishga bo'lgan qiziqishni shakllantiradi, balki mavjud qiziqish darajasini oshiradi, uni mustahkamlaydi va barqarorlashuviga olib keladi, bilimlarining chuqur, puxta o'zlashtirilishiga yordam beradi.

O'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish masalasini nazariy va metodik jihatdan ishlanganlik darajasi hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil ishlash qobiliyatini shakllantirish samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy metodlar asosida mashg'ulotlarni tashkil etish, o'quvchilarning mustaqil ishlashlariga imkon beruvchi moddiy-texnik bazani mustahkamlash chora tadbirlarini belgilash, PIRLS baholash dasturi talablari asosida mustaqil ta'limni tashkillashda pedagogik texnologiyalaridan samarali foydalanish imkonini beruvchi dasturlar va qo'llanmalar yaratish zarur.

Didaktik va intellektual o'yinlar hamda interfaol usullardan samarali foydalanish asosida o'quvchilarning bilimlari oshadi, mustaqil fikr yuritish mushohadalari shakllanadi va faolligi ortadi. Har qanday usuldan biror maqsadga

erishish ko'zda tutiladi va shuning uchun u qandaydir maqsad qo'yishni, unga erishish bo'yicha faoliyat usulini, ana shu faoliyatni amalga oshirishda yordam beradigan vositalarni bilishni taqozo etadi.

O'quvchilarning o'quv-bilish kompetentsiyalarini PIRLS baholash dasturi talab va mezonlari asosida mustaqil ishlar jarayonida shakllantirishda kouching, MIMM, teskari ta'lim metodikalaridan ta'lim tizimiga kirib kelayotgan yangi usul sifatida o'quv faoliyatida foydalanish maqsadga muvofiq.

Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yilayotgan zamonaviy talablarni o'rganish, tahlil qilish maqsadida Xalqaro baholash dasturlari tashkiliy tuzilma faoliyatini yo'lga qo'yish lozim.

Bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim mazmuniga qo'yilayotgan zamonaviy talablar bo'yicha nazariy va amaliy bilim hamda kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirish maqsadida pedagogik oliy ta'lim muassasalari o'quv rejasiga "Xalqaro baholash dasturlari" fanini kiritish maqsadga muvofiq.

Xalq ta'limi tizimida xalqaro baholash dasturlari bo'yicha o'quv kurslarini tashkil etish va uning shakllari bo'yicha malakali trenerlar tayyorlash faoliyatini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.

Boshlang'ich ta'lim uchun tavsiya etilgan ta'limning asosiy, yordamchi va didaktik vositalar tizimini PIRLS xalqaro baholash dasturi talablaridan kelib chiqib takomillashtirish zarur. PIRLS baholash dasturi talablari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'quv-bilish kompetentsiyalarini shakllantirishda mustaqil ishlar jarayonini loyihalashtirish hamda o'qitishni individuallashtirish, intensivlashtirish va optimallashtirish talab etiladi.

Mustaqil ishlar jarayonining o'ziga xos xususiyatlari: boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish; faoliyatning har xil turlariga jalb etilganligi; faoliyat metodlarini, individual faoliyatini amalga oshirish qobiliyatlarini shakllantirish; bilishga qiziqishlarini shakllantirish; faoliyatni amalga oshirishda mustaqillik berish; tahlil qilish, umumlashtirish, klassifikatsiyalash, asoslash, o'xshashlarni topish kabi harakatlarni egallash; maqsadni, asosiy vazifalarni aniqlash ko'nikmalarini o'zlashtirish, ular asosida taxminlarni ilgari surish, harakat sxemalarini tuzish, olingan natijalarni anglash va ularni tahlil qilish; o'quvchilarni turli axborotlar bilan ishlashga jalb etish; qulay hayotiy va ijtimoiy qoidalarni qo'llab-quvvatlash; o'quvchilarning ehtiyoji, qobiliyatiga muvofiq faoliyat mazmunining adaptivligi; faoliyatning variativligini taqdim etish.

Mustaqil ishlar jarayonida ijodiy muhitni vujudga keltirish uchun o'rganiladigan mavzu mazmuniga bog'liq holda quyidagi didaktik omillarni e'tiborga olish zarur deb hisoblaymiz: darsda o'quvchilarning avval o'zlashtirgan bilimlarini mustaqil holda yangi, kutilmagan vaziyatlarda qo'llash vaziyatini vujudga keltirish maqsadida an'anaviy o'qitish metodlari bo'lgan og'zaki bayon, ko'rgazmali va amaliy metodlari bilan bir qatorda mustaqil ish, muammoli, mantiqiy o'qitish metodlaridan foydalanish; mavzu mazmunini hisobga olgan holda o'quv muammolarini vujudga keltirish orqali avval o'rganilgan ob'ektlarning o'ziga xos xususiyatlarini odatiy va tanish vaziyatdagi muammolarni anglash hamda uni hal etish yo'lini tavsiya etish, ushbu omil o'qitish jarayonida muammoli o'qitish metodi ustuvorligiga asoslanadi; o'quv muammolarini hal etish orqali tanish ob'ektning yangi xususiyatlarini topish, o'quvchilar avval o'rganilgan ob'ektga xos yangi xususiyatlarni aniqlashga yo'naltirilgan omilda o'qitish jarayonida mantiqiy metodlar ustuvorligiga tayanadi; tuzilish va funksional qonuniyatiga asosan tushunchalar o'rtasidagi aloqalar, sabab va oqibatlarini aniqlash, ushbu omil o'qitish jarayonida muammoli o'qitish va mantiqiy metodlarni mujassamlashtirishni taqozo etadi; o'qitish jarayonida o'quvchilar tomonidan darsda vujudga keltirilgan muammoli vaziyatlarni hal etish uchun turli variantlar asosida fikr yuritishga imkon yaratish, mazkur jarayonda og'zaki, ko'rgazmali, muammoli o'qitish va mantiqiy metodlarni mujassamlashtirish zaruratini keltirib chiqaradi.

O'qituvchi ijodiy muhitni ta'lim jarayonida yaratish uchun quyidagilarni amalga oshirishi lozim: o'rganiladigan mavzu mazmunidagi asosiy tushunchalar va atamalar, ular asosida shakllantirilgan tayanch va xususiy kompetentsiyalarni aniqlash; mavzu mazmunini qayta ishlash, uni muammoli tarzda induktiv yoki deduktiv yo'nalishda o'rganishni belgilash; muammoli va nostandart vaziyatlarni vujudga keltirish yo'llarini belgilash, shu asosda muammoli o'quv topshiriqlarini tuzish; darsning har bir bosqichi: avval o'zlashtirilgan bilimlarni nazorat qilish va baholash, o'tgan mavzuni yakunlash, yangi mavzuni o'rganish va mustahkamlash, yangi mavzu bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlarni nazorat qilish hamda baholash, yangi mavzuni yakunlashda ijodiy muhitni vujudga keltirishni loyihalash; o'rganiladigan mavzu mazmuniga muvofiq o'qitish vositalari, metodlarini tanlash, bunda o'qitishning zamonaviy vositalari va faol metodlarning ustuvorligiga erishish yo'llarini belgilash; darsda ta'lim mazmuni, o'qitish vositalari va metodlarini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, bilimlarni ongli o'zlashtirishga erishish yo'llarini belgilash; darsda yuqorida qayd etilgan ijodiy muhitga zamin tayyorlaydigan o'quvchilarning mustaqil ishlariga sarflanadigan vaqtni belgilash va darsning texnologik xaritasini tuzish; texnologik xarita asosida darsni olib borishga erishish, vaqtdan unumli foydalanish; zarur hollarda ta'lim jarayoniga muayyan o'zgartirish kiritish uchun qo'shimcha topshiriqlar va tarqatma materiallar tayyorlash; mavzu mazmuniga oid qiziqarli shu bilan bir qatorda muammoli analogiyalardan foydalanish yo'llarini belgilash; darsda ijodiy muhitni yaratish bo'yicha olib borilgan ishlarni tahlil qilish va kelgusida pedagogik faoliyati hamda o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatiga muayyan o'zgartirishlar kiritish yo'llarini belgilashi zarur.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishlari uchun katta imkoniyatlar mavjud. Biroq hozirgi vaqtda o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish qobiliyatini shakllantirish masalasiga dolzarb pedagogik muammo sifatida qaralmaydi, mustaqil ta'lim mazmunini tahlil qilish va ishlab chiqishga zamonaviy nuqtai

nazardan yondashilmaydi, uning samarali metod, shakl hamda vositalaridan foydalanishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Bu boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish, amalga oshirish, nazorat qilish borasida qator pedagogik muammolar mavjudligini bildiradi [7].

Mazkur masalalarni ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan o'rganish, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojini e'tiborga olish va mustaqil ta'lim olishlari uchun yetarli shart-sharoit yaratib berish zarur. Eng avvalo, quyidagi masalalarga tanqidiy yondashish lozim: birinchidan, o'quvchilarning mustaqil ishini tashkil etish ehtiyojining nazariy ta'lim bilan uzviyligi; ikkinchidan, ta'lim jarayonida mustaqil ishini tashkil etishga oid muammolarning tizimli tadqiq etilmaganligi; uchinchidan, o'qitiladigan fanlardan o'quvchilar mustaqil ishini tashkil etishning ilmiy-metodik jihatdan asoslanmaganligi; to'rtinchidan, fanlardan o'quvchilar mustaqil ishini tashkil etish yuzasidan amaliy-metodik tavsiya va xulosalarning ishlab chiqilmaganligi

Mustaqil ishlar jarayonida o'quvchida mustaqil fikrlash qobiliyatining rivojlanishi natijasida, o'quvchida jarayonlar va hodisalar, ob'ektlar haqida bilimlarni tizimlashtirish ularni chuqur o'rganish hamda tegishli qarorlar qabul qilish, nazariy bilimlarni amalda qo'llash ko'nikmalari shakllanadi [4].

Mustaqil va ijodiy ish topshiriqlarini ishlab chiqishda har bir o'quvchining tushunuvchanlik, shaxsiy imkoniyatlari, o'quv materialini o'zlashtirish darajasi inobatga olinishi, shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarini qo'llash maqsadga muvofiq. Mashg'ulotlarda o'quvchilarning ijodiy ishlashiga ahamiyat berish kerak. O'qituvchi o'quvchi bajaradigan mustaqil ishlar hajmini aniqlab, bajarish uchun ularga aqliy mehnat qilish yo'llarini o'rgatadi hamda ishni bajarish jarayonida kelib chiqadigan kamchiliklar va xatoliklar bo'yicha ko'rsatmalar beriladi.

Mustaqil ishlar jarayonini tashkil etishda o'qituvchi dastlab dars davomida o'quvchilarning mustaqil ishlash faoliyatini joriy qilish kerak. O'quvchilar ma'lum topshiriqni mustaqil bajarishida o'qituvchi yo'naltiruvchi va qisman nazoratchi vazifasini bajaradi. Dars davomida beriladigan topshiriqlar (matnni o'qing, qismlarga ajrating, voqealar ketma-ketligiga e'tibor bering, matn turini aniqlang, matnni qayta hikoyalab bering, sizningcha matnga nima uchun shunday sarlavha qo'yilgan?) asosida o'quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyati shakllanadi. Darsdan tashqari mustaqil ishlar jarayonini tashkil etishda o'quvchilar bilan beriladigan topshiriq oldidan kirish suhbatini olib boriladi. PIRLS baholash dasturiga mustaqil ishlar jarayonida tayyorgarlik ko'rishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshi, qiziqishlari va umumiy bilish darajasiga qarab badiiy yoki axborot matnlari tanlanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tomonidan 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha o'tkaziladigan PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik ko'rish uchun tavsiya etilgan 2-mashq daftaridagi "Minib ko'ring" axborot matnini 2-3 sinflar mustaqil tarzda o'qib, o'qiganlari asosida tahlil va talqin qilish hamda xulosalar chiqarish topshiriq sifatida beriladi [7]. "Minib ko'ring" axborot matni haqida kirish suhbatida o'qituvchi o'quvchilarga "Sizning sevimli mashg'ulotingiz nima?", "Sizga piyoda sayr qilish yoqadimi yoki...?", "Bolaligingizda siz boshqargan ilk texnika haqida nimalar bilasiz?" kabi yo'naltiruvchi savollar asosida mavzu haqida dastlabki ma'lumotlar beriladi. Yangi matn va topshiriq yuzasidan o'quvchilar qiziqishi, umumiy bilish darajasi aniqlab olinadi.

Savollar yoki topshiriqlar orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashlarni rivojlantirish, noma'lum yoki noaniq ma'lumotlar mohiyatini tushunish uchun mustaqil izlanishlarini vujudga keltiradi. Tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchining ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish, uning mustaqil bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishda mustaqil ish ijobiy ta'sir ko'rsatar ekan. Boshlang'ich sinflarda joriy etilgan yangi texnologiya, avvalo, fanlar orasidagi bog'liqlikni ta'minlash, ortiqcha qiyinchiliklarni bartaraf etish, fanlarni integratsiyalash, o'quvchi faoliyatini to'g'ri izga solish, vaqtdan unumli foydalanish, tashabbuskorlik muhitini yuzaga keltirish, ijodiy ishlash tizimini yaratish kabi qator maqsadlarni amalga oshirish kabi zarur ishlarni bajaradi.

Yangi pedagogik texnologiya o'quvchi faoliyatini to'g'ri yo'naltirishga qaratilgan bo'lib, avvalo, uning sog'ligini muhofaza qilishni, unda turfa fazilatlarni shakllantirish uchun amaliy yondashuv rejalarini tuzishni, bu rejalarda o'quvchini quvnoqlikka, topqirlikka undovchi vositalar jamlanishini, hozirjavoblikka, sermulohazalikka, to'g'ri raqobat qila olishga yoki faraz qila olish qobiliyatini rivojlantirishga, ijodiy tafakkur qilish, tadbirkor bo'lishga undovchi qator nazariy va amaliy ishlar majmuasini barqaror etishni nazarda tutadi[5].

Pedagogik texnologiyalarning boshlang'ich ta'lim tizimida keng o'rin olish va barqarorlashishi uchun istiqbol rejalarida quyidagilarga e'tibor berishligi aniqlandi: bajarilishi va tatbiq etilishi lozim bo'lgan ishlarni to'g'ri loyihalash, maqsad va vazifalarni belgilash; amaliy mashq va mashg'ulotlar tizimini yaratish; boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlar bo'yicha atamalar to'plamini tuzish; sinov mashg'ulotlari, test savollari tuzish; kompyuterni o'yinlar uchun dasturlashtirish; sayr-sayohatlar o'tkazishning nazariy va amaliy yo'nalishini belgilash va dars rejalarini hozirlash; pedagogik texnologiyalarni o'zida aks ettiradigan o'quv dasturlari, darslik qo'llanmalar yaratish; respublika ijtimoiy-iqtisodiy, tarixiy, milliy-ma'naviy xususiyatlariga mos ravishda boshlang'ich ta'limning amaliy asoslarini ishlab chiqish; jahon pedagogikasining boshlang'ich ta'lim sohasida mavjud tajribalarini o'rganish va maktablarda joriy etish.

O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishimizda bir qancha muammolarga duch kelamiz: imloviy xatolar; diqqatni bir joyga to'play olmaslik; matnni o'qib, so'zlay olmaslik; o'ta harakatchanlik; bir-ikki gapirganda tushunib yetmaslik; geometrik shakllarni farqlay olmaslik; o'quv qurollarini toza tuta olmaslik; vazifani mustaqil bajara olmaslik; ko'chirma

diktantlarda ham qiyinchilikka duch kelish. Bu sanab o'tilgan muammolarni hal etishda ham, o'yinga asoslangan ilg'or texnologiyalar juda samaralidir.

O'quvchi tafakkurini har tamonlama rivojlantirish, dunyoqarashini kengaytirishda ekskursiya darslari keng ko'lamda olib borish kerak. Chunki uning bilish, yangiliklarni qabul qilish doirasi keng, undan to'g'ri samarali foydalanish esa o'qituvchining vazifasidir. O'quvchining hissiy bilish, ma'lumot va ko'nikmalarni qabul qilishga keng imkoniyat yaratish uchun erkinlik berish, uni ijodiy ishlar qilishga, bajargan ishi samarasini ko'rib quvonishiga, yangi-yangi yutuqlarga yo'llash zarur.

O'quvchilarga beriladigan bilimlar, ko'nikmalar, asosan, dars jarayonida singdirilishi, birinchi sinfda o'quv yili davomida, uyga vazifa berilmasligi, berilsa ham ular yengil kuzatish, taqqoslash, sanab ko'rish, rasm chizish, qo'shiq aytish, sayr qilishdan iborat bo'lib, bu bilan ta'lim elementlarini asta-sekin o'zlashtirib borishiga erishish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonda o'quvchi fikrlaydi, sanaydi, faraz qiladi, tevarak-atrof go'zalligidan bahramand bo'ladi, eng muhimi, hordiq chiqarib, tinch uxlaydi va ertasiga darsga ziyrak holatda keladi. Eskirib borayotgan metodlar, uy vazifasining ortib borishiga yo'l qo'ymaslik, xususan, o'quvchilariga beriladigan uy vazifalarini me'yorlash joiz. Bugungi kunda ta'lim sifatini baholovchi PIRLS xalqaro dasturiga tayyorgarlik ko'rishda mustaqil ishlar jarayonini tizimli tashkil etish ijobiy samara beradi. Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzuridagi "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi" tomonidan PIRLS baholash dasturiga tayyorgarlik ko'rish uchun 8 turdgi mashq daftarlari nashr etilgan. Ushbu mashq daftarlari 4-sinf o'quvchilarning o'qish va tushunish darajasini baholaydi. PIRLS xalqaro baholash tadqiqotiga mustaqil ishlar jarayonida tayyorgarlik ko'rish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-bilish kompetentsiyalarini mustaqil ishlar asosida samaradorligini oshirish dolzarb pedagogik muammo ekanligi, ularni mustaqil ish jarayonini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari va metodik asoslarining yoritilganligi, PIRLS baholash dasturi talab va mezonlariga asoslangan ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, o'quvchilarda o'quv-bilish jarayoni kompetentsiyalarini shakllantirish strategiyasini amalga oshirish vazifalari, yo'nalishlari hamda kamchiliklarning aniqlashtirilganligi kelajak ta'limi uchun muhim nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarning innovatsion tushunchalarini mustaqil ishlar asosida samaradorligini oshirish jarayoniga bo'lgan munosabatlari mazmunini o'rganish, bu boradagi motivatsiya darajasini aniqlashga yo'naltirilgan harakat mazkur muammoning nazariy va amaliy yechimlari to'la hal etilmaganligini, o'tkazilgan tahlillar o'quv-bilish kompetentsiyalarini shakllantirishga oid o'quv materiallari o'quv dasturidagi o'quvchilarning bilimiga qo'yilgan talablarga to'la javob bermasligini, ularga oid materiallarni o'z ichiga olgan maqbul o'quv-uslubiy ta'minot yaratilmaganligini ko'rsatdi.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning innovatsion tushunchalarini rivojlantirishda mustaqil ishlarini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni va metodikasi o'rganish lozim. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi o'quvchining o'z bilimini mustaqil oshirish faoliyatini aniq bir maqsadga yo'naltirishi lozim, degan xulosaga keldim. Mustaqil ishlarni amalga oshirish bilan innovatsion tushunchalarini PIRLS baholash dasturi talab va mezonlari asosida shakllantirishda kuzatib boriladigan universal o'quv faoliyatining shaxsiy, regulativ, bilish, kommunikativ bloklari aniqlashtirildi va ular tavsiflandi. Mustaqil ishlarni o'quv va o'yinli topshiriqlar orqali amalga oshirish uchun qulay ta'limiy muhitni yaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.12.2018 y., 09/18/997/2289-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.08.2021 y., 09/21/545/0832-son; 05.04.2022 y., 09/22/153/0266-son)
2. Галиев Т.Т. Системный подход интенсификации учебного процесса: дис.докт.пед. наук.-Караганда, 2002. -150 s.
3. Джалалова Д.Х. Основные тенденции развития современной японской школы: дис.канд. пед. наук.avtoreferat. 2004.-7 s.
4. Qudratova Sh.B..“O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim masalalari:muammo va yechimlar”2-to'plammasofaviy ilmiy-amaliy onlayn konferensiya 2021.
5. Qudratov, T. B. (2021). Ta'limda xalqaro tajribalar. Вестник магистратуры, (1-3 (112)), 66-67.
6. Abdikhadirovna, U. D. (2022). Possibilities of improving the methodology of preparing primary class students for the international assessment program based on digital technologies (EXAMPLE OF PIRLS). INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(25), 159-163.
7. Sh. Qayumova. Бўлажак бoshланг'ич синф ўқитувчиларини TIMSS халқаро баҳолаш дастури асосида методик тайёргарлигини ривожлантиришда мултимедия воситаларининг ўрни // SAI. 2022. №B4.

Muallif:

Qudratova Shaxnoza Baxtiyor qizi - Guliston davlat universiteti, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasida o'qituvchisi.

UDK 372.815.99

**PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROTECTING YOUNG PEOPLE FROM VARIOUS INFORMATION
THREATS**

TALABA-YOSHLARNI AXBOROT TAHDIDLARIDAN ASRASHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ МОЛОДЕЖИ И СТУДЕНТОВ ОТ РАЗЛИЧНЫХ
ИНФОРМАЦИОННЫХ УГРОЗ**

Sharapoa Sabohat Djabbarovna

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV-mavze.

E-mail: Sharapoa S2023@gmail.com

Abstract. Today, the consciousness of young people is negatively affected by information in various ways. Media magnates in particular are controlling the human worldview through information. Indeed, by the beginning of the 20th century, such concepts as "information age", "informed society", "information attack" appeared in our lives. This is evidenced by the increased importance of the concept of information today, the expansion of coverage, the change in purpose and purpose. This article provides feedback and insights into the psychological aspects of protecting young people from various information threats.

Keywords: Youth, Information threats, psychological aspects, spirituality, Information Society, information attack, information concept.

Аннотация. Сегодня информация различными способами негативно влияет на сознание молодых людей. Медиа магнаты, в частности, контролируют мировоззрение человека с помощью информации. Действительно, к началу 20 века в нашей жизни появились такие понятия, как "информационная эпоха", "информированное общество", "информационная атака". Об этом свидетельствует возросшая важность понятия информации сегодня, расширение охвата, изменение цели и предназначения. В этой статье представлены отзывы и понимание психологических аспектов защиты молодых людей от различных информационных угроз.

Ключевые слова: Молодежь, информационные угрозы, психологические аспекты, духовность, информационное общество, информационная атака, информационная концепция.

Kirish. Axborot endi jarayon, voqelik yoki hodisa to'g'risida hisobot berish ma'nosidan uzoqlashib, odamlarning ongi va qalbiga ta'sir qilish, jamiyatda mavjud qonunlar va qoidalar va umuminsoniy qadriyatlar va tushunchalarning paydo bo'lishi targ'ibotchisiga aylanmoqda. butun dunyo tomonidan ma'lum guruhlar va jamoalar manfaatlarini yo'lida tan olingan muayyan maqsad atrofida birlashdi; siyosiy, iqtisodiy, harbiy, natijada inson taraqqiyoti bir vaqtning o'zida axborotning ijtimoiy ongga ta'siri va uning salbiy oqibatlarini jamiyatning jiddiy muammolaridan biriga aylandi.

Endi, axborot deb ataladigan qurol yordamida inson ongiga hujum qilish natijasida, uning tafakkuri va aqlini egallash bilan bog'liq bo'lgan "urush"ning zamonaviy ko'rinishlari paydo bo'ldi, ularni birlashtirgan kuchlarning maqsadlariga xizmat qildi. ularning kuchini kengaytirish bilan oshirish orqali qandaydir g'oya atrofida ularning auditoriyasi. Rivojlanish paytiga kelib, dunyoning axborot makonida munosib o'rin egallash uchun moddiy ko'rinish va shaklga ega bo'lmagan, faqat aql bilan ko'rish va tafakkur bilan tushunish mumkin bo'lgan jiddiy kurash avj olmoqda. Soha mutaxassislarining fikriga ko'ra, axborot qurollari kontseptsiyasi ostida xalq, millat mentaliteti, madaniyati, ma'naviyati, diniga, davlatning axborot va harbiy tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan maxsus dezinformatsion texnologik vositalarning ma'lum bir tizimi yotadi [1].

Axborotga bo'lgan ehtiyojning qondirilishi ijobiy holat, ammo hech qanday asosga ega bo'lmagan, bir qarashda beozorgina bo'lib ko'ringan, lekin maqsad-muddaosi g'arazli bo'lgan axborotlarga yoshlarning aldanib qolayotganligi tashvishlanarlidir. Axborot endi biror jarayon, voqelik yoki hodisa haqida xabar berish ma'nosidan chetga chiqib, insonlar ongi va ruhiga ta'sir etishning, jamiyatda mavjud qonun-qoidalarini va butun dunyo e'tirof etgan umuminsoniy qadriyatlar va tushunchalarni ma'lum maqsad atrofida birlashgan ayrim guruh va jamoalarning manfaatlariga xizmat qiluvchi o'ziga xos yangi talqinlarini yuzaga chiqarishning; siyosiy, iqtisodiy, harbiy, diniy va boshqa bir qancha qarashlarning targ'ibotchisiga aylanib bormoqda [1].

Buning natijasida, insoniyat taraqqiyotining ayni pallasida axborotning omma psixologiyasiga ta'siri va uning salbiy oqibatlarini jamiyatning jiddiy muammolaridan biriga aylanib ulgurdi. Endi axborot atalmish qurol vositasida inson ongiga hujum qilish natijasida uning tafakkuri va intellektini egallash, o'z auditoriyasini kengaytirish bilan qudratini oshirish orqali ularni qaysidir g'oya atrofida birlashgan kuchlarning maqsadlariga xizmat qildirish bilan bog'liq "urush"ning zamonaviy ko'rinishlari paydo bo'ldi.

Taraqqiyotning hozirgi bosqichiga kelib, dunyo axborot makonida munosib o'rin egallashga erishish uchun moddiy ko'rinish va shaklga ega bo'lmagan, faqat aql bilan ko'rish va tafakkur bilan anglash mumkin bo'lgan jiddiy kurash avj olmoqda. Soha mutaxassislarining fikricha, axborot qurollari tushunchasi ostida biror xalq, millat mentaliteti, madaniyati, ma'naviyati, dini, davlatning informatsion va harbiy tizimiga salbiy ta'sir o'tkazadigan maxsus dezinformatsion texnologik vositalarning muayyan tizimi yotadi [2].

Ilmiy manbalarning tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, axborot vositasida ta'sir ko'rsatish o'z ilmiy konsepsiyasiga ega bo'lib, bunda "Shaxs va ijtimoiy munosabatlar nazariyasi", "Tahdidlarni aniqlash va javob qaytarish" kabi ta'limotlarga tayaniladi. Psixologik ta'sir ko'rsatishni amalga oshirishda mintaqaviy, etnomadaniy, diniy, siyosiy va iqtisodiy kabi omillardan foydalanilishini ta'kidlash mumkin. Psixologik ta'sir ko'rsatish konstruktiv va destruktiv jihatlariga ega. Uning konstruktiv jihati ko'proq amaliy ahamiyat kasb etib, bevosita mamlakat strategiyasini amalga oshirish samaradorligini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. Fuqarolarga xavfsizlik madaniyatini shakllantirish maqsadida ijobiy ustanovkalar berish, milliy rivojlanish g'oyalarining asosiy tamoyillarini singdirish, jamiyatda ifodalanishi mumkin bo'lgan ijtimoiy og'ishlarni silliqlash maqsadida turli usul va vositalar orqali olib boriladigan dasturiy tadbirlar majmuasini amalga tadbir etilishidir.[3]

Psixologik ta'sir ko'rsatish o'z mafkurasiga ega bo'lib, aniq bir ob'ektga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Uni ta'sir o'tkazish maqsadi nuqtai nazaridan ikki quruhga ajratib ko'rsatish mumkin. Bunda har bir guruh vazifasi va maqsadi jihatidagina emas, ularning xarakteri va yo'naltirilganligi jihatidan ichki psixologik ta'sir ko'rsatish va tashqi psixologik ta'sir ko'rsatishga farqlanishi mumkin.

Ichki psixologik ta'sir ko'rsatish. Davlat strategiyasini amalga oshirish uchun, muhim bo'lgan tasavvur va ustanovkalarni shakllantirish maqsadida, ijtimoiy faollikni amalga oshirish maqsadida olib borilishi mumkin.

Tashqi psixologik ta'sir ko'rsatish davlatning tashqi siyosat konsepsiyasi asosida olib borilib, xalqaro maydonda mamlakatning imijini ko'tarishga, turli darajalarda xalqaro hamkorlikni amalga oshirish uchun zamin yaratishga qaratilgan bo'ladi. Ularning tarkibida psixologik xossalari "kiritiladi", ular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: diqqatni tortish; g'oyaviy vazifa (vaziyatni his etish: qanday muammolarni hal qilish kerak va hal qilish yo'llari); auditoriyani qo'yilgan muammolar va ularni hal qilish uchun taklif qilingan yo'llar to'g'riligiga ishonitirish; auditoriyani muallif takliflarini qo'llab-quvvatlashga safarbar qilish [4].

Ma'lumki, ijtimoiy-psixologik jihatdan shaxs xavfsizligi hamda bu borada yuzaga keladigan (kelishi mumkin bo'lgan) xavf-tahdidlar tashqi va ichki ta'sirlar asosida paydo bo'ladi, ularni quyidagicha ko'rsatib o'tish mumkin: shaxs xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ijtimoiy muhit (bunda: turli favqulodda vaziyatlar, jinoiy muhit, ishsizlik va h.k.); shaxsning salbiy individual-psixologik xususiyatlarini ta'sirlari asosida boshqalar uchun xavf tug'dirishi (masalan, telefon terrorizmi, saddizm, oldindan o'ylanmagan tajovuzlar va h.k.); shaxsning ijtimoiy-psixologik sifatleri (soddalik, ishonuvchanlik va b.) ta'sirida o'zi uchun xavfni yuzaga keltirishi (o'z joniga qasd qilish, ba'zi destruktiv guruhlar aldovining qurboniga aylanishi).[5]

Bu vaziyatlar o'z navbatida fojeali xarakterga ega bo'lgan quyidagi oqibatlariga olib kelishi mumkin: ijtimoiy aloqa doirasining torayishiga, qadriyatlar mazmunining o'zgarishiga, faqat bugungi kun uchun yashab, istiqbolni o'ylamaslikka, "Men" siymosining deformatsiyalashuviga, psixologik tushkunlikning yuzaga kelishiga (ichki beqarorlik, ichki ziddiyat, yolg'izlik hissi, ijtimoiy qo'rquv, shaxsiy xarakterning aksentuatsiyalashuvi) olib keladi. Mafkuraviy immunitet esa, ko'rsatib o'tilgan salbiy ijtimoiy-psixologik holatlarga tushmaslik uchun himoya qobig'i tarzida amal qilib, quyidagi vazifalarni bajaradi: birinchidan, yoshlarning ong sathini salbiy va iztirob chekuvchi kechinmalar bilan "chegaralaydi", ularni ichki dunyosi bilan joriy psixik holati orasidagi munosabatni muvozanatga keltiradi; ikkinchidan, yoshlarni emotsional, axborot zo'riqlashlaridan xoli etish maqsadida, psixologik regulyatsiyani ta'minlab, ularga tahdid soluvchi xabar va axborotlarni idrok etmasligini, ularning ta'siriga tushmaslikni ta'minlaydi; uchinchidan, yoshlarni psixologik beqarorlikdan himoya qilib, ularni introshaxsiy lokatsiyasini bajarish uchun amal qiladi.

Xulosa. Axborot tushunchasi bugungi kunda har doimgidan ham kengroq ma'no va mazmun kasb etib bormoqda. Bugun biz yashab turgan zamon va makonda bizga bog'liq bo'lmagan holda gohida oshkora, aksariyat hollarda pinhona tarzda harakat qiluvchi "axborot xuruji" atalmish qurol yuzaga keldiki, bu qurol vositasida endi inson ongiga egalik qilish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Bu salbiy illatdan xalqimizni, xususan, yosh avlodning psixologiyasiga salbiy ta'sirini oldini olish va ularni himoya qilish, ularda "axborot xuruji"ga qarshi immunitetni shakllantirish har doimgidan ham dolzarb masala hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.M., Turgunov N.A. Axborot xavfsizligi asoslari. - T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi nashriyoti, 2016 yil, 98 b.
2. Adbujalilova, S. A., & Koraev, S. B. (2020). Талабалар илмий дунёкарашини шакллантиришда педагогик технологияларнинг урни. Academic research in educational sciences, (4).
3. Barakayevich, Q. S., & Baxtiyorovna, A. S. (2021). Xalqaro dastur talabalari asosida innovatsion ta'lim muhitini yaratish. Integration of science, education and practice. scientific-methodical journal, 1(02), 132-137.
4. Ernazarova, G. (2016). Development of training professional activity of vocational college students. Наука и Мир, 2(11), 100-102.
5. Мусурмонов, Р., & Мусурмонова, М. (2020). Таълимда инновацион фаолият давр талаби. Science and Education, 1(Special Issue 4).

Muallif:

Sharapoa Sabohat Djabbarovna - Guliston davlat universiteti Psixologiya kafedrasida dotsenti.

UDK 372.3/4

ARTISTIC AND AESTHETIC UPBRINGING OF PRESCHOOL CHILDREN

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY- ESTETIK TARBIYALASH

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Umarova Gulshod Abdujabbarovna

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV-mavze.

E-mail: g.umarova.gdu@gmail.com

Abstract. In this article, the use of the technology of artistic and aesthetic education of preschool children, active methods of regularly providing aesthetic experience to the young generation in a purposeful manner and thereby ensuring its aesthetic development, the importance of forming elements of aesthetic worldview during the educational process of preschool children and beyond, effective methods of its implementation are highlighted. The theoretical-pedagogical foundations of aesthetic education of preschool children, teaching them to artistic and creative activities, and the organizational-methodical recommendations developed in connection with its practical application are intended for pedagogues, educators and Methodist teachers practicing in this field.

Key words: Education, aesthetic education, technology, artistic and creative activity, beauty, spiritual experience, worldview.

Аннотация. В данной статье использование технологии художественно-эстетического воспитания дошкольников, активные методы регулярного и целенаправленного предоставления эстетического опыта подрастающему поколению и тем самым обеспечение его эстетического развития, важность формирования элементов эстетического мировоззрения в процессе образовательный процесс детей дошкольного возраста и не только, выделены эффективные методы его реализации. Теоретико-педагогические основы эстетического воспитания дошкольников, приучения их к художественно-творческой деятельности, и организационно-методические рекомендации, разработанные в связи с его практическим применением, предназначены для педагогов, воспитателей и педагогов-методистов, практикующих в этой области.

Ключевые слова: Воспитание, эстетическое воспитание, технология, художественно-творческая деятельность, красота, духовный опыт, мировоззрение.

Kirish. Inson butun rivojlanish tarixi mobaynida doimo go'zallikka intiladi, uni egallaydi va yaratadi. Go'zallik ma'naviy tajribaning alohida bir bo'lagidir. Go'zallikning ob'yektiv mavjudligi estetik(nafosat) tarbiya nazariyasini, estetik tajribani yosh avlodga maqsadga muvofiq tarzda muntazam berish va shu orqali uni estetik rivojlantirishni ta'minlashning faol usullarini ishlab chiqishga yo'naltiradi.

Bolalar tomonidan bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishi, o'quv faoliyatiga munosabat takomillashgan "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi talablariga muvofiq amalga oshiriladi. Bola tarbiyasiga atroflicha yondashish o'quv va tarbiya vazifalarning birligida, o'quv jarayoni barcha tashkil etuvchilarning o'zaro aloqadorligida, turli yosh guruhlardagi o'quv va o'yin faoliyatining o'zaro bog'liqligida, ta'lim va tarbiya mazmunining muhitni tashkil etish hamda pedagogic jarayon bilan bir butun aloqadorligida amalga oshiriladi.[2]

Estetik tarbiya - bu ta'limva tarbiya oluvchilarda estetik his-tuyg'u, estetik didni tarbiyalash, ularni ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish, estetik madaniyatni shakllantirishdir. Estetik tarbiyaning mazmuni bolaning estetik faoliyati orqali amalga oshiriladigan bilim, ko'nikma va malakalarni estetik hissiyot, qiziqish, estetik ehtiyoj, xohish, estetik did va mulohazalarni tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Bular quyidagi yo'llar asosida amalga oshiriladi: o'yin, mehnat jarayonida maishiy faoliyatda ijtimoiy va tabiat voqealari bilan tanishtirib borish orqali tevarak-atrofdagi borliqqa nisbatan estetik munosabatni tarbiyalash; san'at asarlari ya'ni badiiy tarbiya vositasida estetik tarbiya berish.

Estetik (nafosat) tarbiyaning vazifalari bolalarning yosh imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Estetik tarbiya oldida quyidagi vazifalar turadi: 1. Bolalarning xayotdagi, voqelikdagi go'zallikni tushunishga, xayotda kishilar xatti-xarakatida bolalarga sevishga tabiatga va turmushda, yaratuvchilik mexnatida, ijtimoiy tushunarli bo'lgan go'zalliklarni ko'ra bilishga o'rgatish. Ularda estetik xis, estetik did, estetik madaniyatni tarbiyalash. Estetik tarbiya mehnat tarbiyasi bilan bog'liq bo'lib, bolalarni quvontiradi, ular bironta foydali ishni bajarayotib, biron kerakli narsani yasayotib, o'zlarining kuch va imkoniyatlari o'sib borayotganini sezadilar. «Go'zallik quvonchisiz mehnat quvonchi bo'lmaydi,— deb yozgan edi V. A. Suxomlinskiy,— ammo bularda go'zallik bola ega bo'layotgan narsa emas, balki birinchi navbatda u yaratayotgan narsadir. Mehnat quvonchi — bu turmush quvonchidir» [8]. 2. Bolalarni badiiy ijodining turli jarayonlarida san'at asarlarini ko'rib tushunish va sevishga estetik ong qirallarini shakllantirish, go'zallikni xunukdan, g'amginlikni xursandchilikdan farqlay olish: ranglarni shakl, tovushlarni farqlash orqali sensor etalonlar bilan tanishtirish. 3. Bolalarni san'atning turli sohalarini: ashula, o'yin, she'r o'qish, uni hikoya qilish kabilarda yanada faolroq xarakter qilish va o'zini ko'rsata bilishga o'rgatib boriladi. Bular orqali mo'ljalga olish, ko'rish xotirasi, qo'llarni chaqqon xarakter qilish olish malakasi, jo'shqin kayfiyatni ko'rsatuvchi hissiy sezgirlikni rivojlantirish.[1]

Estetik tarbiya vazifalarining hal etilishi bolalarda tashabbuskorlik, ma'lum natijalarni oldindan ko'ra bilish, ularga intilish, orzu qila bilish kabi sifatlarni shakllantirish bilan uzviy bog'langandir. Bolalarni estetik tarbiyalashning aytib o'tilgan vazifalari bir-birini taqozo etadi va bir-biri bilan o'zaro bog'lanib ketgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalash mazmuni va metodikasi turli yosh guruhlari uchun aniqlashtirilgan vazifalar asosida ishlab chiqiladi.

Tadqiqot ob'yekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqotning ob'yekti sifatida maktabgacha ta'lim tashkilotlari, kichik, o'rta, kata va maktabga tayyorlov guruhari, faoliyat markazlari olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda rivojlanish sohalari bo'yicha markazlar faoliyati, o'yin texnologiyalaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Estetik tarbiya — bu inson ehtiyojlarining murakkab tizimi bo'lib, unda odamzod hissiyotlari, malakalari, ko'nikmalari, bilimlari, me'yorlari, maslaklari bir-biri bilan chambarchas bog'langandir. Chunonchi, estetik hissiyotlar insonning hayot faoliyati jo'shqin ekanligini bildirsa, me'yorlar ijod va faoliyatning mezonga solinishi vositasini anglatadi; bilimlar esa insonning dunyoqarashini, ishonchini, estetik baholashning yo'nalishlarini, didlarini, qarashlarini belgilab beradi. Estetik munosabatlar odamlarni, ularning faoliyatidagi turli qarashlarni, ma'lum bir maqsadga qaratadi.

Estetik tarbiya tizimida san'atni shunday asos sifatida ko'rishimiz mumkin: musiqa, me'morchilik, haykaltaroshlik, rasm, raqs, kino, teatr va boshqa badiiy ijod turlari. Buning sababini bizga Platon va Hegel bergan. Ularning qarashlaridan kelib chiqib, san'at fan sifatida estetikaning asosiy mazmuni, go'zallik esa asosiy estetik hodisa ekanligi aksiomaga aylandi. San'at shaxsiy rivojlanish uchun katta imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. A.V. Lunacharskiy ta'kidlaganidek, inson go'zallikni to'liq anglashni uning o'zi san'atda, mehnatda, ijtimoiy hayotda uning ijodiy yaratilishida ishtirok etgandagina o'rganadi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilishda ta'lim jarayonning barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, tarbiyalanuvchilarda dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish va ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otishdir.

Estetik ta'limning muhim elementlari sifatida san'atning o'rni shaxs shakllanishidagi go'zal xislatlar pedagogikada ham mavjud. Aflotun estetik ta'limning kompozitsion qismi deb erkin shaxsning ta'lim va tarbiya olishiga qaratilgan; Scheller esa shunday deydi: estetik ta'lim orqali pedagogik maqsadni amalga oshirish mumkin, insonni kamolotga yetkazish, uni rivojlantirish va ichidagi haqiqiy insoniy hislar urug'ini sochishni bildiradi.[3]

Bolalardagi fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun badiiy qobiliyatning hamma turlarida ham xayolning ma'lum maqsad asosida yo'naltirilgan bo'lishi ta'minlanadi. Bolalarning mustaqil ijodiy faoliyatlari tadbirlarda ko'ngil ochish kechalarida, ekskursiya va sayrlarda, har xil o'yinlarda amalga oshiriladi. Bolalar o'zlarining badiiy ijodiy mahoratlarini, qobiliyatlarini bimalol erkin namoyish etishlari uchun kerakli shart-sharoitni yaratib berish lozim. Bolalarning bu xildagi mustaqil faoliyatlariga raxbarlik qilishda tarbiyachi yakka tartibda yondashish lozim. Shu orqali tarbiyachi bolalarning o'ziga xos qobiliyat va imkoniyatlarini o'rganadi.

Bolalar orasida qurishga, ashula aytishga, rasm chizishga, musiqaga havas juda erta uyg'onadi. Lekin bu hali bolalarning kelajakda qanday mutaxassis bo'lishini aniqlash xuquqini bermaydi. Ammo tarbiyachilar va ota-onalar bolalarning qiziqishlariga diqqat bilan qarashlari kerak. Ular bolani diqqat bilan kuzatayotib, unda musiqa, rasm, qurish-yasash va boshqa yo'nalishlardagi iste'dodning ilk kurtaklarini ko'rishlari zarur. Boladagi qobiliyatlarning shakllanishi kattalarning mana shu kurtaklarni avaylab, o'stirishlariga, ularga to'g'ri rahbarlik qilishlariga bog'liq.[3]

Pedagogika tizimiga xos bo'lgan estetika va etikani birgina oilada, mttlarda kichikintoylarni tarbiyalashda bimalol qo'llash mumkin. Biroq haqiqiy turmush estetikasini yaratish uchun tarbiyachi va ota-onalarning yuqori madaniyatli, ma'naviyatli bo'lishlari ham talab qilinadi. Estetik tarbiya tamoyillari quydagilardan iborat:

Bolalarni estetik tarbiyalashdagi ijtimoiy yo'nalish tamoyilining ahamiyati katta bo'lib, butun tarbiyaviy ishning mafkuraviy yo'nalishini belgilaydi. Unda jamiyatni insonparvarlashtirishdan iborat maqsadimiz tarbiya jarayonida hal etiladigan aniq vazifalarni ham belgilab berish kerakligi haqida ta'kidlanadi. Bu tamoyillar asosida estetik tarbiya, uning vositalari ijtimoiy faol shaxsni tarkib toptirishga xizmat qilishi lozim.

Yosh avlodni estetik tarbiyalashda ilg'or madaniyat elementlarining izchillik tamoyili xalqning estetik madaniyati, zamonaviy san'atning o'tmishdagi eng yaxshi an'analar va estetik tarbiyaning ilg'or nazariyalari bilan aloqasini nazarda tutadi.

Komplekslik tamoyili. Bu tamoyil estetik tarbiya tizimida katta ahamiyatga egadir. Bolaga ta'sir etish jarayonida san'atning har xil turlari o'zaro ta'sirda bo'ladi. Bolalarni san'atning har xil turlari bilan tanishtirishda mustahkam aloqalarni amalga oshirish zarurligi shunga asoslanadi. Ulardan har biri boshqasining ta'sirini o'z obrazlarining xususiyatlari va o'ziga xosligi bilan mustahkamlaydi. Estetik tarbiyaning istalgan turi tarkibiy qismiga aylanishi kerak.

Umumiylik va majburiylik tamoyili faqatgina yorqin foydalangan qobiliyatlarga ega bo'lganlarinigina emas, balki butun aholini barcha yosh bosqichlarida estetik tarbiyalash va ularga badiiy ta'lim berishni talab qiladi. Hozirda davlatimiz tomonidan hal etilayotgan yosh avlodga umumiy o'rta va hunar ta'limi berish vazifasi estetik tarbiyani sifat jihatidan yuqori darajaga ko'tarish zarurligini talab qiladi, chunki estetik tarbiya ta'limiy, mehnat, axloqiy vazifalarni yanada muvaffaqiyatliroq hal etishda ko'mak beradi.

Bolalarga ta'lim berish va ularning mustaqil badiiy ijodini shakllantirish tamoyilining birligi yosh avlodga ta'lim berish va uning ijodkorligini shakllantirish o'rtasida mustahkam o'zaro aloqa bo'lishini nazarda tutadi. Bu jarayonlarni bir-biridan ajralgan holda qarab bo'lmaydi, chunki ijodkorlik bilim, ko'nikma va malakalar ta'lim jarayonida shakllanadi, ta'lim esa ijodiy ko'nikmalardan foydalanish hisobiga samaraliroq bo'lib boradi.

Yuqorida ko'rsatilgan tamoyillar o'zaro mustahkam bog'langan va pedagogik jarayonning qurilishini yo'naltirib turadi. Bolalarda go'zallik haqidagi bilimlar atrof voqelikni uning butun xilma-xilligida, shuningdek go'zallik eng ko'p jamlangan holda aks etadigan san'atni estetik shakllantirish jarayonida rivojlantiriladi. MTTlarda bolalarning har biri o'z janriga ega bo'lgan grafika, rangtasvir, xaykaltaroshlik, manzarali amaliy san'at, adabiyot va musiqa bilan tanishadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shuningdek bizni o'rab turgan dunyoning eng muhim estetik tomonlari va xususiyatlarini ham egallaydilar. Maktabgacha yoshdagi davrida bolalarga musiqa, undagi mavzuning xilma-xilligi, ba'zi asarlarning janri, tuzilishi, musiqali ifoda vositalari, musiqa asboblari haqida ham bilim beriladi. Bolalar xalq qo'shiqlari va raqslari bilan ham tanishadilar.

Go'zallik muhiti bolalarning har tomonlama kamol topishiga, estetik his-tuyg'ularining rivojlanishiga yordam beradi. Estetik tarbiyaning asosiy vositalari quyidagilardir: bolalarga ta'sir etuvchi muhit, tabiat, turmush estetikasi; tevarak-atrofdan olingan taassurotlar; tabiat, san'at asarlari; bolalarning tasviriyl faoliyatlari; bayramlar, ko'ngil ochar tadbirlar; aniq bir maqsadga qaratilgan va rejali ravishda amalga oshiriladigan ta'lim.

Estetik tarbiyaning muhim vositalaridan biri san'atdir. U insonning dunyoqarashini, uning axloqiy e'tiqodi, ma'naviy qarashlarini rivojlantiradi. Shu sababli pedagoglar bolalar uchun jamiyatimiz hayotining muhim xodisalarini aks ettiradigan, bolalarni g'oyaviy tarbiyalaydigan hamda ularga estetik ta'sir ko'rsatadigan san'at asarlarini tanlabgina qolmay, balki bolalarning estetik faoliyatini bog'lashlari ham lozim.

Bolalar tevarak-atrofdagi chiroyli narsalarga bir qaraganda undan hech narsa ololmaydilar, aksincha, ularning go'zalligini his qilishga, qadrlashga, baholay bilishga o'rgatish kerak. Tarbiyachi bolalarning diqqatini polning tozaligiga, yaxshilab joy-joyiga qo'yilgan jihozga, chiroyli idishlarga, gullarga qaratadi. Asosiysi, hamma narsalar bolalarning estetik zavqni uyg'ota olishi lozim.

MTTdagi bolalarga estetik zavq-shavq berishda, ularga ko'rayotgan har bir go'zallik haqida tushuncha berish zarur. Bolalarning his-tuyg'ularining rivojlanishida bular kamlik qiladi. Eng asosiysi, bunda kattalar tomonidan ko'rsatiladigan ibrat-namunadir. Tarbiyachining o'zi bu go'zallikdan quvonsa, so'zsiz bolalarning ham qiziqishlari orta boshlaydi va ularda estetik kechinmalarni yuzaga keltira oladi.

Bolalar tarbiyachiga tabiat haqida savol berishadi, tarbiyachi sayrda tabiatni kuzatishlarini aytadi: «Sayr qilib daraxtlarni, barglarni, yo'lkalarni kuzatamiz». Bog'ning eng xushmanzara va sehrli joyiga kelganda bolalar to'xtab, jim atrofni kuzatishadi: «Nima uchun oltin kuz deb atalishini bilib oldik. Barglar tilla rangga kirganligini ko'rgan bolalar his-hayajonini yashirolmaydilar. Shamol bo'lganda barglar yerga tushib, yo'lkalari gilamga o'xshaydi.[7]

Bolalar MTT atrofiga sayrga chiqishadi va tarbiyachi bolalarga «Biz hozir sizlar bilan MTT atrofni aylanamiz, atrofni kuzatamiz» deb aytadi. Nafosat tarbiyada asosiy vositalardan biri bu – tabiat. Shuni ta'kidlash joizki, go'zallik yonimizda, bolalar-ni shu go'zallikni ko'ra bilishga, undan bahramand bo'lishga o'rgatish zarur. Tabiatning bunday go'zalligini, ajoyibligini inson hayot go'zalligiga, san'at go'zalligi va ajoyibotiga aylantiradi.

Tevarak-atrofdagi go'zallik har qanday bolani ham quvontiradi. Sayr davomida tarbiyachi bolalarning diqqat-e'tiborini tabiatning xilma-xilligiga qaratadi, unga muhabbat va ehtiyotkorlikni shakllantiradi, asrab-avaylashga o'rgatadi. Bularning hammasi bolalarning estetik tuyg'ularini tarbiyalaydi, ular kattalarning mehnatini ko'rib, go'zallik inson mehnati sababli vujudga kelishiga ishonch hosil qiladilar.[7]

Tarbiyachi bolalarga tabiat olamini kashf etadi, bolalarning g'unchadagi bir tomchi shabnamda ham, maysalarning biri ikkinchisi bilan uyg'un bo'lib ketishida ham tabiat go'zalligini his qilishlariga yordam beradi.

MTTdagi tabiat burchagi tashkil etiladi. Unda hayvon, parranda, qushlar va o'simliklarni kuzatish va parvarish qilish bo'lalarda estetik idrokni, ularga nisbatan to'g'ri munosabatni, go'zallik yaratish xohishini shakllantiradi va qizg'in faoliyatga undaydi. Ayniqsa, yoz fasllarida MTT maydonchasida bolalar o'zlari qilgan mehnatlaridan estetik zavq oladilar. O'z mehnatining mevasini yeyish bolaga alohida estetik huzur beradi.

Xulosa qilib aytganda, inson shaxsi uning butun umri davomida shakllanib va rivojlanib boradi. Estetik tarbiya bolalarni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalashning muhim qismi bo'lib, aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiya bilan chambarchas bog'langan holda amalga oshiriladi. Estetik tarbiya bugungi kunda shunisi bilan muhimki, didfarosatlilik mehnatda, ishlab chiqarishda, kundalik amaliy faoliyatda - har bir inson uchun hayotiy ehtiyojga aylanib qolgan. Bolalar borliqni, olamni o'yin, badiiy faoliyat turlari orqali anglab yetadilar. Bolalarni badiiy-estetik tarbiyalash ishlarini bugungi kun talablari darajasida tashkil etish ko'p jihatdan pedagog kadrlarning salohiyati va kasbiy mahoratiga bog'liq. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi – har tomonlama yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalashda mavjud barcha imkoniyatlardan samarali foydalangan holda o'z zimmasida turgan yuksak vazifalarni bajarishga mas'uldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari. – T., 2018., 8-12 bet.

2. Takomillashgan “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim tashkilotlari davlat o’quv dasturi. – T., 2022., 14-17 bet.
3. Вахобова Ф.Н., Расулева М.И. и др. Справочник руководителя дошкольного образовательного учреждения. – Т., 2006., 46-49 bet
4. Jalolova G.Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash. Metodik tavsiyalar. – T., 2004. 57-59 bet.
5. Zayniddinova D. Harakatli o’yinlar. – T., 2006., 24-28 bet.
6. Mirdjalilova S., To’laganova R. Ta’limda innovatsiya. Ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalar. Metodik tavsiyanoma. – T., 2008., 22-25 bet.
7. Nizomova K. Olti yoshli bolalarni maktabga tayyorlash va maktabga moslashuvini o’rganish. Metodik qo’llanma. – T., 2006., 63-67 bet.
8. Suxomlinskiy V.A. Bolalarga jonim fido. Tanlangan asarlar..T. 1.231- bet.
9. F. Qodirova, Sh. Toshpo’latova, M. A’zamova. Maktabgacha pedagogika T.: Ilm-ziyo. 2019-yil., 200-210 bet.

Muallif:

Umarova Gulshod Abdujabbarovna – Guliston davlat universiteti, Pedagogika fakulteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasida katta o’qituvchisi.

УДК: 372.879.6

STUDY METHODS OF RELATIONS TO PHYSICAL EDUCATION AND SPORT OF STUDENTS IN ACADEMIC LYCEUMS

АКАДЕМИК ЛИЦЕЙЛАРДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТГА БЎЛГАН МУНОСАБАТЛАРИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАСИ

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ОТНОШЕНИЯ К ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ И СПОРТУ УЧАЩИХСЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЕВ

Маматкулов Акмал Ахмадалиевич¹, Жалолов Иброхим Мустофокул угли¹, Арипов Юнус Юсупович²

¹Гулистанский государственный университет, 120100. Сырдаринская область, г.Гулистан, 4-микрарайон.

²Узбекский государственный университет по физическому культуры и спорту, Ташкентская область, г.Чирчик

E-mail: akmal.mamatkulov02.09@gmail.com

Abstract. The article presents the results of the study of the attitude of I-II-III level students of academic lyceums to the activity related to the introduction of the "Physical Fitness Assessment System of the Population" related to the age of students studying in the secondary special education system. The results of the survey, which determine the motivation to fulfill the requirements of the standard, were analyzed.

Keywords: student youth, introduction of the "System for assessing the level of physical fitness of the population", motivation of students, organizational forms of passing tests.

Аннотация. Мақолада академик лицейларнинг I-II-III босқич ўқувчиларининг ўрта махсус таълим тизимида таҳсил олувчи ўқувчиларнинг ёшига оид бўлган “Аҳолининг жисмоний тайёргарлик даражасини баҳолаш тизими”ни жорий этиш билан боғлиқ фаолиятга муносабатини ўрганиш натижалари келтирилган. Меъёр талабларини бажариш учун мотивацияни аниқлайдиган сўров натижалари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ўқувчи ёшлар, аҳолининг жисмоний тайёргарлик даражасини баҳолаш тизими”ни жорий этиш, ўқувчиларни рағбатлантириш, тест синовларини топширишнинг ташкилий шакллари.

Введение. В Послании Президента Ш.Мирзияева Олий Мажлису от 29 декабря 2018 года говорится: “Мы и впредь будем придавать большое значение ускоренному развитию спорта, стимулированию и поддержке спортсменов, добившихся высоких результатов на международных соревнованиях. В целях популяризации спорта среди молодого поколения, мы создаем в самых отдаленных районах детские и юношеские спортивные школы” - это послужило толчком к более динамичному развитию реформ в данном направлении.

Постановление Кабинета Министров от 29 января 2019 года «О пропаганде здорового образа жизни, широком привлечении населения к физической культуре и спорту в Узбекистане» и Постановление от 13 февраля 2019 года «Об утверждении Концепции развития физической культуры и массового спорта в Узбекистане на период 2019-2023 годы»[1], свидетельствуют о начале нового этапа в сфере физической культуры и спорта в Узбекистане

На основании Постановления «О пропаганде здорового образа жизни широком привлечении населения к физической культуре и спорту в Узбекистане» в стране было введено «Система оценки уровня подготовленности

населения», включающие в себя спортивные нормативы, которые определяют общую физическую подготовку (ПКМ от 16.06.2021 г. №5148) [2].

«Система оценки уровня подготовленности населения», организуемые в виде соревнований, могут сдавать все желающие, начиная с 6 лет. Тесты проводятся по разным видам в 12 возрастных категориях 2 раза в год. Для того, чтобы получить нагрудные значки «Система оценки уровня подготовленности населения» I, II, III степеней участник должен сдавать обязательный тест.

«Система оценки уровня подготовленности населения» впервые ставят задачу формирования физической подготовленности населения страны и создания единой системы физического воспитания.

«Система оценки уровня подготовленности населения» являются программной и нормативной основой системы физического воспитания населения. Посредством контрольных нормативов определяется общий уровень физической подготовки населения к учебной, трудовой деятельности и к военной службе. Тесты способствуют укреплению здоровья, повышению творческой и трудовой активности [3, С. 34, 36; 5, С. 24].

Занятия физической культурой стали обществу одобряемой формой активности человека в социуме. «Система оценки уровня подготовленности населения», прежде всего, направлены на пропаганду регулярных занятий физической культурой и спортом как одной из наиболее важных составляющих здорового образа жизни. Следует отметить пользующиеся популярностью новые формы привлечения населения к сдаче норм «Система оценки уровня подготовленности населения», такие как семейные соревнования, спортивные праздники и фестивали «Система оценки уровня подготовленности населения», целью проведения которых является пропаганда традиционных семейных ценностей, здорового образа жизни, создание условий, мотивирующих к занятиям физической культурой и спортом [4, С. 54; 6, С. 218, 219].

Организация исследования и педагогический эксперимент. Работа выполнялась в два этапа с 2021 по 2023 годы на базе 1-академического лицея г. Гулистана.

Обсуждение результатов анкетирования. Анкетирование проводилось с целью определения отношения к физическим культуре и спорту учащихся 1-академического лицея г. Гулистана. В исследовании принимало участие 212 человек, из них 140 юношей и 72 девушек в возрасте от 15 до 17 лет.

Проанализировав анкету, мы выявили отношение респондентов к ФК и С в начале педагогического эксперимента и по его окончании (Рис-1).

На 1-й вопрос: «Часто ли вы испытываете усталость после учёбы» - в начале эксперимента 13% респондентов испытывали постоянно, 22 % довольно часто, 45 % время от времени и 20 % довольно редко. По окончании педагогического эксперимента количество учащихся испытывающих усталость после учебы уменьшилось на 10 %, идентичное уменьшение в 10 % наблюдалось и в ответе на «довольно частую» усталость. На 16 % уменьшилось количество учащихся утверждающих, что испытывают усталость после учебы «время от времени». Возрастающая тенденция по окончании педагогического эксперимента стала прослеживаться в последних двух вариантах ответов, так за прошедший период процентное соотношение учащихся испытывающих усталость «довольно редко» составило на 30 % больше предыдущего и 5 % опрошенных заявили, что «практически никогда» не испытывают усталости после учебы.

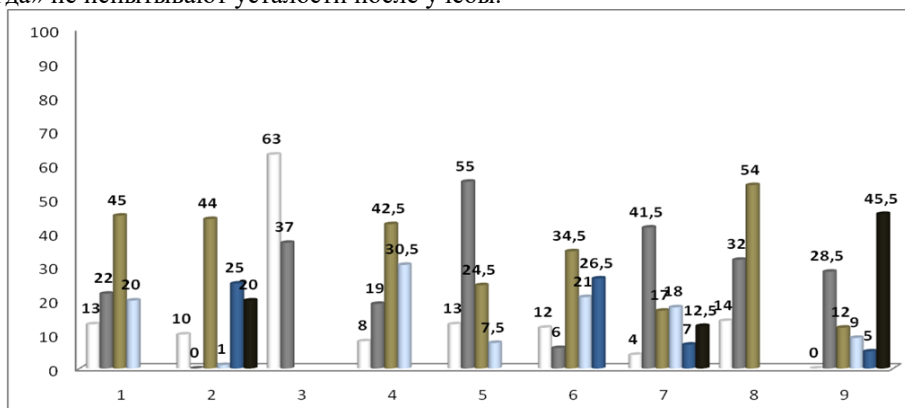

Рис.-1. Определение отношения учащихся лицеев к занятиям по физической культуре и спорту.

На 2-й вопрос, определяющий, что именно респонденты предпочитают применять для снятия усталости, в начале первого курса 10 % ответило, что предпочитают читать книги, 44 % предпочитают сон, 1 % прибегают к медикаментозным средствам, 25 % слушают музыку и 20 % занимаются физическими упражнениями, то есть, предпочитают активный отдых. В конце обучения в колледжах и лицеях учащиеся существенно изменили своё мнение к методам рекреации. Из повторного анкетирования можно определить, что количество желающих восстановиться после учебы просто читая книги уменьшилось на 7 %, так же на 23 % уменьшилось количество

желающих поспать, на 8 % сократилось количество прибегающих к прослушиванию музыки, а вот желающих применить медикаментозные средства по окончании исследования не осталось. Положительные эмоции вызывает факт появления учащихся предпочитающих прогулку для снятия усталости 14 %, 45 % высказались в пользу занятия физкультурными упражнениями, что на 25 % больше предыдущего показателя.

На 3-й вопрос: «Как вы относитесь к своему здоровью» первоначально 63 % ответило, что не заботятся о нём, пока не почувствуют недомогание, но к концу эксперимента их количество сократилось на 24 %. Количество заботящихся о своём здоровье поднялось с 32 % до 61 %, что на 29 % больше результатов, предыдущего эксперимента, опроса.

Из 4-го вопроса: «Какие формы заботы импонируют вам больше всего» респонденты в начале эксперимента выбрали: 8 % - ограничение качества и количества пищи, в последующем увеличив этот показатель на 7 %. 19 % - указали на регуляцию сна снизив этот показатель к концу эксперимента до 12,5 %. Довольно стабильный показатель в течении всего эксперимента удерживался в применении активного отдыха как формы заботы за состоянием своего здоровья и составлял 42,5 – 47,5 %. Зато в ответе, связанным с посещением спортивных мероприятий и спортивных секций, наблюдается спад с 30,5 % до 25 %.

При оценке состояния своего здоровья, степень которого предполагалось определить по ответам на 5 вопрос показал, что при поступлении в колледжи и лицеи 13 % опрошиваемых посчитали себя в полнее здоровыми, 55 % утверждали, что их здоровье находится на удовлетворительном уровне, 24,5 % не могли им похвастаться и 7,5 % определили состояние своего здоровья как плохое. По окончании педагогического эксперимента, длившегося три учебных года количество вполне здоровых оппонентов, увеличилось на 37 %, соответственно лиц с удовлетворительным здоровьем уменьшилось на 26 %. Не смогли похвастаться здоровьем в конце последнего курса 15 %, что на 9,5 % меньше предыдущего показателя. Лиц с плохим здоровьем, по данным заключительного анкетирования, что говорит о положительном воздействии физических упражнений, не оказалось. Зато, 6% из опрошенных стали утверждать, что их состояние можно описать как «абсолютно здоровое».

По вопросу, касающемуся отношению оппонентов к занятиям физической культурой и спортом, 12 % в начале педагогического эксперимента считали занятия физической культурой и спортом обязательным и сами занимались различными видами спорта, 6 % опрошенных хоть и считают физкультуру и спорт необходимостью, но сами не занимаются в силу несобранности и лени. 34,5 % так же считают, что спортом и физической культурой заниматься всё-таки необходимо, но для них в данный момент нет условий для этого. 21 % опрошенных заниматься физкультурой и спортом мешают различные, видимо очень неотложные и важные, дела. Самое оригинальное, что 26,5 % не видели необходимости в занятиях физической культурой и спортом и не когда не занимались, но данный показатель за время обучения в колледжах и лицеях снизилось до 5 %. Положительная тенденция наблюдается и в ответах респондентов, занимающихся ФК и С, увеличение в этом показателе составляет на 13 % больше предыдущего. 5 % опрошенных по окончании эксперимента все-таки не могут заниматься из-за собственной несобранности и лени, а учащиеся, которым мешали заниматься какие-то личные дела не оказалось, видимо они пересмотрели свою точку зрения по отношению к этому вопросу. Не занимающихся по результатам тестирования стало на 21,5 % меньше и составило 5 %.

В отношении вопроса касающегося отсутствия времени на занятия физической культурой 4 % опрошенных утверждали, что не занимались физкультурой из-за запрета врача, 41,5 % опрошенных не хватало времени, 17 % не занимались из за отсутствия спортивного инвентаря дома и 18 % ссылались на отсутствие спортивных комплексов по месту жительства. 12,5 % посчитали необязательным заниматься физической культурой, а 7 % оппонентов вообще затруднились ответить на поставленный вопрос. По окончании эксперимента учащихся ссылающихся на нехватку времени, по данным заключительного анкетирования, стало на 11,5 % меньше, наибольшего изменения достиг вариант ответа включающий в себя отсутствие спортивных комплексов по месту жительства и составил 40 %, что на 22 % больше предыдущего. Всего 5 %, по отношению 12,5 % в предыдущем анкетировании, посчитали ненужным заниматься физической культурой.

Проанализировав 9-й вопрос: «Если бы у вас было бы больше свободного времени, стали бы вы чаще посещать спортивные мероприятия и принимать в них участие» было определено, что на первом анкетировании положительно ответили всего 14 %, но затем данный показатель увеличился до 40 %. Отрицательный ответ в начале эксперимента дали 32 %, но по истечении срока обучения данный показатель уменьшился 5,5 %. Остальные участники анкетирования затруднились ответить на данный вопрос.

В 10-м вопросе предполагалось определить какую цель ставят перед собой учащиеся при занятиях физической культурой и спортом. В ходе анкетирования было выявлено, что при поступлении никто не видит в ФК и С средство для восстановления сил после учёбы и лишь всего 10 % из опрошенных согласились с этим мнением на заключительном тестировании. Для улучшения физического развития занимаются 28,5 %, в следствии этот процент возрос до 32 %. Любителей приятных ощущений оказалось ровно 12 % из всех опрошенных, и эта цифра так и не поменялась до конца эксперимента. 9 % считали, что занятия ФК и С необходимы им для овладения спортивными умениями и навыками в конце обучения к их мнению присоединились ещё 9 % учащихся.

Подобный положительный прирост наблюдается и в показателе связанным с развитием волевых качеств, если первоначально 5 % считало, что именно для этого и надо заниматься ФК и С, то по окончании третьего года обучения количество отметивших этот вариант ответа составило 15 %.

Выводы. Проведя данное исследование, мы выявили отношение учащихся к занятиям ФК и С. Объективно рассуждая, можно сделать вывод, что отношение к занятиям ФК и С и собственно к своему здоровью в процессе обучения повышается на довольно высокий уровень. Это связано с тем, что большинство учащихся уделяет внимание физической культуре и спорту, а некоторые из них до сих пор продолжают заниматься спортом. 64 % учащихся после занятий почувствует себя отличным физическим настроением, так как они понимают, что это единственный способ вести красивую и полноценную жизнь, быть сильным, здоровым и, конечно же, счастливым.

Использованная литература:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 29 января 2019 года «О пропаганде здорового образа жизни, широком привлечении населения к физической культуре и спорту в Узбекистане» введено проведение специальных тестов «Алпамиш» и «Барчиной», включающие в себя спортивные нормативы, которые определяют общую физическую подготовку. (ПКМ от 29.01.2019 г. г. Ташкент. № 65).
2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 13 февраля 2019 года «Об утверждении Концепции развития физической культуры и массового спорта в Узбекистане на период 2019-2023 годы». -Ташкент 13 февраля, 2019 г.
3. Юнусов Т.Т., Юнусова Ю.М., Кудратов Р.К. и др. К вопросу развития физической культуры и спорта в Узбекистане //Илмий-назарий ва услубий журнал //Педагогик таълим. - Т., 2003. - №2. - С. 34-36.
4. Юнусов Т.Т. Твое здоровье - в твоих руках //Методическое пособие по специальным тестам «Алпамиш» и «Барчиной» определяющих уровень физической подготовленности и здоровья населения Узбекистана. - Т., 1999. - 54 с.
5. Смурыгина Л.В. Содержание и методика самостоятельных занятий по физическому воспитанию со студентами специального учебного отделения: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. - Т., 1994. - 24 с.
6. Расулова Т.Р., Таранова А.В., Джураева Н.У. Значение физкультурно-оздоровительной программы «Алпамиш» и «Барчиной» в профессиональной подготовке студентов института физической культуры //Республика илмий-амалий анжуман «Баркамол авлод тарбиясида жисмоний тарбия ва спортнинг ўрни». - Жиззах, 2001. - С. 218-219.

References:

1. Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated January 29, 2019 "On the promotion of a healthy lifestyle, the widespread involvement of the population in physical culture and sports in Uzbekistan", special tests "Alpamish" and "Barchinay" were introduced, including sports standards that determine general physical training. (PKM dated January 29, 2019, Tashkent, No. 65).
2. Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated February 13, 2019 "On approval of the Concept for the development of physical culture and mass sports in Uzbekistan for the period 2019-2023." - Tashkent February 13, 2019
3. Yunusov T.T., Yunusova Yu.M., Kudratov R.K. et al. On the issue of the development of physical culture and sports in Uzbekistan // Ilmiy-nazariy va uslubiy journal // Pedagogik ta'lim. - T., 2003. - No. 2. - S. 34-36.
4. Yunusov T.T. Your health is in your hands // Methodological guide for special tests "Alpomish" and "Barchina" that determine the level of physical fitness and health of the population of Uzbekistan. - T., 1999. - 54 p.
5. Smurygina L.V. The content and methodology of self-study in physical education with students of a special educational department: Abstract of the thesis. diss. ... cand. ped. Sciences. - T., 1994. - 24 p.
6. Rasulova T.R., Taranova A.V., Juraeva N.U. The value of the physical culture and health programs "Alpomish" and "Barchina" in the professional training of students of the Institute of Physical Culture // Republic of Ilmiy-Amaliy Anzhuman "Barkamol avlod tarbiyasida zhismoniy tarbiya va sporting y'ri". - Jizzakh, 2001. - S. 218-219.

Муаллифлар:

Маматкулов Акмал Ахмадалиевич - Гулистон давлат университети, “Жисмоний маданият назарияси ва методикаси” кафедраси в.б.доценти, п.ф.б.ф.д. (PhD).

Жалолов Иброхим Мустофоқул ўғли - Гулистон давлат университети, катта ўқитувчи.

Арипов Юнус Юсупович – Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети доценти, педагогика фанлари номзоди.

УДК42:371.3

STREAMING TECHNOLOGIES FOR ENGLISH

ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎЗЛАШТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН СТРИМИНГ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

СТРИМИНГ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Норимова Гулжахон

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе.

E-mail: guljahon.uz@googlemail.com

Abstract. The article is about the scientific and theoretical basis for the development of students' scientific competencies on the basis of streaming technologies, their scientifically substantiated proposals to improve them on the basis of modern requirements and the combination of quality and effectiveness of education.

Keywords: paradigm, trend, strimming, technology, skill, competence, didactic principles.

Аннотация. В статье рассматриваются научно-теоретические и научно-обоснованные предложения по их совершенствованию на основе современных требований и сочетания качества и эффективности обучения.

Ключевые слова: парадигма, тренд, стримминг, технология, умение, компетенция, дидактические принципы.

Кириш. Жаҳон таълим тизимида ёшларнинг креатив фикрлашини ривожлантиришга қаратилган илмий изланишлар замирида инновацион таълим технологиялари асосида таълимни ташкил қилиш масалаларини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Стриминг технологиялари асосида таҳсил олаётган ёшларни келгусида эгалланадиган касбини чуқур билиш, мантикий ва изчилликда мушоҳада юритиш, ижодий ва дивергент тафаккурини ўстириш, тилларни ўзлаштиришни жадаллаштириш бозор иқтисодиёти ва ижтимоий-сиёсий талаблар негизида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Шахснинг ривожланиши ва талабаларнинг ижтимоий аҳамиятга эга сифат ва қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган таълимнинг инсонпарварлик мазмунига яқинлашиш, уларни ҳаётда фаол иштирок этишга жалб этиш, унинг билиш билан қўшиливи ва маданиятни ўзлаштириши ҳамма-ҳаммаси сўнгги йилларда сезиларли шаклланди. Стриминг технологиялари асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантиришда таълимнинг табиат билан уйғунлиги тамойили муҳим аҳамият касб этади. Талабаларга инглиз тили машғулотларида ўқув материалнинг тақдим қилиниши ушбу билимларнинг улар учун тушунарли бўлишини таъминлайди. Умуман олганда, таълим жараёни талабанинг интеллектуал ривожланиши, яъни табиати билан уйғун бўлиши лозим. Стриминг технологиялари асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантиришда таълимнинг маданият билан уйғунлик тамойили ҳам муҳим аҳамият касб этади. Стриминг технологиялари асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантиришда таълимнинг илмийлик тамойили алоҳида эътиборни тортади. Бунда талабанинг ўқув материалидаги қонуниятларни акс эттириши, тушуниши ва ўзлаштириши учун тўғри шарт-шароит яратиш мақсади учун зарур аҳамият касб этади.

Стриминг технологияларининг хусусияти, энг аввало, таълим мазмунида акс этади. Стриминг технологияларининг иккинчи омили ўқитувчи ва талабаларнинг муносабатлари, психологик муҳит, ўқиш жараёни иштирокчиларнинг он лайн ва оф лайндаги ўзаро муносабатлари, талабаларнинг идрок этиш фаолиятларига ўқитувчининг раҳбарлиги ҳисобланади. Стриминг технологияларининг ривожлантирувчи вазифаситалабанутқининг, фикрлаши, шахснинг сенсорли ва ҳаракатланиш соҳалари, эмоционал-иродавий, интеллектуал соҳаларини ривожлантиришда ўз аксини топади. Стриминг технологияларида талабани ақлий ривожлантириш, ақлий фаолият усуллари, анализ қилиш, таққослаш, таснифлаш, кузатиш, хулоса чиқариш, объектларнинг муҳим белгиларини ажрата билиш, фаолият мақсади ва усуллари аниқлашни билишга ўргатиш, унинг натижаларини текшириш малакасини ривожлантиришга эришилади.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Айрим ўқув-ҳаракатлари таъсирчисидан то бутун фаолиятнинг устувор мотивигача. Ҳатто ўқишнинг етакчи мотивларидан бирига айланиб, қизиқиш шахснинг маънавий бойишига қўмаклашувчи умумий йўналганлигининг аҳамиятли қисмига айланиши мумкин. Ҳар қандай мотив сингари билишга қизиқиш ажралган ҳолда ривожланмайди, унинг тикланиши бошқа мотивлар (ахлоқий, ижтимоий, ўқув ва ҳ.к.) билан бирга кечадики, қизиқиш улар билан бойийди ва уларга ижобий таъсир этади. Маълумки, ўқув жараёни модели ўзида уч таркибий қисмни акс эттиради: ўқитувчи фаолияти, талаба фаолияти ҳамда ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг жадал ўзаро фаолияти. Юқорида айтилганларни умумлаштириб, билиш фаоллиги кўрсаткичи сифатида мўтадиллик, иштиёқ, ўрганишнинг анланганлиги, ижодий намоён бўлиши, ностандарт ўқув вазиятларидаги хулқ-атвор, ўқув вазифасини ҳал этишдаги мустақиллик ва бошқаларни айтиб ўтиш мумкин. Ўқитувчи ёрдамида талабаларнинг билиш фаоллиги қуйи даражадан вазиятли-фаолликка, ундан фаол ижрочиликка ўтиб боради. Кўп жиҳатдан талабанинг билиш фаоллиги ижодийлик даражасига кўтарилиши ёки кўтарилмасдан қолиши ўқитувчига боғлиқ. Стриминг технологиялари асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантиришда таълимнинг фундаменталлиги ва амалий йўналганлиги тамойилининг аҳамияти шундаки, талабалар чуқур назарий ва амалий тайёрликдан ўтадилар. Мазкур ҳолат анъанавий дидактикада таълимнинг ҳаёт билан, назариянинг амалиёт билан боғлиқлиги тамойили сифатида ифода этилади. Стриминг технологиялари асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантиришда таълим ва тарбиянинг уйғунлиги тамойили яхлит педагогик жараёнда таълим ва тарбиянинг бирлиги қонуниятларига таянади. Таълим жараёнида тарбиялашнинг самарали кечиши шахснинг интеллектуал ривожланиши, биринчи навбатда, талабаларнинг қизиқишлари, идрок этиш ҳамда индивидуал қобилиятларининг ҳисобга олиниши билан боғлиқ. Стриминг технологиялари асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантириш уларнинг келгусидаги фаолияти билан боғлиқ босқичларни амалга оширишга

йўналтирилади: нутқ турлари бўйича касбий соҳада чет тилини амалий эгаллаш; талабани ижодий шахс сифатида ривожлантириш; соҳа бўйича адабиётларни таржима қилиш малака ва кўникмаларини ривожлантириш;

Стриминг технологиялари асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантириш учун уларнинг тинглаб тушунишлари муҳим аҳамият касб этади: касбга йўналтирилган аутентик материалларни бир марта эшитиб асосий мазмунини тушуниш ва зарур ахборотни олиш; кундалик воқеалар ҳақида янгиликлар, репортажларни тушуниш, фильм қаҳрамонлари нутқини тушуниш. Шунингдек, гапириш: тил соҳиблари билан эркин мулоқотда бўлиш ва касбий мавзуларга ўз фикр ва мулоҳазаларини ишқотлаб бериш; суҳбатни бошлаш ва тугатишни билиш, суҳбатдошига таклиф ва маслаҳат бериш, саволларига жавоб бериш, ахборот алмашиш, муҳокама қилинаётган далилларни аниқлаштириш, ўқиган ёки эшитганларини муҳокама қилиш; инглиз тилидаги матннинг асосий мазмунини ифодаловчи лексик ва синтактик қурилмаларга асосланиб гапириб бериш; ассоциатив тафаккурга асосланиб мулоҳаза, танқид, баҳолаш далиллар билан ишқотлаш орқали ўз нутқини тузиш; риторик характерга эга диалог нутқ малакаларини такомиллаштириш; касбий мулоқотлар, конференция, симпозиум, учрашув ва мунозараларда қатнашиш учун нутқ фаолияти, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш.

Стриминг технологиялари асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантиришда таълимда онглилик, фаоллик ва мустақиллик тамойили ўқитишни шундай ташкил этишни назарда тутадик, бунда талабалар илмий билимларни ҳамда уларни амалда қўллаш усулларини онгли ва фаол эгаллаб олишлари лозим.

Талабалар гуруҳида муаммоли таълим қуйидаги тарзда ташкил этилиши керак: интеллектуал характердаги қарама-қаршиликларни ҳосил қилиш; АКТ воситасида талабаларнинг ҳаракатларида таҳлилийликни кучайтириб, гуруҳ фаолиятида қўтилган самарадорликка эришишни таъминлайдиган зиддиятларни аниқлаш ва бартараф этиш; талабаларнинг ўз-ўзлари билан ҳамкорликка киришишларини таъминлаш.

Бунда инглиз тилида тақдим қилинаётган материалнинг мазмуни унинг ҳажми, характери, у ёки бу гуруҳ талабаларининг инглиз тилини ўзлаштирганлик даражасига, умумий тайёргарлигига – савияси ва имкониятларига лойиқ бўлиши тушунилади. Инглиз тили машғулотларида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантириш учун мўлжалланган АКТ воситалари ўқитувчи томонидан ўқитишнинг янги шакллари, методлари ва усулларини тақдим этиш асосида такомиллаштирилади. Талабаларга билим, кўникма, малакаларни эгаллаш, компетенцияларни ривожлантириш учун қўмаклашиш, уларнинг ўзига хос хусусиятларини намоён қилишига имконият яратиш; талабаларнинг ҳамкорликдаги фаолиятни амалга ошириш, зарур бўлган шахсий сифатларни шакллантириш; ҳар бир талабанинг тил нормаларини ўзлаштиришлари, руҳий ҳамда ҳиссий жиҳатдан ривожланишини таъминлаш кабилар, талабаларда инглиз тилини ўзлаштиришга, уларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган АКТ воситаларига таяниш асосида ўқув мазмунининг самарадорлиги таъминланади.

Стриминг технологиялари мазмуни такомиллашиб бориш тавсифига эга бўлиб, уни аниқловчи асосий омилларга қуйидагиларни киритиш мумкин: 1) жамиятда фан, техника ва маданиятнинг ривожланганлик даражаси; 2) жамият томонидан қўйиладиган ижтимоий буюртма; 3) таълимнинг мақсад ва вазифалари; 4) инновацион ривожланиш даражаси.

Шундай қилиб, инглиз тили машғулотларини стриминг технологиялари асосида ташкил қилишда талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантириш технологияларини такомиллаштириш тақоза этилмоқда. Бу эса, ижтимоий-педагогик зарурият эканлиги ва бунда компетент ёндашув олий таълимни модернизациялаш нуқтаи назаридан амалий фаолият тажрибаси, компетенция ва компетентликни дидактик бирликлар сифатида қўриб чиқиш ҳамда таълимнинг анъанавий уч элементи (триада) – «Билим – Кўникма – Малака»ни олтига бирлик (сикстет) – «Билим – Кўникма – Малака – Амалий фаолият тажрибаси – Компетенция – Компетентлик» тарзида таҳлил этилишини талаб этади. Внглиз тилида тақдим қилинаётган материалнинг мазмуни унинг ҳажми, характери, у ёки бу гуруҳ талабаларининг инглиз тилини ўзлаштирганлик даражасига, умумий тайёргарлигига лойиқ бўлиши лозим.

Хулоса. Жаҳонда чет тили ўқитиш технологияларини такомиллаштириш, талабаларнинг ижтимоий-лингвистик билим, кўникма, малакалари ва компетенцияларини ривожлантириш, тил ўрганиш малакаларини узлуксиз оширишнинг назарий асосларини ривожлантиришга доир илмий-назарий тадқиқотлар олиб борилишига қарамасдан, талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини, нутқий кўникмаларини ривожлантиришнинг янги моделларини жорий қилиш, шунингдек, уларнинг етарлича билим ва кўникмаларга эга бўлиши учун муаммоли таълим воситасида эгалланган билим ва кўникмаларини тизимлаштиришга оид илмий тадқиқотлар олиб боришга эҳтиёж мавжуд.

Муаммоли ўқитиш асосида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантиришда инглиз тили машғулотларида тақдим қилинаётган топшириқлар қуйидаги тарзда ташкил этилиши керак: талабаларга билим, кўникма, малакаларни эгаллаш, компетенцияларни ривожлантириш учун қўмаклашиш, уларнинг ўзига хос хусусиятларини намоён қилишига имконият яратиш; талабаларнинг ҳамкорликдаги фаолиятни амалга ошириш, зарур бўлган шахсий сифатларни шакллантириш; ҳар бир талабанинг тил нормаларини ўзлаштиришлари, руҳий ҳамда ҳиссий жиҳатдан ривожланишини таъминлаш; талабаларда инглиз тилини ўзлаштиришга, уларнинг ўқув-

билув фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган Стриминг технологияларига таяниш асосида ўқув мазмунининг самарадорлигини таъминлаш; интеллектуал характердаги қарама-қаршиликларни ҳосил қилиш; Стриминг технологиялари талабаларнинг ҳаракатларида таҳлилийликни кучайтириб, гуруҳ фаолиятида қўлланган самарадорликка эришишни таъминлайдиган зиддиятларни аниқлаш ва бартараф этиш; талабаларнинг ўз-ўзлари билан ҳамкорликка киришишларини таъминлаш.

Бунда инглиз тилида тақдим қилинаётган материалнинг мазмуни унинг ҳажми, характери, у ёки бу гуруҳ талабаларининг инглиз тилини ўзлаштирганлик даражасига, умумий тайёргарлигига – савияси ва имкониятларига лойиқ бўлиши тушунилади. Шундай қилиб, инглиз тилининг мамлакат иқтисодий, ижтимоий, сиёсий соҳаларда ўзга мамлакатлар билан алоқага киришишдаги тутган ўрни, чет тилларни ўқитишда ахборот-коммуникация тизимлари, электрон ва мультимедиа дарсликларини яратиш вазифаларини амалга ошириш тақозо этилаётганлиги талабаларда инглиз тилини ўзлаштиришда Стриминг технологиялари асосида уларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантириш заруратини келтириб чиқаради ва долзарб вазифалар қаторидан ўрин эгаллайди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012, 22-сон, 241-модда; 2013, 23-сон, 300-модда.
2. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 22-сон, 283-модда, 34-сон, 453-модда.
3. Мукимова Наргис Насимовна. Педагогические условия развития языковой культуры студентов неязыковых факультетов вузов: на материале гуманитарных вузов Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата педагогических наук. - Душанбе, 2010. - 188 с.
4. Эмомов Исматулло Боронович. Воспитание гражданственности на уроках иностранного (английского) языка в общеобразовательной школе: на материалах Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Эмомов Исматулло Боронович; [Место защиты: Науч.-исслед. ин-т пед. наук Акад. пед. наук Респ. Таджикистан]. - Душанбе, 2010. - 169 с.: ил. РГБ ОД, 61 10-13/1111
5. Ланина И.В. «Формирование познавательных интересов учащихся на уроках физики» номли диссертацияси. 1997 г.
6. Покатилова Г.Н. «Формирование интереса к общественно-политическим знаниям» (на материале иностранного языка) мавзусидаги докторлик диссертацияси. 1998 г.
7. Г.А.Норимова Узлуксиз таълим, 2022.05 Стриминг технологияларини инглиз тили машғулотида тадбиқ қилишнинг узига хос хусусиятлари-93.94 betlar.
8. Шавкиева Д.Ш. Роль и значение геймификации в развитии преподавания английского языка в вузах.// Международная конференция академических наук// 2pp. Апрель—2023. 23—26(4).

Муаллиф:

Норимова Гулжаҳон - Гулистон давлат университети мустақил тадқиқотчиси.

УЎТ 42:681;142.37

THE ROLE AND IMPORTANCE OF GAMIFICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH TO THE YOUTH OF NEW UZBEKISTAN IN THE ERA OF DIGITALIZATION

РАҚАМЛАШТИРИШ ДАВРИДА ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИГА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎРГАТИШДА ГЕЙМИФИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ГЕЙМИФИКАЦИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ МОЛОДЁЖИ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Шавкиева Дилфуза

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе.

E-mail: shavkievad@gmail.com

Abstract. This article is about the emotional activity of learning English, the ability to learn the language, the level of development of competencies, the development of teaching and methodological guidelines, recommendations for their application in the learning process, the analysis of their effectiveness. The step-by-step logical structure of the English text is called a logical algorithm. The logical algorithm serves as a basic guide in achieving the goal in the study of teaching material in English, that is, in understanding the content of the material.

Keywords: clothing, technology, style, equipment, resource, digital technology.

Аннотация. Данная статья посвящена эмоциональной активности изучения английского языка, способности изучать язык, уровню развития компетенций, разработке учебно-методических указаний, рекомендациям по их применению в процессе обучения, анализу их эффективности. Пошаговая логическая структура английского текста называется логическим алгоритмом. Логический алгоритм служит основным

ориентиром в достижении цели при изучении учебного материала на английском языке, то есть в понимании содержания материала.

Ключевые слова: одежда, технологии, стиль, оборудование, ресурс, цифровые технологии.

Кириш. Таълим тизимида замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва воситаларининг ривожига замирида таълим истеъмолчилари томонидан электрон хизматдан фойдаланиш шаклларида бўлган эҳтиёж ошиб бормоқда ҳамда бу йўналишда кенг камровли тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Шу асосда, кўриб чиқилган тадқиқот йўналишлари ичида биз махсус эътиборни ўқитувчи, хусусан инглиз тили ўқитувчиси фаолиятидаги ўқув материаллари рақамли технологиялар асосида тақдим қилиш жараёни мазмуни ва моҳияти масаласи доирасида ўргандик.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Республикамиз олимлари: А.Ғ.Расулмухамедов, Т.С.Жумаев, К.Р.Рўзимуродов, Ў.Қ.Толипов, Н.Ғайбуллаев, Р.Х.Джуроев, Х.И.Ибрагимовларнинг тадқиқот ишларида таълим тизимини такомиллаштириш масалалари ўз аксини топган. Бироқ, олий таълим тизимида инглиз тилидаги ўқув материаллари ўзлаштиришнинг самарали технологиялари тадқиқ этиш масалаларига оид махсус изланишлар олиб борилмаганлигини таъкидлаш жоиз.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Фикримизча, олий таълим жараёнида рақамли технологиялар шароитида талабаларга геймификация ёрдамида инглиз тилини ўргатиш қуйидаги педагогик вазибалар амалга оширилганда самарали кечади: Олий таълим муассасаларининг таълим мазмуни такомиллаштирилиб, янги сифат босқичи тўлиқ таъминланганида; талабаларининг тил ўрганиш соҳасидаги индивидуал-психологик хусусиятлари, мушоҳада қилиш даражаси, уларнинг тафаккур ва мотивацион доираси атрофлича ўрганилиб чиқилганда; олий таълим учун вариатив инглиз тилини ўқитиш тизимини таъминлайдиган методик мажмуалар яратилганда; талабаларнинг инглиз тилидаги ўқув материаллари тезкор ўзлаштиришлари учун махсус дастур, дарсликлар ва ўқув режалари такомиллаштирилганда; талабаларнинг интеллектуал ривожланишлари ва ўз қобилиятлари, мойилликларига мувофиқ ўқув материалларининг тақдими оптимал даражада тақдим қилинганда ва ҳ.к.

Таълим - ёш авлодга тўпланган ижтимоий тажриба бойлигини билиш ва амалий фаолиятларини ташкиллаштириш йўли билан жадал узатиш ва улар томонидан ўзлаштириш мақсадига қаратилган махсус ижтимоий фаолият сифатида қаралади.

Таълим жараёни-ўқув масалаларининг мақсадли кетма-кет алмашинуви ва таълимнинг барча элементлари таълим олувчиларнинг ижтимоий тажриба мазмунини ўзлаштириш фаолияти натижасида уларнинг хусусиятларини шакллантиришга йўналтирилган ўзгаришидир.

Таълим мазмуни деганда таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган педагогик ишловдан ўтган ижтимоий тажриба асослари тушунилади. Таълим жараёнида ўқув фаолияти ўзгариб, етакчи фаолият сифатида ўқитишнинг тури сифатида гавдаланади, ўқув фаолияти эса у томонидан бошқарилади, кейинчалик таълим олувчилар ривожланишининг етарлича юқори поғонасида фаолиятнинг икки элементи орасидаги муносабат ўзгаради. Ўқитишнинг кўпгина элементлари ўқув фаолияти билан бирлашиб кетади ва барчаси таълим олувчиларга узатилади, натижада мустақил таълим олиш юзига келади.

Рақамли таълим ресурслари - замонавий техник воситалар бўлиб, улар талабаларнинг билимларини яхшилаш ва сифатини оширишга мўлжалланган. Ушбу манбаларни ўқув жараёнига киритиш талабаларнинг ижобий ўрганиш мотивациясини шакллантиради, ижодий билиш фаолиятини, мустақил таълимга бўлган эҳтиёжини рағбатлантиради.

Бунда дидактикадаги онглилик тамойили катта аҳамият касб этади. Ҳар бир инглиз тилидаги сўз, ибора, гап тузилишининг аниқ маъносини, ҳар бир дефинициянинг моҳиятини, ҳар бир қоиди, ҳар бир тил конструкциясини тушуниш олий таълим тизими талабалари учун алоҳида аҳамият касб этади. Рақамли технологиялар шароитида талабаларга геймификация ёрдамида инглиз тилини ўргатишда асосий эътибор компьютерли ўйин шаклидаги ўқув фаолияти тушунилиб, топшириқлар мисоллар ёрдамида назарий материални яхшироқ ўзлаштириш ва тушунишга, талаба томонидан назарияни амалиётга қўллаш олиш қўникма ва малакаларини шакллантиришга қаратилган. Рақамли технологиялар шароитида талабаларга геймификация ёрдамида инглиз тилини ўргатишда кўп билим бериш имкониятларини яратиб берувчи методлардан фойдаланиш орқали амалга ошади. Фикримизча, рақамли технологиялар шароитида талабаларга геймификация ёрдамида инглиз тилини ўргатишнинг энг муҳим талабалардан бири, талабаларда қизиқиш ва фаолликни уйғотишдир. Бунга авваламбор янги ўқув материаллари инновацион технологиялар асосида ўзлаштириш осон кечади. Тақдим қилинаётган ўқув материаллари баён этиш натижасида мавзунинг мақсади, унинг асосий мазмуни ва ўқитувчи томонидан қўйиладиган саволлар талабаларга тушунарли бўлиши керак. Инглиз тилидаги янги мавзу гейм (ўйин)лар асосида олиб борилганда барча талабаларнинг фаол иштирокида олиб борилгандагина, уларда ўрганилаётган мавзуга бўлган қизиқиш ортади. Геймификация жараёнида талабаларнинг фаолликлари ошади,

улар машғулотларни диққат билан тинглаб, ўқув материални таҳлил қилиш, таққослаш, хулосалар чиқариш каби ақлий фаолиятлари орқали намоён бўлади. Маълумки, анъанавий таълимда талабалар ўқитувчи томонидан тақдим қилинаётган тартибли маълумотини тинглаб, тайёр кўрсатмалар асосида билим оладилар. Бундай репродуктив таълим жараёнида талабалар ўқитувчи ёздирган ахборотни ёдлаш, ўхшатиб мисол келтириш, ўқитувчидан эшитганларини такрорлаш каби фаолият билан шуғулланиб, таълим жараёнининг оддий кузатувчиси, тингловчиси бўлиб қоладилар.

ОТМларда педагогик фаолият жамият талабларига мос равишда ўқув жараёнини ташкил этишга йўналтирилади. Педагогик фаолиятда назарий ва амалий фаолият қўшиб олиб борилади. Инглиз тили ўқитувчисининг педагогик фаолияти тавсифида қуйидаги компонентлар фарқланади: ташкилотчилик; илмий билиш; коммуникативлик; конструктивлик. Бунда ўқитувчи фаолиятини тавсифлаш ва баҳолаш учун қуйидаги даражалардан фойдаланилади: репродуктив. Бунда ўқитувчи фақат ўзи тақдим қиладиган ўқув ахборотларини лойиҳалаштиради, лекин талабаларнинг савияларини ҳисобга олмайди; мослашувчанлик. Бу босқичда ўқитувчи ўқув ахборотларини талабаларнинг савияларига мос қилиб моделлаштиради; локал-моделлаштириш. Бу босқичда ўқитувчи ахборотларни баён қилибгина қолмай, балки муайян масалалар бўйича билим, малака ва кўникмалар тизимини моделлаштира олиши лозим; тизимли-моделлаштирилган билим. Бу босқичда конкрет фанни ўзлаштириш учун зарур бўлган ўз фаолияти ва талабалар фаолияти тизимини моделлаштиради; тизимли-моделлаштирилган фаолият. Бу босқичда ўқитувчи талабалар билан бирга барча ўқув-тарбия ишлари тизимини моделлаштира олади.

Инглиз тили ўқитувчисининг ўқув жараёнини ташкил қилишда маъруза, семинар, амалий машғулотлар, лаборатория машғулотлари, ўқув анжуманлари, маслаҳатлар, экскурсия, экспедиция каби шакллардан фойдаланади. Инглиз тили ўқитувчиси маърузани ташкил қилишда – у ёки бу илмий масалани тўғри, мантикий изчилликда ва аниқ изоҳлаб беради.

Инглиз тили дарсларида инглиз тилидаги ўқув материали билан таништираётган ўқитувчи оғзаки методлардан фойдаланади. Бунда ўқитувчи маърузаси унинг онги, ҳиссиёти, иродаси, туйғуси, эътиқоди орқали талабалар ички дунёси билан мулоқотда бўлишининг энг самарали, жонли шаклидир. Бунда ўқитишнинг йўналтирув, ахборот бериш, методологик ва тарбиялов функцияларини рўёбга чиқаришга ёрдам беради. Инглиз тилидан ўқув материални оғзаки баён қилишда ҳал қилинадиган асосий вазифалар қуйидагилардан иборат: илмий билимларнинг муайян миқдори баён қилинади; талабаларга фан ва тадқиқотларнинг методологияси таништирилади; ўқув фаолияти ва ўқув машғулотларининг барча турлари орасидаги методик алоқалар кўрсатилади.

Инглиз тилидан ўқув материали билимларни, алгоритмларни ўзлаштиришда, ўқув-тарбия жараёнининг аҳамиятини оширишда талабаларнинг мустақил ишлари муҳим ўрин эгаллайди. Бу мақсадга етиш учун талабалар томонидан идрок қилинадиган вазифаларни бажариш зарурлиги кўзда тутилади. Инглиз тили машғулотларида мустақил ишлар хусусий-дидактик мақсадининг иккинчи типига ўзлаштирилган ахборотлар хотирада қайта ишлашга ва типик вазифаларни, яъни билимларнинг иккинчи босқичини бажаришга қаратилган билимлар шаклланади. Инглиз тилидан мустақил ишларнинг иккинчи типини барча турларининг умумий тавсифномаси шундаки, бундай ишларда вазифаларнинг ҳал қилиниш ғояси (тамойили) эълон қилинади, талабалардан ушбу ғояни (тамойилни) ривожлантириб, конкрет шароитга татбиқ этиш усул ва усуллари талаб қилинади. Инглиз тили машғулотларида мустақил ишлар хусусий-дидактик мақсадининг учинчи типини талабаларда учинчи босқич – типик бўлмаган вазифаларни бажариш чоғида шаклланадиган билимлардан иборатдир. Бу мақсадга эришиш учун талабалардан ўзлаштирилаётган ўқув материалнинг асосларини тузишни талаб қиладиган билиш (идрок қилиш) масалаларини ечиш зарур бўлади.

Инглиз тили машғулотларида мустақил ишларнинг хусусий-дидактик мақсади ижодий фаолиятга омиллар яратишдан иборат. Бундай ишларни бажарадиган талабаларнинг билиш фаоллиги шундан иборатки, бунда улар муҳокама қилинаётган инглиз тилидаги матн моҳиятига тобора чуқур кириб боришади, зарур бўлган янги, олдиндан номаълум бўлган ғояларни топиб, янги ахборотларни юзага келтириш тамойилларини ҳал қилиш учун зарур бўлган янги алоқалар муносабатларини ўрнатишади. Педагогикага оид адабиётларда (Есипов, Верзилин, М. Махмутов) мустақил ишларнинг қуйидаги турлари қайд қилинади: намуналар бўйича мустақил ишлар; реконструктив-вариатив; эвристик (қисман, ижодий); ижодий тадқиқот.

Хулоса. Инглиз тилидан реконструктив-вариатив мустақил ишлар нафақат билимларнинг амалий тавсифномасини, балки билимлар тузилмасини қайта ишлаб чиқишни, машқ, муаммони ечишда мавжуд билимларни жалб қилишни кўзда тутди. Эвристик мустақил ишлар амалий машғулотлар, баҳсларда қўйилган айрим масала, муаммоларни ҳал қилиш билан боғлиқдир. Масалан, Инглиз тилидан ўқув материални ўзлаштиришда муаммони кўра олиш малакасини, уни мустақил ифодалай олиш, фаразни белгилаб олиш, муаммонинг ҳал қилиниш режасини ишлаб чиқиш, уни ҳал қилишни мўлжаллайди.

Инглиз тили машғулотларида ижодий тадқиқот ишларини ҳам ўтказиш ўқув материални чуқур англашга йўл очади. Бундай ишларда вазифа муаммоли вазиятнинг юзага келишини тақозо қиладиган шароит яратишдан иборат

бўлади. талаба ўз фаолиятида тайёр намуналардан озод бўлган ҳолда муаммонинг ҳал қилиниш йўларини кидиради, тадқиқ қилади. Шундай қилиб, рақамли технологиялар шароитида талабаларга геймификация ёрдамида инглиз тилини ўргатишда талабалар машғулотларга мустақил тайёрланишга ўрганадилар ва эгалланган инглиз тилидаги иборалар ва гапларни мустаҳкамлашга тайёрланишади, уларнинг индивидуал фаоллиги ошади. Инглиз тилидан ўқув материални ўзлаштиришни самарали ташкил этишда асосий шартлар қуйидагилардан иборат: матннинг илмийлиги, унинг тадқиқий характери; талабаларда инглиз тилидан ўқув материални мустақил равишда ўз билимларини янада ошириб боришга бўлган эҳтиёжнинг шаклланиши; ўқув материални индивидуаллаштириш; инглиз тилидан ўқув материални ўзлаштиришда инглиз тили грамматикаси, талаффузига эътибор қаратиш, оғзаки нутқни ривожлантиришни ташкил этишга методик раҳбарлик қилиш ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 22-сон, 241-модда; 2013 й., 23-сон, 300-модда.
2. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 22-сон, 283-модда, 34-сон, 453-модда.
3. И.В. Ланина «Формирование познавательных интересов учащихся на уроках физики». 1997. -24 с.
4. Г.Н. Покатилова «Формирование интереса к общественно-политическим знаниям» (на материале иностранного языка)» мавзусидаги докторлик диссертацияси. 1998. – 22 с.
5. Г.А.Норимова Czech Journal of Multidisciplinary Innovations. Innovative and streaming technologies in foreign languages lessons.6-126.
6. D.Sh. Shavkieva /Solutions of problems in the process of teaching English in modern life/ International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education/ 2023-London; 127-130 p.
7. D.Sh. Shavkiyeva /Pedagogical conditions of teaching English with the help of gamification. Prospects for implementing international quality assessment programs in primary education // Collection of scientific papers based on the material of the international Scientific and Practical Conference. – Тошкент, 2021, апрель -Б.167-170.
8. П.Г. Кулагина /Методика преподавания иностранных языков. – М.: Сентябрь, 2019. – 159 с.

Муаллиф:

Шавкиева Дилфуза - Гулистон давлат университети мустақил тадқиқотчиси.

UDK 372.8

DEVELOPMENT OF THE CONTENT OF A HEALTHY LIFESTYLE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN ETHNOSPORT

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI SOG'LOM TURMUSH TARZI MAZMUNINI ETNOSPORT VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH

РАЗВИТИЕ СОДЕРЖАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ЭТНОСПОРТЕ

Xudoyberdiyev G'iyosiddin Baxtiyor o'g'li

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе.

E-mail: hudoyberdiyevgiyosiddin@gmail.com

Abstract. The sources presented in this article provide a basis for the active assimilation of living conditions by students through the study of a healthy lifestyle and its components, and talk about the formation of scientific views, approaches, methods for improving the main directions in the field of a healthy lifestyle.

Keywords: physical education and sports, etnosport, economics, democracy, strategy, sustainable, State, healthy, movement, wellness, shaping, medical and hygienic rules, healthy lifestyle.

Аннотация. Ресурсы, представленные в данной статье, через изучение здорового образа жизни и его компонентов закладывают основу для активного освоения читателями условий жизни и рассказывают о формировании научных взглядов, подходов, методов совершенствования основных направлений в области здорового образа жизни.

Ключевые слова: физкультура и спорт, этносport, экономика, демократия, стратегия, устойчивость, государство, здоровье, движение, оздоровление, формирование, медико-гигиенические правила, здоровый образ жизни.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining mustaqil rivojlanishga o'tishi, unda iqtisodiy demokratik jamiyat qurish, jamiyat ma'naviyatini yangilash, davlat va ijtimoiy qurilish sohalarida yuqori natijalarga erishishda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish hozirgi yosh avlodning, qolaversa butun millatning sog'lig'ini asrash muhim masala hisoblanadi. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi" belgilab olindi. Harakatlar strategiyasining 4 bandi-Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini 4.2; 4.4; 4.5 qismlarida aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, oila salomatligini mustahkamlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish va aholi o'rtasida kasallanish ko'rsatkichlari pasayishini va umr uzayishini ta'minlash kabi ustuvor vazifalar belgilangan [1].

Respublikamiz Prezidenti SH.M.Mirziyoyev 2019-yilning 4-sentyabr kunidagi video selektor yig'ilishida mamlakatimiz jismoniy tarbiya va sportini rivojlantirish, xalqaro musobaqalarga tayyorgarlik, maktab o'quvchilari jismoniy tarbiyasi, ular orasidan layoqatli sportchilar seleksiyasi, ayniqsa, olimpiada rezervini tanlash, tayyorlashni takidlab, o'quvchi yoshlar sog'lom turmish tarzi jismoniy madaniyati mashg'ulotlari (ommaviy yoshlar sog'lomlashtirish jismoniy madaniyati)ni ham chetlab o'tmadi, mavjud muammolari uchun aniq vazifalarni belgiladi [1].

Barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, hozirda ustuvor vazifa deb qaralmoqda. Sog'lom avlodni voyaga yetkazishning asosiy yo'nalishlari birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan mustaqillikning ilk kunlaridanoq ilgari surilgan edi. Jamiyatimiz ham jismonan, ham ma'naviy jihatdan sog'lom bo'lishini, yuksak ma'naviyat, odob-axloq, sog'lom aql sog'lom tan hosilasi ekanini istasak, "Sport hamma uchun" sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish siyosatining bosh qomusiga aylanishi kerak [2].

Maktab o'quvchisining kun tartibida quyidagilar bo'lishi nazarda tutiladi: uyqu, ovqatlanish, maktabda o'qish, uyda dars tayyorlash, toza havoda sayr qilish, uy ishi, yaxshi ko'rgan ish bilan shug'ullanish, sinfdan va maktabdan tashqari o'tkazilgan har xil tadbirlarda qatnashish, shaxsiy gigiyena qoidalarini bajarish. Kun tartibiga ertalabki badantarbiya, ko'ngil ochuvchi sport o'yinlari kabi mashg'ulotlarning faol turlari rejalashtirilgan bo'lishi shart. Shuning uchun kun tartibiga rioya qilish, sog'liqni saqlash va darsda muvaffaqiyatga erishish muhim omildir.

Maktab, oila, pedagoglar, o'quvchilar va ota-onalarning o'zaro hamkorligi ish sifatini yanada yaxshilaydigan jismoniy tarbiyani, sog'lom hayot tarzini o'quvchilarning kundalik hayotiga tatbiq etadigan muhim vositadir deb hisoblaymiz. Bola sog'lom va har tomonlama barkamol shakllanishi uchun jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishi muhimdir. Kishi salomatligini mustahkamlashda jismoniy tarbiya qanday ahamiyatga ega ekanligini mashg'ulot davomida o'quvchilarga tushuntirib borishimiz zarur [8].

An'anaviy shakllangan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ko'p vaqti o'tirgan holatda bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchilar o'quvchilarni dars vaqtida o'tirish holatlarini nazorat qilishlari, darslarda jismoniy tarbiya daqiqalarini o'tkazishlari, ijobiy ta'sir qiladigan harakatlar tartibini tashkil qilishlari, jismoniy tarbiya mashqlariga gavdani to'g'ri tutishga yo'naltirilgan mashqlarni kiritishlari zarur. Mashqlarni musiqa ijrosida bajarish yanada ko'proq ijobiy samara beradi [3].

Ta'lim muassasalarida, ayniqsa maktablarda bolalar haftada 5-6 kun davomida 4 soatdan 6 soatgacha bo'ladilar. Bolalarni jamoa sifatida tashkillashtirish va ularni o'quv muassasasida uzoq muddat bo'lishi, butun o'qish davomida maqsadga yo'naltirilgan ommaviy profilaktik va sog'lomlashtirish dasturlarini samarali amalgam oshirish imkonini beradi. Kunning ko'p qismini (70%) o'quvchilar ta'lim muassasalarida o'tkazadilar. Ta'lim muassasalarida o'qish vaqti bolaning o'sish va rivojlanishiga tog'ri keladi [4].

Sog'lom va uzoq umr ko'rish insoniyatning azaliy orzusi bo'lgani hammamizga tarixdan ma'lum. Shu nuqtai nazardan har qanday jamiyatning oldida turgan asosiy vazifa insoniyatning ana shu orzusini ro'yobga chiqarishdan, ya'ni kishilar sog'lig'i va uzoq umr ko'rishlari uchun sharoit yaratishdan iborat. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumoti va professor G.I. Shayxova o'tkazgan tadqiqotlariga ko'ra, inson sog'ligi quyidagi omillarga, ya'ni turmush tarziga — 55%, irsiyat (biologik)ga — 18%, atrof-muhitga — 17%, sog'liqni saqlash ishlarining ahvoriga esa — 10%i bog'liq ekani aniqlangan. Agar har bir inson ushbu omillarni to'g'ri qo'llay olsagina, o'z sog'ligiga posbon bo'la olishi mumkin. Ko'pgina kasalliklarning kelib chiqishida odamning o'zi sababchi bo'ladi. Chunki aholi orasida sanitariya madaniyatining yetishmasligi, nosog'lom turmush tarzi hamda o'z sog'liklariga yetarli e'tibor bermaganliklari oqibatida turli xildagi kasalliklar yuzaga kelishi tabiiydir. Demak, sog'ligimiz asosan o'zimizga, ya'ni biz kechirayotgan turmush tarziga bog'liqdir [9].

Sog'lom turmush tarzining tarkibiy qismlari va hayotiylikini ta'minlovchi asosiy omillarni quyidagilar tashkil qiladi: To'g'ri va ratsional, sifatli, ovqatlanish, Harakatli turmush va badan tarbiya, Kun va ish rejimini biologik qonuniyatlar va ritmlar asosida tashkil etish, Sog'lom nikoh va sog'lom oila qurish, Xavfsiz jinsiy hayot kechirish, Ruhiy osoyishtalik va muomala madaniyati, Zararli odatlardan tiyilish, Shaxsiy va jamoat gigienasi qoidalariga rioya qilish, Baxtsiz xodisalar va jarohatlanishdan ehtiyotkorlik, Sog'lom turmush tarzi xaqida bilim, ko'nikmaga ega bo'lish.

Turmush tarzi –inson hayotining tayanch nuqtasiki, har bir inson unga tayangan holda, o'z hayotini tubdan o'zgartirishga erishishi mumkin. Turmush tarzini belgilovchi bosh omil insonning o'zidir. Sog'lom turmush tarzi – shunday yashash tarziki, unda odamlar salomatligiga ta'sir ko'rsatuvchi zararli omillar bo'lmasligi, inson ulardan ongli ravishda o'zini chetga olishi kerak. *Sog'lom turmush tarzi* - bu avvalo qarilikkacha bo'lgan uzoq yillargacha har bir kishini sog'ligini mustahkamlovchi va ta'minlovchi turmush tarzining kechishidir. Insonni sog'lom turmush tarzini kechirishini bosh ko'rsatkichi - bu avvalo uning fizik rivojlanish holati va unga bog'liq o'zini umumiy his etishi, kayfiyati, shaxsiy hayotidagi, o'qishidagi, ishidagi muvaffaqiyatlari yoki muvaffaqiyatsizliklaridir.

Pedagoglar o'quvchilar o'rtasida sog'lomlashtirish ishlarini tashkil qilishlari, ota-onalarga o'quvchilarning kun tartiblarini to'g'ri tashkil qilishlarini nazorat qilishlari zarurligi tushuntiriladi.

Jismoniy tarbiya bilan shug'ullangan kishi kuchli, chaqqon, chidamli, irodali, bardam, jasur, go'zal va harakatchan bo'ladi. Shuning uchun har bir harakatni mustaqil, yaxshi va kam kuch sarflagan holda bajarishga harakat qiladi. Tarixiy

manbalarga qaraganda, o'zbek xalqining milliy sport va milliy o'yinlari aholini yashash sharoitiga qarab xilma-xil bo'lgan va kishilarni faol, sermahsul ishlashga tayyorlagan [8].

Jismoniy tarbiya bilan shug'ullangan kishi kuchli, chaqqon, chidamli, irodali, bardam, jasur, go'zal va harakatchan bo'ladi. Shuning uchun har bir harakatni mustaqil, yaxshi va kam kuch sarflagan holda bajarishga harakat qiladi. Tarixiy manbalarga qaraganda, o'zbek xalqining milliy sport va milliy o'yinlari aholini yashash sharoitiga qarab xilma-xil bo'lgan va kishilarni faol, sermahsul ishlashga tayyorlagan [5].

Bunday milliy o'zbek o'yinlarining umumiy miqdori 3-5 mingdan kam emas. Bu o'yinlarni izlab topish, o'rganish va xalq orasida o'quvchilarga mashg'ulot davomida yangidan targ'ib qilish ma'naviyatimizni yangi bosqichga ko'tarishga, sog'lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiladi, tarbiyaviy ish mazmunini chuqurlashtiradi [9].

Sog'lom avlodni shakllantirish va tarbiyalashning turli yo'l-yo'riqlari, usullari mavjuddir. Ayniqsa, bolalarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish, turli milliy harakatli o'yinlar o'rgatish muhimdir. Bola tarbiyasining bu tomoni ham davlat va jamiyat ahamiyatiga molik masaladir. Zero milliy harakatli o'yinlar, sport turlari ham xalq qadriyatlariga dahldor bo'lib, ularni yig'ish, boyitish va bolalarga taqdim etish sog'lom avlodni tarbiyalashning muhim vazifalardan biridir. Xalq harakatli o'yinlari, milliy sport turlari asrlar davomida davrlarga mos ravishda takomillashib kelgan [6].

Xuddi shuningdek "Oq terakmi ko'k terak", "Mushuk va sichqon", "Chillak", "Tosh o'yini", "Ot o'yini", "O'rningni top", "Quvnoq g'ozlar" kabi milliy o'yinlar o'quvchilarni chaqqon, epchil, dovyurak bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Shuni ham aytish kerakki, o'yinning boshqa tarbiya usullaridan ustunligi bolalarning hamkorligini oshiradi [8].

Ijodiy tafakkurini rivojlantirib, shijoatli, qiyinchiliklarga chidamli bo'lishini ta'minlaydi. Chiniqib borishga har bir mashg'ulotda o'z oldiga maqsad qo'yish va mashq qilish jarayonida unga yetish uchun harakat qilishni o'quvchilar o'rganib boradilar. Masalan, "Arqon tortish" o'yini. Bu o'yinda bolalar o'zlarining kuchini sinab ko'rib, naqadar sog'lomligini sinab ko'rishadi, shuningdek, ularning g'alaba qilish uchun qat'iy harakat qilishga rag'bat oshadi. Tortishuv jarayonida sabr-chidamli bo'lish ko'nikmalari ortadi. Qolaversa o'yi vaqtida bolalar fikrlashadi. Yengilayotgan guruh a'zolari oyoqlarini tirab, kuchlarini to'plab olish va birdamlik bilan harakat qilishga o'rganadilar [7].

Xulosa qilib aytganda, Har bir davlatning taraqqiyoti, mustahkamligi ko'p jihatdan yosh avlodning ham jismonan, ham ma'nan sog'lomligiga bog'liq. Pedagoglar yoshlarning o'sish va rivojlanishi qonuniyatlarini bilishi, o'quvchi - yoshlarni yosh xususiyatlariga qarab aqliy va jismoniy ish bajara olishi, tibbiy – gigenik qoidalariga rioya qilishlari kerak. Bolalar salomatligini muhofaza qilish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va natijada sog'lom avlodni yaratish uchun albatta o'quvchilarga tibbiy – gigiyenik bilimlar berish juda ham zarur. Ta'lim–tarbiya muassasalarida o'quvchilarning kasalliklarga chalinishining oldini olish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda quyidagi asosiy omillarni ko'rsatib o'tamiz: o'quvchilarni sog'ligini ekologik va iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rik va sog'lomlashtirish tadbirlarini o'tkazish; kasallikka qarshi va sog'lomlashtirish tadbirlarini uzviy va izchil holda o'tkazish; sog'lomlashtirishga muxtoj o'quvchilarni sog'lomlashtirish muassasalariga yuborish; boshlang'ich sinf o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishda pedagog va tarbiyachilarning tibbiy – gigiyenik bilimlarini yetarli bo'lishini ta'minlash; sog'lomlashtirish dasturini amalga oshirishda tibbiyot xodimlari, ota – onalar bilan hamkorlikda ish olib borish; ota-onalar va pedagoglar tomonidan o'quvchilarning kun tartibini to'g'ri tashkil etishni nazorat qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.
2. I.A.Karimov "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". Toshkent, 1998. 27-b.
3. Абрамова В.В. Формирование профессиональной компетентности будущих учителей физической культуры. Автореферат диссертации кандидата пед.наук, Россия, 2006, 27 с.
4. Багаутдинов З.М. (2015). Развитие профессиональной компетентности учителя физической культуры. Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета, (8), 13-17. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-professionalnoy-kompetentnosti-uchitelya-fizicheskoy-kultury>.
5. Макаров, П. А. Формирование профориентационной компетентности будущего учителя физической культуры. Автореферат диссертации кандидата пед.наук, Самара, 2005, 26 с.
6. Никифоров, Н. В. Формирование профессиональной компетентности будущих педагогов-тренеров по вольной борьбе. Автореферат диссертации кандидата пед.наук, Якутск, 2009, 26 с.
7. Литвинцева, И.Г. Практическое обучение как фактор формирования профессиональной компетентности будущих учителей физической культуры. Автореферат диссертации кандидата пед.наук, Улан-Удэ, 2010, 26 с.
8. Расулов А.С., Халимова Д.А. "Соғлом турмуш тарзи", Тошкент, 2003. – 144 б.
9. Bagdanov G. Школьникам здоровый образ жизни. М.1989.189 с.

Muallif:

Xudoyberdiyev G'iyosiddin Baxtiyor o'g'li - Guliston davlat universiteti "Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi" kafedراسi o'qituvchisi.

UDC 372.815.99

THE ESSENCE OF DEVELOPING THE COACHING TECHNIQUE IN SPECIALISTS

MUTAXASSISLAR UCHUN MURABBIYLIK TEXNIKASINI ISHLAB CHIQISHNING MOHIYATI

СУТЬ РАЗРАБОТКИ ТЕХНИКИ КОУЧИНГА ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛОВ

Nurumbekova Yarkinay Anarmatovna

Gulistan State University, 120100. Sirdarin region, Gulistan city, 4th microdistrict

E-mail: yorkinaynurum@gmail.ru.com

Annotition: This article covers the essence of achieving goals and success with the help of coaching techniques. In it, coaching is carried out in several successive stages, it is necessary to undergo serious training to reach the level of a coach, the secrets of effective coaching methods during experiments, with the help of which you can independently determine motivation, develop the right plan, and learn the technologies for its implementation. An analysis of learning methods and their results is given. This shows the effectiveness of Smart technology.

Key words: coach, trainer, coaching, smart, client, stage, motivation, resources, task, result, training, expert, need, success, smear, method, technique.

Introduction. In our country, the concept of coach and coaching has already been recognized by people, but it is the cause of many heated debates. Today we found it necessary to discuss this topic with you. We will talk about how to correctly set the goal and achieve it with the help of coaching tools.

From childhood, someone believes in himself and easily achieves success, someone has to learn it. A course like coaching helps in the ability to clearly set goals and achieve them. With the help of coaching methods, people can organize their lives in the most convenient way, solve family or work problems, achieve career growth, identify and realize their true dreams.

Literature review. Coaching is an effective way to advise a client to achieve their goals by uncovering inner resources to solve life's problems. Coaching tools stimulate self-awareness in life, society, family, education and sports. In fact, this trend came to us from sports in 1974, when the captain of the Harvard tennis team, Galloway, published his book "The Inner Game of Tennis" with his views on methods that can improve personal and professional performance. In Europe, at the end of the 20th century, coaching became a separate direction.

Research methodology. Law No. ORQ-637 of the Republic of Uzbekistan "On Education" adopted on September 23, 2020, Decree No. PF-5544 of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 21, 2018 "On approval of the innovative development strategy of the Republic of Uzbekistan in 2019-2021", and others regulatory legal documents are the methodological basis of research.

Analysis and results. Coach trainers use a number of disciplines in their work: pedagogy, psychology, philosophy, economics, methods of working with clients, neuro-linguistic programming. Modern coaches do not teach the client how to live, but they only show the way to find answers to their own questions, teach how to set goals and offer to achieve them using coaching techniques.

Stages of coaching: Coaching is carried out in several successive stages: during the first meeting, the coach studies the client's needs and wishes; necessary goals are defined; the coach analyzes the obstacles on the way to the goal and identifies the client's resources; the duration of the course is determined, the training plan is developed, the methods used are determined; conditions are created to maximize the client's potential; the client performs the specified actions according to the chosen strategy, and the coach supports him and monitors the results.

The duration of the stages depends on the client's request and personal resources. One consultation is likely to be enough, but sometimes coaching can take months.

To reach the level of a coach, it is necessary to undergo serious training and receive an appropriate diploma. 60 hours of lectures and 60 hours of practical training are planned for the 2nd and 3rd semesters of the Gulistan State University 70110102- Pedagogy and Psychology master's program.

Lectures and practical training are conducted by experienced teachers of the university. In the lessons, all the techniques and methods used by the coach to achieve goals, personal and professional development and growth are studied and discussed.

Practices were analyzed as a mobile exercise in the regional "Preparation for a family at the Family Center" courses, in seminar trainings at the Guliston regional branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

Buda Masters: correct identification and setting of goals; correct formation of life principles; finding the right motivation to achieve goals; Understanding what needs to be done to properly organize coaching; taking the first step towards success; they set directions such as working as a coach and helping other people to fulfill their tasks.

During the experiments, they learned the secrets of effective coaching methods, using them to independently determine motivation, develop the right plan, and technologies for its implementation.

As a result: First: coaching helps people to understand what they want from life and what kind of future they want, Secondly, it was proved that it is very important for the realization of desires.

Why is the correct goal setting important in coaching? Because the goal is the idea of the desired result that we strive for and are ready to make all efforts. To realize the goal, it is necessary to clearly formulate it and be able to see the result. Do you feel the difference between the goals "I am a good trainer. I'm a certified professional." Correctly defined goals will help: identify and recognize your needs; identify specific actions to get what you want; focus on the desire to achieve the final result.

How to learn to set effective goals on your own? A few simple rules will help you do this! Get paper, pencils, and colored markers ready to get started. Our first task is to get a personal goal sheet (action plan). Such a sheet is created in a free form (in the form of a table, diagram, drawings or simply in the form of points of order). 1. If possible, describe in more detail what you want to achieve in the future. To do this, clearly answer the questions: "What do I want to achieve?, Who am I in the process of achieving the goal?, What am I doing?, Where do I do it?, Who are my clients?, What are my skills?, My training and/or environment What results will be achieved as a result of my actions?, Will I achieve important results from my actions for the growth of life or professional career, reputat 2. Check the goal using Smart technology (this is the most popular goal-setting system used by professional coaches; with this method, you can formulate the specific needs of a person and create a clear action plan to achieve goals). 3. Analyze today's situation by writing down the answers to the questions: "What am I busy with?, What kind of people are around me?, What skills and knowledge do I use in my work?, Does someone interfere with me?, How do I solve these difficulties?" . 4. Assess your potential and opportunities, trying to identify hidden resources. Try not to deny all your resources at once, because everyone has a lot and they are all different - physical, mental, financial, etc. To identify them, answer the following questions: "What do I need to achieve the goal?, Do I currently have the necessary resources?, Where can I get the necessary resources?, Who can help with this?". 5. Start formulating tasks, for this you need to divide the overall goal into small tasks and predict what specific actions will lead you to a given result. Questions: "how will I achieve the goal?, What will I do?, How will I use my opportunities for this?, Who / what can prevent me?, How can I overcome obstacles?". 6. Set a fixed date (deadline) for the completion of each task, which allows you to better control the entire process and monitor the result. 7. Monitor results, feedback. If you have specific criteria for success, then you can evaluate the impact of your actions, you will feel satisfaction when you get closer to the goal, which means additional motivation, and if you fail, you can revise your strategy. there will be an option to exit and change. If you are having trouble defining the criteria, then the questions will help: "How will I know that I have succeeded?, How will I feel after achieving the goal?, What opportunities will I have after achieving the result?".

During our research, we were able to identify the main coaching tools to achieve the goals: Goal 1: Resist internal criticism. Even the most successful people often doubt themselves. Cultivating the ability to ignore your inner critic can help build confidence and motivate you to take on the most difficult tasks and do them well.

Resources: 1. "You-statement" (write on paper a list of accusations and comments from your inner voice, in which replace the pronouns "I" with "you". Now read aloud what happened. "You" the inner critic is perceived as an outsider, and such an interpretation helps to turn on your defense mechanism). 2. "360° feedback" (identify people in your environment, whose skills you admire and whose opinion you care about, ask them to list five of your strongest and weakest personal qualities in a letter; the written form of such feedback is not chosen by chance - it helps to be as open as possible to your reviewers; (then evaluate the letters received, find common ground, and plan how to develop and engage your strengths and overcome your weaknesses).

Goal 2: to be yourself, to understand yourself correctly. When you understand yourself, are able to identify and recognize your weaknesses, then your actions and goals are aligned with your inner beliefs.

Resources: 1. "Perfect day" (describe in detail a day that has already happened in your life and that you consider ideal; think about why it was perfect, what you personally did for it). 2. "Who will I be after ... the year "(this exercise often causes difficulties, because the world is so dynamic that it is difficult to predict what will happen tomorrow; answer the questions and make a counter list try: "who do I not want to be in 3/5/10 years?".

Goal 3: Exercise Gratitude. Have you noticed that successful people are grateful? They express gratitude not only to fate, but also to the universe, close people, and teachers. They know how to be grateful to leaders, colleagues, and subordinates.

Resources: 1. "3-5 thank yous a day" (try to say thank you words to people as often as possible when describing your interlocutor positively; write down how many "thank yous" you said during the day). 2. "Conversation with a stranger" (make it a rule to talk to a stranger once a day, this method not only helps to overcome the fear of communication, but also develops communication skills).

Goal 4: "No!" The ability to refuse helps you to follow your priorities and desires and not succumb to the tricks of manipulators.

Resources: 1. "Yes-no exercise" (ask a friend or the head of the course to help you and play the role of a manipulator, whose goal is to force you to do something, and yours is to refuse; your own feelings follow them: if you feel guilty or start making excuses, this is a reason to contact a psychologist).

Goal 5: Manage your time. Time is the most valuable resource because it cannot be taken back.

Resources: 1. "Stone container" (print a template of a vase or container filled with stones of different sizes on paper, write the most important tasks for a certain time on each large stone, and write the first non-important tasks on small stones).

Did you get the result? Reward yourself! After a good result comes a reward! And rightly so, because a worthy reward: will be a logical result of your actions; serves as a motivator for future goals; helps to feel the value and importance of the forces used and the time spent.

The harder the goal, the better the reward for achieving it! Do not save a gift for yourself, allow yourself to buy something that has been denied for a long time or go on a trip that you have dreamed of for a long time!

Coaching is a way of working in which the coach helps the client to find answers to questions and solve tasks himself.

In fact, it is a partnership in which each of the parties is responsible for the process and the result: the client for the content, the coach for the work process. The specialist asks the right questions, uses the coaching technique, prompts the client to give answers. It helps the client self-motivate, set goals, and identify desired outcomes.

A coach allows you to see the life situation from different points of view, to consider development prospects and ways, methods and means of solving problems. Such work can be called a means of drawing up an action plan to obtain the desired results and attract changes. One or more coaching sessions are enough to start living consciously, to achieve harmony with yourself and the world.

Basic principles of coaching. The effectiveness of coaching is explained by a positive approach to solving problems. This approach is based on 5 main principles: 1. Everything is good in any person. no matter what a person turns to a coach for, no matter what his life experience, no matter what his life conditions are, he is good. The coach accepts him impartially and never asks: "how is this possible! or this is unacceptable!". 2. Everyone has the resources to succeed. All the answers to life's questions are already in your head. The resources revealed during working with the coach are enough to get what you need. 3. Human intentions are always positive. In his actions and actions, desires and goals, he guides the good. These motives are the desire to be liked, the desire to be useful, the desire to protect yourself or your loved ones. 4. People change and it is inevitable. And, of course, it's good - changes are the basis of growth, the right choice. 5. A person chooses the best for himself. People choose the best available solutions. Do not regret the "wrong" decisions of the past - the path chosen by "I" seemed to be the best for the past.

The coaching process. The coaching process includes several successive stages. The result of the work depends on how much you are involved in the cooperation, readiness for changes and the actions that lead to them. The stages of coaching are: Identify the request: the problems/tasks you want to solve, the goals you want to achieve. Coaching helps define results; Research: the coach studies the situation, asks questions and listens until clear understanding, common goals and specific tasks are defined to achieve the result; Elimination of obstacles: together with the coach, you identify possible or real obstacles, look for ways to overcome them; Planning: the coach will help you create a clear action plan that will push you towards your goal; Actions: at this stage, the coach's task is to support and maintain motivation to implement the specified actions, achieve results

Conclusions. Basic rules of coaching: 1. Confidentiality and Trust. Trust is the most important aspect. If the client is ready to openly discuss all issues with the coach, this is the key to successful work. Kouch, for his part, keeps what he hears confidential and does not give the information to third parties unless it is life-threatening. A coach's job is to ask deep questions, the answers to which help the client find solutions. Of course, the coach can suggest ways out of the situation, but practice shows that the best answers are those found by the client himself. 2. Cooperation. Coaching is a system of relationships based on the principle of equality, equal to the responsibility of both parties. A coach identifies a problem, uses skills, techniques, and methods to help overcome it, and the client tries to do it. 3. Coaching "leans" into the present and the future. There is no room for long and laborious analysis of past mistakes, healing of wounds, etc. Life experience is taken into account, but the client's present and future are taken as a basis.

Coaching techniques are significantly different from all methods of psychoconsultation and psychotherapy. In this process, there is no place for ready-made solutions, advice, and strict recommendations. The client finds answers to his questions, solves complex problems and issues, looks for ways to achieve goals with the help of a coach - and this is the basis of the process

References:

1. Y.A. Nurumbekova/Personal psychology and coaching/ study guide. Gulistan. GulDU.2022. – 281p.
2. Q.T. Olimov. Advanced foreign experiences in modern education and innovative technologies. Bukhara-2015. -81 p.
3. Coaching and training: practical and technical / E. Parslow, M. Ray. — SPb.: Peter, 2003. — 204 p.

4. Whitmore John: Coaching. Basic principles and practical coaching in leadership. 2019. -320 p.
5. <https://bukhara.hh.uz/vacancies/couch>
6. <https://asaxiy.uz/product/uitmor-dzhon-kouching-osnovnye-principy-i-praktiki-kouchinga-i-liderstva>

Author:

Nurumbekova Yarkinay Anarmatovna - Gulistan State University p.f.f.d. (PhD), dotsent

УДК 372.8

**QUALITY OF SCIENCE AND EDUCATION AS A GUARANTEE OF INCREASING THE INTELLECTUAL
POTENTIAL OF PERSONNEL**

FAN VA TA'LIM SIFATI KADRLARNING INTELEKTUAL POTENTIALINI OSHIRISH GAROVI

КАЧЕСТВО НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ КАК ГАРАНТИЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО
ПОТЕНЦИАЛА КАДРОВ

Рахимов Бахтиёр Худойбердиевич

Гулистанский государственный университет, 120100. Сырдарьинская область, город Гулистан.

E-mail: b-raximov2023@gmail.com

Abstract. In this article the author draws attention to the management of the quality of education in higher educational institutions of our country. Briefly reviewed quality management education in other countries. Lists criteria for evaluating the quality of education. Named the principles and measuring underlying quality management education.

Key words: quality, system of continuous education, government, university; teacher, learning and education.

Аннотация. Муаллиф ушбу мақолада мамлакатимиз олий таълим муассасаларида таълим сифатини бошқариш масалаларига эътибор қаратади. Таълим сифатини бошқариш тизимини ташкил этишда ёндашувлар қисқача таҳлил қилинади. Таълим сифатини бошқаришнинг асосий тамойиллари номланади.

Калит сўзлар: сифат, узлуксиз таълим тизими, менежмент, университет, ўқитувчи, таълим ва тарбия жараёни.

Формирование профессиональной направленности и развитие познавательной активности тесно связаны между собой и выступают как единая линия всего учебно-воспитательного процесса. Педагогическая деятельность предполагает высочайшую познавательную активность человека (комплексное усвоение, переработка, применение и передача знаний) с конкретной целью: подготовить подрастающее поколение к активной и всесторонней деятельности в постоянно развивающемся мире. Повышение эффективности учебного процесса в ВУЗе предполагает создание таких условий, в которых студенты получили бы возможность самостоятельно анализировать изучаемые явления и педагогические процессы, устанавливать связи между явлениями, педагогическим воздействием и ответной реакцией, осознавать логику, последовательность педагогических действий, сопоставлять ранее изученное с новыми знаниями и использовать это для решения практических задач в процессе прохождения практики. Специалиста формирует не только предметное содержание основ наук, но и постоянное развитие, совершенствование его профессиональных умений, навыков, качеств. Чтобы научиться руководить учебной познавательной деятельностью студентов, необходимо хорошо представлять основные этапы овладения учеником знаниями. Первым этапом является восприятие. Это целенаправленный познавательный процесс. Второй этап – осмысление учебного материала. Оно заключается в выделении и анализе теоретического аспекта в знаниях. Нужно найти главную мысль, выделить понятия, обосновать их признаки, уяснить характер поясняющего материала, изучить совокупность примеров и разъясняющих фактов. Третий этап – запоминание и закрепление, задача которого состоит в том, чтобы сохранить на длительное время полученные знания. Для творческой подготовки студентов общепризнанно значение их включения в научно-исследовательскую работу и овладения на этой основе методами педагогического исследования. Под исследованием в области педагогики понимается процесс и результат научной деятельности, направленной на приобретение новых знаний о закономерностях образования, его структуре и механизмах, содержании, принципах и технологиях.

В мировом масштабе усиление информатизации общества во многих странах наряду с углублением демократических реформ, повышением социальной активности каждого гражданина создает условия для развития теоретических взглядов на эти процессы и практического опыта в этой сфере.

Опыт развитых стран мира показывает, что развитие самостоятельности, саморазвития, постоянное выдвижение новых идей в процессе подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности в высших образовательных учреждениях, проведение занятий на дидактических основах, совершенствование всей деятельности образовательно-воспитательной системы в соответствии с требованиями времени требуют информатизации образовательного процесса, формирования информаци-онной культуры у каждого студента. Это связано с тем, что информационная культура дает возможность отбирать из мира информации сведения, служащие социальному развитию.

В развитых странах мира интенсивное развитие информационной системы и телекоммуникационных технологий оказывает положительное влияние на повышение качества и эффективности образования, расширяя возможности использования цифровыми образовательными ресурсами, интерактивными программными средствами. Внедрение инновационных идей в сфере образования становится толчком достижения высоких результатов в области образования.

В условиях адаптации мировой образовательной системы к тенденциям стабильного развития приоритетными являются задачи совершенствования интерактивных образовательных стратегий и механизмов в области образования на основе принципов современного развития, подготовки способных проектировать свою деятельность, дивергентно мыслить творческих специалистов. Это, в свою очередь, значимо направлено на психолого-педагогическое решение задач эффективного использования электронных образовательных ресурсов, качественной реализации интерактивных образовательных услуг, интеграции педагогического процесса и образовательной среды с процессами активного обмена информацией.

В Республике Узбекистан в рамках реформирования по коренному обновлению системы подготовки педагогических кадров, развитию электронных учебно-методических ресурсов образовательных учреждений, совершенствованию механизмов эффективного пользования интерактивными программными средствами на основе инновационных подходов, укрепление материально-технической базы повысился уровень внедрения в учебный процесс и поддержки современных информационных технологий и программных средств. Созданные условия диктуют необходимость повышения качества образования через совершенствование технологий эффективного использования интерактивных программных средств и подготовки студентов к профессиональной деятельности на основе компетентностного подхода. В стратегии дальнейшего развития Республики Узбекистан в качестве приоритетных определена задача повышения качества и эффективности деятельности высших образовательных учреждений на основе внедрения международных стандартов обучения и оценки качества преподавания (Указ Президента Узбекистана от 7 февраля 2017 года «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан»), в связи с чем обретает большое значение совершенствование технологии, методического обеспечения организации учебного процесса на основе интерактивных программных средств в системе подготовки будущих учителей, системы профессиональных компетенций и механизмов циклической диагностики.

Развитие системы непрерывного образования – одно из важных направлений инновационной образовательной деятельности, предполагающее непрерывность процессов в системах общего среднего, высшего, послевузовского и дополнительного профессионального образования. Его эффективность заключается в том, что конкурентоспособный учащийся или специалист готовится поэтапно по видам образования. Непрерывное образование должно рассматриваться как составная часть структуры так называемого «обучения в течение всей жизни» является одним из важных условий инновационной образовательной деятельности.

Эффективность государственной системы непрерывного образования в Республике Узбекистан напрямую связана с его экономическим и культурным потенциалом, со значением и ролью в мировом сообществе.

Стратегия реализации целей, которые наша страна поставила перед собой на среднесрочную и долгосрочную перспективы, представлена в концепции дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране.[4]

Роль педагога в обеспечении качества образования является определяющей. Одним из критериев оценки качества образования является определение уровня квалификации учащихся, который оценивается на основе результатов опросов среди работодателей, достижений студентами призовых мест на международных и республиканских олимпиадах, престижных конкурсах, по трудоустройству выпускников в течение шести месяцев после окончания учебы.

Значит, качество образования определяется уровнем подготовленности будущих учителей. Поэтому в педагогическом контексте эталоном выступает достойная жизнь людей, обеспеченная высоким качеством образования. Идеалом для достижения такого качества являются успешный учащийся и успешный преподаватель. Их взаимный успех зависит, прежде всего, от развития педагогического мышления и будущих педагогов. Если оно активно, то процесс подготовки будущих специалистов будет достаточным для вхождения страны в мировое образовательное пространство и занятие республикой одной из лидирующих позиций на планете.

Научный потенциал профессиональных учебных заведений сегодня определяется по показателям уровня цитируемости опубликованных научных трудов профессорско-преподавательского состава; статьям, напечатанным в журналах, сборниках, материалах конференций; сертификатам, патентам, полученным на объекты интеллектуальной собственности; защищенным докторским диссертациям; по средствам, поступившим по всем другим источникам за научно-исследовательские работы. Такой широкий спектр оценки качества образования в каждой стране позволяет добиться значимых результатов в подготовке конкурентоспособных специалистов на современном рынке труда. [4].

«Наука и образование – важнейшее из земных благ, если они наивысшего качества. В противном случае оно совершенно бесполезно», - писал Р.Киплинг, значит, качество образования имеет определяющее значение для успешного развития каждой страны. К тому же, в рамках программ международной интеграции, растущее внимание уделяется обмену опытом в области контроля качества образования. Отсюда возрастающее значение уделяется гармонизации отечественной и зарубежной практики управления качеством образования [2].

Определение позитивных организационных и содержательных аспектов зарубежных систем управления качеством образования позволило понять, какое значение имеют используемые процедуры в процессе оценивания, каковы показатели, отражающие качество образования на основе проведения процедур оценки, конкретные методы их определения, надежность и достоверность этих методов.

Разные страны существенно различаются подходами к логанизации органов управления качеством образования. В Конституции США не предусмотрена ответственность правительства за качество образования в стране. Исторически сложилось, что за него отвечают администрация штатов, органы местного самоуправления, религиозные общины и частные лица.

В Великобритании государственное управление контрольными функциями в сфере образования осуществляется Королевской инспекцией и является строго централизованным. Это позволяет проводить сравнительные оценочные мероприятия и в зависимости от рейтинга, который присваивается учебным заведениям, регулировать государственное финансирование образовательных учреждений. [3].

Успешное решение образовательными учреждениями задач повышения качества деятельности зависит от ряда факторов, важнейшим из которых является внедрение современных принципов управления качеством.

Основные принципы, на которых должна строиться система качества образовательных учреждений совпадает с базовыми принципами управления качеством. Так как, формирование профессиональной направленности и развитие познавательной активности тесно связаны с управлением качества образования и выступают как единая линия всего учебно-воспитательного процесса. Педагогическая деятельность предполагает высочайшую познавательную активность человека (комплексное усвоение, переработка, применение и передача знаний) с конкретной целью: подготовить подрастающее поколение к активной и всесторонней деятельности в постоянно развивающемся мире.

Литература:

1. Исмоилов Б. Закирова М. Рейтинг высших образовательных учреждений // Учитель Узбекистана. - Ташкент, 2013. №14(2253), 12.04. - С.3.
2. Звонников В.И., Чельшкова М.Б. Зарубежный опыт создания систем оценки качества образования: Материалы межрегионального совещания. - Москва, 2007. - 275с.
3. Ковалева Г.С. Международный опыт оценка качества образования. - Москва: Центр оценки качества образования ИОСОРАО, 2012. - 375с.
4. Саидова Ф.Б. Совершенствование профессиональной подготовки будущих учителей в учебных заведениях, как инструмент в управлении качеством непрерывного образования. // Узлуксиз таълим. Т.:2017 г. с.101-105.

Автор:

Рахимов Бахтиёр Худойбердиевич - профессор ГулГУ, доктор педагогических наук.

Filologiya

УДК 811.512.133.

COMPUTER METHODS OF FORMING A DATABASE OF THE PARALLEL CORPUS OF THE UZBEK-TURKISH LANGUAGE

O'ZBEK-TURK TILLARI PARALLEL KORPUSI MA'LUMOTLAR BAZASINI SHAKLLANTIRISHNING KOMPYUTER USULLARI

КОМПЬЮТЕРНЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАЗЫ ДАННЫХ ПАРАЛЛЕЛЬНОГО КОРПУСА УЗБЕКСКО-ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА

Musurmankulova Shaxribon Gulmurodovna

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV mavze.

E-mail: shmusurmankulova83@gmail.com

Abstract. The article provides information on what a corpus is, the formation of linguistic corpora in world linguistics, machine translation and the work carried out in this regard, parallel corpora and types of corpora. Bilingual and multilingual texts, the formation of common corpora between Turkic languages, and the creation of parallel corpora ensure the development of languages and their improvement as a technical language. The purpose of the idiom parallel corpus, forms of creation are explained. The stages of forming the database of the parallel corpus of phrases in the Uzbek and Turkish languages are described. Processes performed in steps are explained. The stages of text processing, scanning, editing, and formatting are analyzed. In the process of automatic translation, the problems related to the translation of stable compounds and idioms are highlighted. The requirements for the creation of the linguistic support corpus of the Uzbek-Turkish parallel corpus are indicated. The role of the Uzbek-Turkish parallel corpus in the implementation of scientific research, automatic translation, the formation of national corpus and educational corpus is shown. The practical importance of the Uzbek-Turkish parallel corpus in teaching the Uzbek language as a foreign language, learning the Turkish language, and translating artistic sources in the Uzbek and Turkish languages has been shown. It is stated that the created corpus performs the function of material and linguistic support in the formation of parallel corpora, educational corpora, and national corpora. It is explained in detail that the Uzbek-Turkish parallel corpus is a very necessary resource for overcoming difficulties in the translation process, parallel corpora occupy a central place in translation studies and comparative linguistics.

Keywords: uzturkfraz, corpus, parallel corpus, Uzbek-Turkish parallel corpus, Uzbek-Turkish parallel corpus of phrases, corpus formation stages, text processing, editing, analysis, graphematic analysis, markup, tags, search engine, concordance.

Аннотация. В статье представлена информация о том, что такое корпус, о формировании лингвистических корпусов в мировой лингвистике, машинном переводе и проводимых в связи с этим работах, о параллельных корпусах и типах корпусов. Двухязычие и многоязычие текстов, формирование общих корпусов между тюркскими языками, создание параллельных корпусов обеспечивают развитие языков и их совершенствование как технического языка. Объясняется назначение фразеологизма параллельный корпус, формы его создания. Описаны этапы формирования базы данных параллельного корпуса фраз на узбекском и турецком языках. Объясняются процессы, выполняемые поэтапно. Анализируются этапы обработки текста, сканирования, редактирования и форматирования. В процессе автоматического перевода выделяются проблемы, связанные с переводом устойчивых словосочетаний и идиом. Указаны требования к созданию корпуса лингвистической поддержки узбекско-турецкого параллельного корпуса. Показана роль узбекско-турецкого параллельного корпуса в осуществлении научных исследований, автоматического перевода, формировании национального корпуса и учебного корпуса. Показана практическая значимость узбекско-турецкого параллельного корпуса в обучении узбекскому языку как иностранному, изучении турецкого языка, переводе художественных источников на узбекский и турецкий языки. Утверждается, что созданный корпус выполняет функцию материальной и языковой поддержки при формировании параллельных корпусов, учебных корпусов и национальных корпусов. Подробно объясняется, что узбекско-турецкий параллельный корпус является очень необходимым ресурсом для преодоления трудностей в процессе перевода, параллельные корпуса занимают центральное место в переводоведении и сопоставительном языкознании.

Ключевые слова: узтюркфраз, корпус, параллельный корпус, узбекско-турецкий параллельный корпус, узбекско-турецкий параллельный корпус фразы, этапы формирования корпуса, обработка текста, редактирование, анализ, графематический анализ, разметка, теги, поисковая система, конкорданс.

Kirish. Korpuslar til imkoniyatlarini yorituvchi ma'lumotlar bazasidir. *Korpus* (korpus) lotincha so'z bo'lib, «tana» degan ma'noni bildiradi. "Korpus so'z, so'z ma'nosi, so'z birikmasi, grammatik shakllarni muayyan qidiruv tizimi orqali topishni anglatuvchi elektron ko'rinishdagi matnlar jamlanmasidir" [12].

Korpuslar lingvistik tadqiqotlarni takomillashtirishdagi manba sifatida ham qiymatga egadir. Korpuslarning tadqiqotlarni takomillashtirishdagi o'rni quyidagilarda o'z ifodasini topadi: 1. Korpuslarda katta hajmdagi lingvistik ma'lumotlar jamlanadi. 2. Bir til doirasidagi barcha an'anaviy qatlam so'zlari – eski qatlam: arxaizmlar, istorizmlar; zamonaviy qatlam; yangi qatlam so'zlari – neologizmlar qamrab olinadi. 3. Korpuslarning qidiruv tizimiga bo'ysundirilishi natijasida ma'lumotlarni tez va oson topish imkoniyati mavjud. 4. Korpuslar konkordayerlar yordamida til birliklari, lingvistik jarayonlarning statistik tahlilini tezkor amalga oshiradi. 5. Matnlar korpusi faktik material va manbalar ta'minlovchi funksiyani bajaradi.

Korpus lingvistikasining dunyo miqyosida shakllanishi XX asrning 60-yillariga to'g'ri keladi. Korpus lingvistikasining shakllanishi mashina tarjimai bilan bog'liq. A.N.Baranov [2], V.P.Zaxarov [6], Y.V.Nedoshivina [9], K.Boyarskiy [3], N.Kozlovalar [8] korpus, uning turlari, o'ziga xos xususiyati, korpus tuzish tamoyillari borasida tadqiqot olib borishgan. Dunyo miqyosida mashhur bo'lgan rus, britan korpusi, sloveniya, venger tili, ispan tili, italyan, xitoy, nemis tili korpuslari keng tarqalgan.

Korpus turlari A.Baranov, V.Zaxarov tadqiqotlarida tavsiflangan. Korpuslar saqlash shakliga ko'ra (ovozli, yozma, aralash), matn tiliga ko'ra (bir va ko'p tilli); janriy mansubligiga ko'ra (adabiy, dialektal, og'zaki, publitsistik, aralash), korpusga kirish imkoniyatiga ko'ra (erkin, tijorat korpuslari, yopiq); maqsadiga ko'ra (tadqiqiy, illyustrativ); dinamikligiga ko'ra (dinamik (monitor), turg'un); qo'shimcha axborotga egaligiga ko'ra annotatsiyalangan (teglangan) va teglanmagan kabi guruhlarga ajratilgan [6].

Korpuslar matnning ifoda tiliga ko'ra ikki xil bo'ladi: bir tildagi matnlar korpusi; parallel matnlar korpusi. Bir tildagi matnlar korpusi o'z ichida kichik guruhlariga ajratilgan: sarlavhali korpuslar, tadqiqotlar korpusi, illyustrativ korpuslar, sohaga doir korpuslar, mualliflik korpuslari, tadqiqotlar korpusi, publitsistik matnlar korpusi, lingvodidaktik (ta'limiy) korpuslar.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot obyekti sifatida o'zbek va turk tilidagi frazemalar olingan. O'zbek tilidagi frazemalarga professor Shavkat Rahmatullayev tomonidan nashr etilgan "O'zbek tili frazeologizmlari lug'ati" 1992- yildagi qayta ishlangan, to'ldirilgan nashri asos qilib olindi [11]. Turk tilidagi frazemalar Ömer Asim Aksoyning "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II. Deyimler Sözlüğü" [1] dan olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda qiyosiy-tarixiy, chog'ishtirma, statistik tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Parallel matlar korpusi uchun ma'lumotlar bazasini shakllantirish. Parallel matnlar korpusi badiiy asar, qo'llanma, ommaviy axborot vositalari, turli xil hujjatlarning ikki yoki undan ko'p tillardagi elektron ko'rinishlaridir. Masalan, Gigaword corpora: ingliz, arab, xitoy tillarini qamrab olgan bo'lib, 2 milliard so'zdan tashkil topgan. Aquis ommunautaire dunyodagi eng katta parallel matnlar korpusidir.

Hozirda rus tili bilan ingliz, nemis, yapon, fin, slovak tillaridagi matn xususiyatlarini aks ettiruvchi parallel korpuslar yaratilgan [10].

Parallel korpus – bu L1 tilidagi asl matnlar to'plamini va ularning L2 ... Ln tillardagi tarjima matnlar to'plamlarini o'z ichiga olgan korpus. Aksariyat hollarda parallel korpus faqat ikkita tildagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Parallel korpuslar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan "komporativ korpuslar (taqqoslash mumkin bo'lgan korpuslar)" bo'lib, ular janr, mavzu bo'yicha o'xshash, ammo bir xil tarkibga, shaklga ega bo'lmagan ikki yoki undan ortiq tillardagi matnlardan iborat bo'ladi. Parallel matnlar korpusi ikki tilli– bilingual (o'zbek-ingliz, rus-ingliz) va ko'p tilli– multilingual (rus-ingliz-fransuz) bo'lishi mumkin. Boshqacha aytganda, ular ikki yoki undan ortiq tildagi matnlardan iborat bo'ladi. Ular bir yo'nalishli, ikki tomonlama yoki ko'p yo'nalishli bo'lishi mumkin: 1. Bir yo'nalishli – bir tilgagina tarjima qilishga yo'naltirilgan korpuslar; masalan, nemis tiliga tarjima qilingan inglizcha matn; 2. Ikki tomonlama – ikki til orasidagi o'zaro tarjimaga moslashgan korpuslar; masalan, nemis tilidan inglizchaga va aksincha ingliz tilidan nemis tiliga tarjima qilingan matnlar; 3. Ko'p yo'nalishli – multilingual, turli tillarga tarjima qilishga moslangan korpuslar; masalan, nemis, ispan, fransuz va boshqa tillarga tarjima qilingan inglizcha matnlar.

Dunyo tajribasida turkiy tillarga oid parallel matnlar korpusi kuzatilmaydi. Keyingi yillarda qozoq, turk kompyuter lingvistikasida erishilgan yutuqlar umumturkiy korpuslarning yaratilishiga zamin yaratdi. Turkiy tillarga asoslangan parallel matnlar korpusi umumturkiy taraqqiyot davriga xos badiiy matn mazmunini keng yoyish, til taraqqiyotining keyingi rivojlanish bosqichlariga oid yozma manbalarni o'zlashtirish imkonini beradi. Turkiy tillarning mushtarak korpuslari rivojlangan tillardagi parallel korpuslar asosida shakllantiriladi. Umumturkiy korpuslar qiyosiy tilshunoslik, etimologiya, gnoseologiya, geneologiya, dialektologiya, folklorshunoslik, matnshunoslik, tarjima nazariyasi, adabiyotshunoslik sohasidagi tadqiqotlarni boyituvchi manba sifatida ahamiyatlidir. Turkiy tillar mushtarak korpusining yaratilishi turkiy tillarning umumturkiy taraqqiyot davridagi xususiyatlarini tahlil qilishga, turkiy tillarning o'zaro genetik va sinxron munosabatlarini yoritishga, turkiy tillar lug'at sathidagi fonetik-struktur, grammatik, semantik o'zgarishlarga

oid masalalarni hal qilishga, turkiy tillarning keyingi taraqqiyotiga xizmat qiladi. Turkiy tillarning mushtarak korpusi, parallel korpuslar qumiqliq, gagauz, balqar, oltoy (uyrot), xakas, xalach, qaraim kabi kam sonli turkiy tillarni takomillashtirish uchun asos vazifasini o'taydi [5]. Turkiy tillarning mushtarak yodgorliklari, umummadaniy merosini o'rganishda, targ'ib qilishda muhim o'rin tutadi [10].

O'zbekcha-turkcha parallel matnlar korpusi katta hajmdagi ma'lumotlarni o'z ichida oladi. Bu korpusning ma'lumotlar bazasini to'g'ridan to'g'ri, yaxlitligicha shakllantirish qiyin. Korpuslar uchun ma'lumotlar bazasini mavzuviy-semantik guruhlar, janrlar yoki uslublar kesimida shakllantirish maqsadga muvofiq. Shu bois biz o'zbek-turk parallel korpuslari ma'lumotlar bazasi uchun o'zbek va turk tillaridagi frazemalar lug'atini chegaralab oldik.

O'zbekcha-turkcha frazemalar korpusi turkiy tillar o'rtasidagi parallel korpusining dastlabki namunalaridan biri bo'ladi. Bu korpusni shartli ravishda *Uzturkfraz parallel korpusi* deb nomladik. Boshqa korpuslar singari o'zbek-turk parallel korpusi matnlari uning yaratilish maqsadiga bog'liqlik bo'lgan aniq mezonlar bo'yicha tanlanadi. Xususan, kompilyatorlar o'zbek va turk tillaridagi frazemalarning statik to'plamini, ular ishtirokidagi butun boshli matnlarni kiritish to'g'risida qaror qabul qiladi. O'zbek tilidagi frazemalar professor Shavkat Rahmatullayev tomonidan nashr etilgan "O'zbek tili frazeologizmlari lug'ati" asosida tanlandi. Lug'at 1978- yilda ham nashr etilgan bo'lib, parallel matnlar korpusiga 1992- yildagi qayta ishlangan, to'ldirilgan nashri asos qilib olindi [11]. Turk tilidagi frazemalar Ijmer Asim Aksoyning "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II. Deyimler Sözlüğü" [1] dan olindi.

O'zbek-turk parallel korpusi o'zbek va turk tillaridagi frazemalarning izohli lug'ati matniga asoslanadi. Parallel korpus yaratish va teglash talablaridan bir-biriga mos matnlarni to'g'ri tanlash, muallif, hajm, mavzu, janr va uslub masalalariga e'tibor berishdir. Bu jihatdan o'zbek-turk parallel korpusi qo'yilgan talablarga javob beradi. Har ikki tilning bir xil mavzudagi, ya'ni frazemalarga bag'ishlangan lug'at matnlari tanlab olindi. o'zbek-turk parallel korpusining lingvistik ta'minoti korpus yaratish talablari asosida shakllantirildi: 1. Korpus tabiiy tillardagi ma'lumotlarga asoslanishi kerak. O'zbek-turk parallel korpusi o'zbek va turk tillaridagi frazemalar lug'atlari matniga asoslanib, bu tillar ko'p ming yillik qadim rivojlanish tarixi va o'z taraqqiyot bosqichlariga ega bo'lgan tabiiy tillardir. Bu tillar tabiiy til sifatida kommunikativ, emotsional-ekspressiv, akkumulyativ funktsiya bajarib kelmoqda. Turk tilining keyingi yillardagi taraqqiyoti, Turkiyadagi lisoniy vaziyat, turk tili asosidagi yumshoq kuch siyosati bu tilning mavqeyini tobora yuksaltirmoqda, qo'llanish doirasini kengaytirmoqda. Dunyoda turk tilida so'zlashayotgan xalqlar miqdori oshib bormoqda. Xususan, O'zbekistonda ham turk tilini o'rganish, muloqot jarayonida foydalanish keng yoyilmoqda. Turk tilidan egallangan bilim darajasi xalqaro sertifikat bilan rasmiylashtirilib, til sohibiga muayyan imkoniyatlarni taqdim etmoqda. O'zbek tilini ham shu darajada rivojlantirish, davlat tili sifatidagi mavqeyini yuksaltirish masalasi dolzarb mavzulardan biriga aylandi. 2. Korpus reprezentativ bo'lishi, ya'ni turli xil nutq uslublari unsurlarini o'z ichiga olishi kerak. Bu jihatdan o'zbek-turk parallel korpusi talabga javob beradi va so'zlashuv, badiiy uslubdagi matnlarni qamrab oladi. Qisman, rasmiy va ilmiy uslubdagi matnlar ham o'z aksini topadi.

Korpus yaratish texnologiyasi ilmiy tadqiqotlarda yoritilgan. A.Baranov korpus lingvistikasining asosiy tushunchalari, matnlar korpusi, muammolar sohasi, ma'lumotlar bazasi, korpus ma'lumotlarini saqlash birliklari, tadqiqotlar korpusi, illyustrativ korpuslar, dinamik va statik matnlar korpusini namoyish etish va saqlash usullari haqida ma'lumot bergan [2].

O'zbek va turk tillari frazemalari parallel korpusini shakllantirish bosqichlari. V.Zaxarov korpuslarni shakllantirishning texnologik jarayoni sifatida 9 ta bosqichni qayd etgan [7]. O'zbek-turk parallel korpusi ma'lumotlar bazasini shakllantirish shu bosqichlar asosida amalga oshirildi. 1. *Qayd etilgan manbalar asosida matn kiritishni ta'minlash*. O'zbek-turk parallel korpusi lingvistik ta'minotini shakllantirishda o'zbek va turk tillaridagi frazemalarning izohli lug'ati matniga asoslanildi. Professor Shavkat Rahmatullayev muallifligidagi "O'zbek tili frazeologizmlari lug'ati" hamda Ijmer Asim Aksoyning "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II. Deyimler Sözlüğü" manbalaridan olingan frazemalar hamda ularning izohi shakl va mazmun muvofiqligi (shakl va mazmun jihatdan mos keluvchi frazemalar), qisman shakl va to'liqlik mazmun muvofiqligi (fonetik, struktur-grammatik jihatdan farqlanuvchi, ammo mazmunan to'liqlik mos keluvchi frazemalar), mazmun muvofiqligi (shakl jihatdan nomuvofiq, ammo mazmun jihatidan mos keluvchi frazemalar) tamoyillari asosida joylashtirildi. Lug'atlarda misollar keltirilgan frazemalar badiiy manbalardan olingan misollar bilan boyitildi. Parallel korpusni to'g'ri shakllantirish uchun dastlab o'zbek tilidagi frazemalar asliyat manba sifatida belgilandi va uning turk tilidagi tarjimai muvofiqashtirildi. 2. *Mashina o'qiydigan formada qayta shakllantirish*. Sh.Rahmatullayev muallifligidagi "O'zbek tili frazeologizmlari lug'ati" kirill alifbosida nashr etilgan. Parallel korpusni shakllantirishda tanlangan matnlar qayta ishlab chiqildi. Korpus matnlarini shakllantirishda avtomatik usullardan foydalaniladi. Matnni shakllantirishning eng faol avtomatik usuli skanerlashdir. O'zbek-turk parallel korpusi matni skanerlash usulida qayta ishlandi. Skanerlar maxsus texnik vositalar orqali amalga oshirildi. Skanerlangan matn ustidagi quyidagi kamchiliklar bartaraf etildi: boshqa ko'rinishga o'tib qolgan harflar tuzatildi; so'zlarda paydo bo'lgan ortiqcha harflar olib tashlandi; "–"chiziqlik va "–" tire belgilari farqlandi. Shu jarayonlardan so'ng matn TransEdit.exe dasturi yordamida lotin alifbosiga o'girildi. Ijmer Asim Aksoyning "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II. Deyimler Sözlüğü" matni ayni shaklda berildi. 3. *Analiz va matnlarni dastlabki qayta ishlash*. Matn imlo va uslubiy jihatdan tahrir qilindi. 4. *Konvertlash va grafematik analiz*. Grafematik analiz – tabiiy matndagi aloqadorlik asosida tahlil qilish dasturi. Korpusning

lingvistik ta'minoti uchun mo'ljallangan lug'atlar matni quyidagicha tahlil qilindi: frazemalar va ularga berilgan izohlar, misollar alohida-alohida jadval ko'rinishida ajratildi; nostandart (leksik bo'lmagan) elementlar ajratildi; abzas, lug'at maqolasining asosiy birliklari, sarlavha, izohlar ajratildi. Parallel korpus uchun ma'lumotlar bazasini shakllantirishda tabiiy tilni qayta ishlashning asosiy protsedurasi sifatida: tokenizatsiya, lemmatizatsiya, stemming, parsinglar ajratiladi. 5. *Matnni razmetkalash*. Razmetkalar matn xususiyatlarini yoritishda, kerakli ma'lumotni tez topishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Parallel korpus matni razmetkalash nazariyasiga muvofiq ikki xil modellashtirildi: 1) ekstralingvistik ma'lumotlar berildi. B.Bazarova ekstralingvistik ma'lumotlarni qo'shimcha ma'lumot sifatida keltirib, matn nomi, muallif nomi, avtor jinsi, tug'ilgan yili, asarni yaratgan yili kabilarni matnning asosiy parametri sifatida qayd etgan [4]. Biz parametrlardan ijodiy yondashgan holda foydalandik: Parallel korpusning ekstralingvistik ma'lumot qismida – butun matnga tegishli bo'lgan, matnning tuzilishi haqidagi ma'lumotlar, korpusning metatavsifi keltirildi: Korpus nomi: O'zbek-turk parallel korpusi Korpus matni uchun asos bo'lgan manbalar: *O'zbek tili frazeologizmlari lug'ati/ Atasözləri ve Deyimler Sözlüğü II. Deyimler Sözlüğü*. Nashr yili: 1992/1984. Mualliflar: *Shavkat Rahmatullaev/Ömer Aksoy* Asar yaratilgan til: o'zbek/turk Matn janri: *lug'at*. Matn hajmi: 564/375. Lingvistik ma'lumotlar. Lingvistik qo'shimcha ma'lumotlar– matn elementlarini tavsiflovchi ma'lumotlardir. Parallel korpusda frazemalar struktur-morfologik jihatdan razmetkalandi. Bunday razmetkalash frazemalarning shakllanish jarayoni, struktur-grammatik tuzilishi, komponent tahliliga qaratilgan tadqiqotlar uchun faktik material vazifasida xizmat qiladi. Frazemalarning kontekstual xususiyatlarini ko'rsatish maqsadida tanlangan manbalar uchun teglash tizimi shakllantirildi. 6. *Avtomatik razmetka natijalarini tahrir qilish* bosqichida razmetkalashdan keyingi xatolar tuzatildi va har xillik bartaraf etildi (qo'lda va yarim avtomat shaklda). 7. Razmetkalangan matnlarni tezkor ko'p aspektli qidiruv va statistik qayta ishlash bilan ta'minlovchi maxsus lingvistik-informatsion-qidiruv tizimiga konvertlash (corpus manager) jarayonini amalga oshirish uchun ma'lumotlar bazasi shakllantirildi va dasturchiga havola etildi. 8. Korpusga kirishni ta'minlash bosqichi parallel korpus tayyor bo'lgandan keyin amalga oshadi. Informatik-dasturchi yordamida parallel korpus shakllantirilgandan so'ng, dastavval, kompakt diskda tarqatiladi. Ekspertizadan o'tgach, global tarmoqqa joylash rejalashtirilgan. Parallel korpusga kirishni ta'minlash foydalanuvchilarning yoshi, mashg'uloti, imkoniyatlarini hisobga olgan holda qayta ko'rib chiqiladi. 9. o'zbek-turk parallel korpusini yaratish va undan foydalanish aspektlari tavsiflangan hujjat ta'minoti yaratiladi, metama'lumotlar bo'yicha qidiruvga imkon beruvchi razmetka, korpus-menedjering so'rov tili haqida ma'lumot keltiriladi [7].

Xulosa. Parallel korpus matnini qayta ishlash jarayonida o'zbek tilidagi frazemalarning turk tilidagi muqobil variantlari aniqlandi. Parallel matnlarni moslashtirish juda muhim, chunki tarjima jarayonida "tabiiy" tarjimani yaratish uchun tarjimon tomonidan matnga ishlov berilishi, muayyan qismlar birlashtirilishi, o'chirilishi, qo'shilishi yoki qayta tartiblanishi mumkin. Asl matn va uning tarjimasini solishtirish uchun matnlar orasidagi muqobillikni o'rnatish kerak. Moslash jarayonida mos atoqli otlar, raqamlar va boshqa jihatlar mutanosibligi ko'pincha yo'nalish nuqtasi sifatida ishlatiladi. Parallel korpus matnlari o'rtasidagi muvofiqlik darajasi matn turiga qarab o'zgaradi. Masalan, badiiy matn tarjimonga rasmiy matndan ko'ra ko'proq erkinlik berishi mumkin.

Uzturfraz parallel korpusdan turli amaliy maqsadlarda foydalanish mumkin. Mazkur korpus frazemalarning struktur-semantik xususiyatlarini va qo'llanish chastotalarini ikki tilda taqqoslash uchun ham xizmat qiladi. O'zbek-turk parallel korpusi manba bo'lgan o'zbek tili va maqsad til bo'lgan turk tili o'rtasidagi o'xshashlik hamda farqlarni o'rganish uchun ham foydalaniladi. Bu esa tahlilning turli darajalarida tizimli, matnga asoslangan kontrast hamda qiyosiy mazmundagi tadqiqotlarni amalga oshirishga imkon beradi. Shu tarzda, o'zbek-turk parallel korpusi o'zbek va turk tillariga xos tipologik va madaniy farqlar va o'xshashliklarga asoslanadi va bu tillar haqida batafsil ma'lumot beradi. Parallel korpuslar komparativistika taraqqiyotidagi muhim bosqich hisoblanib, komparativ tilshunoslikning bir qator masalalari parallel korpuslardan foydalanib hal qilinadi. O'zbek-turk parallel korpusi tarjimashunoslikda o'zbek va turk tilini solishtirib o'rganish imkoniyatini beradi. Parallel korpus tarjimonlarga o'zbek tili va turk tili o'rtasidagi tarjima ekvivalentlarini topishda ham yordam beradi. O'zbek-turk parallel korpusi frazemalar chastotasi, frazema bilan omonim bo'lgan birikmalar haqida ma'lumot beradi. Bu korpus tarjimonlarga turk tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti bo'lmagan so'zlar yoki iboralar uchun tizimli tarjima strategiyalarini ishlab chiqishda ham amaliy yordam beradi. So'nggi paytlarda avtomatik tarjima tizimlari uchun baza ishlab chiqishda parallel korpuslardan tobora ko'proq foydalanilmoqda.

O'qituvchilar faoliyatida parallel korpuslar keng qo'llanmoqda. Parallel korpus vositasida ular tilda tez-tez uchraydigan lingvistik hodisalarni aniqlashlari, til bo'yicha bilimlarini boyitishlari, o'quv materiallarini loyihalashtirishlari hamda o'qitish jarayonida asl manba ustida tahlillarni amalga oshirishlari mumkin. Parallel korpuslar, ayniqsa, til o'rganish jarayonida faol qo'llanmoqda.

O'zbek-turk parallel korpusi o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda, turk tilini o'rganishda, o'zbek va turk tillaridagi badiiy manbalarni tarjima qilishda amaliy ahamiyatga ega. Mazkur korpus parallel korpuslarni shakllantirishda, ta'lim korpuslarini, milliy korpuslarni yaratishda material, lingvistik ta'minot vazifasini o'taydi.

O'zbek-turk parallel korpusi tarjima jarayonlaridagi qiyinchiliklarni ham bartaraf etadi. Tarjima jarayonidagi eng qiyin vaziyat– bu tarjima qilinayotgan tildagi frazemalarning, turg'un birikmalarning aynan muqobilini topishdir. Manba va maqsad til matnlari o'rtasida barqaror birikmalarning to'liq tarjima ekvivalenti kam uchraydi. O'zbek va turk tillaridagi

frazemalar o'xshash jihatlariga ega bo'lsa ham turli semantik doiralarga yoki kontekstlarga tegishli bo'lishi mumkin. Frazemalar tarjimasining qiyinligini quyidagilar bilan izohlash mumkin:

1. Frazemalar murakkab struktur-grammatik xususiyatga ega bo'ladi, ya'ni ikki va undan ortiq komponentdan tashkil topadi. Bu esa mashina tarjimasiga uchun bir so'z tarjimasiga qaraganda murakkab hisoblanadi.
2. Frazemalar komponenti shakl va mazmun jihatdan aloqador bo'ladi, ko'p hollarda ma'lum bir grammatik shakllar orqali bog'lanadi.
3. Frazemalar komponentlari ma'nosidan yaxlit, uyg'un yangi lug'aviy ma'no yuzaga keladi. Bu ma'noni anglash esa avtomatik tarjima jarayoni uchun qiyin kechadi.
4. Frazemalarda madaniy belgilar, qarashlar, qadriyatlar o'z ifodasini topgan bo'ladi. Bu jihat ma'noga ham ta'sir ko'rsatadi.

Parallel korpuslar tarjimashunoslik va komparativ tilshunoslikda markaziy o'rin tutadi. Parallel korpuslarning ko'pida bo'lganidek, o'zbek-turk parallel korpusiga ham foydalanish uchun qulay konkordanslar orqali kirish mumkin. Konkordans tizimidagi qidiruv o'zbek va turk tillaridagi hodisalarni tahlil qilish jarayonini osonlashtiradi. Korpusning bu imkoniyati til o'rgatish uchun boy materiallar manbasi sifatida xizmat qilishini ta'minlaydi.

O'zbek-turk parallel korpusi statistik mashina tarjimasini tizimlari uchun o'quv ma'lumotlari sifatida xizmat qiladi. Tilshunoslar ma'nodagi nozik farqlardan xabardor bo'lish uchun parallel korpuslardan foydalanishlari muhim. Parallel korpuslardan korpusga asoslangan (ikki tilli) lug'atlarni loyihalash uchun tobora ko'proq foydalanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aksoy Ö. A.. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II. Deyimler Sözlüğü. Dördüncü baskı, 1984. -S. 288
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. -8 с.
3. Боярский К. Введение в компьютерную лингвистику. – Санкт-Петербург, 2013. -73 с.
4. Базарова Б.Б. Введение в корпусную лингвистику. -Улан-Удэ, 2016.-19 с.
5. Erdoğan Boz, Yaman Ertuğrul. Üniversiteler için türk dili (yazili va sözlü anlatim).-Ankara, Savaş yayinevi, 2011.-S.73-74.
6. Захаров В.П. Корпусная лингвистика. Учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург, 2005. -48 с.
7. Захаров В.П., Богданова С.Ю. Корпусная лингвистика. –Иркутск: ИГЛУ, 2011. -36 с.
8. Козлова Н.В. Лингвистические корпуса: определение основных понятий и типология. Вестник НГУ. Серия: Лингвистическая и межкультурная коммуникация. 2013.Т.11.Выпуск 1. -78-88 с.
9. Недошивина Е.В. Программы для работы с корпусами текстов: обзор основных корпусных менеджеров. Учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург. – 2006.-26 с.
10. Рахмонова А. Ўзбек тили миллий корпусини яратишдаги компьютер усуллари. Филол.фан. фалс.д-ри. ...дисс. – Тошкент, 2020. 30-31 б.
11. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент, 1992. -193 б.
12. <http://rusorpora.ru>.

References:

1. Aksoy Ö. A.. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II. Deyimler Sözlüğü. Dördüncü baskı, 1984.-288 b.
2. Baranov A.N. Vvedeniye v prikladnyuyu lingvistiku. – М.: Editoril URSS, 2001.-8 b.
3. Boyarskiy K. Vvedeniye d kompyuterniyu lingvistiku. – Sankt-Peterburg, 2013. -73 b.
4. Bazarova B.B. Vvedeniye v korpusnuyu lingvistiku. -Ulan-Ude, 2016. -19 b.
5. Erdoğan Boz, Yaman Ertuğrul. Üniversiteler için türk dili (yazili va sözlü anlatim).-Ankara, Savaş yayinevi, 2011. 73-74 b.
6. Zaxarov V.P. Korpusnaya lingvistika. Uchebno-metodicheskoye posobiye. -Sankt-Peterbyrg, 2005. -48 b.
7. Zaxarov V.P., Bogdanova S.Yu. Korpusnaya lingvistika. -Irkutsk: IGLU, 2011. -36 b.
8. Kozlova N.V. Lingvisticheskiye korpusa: opredeleniye osnovnix ponyatiy I tipologiya. Vestnik NGU. Seriya: Lingvisticheskaya i mejkulturnaya kommunikatsiya. 2013.T.11.Vipusk 1. -78-88 b.
9. Nedoshivina Ye.V. Programmi dlya raboti s korpusami tekstov: obzor osnovnix korpusnix menedjerov. Uchebno-metodicheskoye posobiye. – Sankt-Peterburg. – 2006. -26 b.
10. Rahmonova A. O'zbek tili milliy korpusini yaratishdagi kompyuter usullari. Filol.fan. fals.d-ri. ...diss. -Toshkent, 2020. -30-31 b.
11. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent, 1992. -193 b.
12. <http://rusorpora.ru>.

Muallif:

Musurmankulova Shaxribon Gulmurodovna- Guliston davlat universiteti, O'zbek tilshunosligi kafedrasini tayanch doktoranti.

UDK 372.882

HISTORICAL TRUTH AND ARTISTIC INTERPRETATION

TARIXIY HAQIQAT VA BADIY TALQIN

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРАВДА И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Kubayev Kabil Umarovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti, 120100. Jizzax viloyati, Jizzax shahri, Sharof Rashidov shoh ko'chasi -4.

E-mail: kubayev67@mail.ru

Abstract. This article talks about the interpretation of issues of historicity and education of the young generation, as well as aspects related to human spirituality in the works of our writers who are effectively creating today's Uzbek prose. Also, the details related to the activity of a historical person or the reflection of past reality is a more complicated process. They can also be interpreted differently in works of art. It is a process related to the writer's level of knowledge, outlook and artistic skills. The creation of works related to the life and fate of any event or historical person in Mozi differs from one another by the writer's approach to life material, artistic-aesthetic mastery, social-philosophical generalizations, and methods of expression. In such a process, the writer's artistic way of thinking and creative individuality are revealed. The most important thing is that the deeper the writer studied the historical reality, the more he was able to connect it with the social, spiritual and moral issues of his time, the more relevant the chosen topic becomes. In this article, this aspect of the issue is mainly explored.

Keywords: story, historical story, essay, plot, personality, historical figure, artistic text, character

Аннотация. В данной статье говорится о трактовке вопросов историчности и воспитания молодого поколения, а также аспектов, связанных с духовностью человека, в произведениях наших писателей, эффективно создающих сегодняшнюю узбекскую прозу. Также более сложным процессом являются детали, связанные с деятельностью исторической личности или отражением прошлой действительности. Они также могут быть по-разному интерпретированы в произведениях искусства. Это процесс, связанный с уровнем знаний, кругозора и художественных способностей писателя. Создание произведений, связанных с жизнью и судьбой какого-либо события или исторической личности, в Мози отличается одно от другого подходом писателя к жизненному материалу, художественно-эстетическим мастерством, социально-философскими обобщениями, приемами выражения. В таком процессе раскрывается художественный образ мышления и творческая индивидуальность писателя. Самое главное, что чем глубже писатель изучил историческую действительность, чем больше он смог связать ее с социальными, духовными и нравственными проблемами своего времени, тем актуальнее становится избранная тема. В данной статье в основном исследуется этот аспект вопроса.

Ключевые слова: повесть, исторический повесть, эссе, сюжет, характер, историческая личность, художественный вымысел, персонаж

Kirish. So'nggi davrda tarixiy mavzuda asar yozishda boy tajribaga ega bo'lgan yozuvchimiz M.Osim ijodiy an'alarini davom ettirib, o'tmish fan va madaniyatimizning yorug' yulduzlari haqida yaratilayotgan tarixiy qissalarning ko'pchiligida ancha mukammal badiiy xarakterlar yaratilganligining guvohi bo'lamiz. Bu asarlarning e'tiborli tomoni shundaki, unda o'tmishdagi buyuk ajdodlarimizning ilm yo'lidagi murakkab, ruhiy kechinmalarga boy, jo'shqin hayoti ko'rsatiladi. Shuning barobarida ularning hayoti yosh avlodga ibrat namunasi qilib ko'rsatiladi.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqotning ob'ekti sifatida Xayriddin Sultonovning "Saodat sohili" qissasi va Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romani, 1998-yil mart oyida "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida nashr etilgan professor Akram Kattabekov bilan tarixiy asarlar yuzasidan bo'lgan suhbat, N. Rahimjonov, Q. Ko'baevlarning "Tarixiy qissalar haqiqat izlaydi" nomli monografiyasi olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda tasniflash, tavsiflash, tarixiy-qiyosiy, kontekstual, kompleks va funksional tahlil usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Bu borada iste'dodli adib Xayriddin Sultonovning Bobur umrining so'nggi davriga bag'ishlangan "Saodat sohili" (X.Sultonov. "Boburning tushlari". F.Fulom nomiдаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент 1993 й) tarixiy qissasi diqqatga sazovordir. Adib Bobur Mirzo hayoti va ijodiga bag'ishlangan yana talay asarlar yaratgan. "Oy botgan pallada", "Nuqta" hikoyalari, "Boburning tushlari", "Tavba" kabi esse-badialari shular jumlasidandir. Adib mazkur asarlarda Boburning buyuk maqsadlar yo'lida kechgan og'ir, mashaqqatli hayotini shoirona bo'yoqlar bilan tiniq manzaralarda ko'rsatib beradi.

"Saodat sohili" qissasida yozuvchining olis tarixini juda yaxshi bilishi, Zahiriddin Muhammad Bobur umrining so'nggi davridagi murakkab hayot yo'lini, ruhiy kechinmalarini aniq tasvirlashida yaqqol ko'zga tashlanadi. Sguningdek, yozuvchi mazkur qissani yozishda o'z oldiga ulug' o'zbek shoiri, davlat arbobi, olim va mutafakkir siymosini chizishdek mas'uliyatli vazifani ham qo'yadi.

Yozuvchi Primqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” tarixiy romani ham shu mavzuga bag‘ishlangan bo‘lib, unda bosh qahramon hayoti bilan bog‘liq Movarounnaxr va Xurosonda XV asr oxiri va XVI asr boshlarida sodir bo‘lgan qator tarixiy voqealar xronologik tartibda ko‘rsatiladi. Bunday voqealar rivoji Boburning murakkab hayoti va ijod yo‘lini ko‘rsatish bilan chambarchas bog‘liqdir. Romanning imkoniyat doirasi ancha kengligi sababli unda Boburning taxtga o‘tirgan davridan, to umrining oxirigacha bo‘lgan davr bosqichma-bosqich tasvirlanadi. Romanda Boburning shaxsiy kechinmalari, insoniy ezgu niyatlari va siyosiy qarashlari o‘zining chuqur ifodasini topadi. X. Sultonov esa qissa janrining imkoniyatlaridan kelib chiqib, “Saodat sohili”ga Bobur umrining so‘ngi 6 oyini asos qilib oladi. Roman ham, qissa ham Boburning o‘limi voqeasi bilan yakun topadi. Har ikkala asarda ham o‘xshash tarixiy faktlar anchagina. Biroq ularning badiiy talqini turlicha. Boburning keyingi paytda betob bo‘lib qolishi, uni Yusufiy ismli tabib davolaganligi va Bobur qalbida kechgan ruhiy jarayonlar ikki asarda ham o‘zining yaxshi ifodasini topgan. Har ikkala asarda ham Bobur olim sifatida qiyofasi, murakkab xarakteri tasviri ilm ahllari bilan munosabati orqali, chunonchi: “Yulduzli tunlar”da Bobur va Xondamir, “Saodat sohillari”da Bobur va Hofiz Ko‘ykiy o‘rtasida bo‘lib o‘tgan suhbatlarda o‘z aksini topadi. Romanda ham, qissada ham tasvirlanishicha, Bobur olimlar bilan bo‘lgan munozaralarda o‘z qalbidagi muammolarning echimini topganday bo‘ladi. SHu sababdan ularga izzat ikrom ko‘rsatadi. Qissada ruhiyat tahlili romandagiga nisbatan ancha ustun ekanligini ko‘ramiz. Qissada adib qahramonning insoniy siymosini, ona yurt hajrida chekkan iztiroblarini badiiy lavhalarda yanada ishonchli va haqqoniy yoritib beradi. Muallif asarda murakkab muhit va chigal vaziyatdagi qahramonning ruhiy holatini, uni bunday ishlarga boshlagan omillarni, eng muhim, Bobur ruhiyatidagi ziddiyatli holatlarni ancha chuqur va ta’sirchan bayon etadi. Dastlab asar fazilatlarini haqida adabiyotshunos Sanjar Sodiqliy kuyidagi mulohazalarni bildirgan edi: “X.Sultonov deyarli butun ijodida, xususan, “Saodat sohili” asarida Boboqliy degan kimsaning bir vaqtlar Bobur bilan o‘z yurtidan ketganligi, endi esa o‘zga o‘lka bozorlaridan jinni bo‘lib, qo‘shiq aytib yurganligi ko‘rsatilgan. Uni qidirib safarga chiqqan Binokul ismli o‘g‘li esa yo‘lda halok bo‘ladi. bu voqeaga xech bir izoh berilmaydi. Obrazli ko‘rsatilgan mazkur voqea ustida jiddiy o‘ylab ko‘rilgandagina, kitobxon uning vositasida Boburning o‘z yurtidan ketishi faqat o‘zi uchungina emas, balki boshqa ko‘plab kishilar uchun ham dahshatli qismat bo‘lganligini anglab etadi. X.Sultonov katta iste’dod sohibi ekanligidan dalolat beradiga bunday obrazli tasvir, afsuski, hozir yaratilayotgan ko‘p asarlarimizda etishmayapti”.

Yozuvchi Bobur obrazini unga zamondosh tarixiy shaxslar va badiiy to‘qimaning mahsuli bo‘lgan obrazlar bilan chambarchas bog‘langan holda aks ettiradi. Shu bilan birga, yozuvchi obrazlar harakat qilayotgan XVI asarning muhiti, ruhi va ijtimoiy hayot yo‘nalishini ham haqqoniy lavhalarda yoritdi. Qissadagi obrazlarning hammasi o‘z zamonasidagi tarixiy sharpoitga uzviy bog‘liq va singib ketgandek, ularni o‘z muhitida uzib olib bo‘lmaydi. Qissa o‘z davrining mashhur allomasi Hofiz Ko‘ykiy va yosh olim Binoqliyning Himndistonga, Bobur saroyiga safari bilan boshlanadi. Yo‘lda yosh olim halok bo‘ladi. Ko‘ykiy ko‘p mashaqqatlar bilan Bobur huzuriga etib keladi. Dastlab shubha bilan kutib olingan Ko‘ykiyning maqsadlarini bilgach, Boburning ko‘ngli yorishib ketadi. Unga saroydagi ilm hazinalarining hamma eshiklarini ochib beradi.

Hofiz Ko‘ykiy unga o‘z qadrdon ona yurti timsoli bo‘lib ko‘rinadi. Inson qadr qimmatini, adabiyot va san’atni qadrllovchi shoh Ko‘ykiyning ilm yo‘lidagi izlanishlariga ko‘mak beradi. Bobur uni tez-tez huzuriga chorlab, suxbat quradi. Va o‘zining qalb yaralariga malham topgandek bo‘ladi: “Bobur ilk uchrashuvdoyoq musofir alloma (Ko‘ykiy) siymosida ona yurtidan duoi salom keltirgan mehmonni emas, balki ulkan tafakkur sohibini ko‘rdi, ahli donish bilan suhbatni har qanday vaqti chog‘likdan afzal bilgani sababli, uni har oqshom huzuriga chorlab, do‘stona izzat-ikrom va lutf karamlar ko‘rsata boshladi” (X. Султонов. “Саодат соҳили”, 94-95 бетлар.)

Tarixiy mavzuda yozilgan badiiy asarda voqea xodisalarga xolis baho berish, tarixiy shaxs obrazini kitobxonga ishonarli holatda, real hayot fonida ko‘rsatish va tadqiq etib berish muhimdir. Bunday paytda tasvirdagi katta xizmati ruhiy tahlil bajaradi. Shu jihatdan “Saodat sohili” qissasida Bobur obrazini qay tarzda badiiy xarakter darajasiga o‘tib chiqish jarayonini ko‘zdan kechirish alohida e’tiborga loyiq. Chunki asarda shoirning so‘nggi davrdagi hayot yo‘li tasviri batafsil ko‘rsatilgan, ruhiy kechinmalari ancha chuqur ochilgan.

Bizga ma’lumki, Bobur Hindistonda to‘rt yil hukmronlik qilgan. Bu davr mobaynida katta davlatni o‘zi orttirgan obro‘ va qurol kuchi bilan saqlab qolgan. Adib asarda mana shu yillar davomida Bobur o‘z yurtini qo‘msab, iztirobda umr kechirganini, o‘z taqdirining naqadar fojeali ahvolga tushganini anglab etishi, “o‘zga yurtda shoh bo‘lguncha, o‘z yurtida gado bo‘lgil” degan maqolni eslab turish kabi holatlar orqali tasvirlab beradi. SHunday vaziyatda muallif o‘z qahramonining xarakteridagi etakchi xususiyatlarni ba’zan uning nutqi orqali ochishga ham harakat qiladi.

Yozuvchi qahramonning ham dilini, ham tilini so‘zlato olgan va bu orqali shoir qalbining ko‘pchilikka noma’lum tomonlarini ochishga muvaffaq bo‘lgan. Bunda, albatta, adib fantaziyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Asarda bunday holatlar shunday jonli uyushtirilganki, natijada qahramon kitobxon ko‘z o‘ngida o‘z qiyofasi, xarakteri bilan xuddi tirik odam sifatida gavdalanadi.

Qissada Bobur necha zamonlardan beri ota-bobolari va o‘zining davrida obod bo‘lgan ona yurtining endilikda dushmanlar va nopok kimsalar qo‘lida ekanligidan qattiq qayg‘uradi. Bu o‘ylar unga bir daqiqa bo‘lsa ham unga orom bermaydi. Mana shu o‘rinda yozuvchi Hofiz Kuykiyning o‘ylari, Bobur Mirzoning hasrat va qayg‘ulari orqali Vatan, ona yurt haqidagi juda muhim muammoni o‘rtaga qo‘yadi: “Hofiz Ko‘ykiy hindlar Boburga “Qalandar shoh”deya nom

berganliklari dafʼatan angladi. – U yurtlar endi bizga harom...- Bobur qoʻlidagi piyoladan paydar-pay boda sipqordi. – Olmaning sarxilini qurt ermish. Yurt buzgʻunchi, badfeʼl, boyqush shohlarga qoldi u viloyatlar. Alarning aqli boshidagi tojidan hargiz tashqari chiqmagʻay. Yoʻqsa barining etini biri eb, yurtini gʻanimga berarmidi” (X. Султонов. “Саодат соҳили”, 94-95 бетлар).

Qissa qahramon xarakterining yangi qirralari osha koʻrsatilgan maʼnaviy olami obrazning tarixiyligini taʼminlay olgan. Personajning fikr-va mulohazalari, murakkab hayot yoʻli, taqdiri, tevarak atrofdagi kishilar toʻgʻrisidagi oʻylari mazkur asarda badiiy tasvirning asosini tashkil etadi. Yozuvchi tasvir obʼektining tashqi va ichki holatlarini, obraz ruhiy olamini atroflicha ifodalash yoʻlidan borganligining, ularga chuqur maʼno bagʻishlab, tarixiy shaxs xakteri va tarixiy haqiqatini jonli gavdalandirganligining guvohi boʻlamiz. Shuningdek, adib qissada Boburning ruboiylarini keltirish orqali ham uning ruhiy holatini chuqur ochib bera olgan.

X.Sultonov Bobur dunyoqarashining mohiyatini monolog, dialog, tavsif va boshqa tasviriy vositalar orqali ochishga intilib, uning vatanparvarligini, insonparvarligini, boy ichki maʼnaviy dunyosini atroflicha yoritishga muvaffaq boʻladi. Bobur obrazining jonliligini taʼminlash maqsadida adib lirik chekinish tarzida asarga qahramonning xarakterini ochishga yaqindan yordam beruvchi oʻz mulohazalari va baholarini ham tasvir jarayoniga kiritadi. Yozuvchi bunday usul yordamida Bobur xarakterining u yoki bu tomonini ochib berishga muvaffaq boʻladi. Tasvirda uning, bir qator fazilatlarini bilan birga, odamiylik xususiyatlari ham davr nuqtai nazaridan yoritib boriladi.

Qissadagi shoir Koʻykiy ham real tarixiy shaxsdir. Uning asl ismi sharifi Sulton Muhammad Hofiz Toshkandiy boʻlib, XVI asrda yashab ijod etgan tarixchi, huquqshunos, tarjimon, olimdir. Ali Qushchining avlodidan. U bir qancha mamlakatda sayohatda boʻladi. Hindistonga ikki marotaba borgan. Bir safar Bobur hayotligida boʻladi. Mana shu tarixiy faktlar asarda oʻzining badiiy ifodasini topgan.

Qissaning kitobxonni hayajonga soladigan, eng taʼsirchan lavhalari Kuykiy va Bobur oʻrtasida boʻlib oʻtgan suhbatlarda koʻrinadi. Hofiz Koʻykiy oʻzining kamtarligi, andishaliligi va bilimdonligi bilan shohni hayratda qoldiradi. Shu bois Bobur uni har doim suhbatga chorlab, suhbat asnosida qalbida paydo boʻlgan koʻplab chigalliklarga javob topganday boʻladi. Bobur ruhiyatidagi uzoq vaqt davom etgan ichki kurashning echimi, Kuykiy tomon burilish psixologik jihatdan yaxshi asoslangan. Bobur suhbatlarining birida saodat sohilini topganini va u qaerdaligi haqidagi savolga shu vaqtgacha hech kimdan javob ololmaganini aytganda Koʻykiy: “Saodat sohili Vatanda olampanoh”- deb yuboradi. Bu javobdan Boburning bitmas yarasiga tuz urilishini, hatto, bu qisqa javob uning oʻlim bilan barobar ekanini kitobxon anglab etadi. Mazkur qissada yana bir qancha personajlar ishtirok etadiki, ularning ham har biri oʻziga xos oʻringa egadir. Yozuvchi bular haqida quruq bayon qilib qolmay, balki ular oʻrtasidagi umumiy mantiqiy bogʻlanishni ham taʼminlaydi. Asarda obrazlarning tabiiy chiqishi, tarixiy sharoit tasviri, tarixiy shaxs obrazining badiiy talqini, davr tilining toʻlaqonli oʻz aksini topishi, toʻqima obrazlarning asar gʻoyasiga singdirilishi kabi fazilatlar asarning badiiy qimmatini oshirgan.

Xulosa. Yuqorida nomi zikr etilib, bir oz tahlil etilgan va shu kabi tarixiy mavzudagi qissalarning koʻplab yaratilayotganligi ijobiy holdir. Chunki bugungi avlodni oʻz oʻtmishidan xabardor etish, ularda ajdodlarimizga boʻlgan faxr tuygʻusini uygʻotish va yurt mustaqilligini mustahkamlashning asosiy omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X.Sultonov. “Boburning tushlari”. Gʻ.Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti. Toshkent 1993 y. – 272 b.
2. N. Rahimjonov, Q. Koʻbaev. “Tarixiy qissalar haqiqat izlaydi”. Adolat nashriyoti. Toshkent 2005 y. – 170 b.
3. Sanjar Sodiq. Yoshlar qissachiligi haqida oʻylar // Sharq yulduzi. 1993 y. 12-son.
4. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – T., 2005. – 282 b.
5. Boltaboyev H. Adabiyot entsiklopediyasi. – T., Mumtoz soʻz. 2015. – 476 b.
6. Karimov B. Ruhiyat alifbosi. – T., Gʻafur Gʻulom nomidagi NMIU. 2016. - 127 b.
7. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T., Navoiy universiteti. 2018. - 480 b.
8. Quronov D. va boshq. Adabiyotshunoslik lugʻati. – T., Akademiya. 2010. -398 b.

Muallif:

Kubayev Kabil Umarovich - Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti.

UOʻK: 821.512.133 (09)

SAIKALIY – GHAZALWRITER

SAYQALIY – GʻAZALNAVIS

САЙКАЛИ - АВТОР ГАЗАЛЕЙ

Mamatqulov Muzaffar Rahmonqulovich

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: mamatqulov1973@mail.ru

Abstract. It is known that Saiqali's dastan “Bahrom and Gulandom” is considered to be a work that takes its place in Uzbek classic literature, and the ghazals in it show that the author has mastered the methods of artistic representation, artistic form, tone and rhyme. The reason is that incorporating the ghazal genre into the dastan in a perfect

form requires some hard work from the author. The situation given above was analyzed in this article on the example of Saiqali's ghazals. It is proved that in the work "Bahrom and Gulandom" the advantages of this genre were widely implemented. There are some characteristics that determine the individual style of any author. The ghazal in Saiqali's dastan "Bahrom and Gulandom" is one of such characteristics. The article focuses mostly on the above mentioned aspects.

Keywords: ghazal, poetics, ghazal writer, "Bahrom and Gulandom", dastan, tone, rhyme, rhythm, folklore

Аннотация. Известно, что дастан Сайкали «Бахром и Гуландом» считается произведением, занимающим свое место в узбекской классической литературе, а газели в нем свидетельствуют об овладении автором приемами художественного изображения, художественной формы, веса и рифмы. Причина в том, что включение жанра газелей в дастан в совершенном виде требует от автора достаточно сложной работы. Вышеприведенная ситуация анализируется в данной статье на примере газелей Сайкали. Доказано, что в произведении «Бахром и Гуландом» широко использованы возможности этого жанра. Существуют определенные особенности, определяющие индивидуальный стиль каждого художника. Одной из таких особенностей является использование газели в дастане Сайкали «Бахром и Гуландом». В данной статье основное внимание уделяется вышеупомянутым аспектам.

Ключевые слова: газель, поэтика, автор газелей, «Бахром и Гуландом», дастан, тон, рифма, ритм, фольклор.

Kirish. O'zbek mumtoz adabiyotini boshqa Sharq xalqlari adabiyoti kabi g'azal janrisiz tasavvur qilish qiyin. Chunki bu janr XX asrgacha bo'lgan adabiyotimizda yetakchi mavqelardan birini egallab keldi. Qaysi bir davr yoki zamonda yashaganligidan qat'iy nazar, o'tmish shoirlarining ijod namunalari, devonlari ko'zdan kechirilsa, albatta, ularning asosini g'azallar tashkil etishi tabiiy bir hol. Shu paytga qadar o'zbek adabiyotshunosligida g'azal janri alohida ijod turi sifatida maxsus o'rganildi, xolos. Bunda asosan shoirlarning devonlari ob'ekt bo'lib xizmat qildi. Biroq boshqa asarlar, xususan, yozma adabiyotga mansub dostonlar tarkibidagi qo'llanilgan g'azallar e'tibordan chetda qolib keldi. Bunday asarlar qatoriga Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostonini ham kiritish mumkin [1], [2].

Tadqiqotning maqsadi Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostoni tarkibidagi g'azallarining poetika jihatlarini, badiiylik g'oyasini hamda ushbu janrning o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash, shu asnodan ijodkorlarning badiiy tafakkur imkoniyatlarini ko'rsatib berish, o'rganilayotgan davr adabiy jarayonining shakllanishidagi o'ziga xos qonuniyatlarini yoritish umummilliy qadriyatlarini o'rganishga qo'shilgan muhim hissa bo'ladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot obyekti sifatida Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostoni tarkibidagi g'azallar olingan. Masalani yoritishda qiyosiy-tipologik, konseptual tahlil, qiyosiy-tarixiy hamda kontekstual tadqiq metodlardan foydalanildi. Mazkur maqola, asosan, Sayqaliy tomonidan yozilgan "Bahrom va Gulandom" dostoni tarkibidagi g'azallarining shakl, mazmun, g'oya hamda ritmning individualligini yoritganligi bilan muhim ahamiyatga ega.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostonida 30 dan ortiq g'azallar mavjud. Garchi "Bahrom va Gulandom" masnaviyda yozilgan bo'lsa-da, shoir unda g'azallardan ham keng foydalanishni yo'lga qo'yadi. "Bahrom va Gulandom" dostonidagi dastlabki g'azal Bahromning kiyik ovlash vaqtida adashib qolganidan keyin tog'dagi qasrda Gulandomning suratini ko'rganidan so'ng keltiriladi. Dastlab surat Bahromda jonli odamday taassurot uyg'otadi [3], [4]. Yaqinroq kelgach, uning qo'lida chizilgan surat ekanligini anglaydi va ko'ngliga ishq o'ti tushib, Gulandomga oshiq bo'lib qoladi:

Ey nechuk jonsen mani aqlimni hayron aylagan,

So'zlamay jonim olib, ich-bag'rimi qon aylagan? [5]

Qasrda yashovchi voqealarning guvohi bo'lgan ko'pni ko'rgan pir Bahromni bu yo'ldan qaytarishga harakat qiladi. Gulandomning ishqidan devona bo'lganlarning son-sanoqsiz ekanligi, ularning sarson-sargardon holda o'z yurtiga ko'ngil uzub ketolmay yurganligi, malikaning visoliga erishish oson ish emasligi kabilar nasihat qilinadi. Bahrom o'z fikridan qaytmasligini bilgach, pir unga ishq yo'lida sabr-toqat tilaydi:

Chunki bul maydona kirding, ey shaho, mardona bo'!

Shoyad ul Xizri Xudo etkay saning tarbiyating [5].

Shahzoda Bahrom bu voqealardan so'ng Chin yurti tomon o'tlanadi, bepoyon cho'llardan o'tadi, tunu kun tinmay yo'l yuradi, barcha qiyinchiliklarni yenga boradi. Yaratganga nola qilib, Gulandom vasliga erishish nasib qilishini so'raydi. So'ng saboga murojaat bilan boshlanadigan g'azal keltiriladi:

Nogahon munda o'tub, tushsa guzoring Rum aro,

Ayta o't Rum shohina bu arzi holimdan maning.

Ey sabo, arz et otamg'a holi zorim, marhabo,

O'ldi mahrum ne'mati nozuk jamolimdin maning [5].

Ko'rinadiki, g'azal Bahromning o'z ahvolidan Rum ahlini xabardor qilish maqsadida aytilgan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan. Uning ishq dardiga muhtalo bo'lganligi, shahzodalikdan voz kechib, bu maqsad yo'lida ekanligi to'g'risidagi xabarlar sabo orqali o'z yurtiga yo'llanmoqda.

Dostondagi gʻazallarning asosiy qismi Bahromga tegishli. Chunki Bahrom asarning bosh obrazlaridan biri boʻlishi bilan birgalikda syujet voqealarining asosiy qismida ham ishtirok etadi. Asardagi har bir voqea Bahrom bilan bogʻliq tarzda yuzaga keladi va qahramonning qaysidir jihatlarini ochish uchun xizmat qiladi. Katta asarlarda qoʻllanadigan gʻazallarning aynan bosh qahramonlarning ruhiy holatlarini chuqurroq tasvirlashga xizmat qilishini hisobga oladigan boʻlsak, bu hodisani tabiiy bir hol sifatida qabul qilish lozim. Bahrom Sayfur va uning ukalarini yengib, ular bilan doʻstlashgandan soʻng boshidan kechirganlarini aka-ukalarga soʻzlab beradi. Bahromning ichki kechinmalari, dardu iztiroblari yana gʻazalga koʻchadi:

Koʻz yoshimdin su sepib, boshimni goʻy etsam edi,

Ul sanam har qaysi maydon ichra javlon aylagʻay [5].

Shahzoda bir necha kun Sayfurning qasrida dam olgach, ishq dardi va uning iztirobi yanada kuchayadi. Visol umidi bilan yana yoʻlida davom etib, Chin yurti tomon oshiqadi:

Qilay deb maqsadin hosil, boʻlay deb vasligʻa vosil,

Agar oʻldirsa ul qotil, bukun mardonadur koʻngil [5].

Chin yurtida shahzoda Bahrom Behzod boshchiligidagi zangilar ustidan gʻalaba qozongandan soʻng Sayfur va uning qoʻshiniga ortga qaytish uchun ruxsat beradi, shaharda shahzodaning yolgʻiz oʻzi qoladi. Chin hukmdori ertalab tunda boʻlgan voqealardan xabar topadi. Biroq bu ishning ortida kim turganini aniqlay olmaydi. Bahrom esa shaharga kelib, Gulandom yashaydigan koʻshkni axtaradi va uni topadi. Malika Gulandom har yili bir marta elga oʻz diydorini koʻrsatardi. Shahzodaning kelishi ana shu odat amalga oshadigan kunga toʻgʻri kelgan edi. Koʻshkning oldida katta bir maydon bor edi. Shu vaqtda u yerga odamlar toʻplanib, goʻyoki bir bayramga aylanardi. Gulandom darichadan tashqariga qaraganda barcha aqlu hushidan begona boʻlardi. Bu goʻzallikning guvohi boʻlgan Bahrom ham xuddi suratday qotadi:

Mahv boʻldim, ey pari paykar, jamolingni koʻrub,

Bul ajab bir oy qoshinda qoʻsh hilolingni koʻrub [5].

Shu kundan boshlab, Bahrom Gulandom ishqida figʻonu nolalar bilan vaqt oʻtkaza boshlaydi. Gulandomning har navroʻz kelganda amalga oshiradigan yana bir odati bor edi. Kanizaklaridan biri bitta tovoqni koʻtarib, baʼzi joylarni aylanardi, unga uchragan kishi tovoqqa biron narsa solardi. Davlat ismli kanizak Bahrom oʻtirgan joyga ham keladi. Bahrom undan bu odatning zamirida nima borligini soʻraydi. Sababini bilgach, Chin xirojiga teng boʻlgan uzugini tovoqqa tashlaydi. Gulandom uzukning kimga tegishli ekanligi bilan qiziqadi. Malika darichadan maydonga qaraydi, koʻzi Bahromga tushadi. Bu qarash Bahromning yuragidagi otashni yanada kuchaytiradi:

Otashi ishqingni to siynamgʻa mehmon ayladim,

Rishtai jon oʻrgulur tan ichra ulkan mordek [5].

Gulandomda ham Bahromga nisbatan qandaydir mayl paydo boʻladi. Shahzodaning husnu jamoli malikani oʻziga mahliyo qiladi:

Koʻzlarim chiqsunki, sandin oʻzga sulton izlasam,

Koʻr boʻlay, boʻlgʻonda yalgʻon ahdu paymonim mening [5].

Bu voqealardan keyin Gulandom Bahrom bilan qiziqqa boshlaydi. Kanizagi Davlatni yoniga chaqirib, undan shahzoda haqida bilganlarini soʻraydi. Hech narsa aniqlay olmagach, qogʻozga gʻazal yozib, Bahromga noma yuboradi:

Yurtung qayu manzildur, san munda biza bildur,

Bu hola necha yildur, qaydin kelasan aygʻil [5].

Maktubni olib, Bahrom uni zavq bilan oʻqiydi. Bahromning Gulandomga javob tarzida yozilgan maktubidan ham gʻazal oʻrin oladi. Gʻazal kanizak Davlatga murojaat bilan boshlanadi. Unda Gulandom madh etilib, malikaga salom yoʻllanadi:

Shahdu shakkardin lazizdur soʻzlari jonkomima,

Tishlari durri yaman, abru kamonimgʻa salom [5].

Maktub Bahrom va Gulandom oʻrtasidagi asosiy vositaga aylanadi. Har bir bitilgan noma oʻz javob namunasiga ham ega boʻladi. Ularda albatta gʻazallar yetakchi oʻrin tutadi. Savol-javob tarzidagi gʻazallarning yozilishi ham aynan uzuk voqeasidan keyin boshlanadi. Koʻproq soʻroq alomatiga ega boʻlgan gʻazallar Gulandom nomi bilan keltiriladi. Chunki Bahromning kim ekanligini aniqlash malika uchun asosiy vazifaga aylanadi. Shu sababli ham u shahzodaga bir necha marta savol shaklidagi gʻazallar yoʻllaydi. Bahromning javob gʻazallarida esa oshiq koʻngilning dardu iztiroblari, visol umididagi dil izhorlari oʻz aksini topadi.

Gulandom Bahromning oʻziga oshiq ekanligini bilgach, juda gʻazablanadi. Jahl aralash unga zardali maktub ham bitadi:

Ey, tamannosi abas oshufta dil, urgʻon falak,

Sud koʻrmangdur bu savdodin joʻna, boʻlma halak.

Befarosat harna dersan oʻzung oshiq turub,

Yoʻqmudur dunyoda Haqdin tilosang oʻzga tilak [5].

Bahrom barcha azobu qiyinchiliklarga chidaydi. Oʻz ishqida sobit turib, hech qachon oʻz yoʻlidan qaytmaydi, muhabbati uchun kurashadi. Oshiq uchun xos boʻlgan barcha fazilatlar Bahromda bor edi. Shu sababli ham u

Gulandomning barcha sinovlariga bardosh beradi, malikaning chig'irig'idan yaxshi o'tadi. Buni Gulandomning o'zi ham keyinchalik tan olishga majbur bo'ladi:

Imtihon etmak uchun bema'rhabo so'zlar dedim,

O'lmadi sharhi vafodin sandin o'zga hech javob [5].

Ko'rinadiki, dostonda ishqiy g'azallar yetakchi o'rin tutadi. G'azal janriga xos bo'lgan xususiyatlar dostonlar tarkibida qo'llanilgan g'azallarda ham kuzatiladi. Bu g'azallar g'azal janri talablariga to'liq javob bera oladi. Ularda hattoki taxallus ham qo'llaniladi.

G'azal adabiyotimiz tarixidagi eng mashhur va keng tarqalgan janrlardan biri hisoblanadi. Ularda asosan oshiqning ichki kechinmalari tasviriga e'tibor qaratiladi. Uning qahramoni oshiq va ma'shuqa hisoblanadi. G'azallarda ma'shuqa obraziga asosiy e'tibor qaratilib, unga xos bo'lgan xususiyatlar bayoni oshiqning o'y-fikrlari, mushohadalari va dil izhorlari tarzida aks ettiriladi. Oshiq uchun ma'shuqa visoliga yetish – oson ish emas. Bu yo'lda u qanchadan qancha sinov jarayonidan o'tishi kerak. Sinov davrida haqiqiy oshiq ruhan toblanib, ma'nan yetuklasha boradi. Oshqlik lirik qahramonni o'ziga xos ruhiy iztiroblar girdobiga tashlaydi va bu holat natijasida paydo bo'lgan qiyinchiliklar azobida ma'shuqa unga faqat salbiy jihatlar bilangina namoyon bo'ladi. Go'yoki, oshiqning tasavvuricha, ma'shuqaning ishi faqat jabr ko'rsatish va jaf qilishdan iborat. Bu xususiyatlar "Bahrom va Gulandom" dostoni tarkidagi g'azallarda ham uchraydi. Biroq dostonda voqealar rivojidan kelib chiqqan holda g'azallardagi mavzu va tasvir ruhi ham o'zgara boradi. Har bir voqea obrazlarga qanday ta'sir ko'rsatsa, g'azallar ham qahramonlarning ruhiga moslasha boradi. Shu sababli ham ular qahramonlarning ichki dunyosi bilan bog'liq jarayonlarni aks ettirishda yuzaga keladi. Ruhiy holat tasvirini to'laqonli ro'yobga chiqarish g'azallarning asosiy vazifasi hisoblanadi [6].

Xulosa. Yozma adabiyotga mansub dostonlar tarkibida qo'llanilgan g'azallar g'azal janri taraqqiyotida alohida bir bosqich hisoblanadi. Ular obrazlar bilan bog'liq holda yuzaga keladi va qahramonlarning ruhiy dunyosini, ichki kechinmalarini berishda muhim rol o'ynaydi. Bu jihati bilan ular devonlar tarkibidagi g'azallardan farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Валихўжаев Б. Ўзбек эпик поэзияси тарихидан. Тошкент, Фан, 1974. – Б. 55-57.
2. Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1972. – Б.66.
3. Орзиеков Р. Ўзбек лирик поэзиясида ғазал ва мусаммат. Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1976. – 352 б.
4. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, Sano-standart, 2017. - 355 b.
5. Сайқалий. Бахром ва Гуландом. Тошкент, Фан, 1960. – 366 б.
6. Mamatkulov M. R. Saikali's epic "Bakhrom and Gulandom" and the folk tales // Scientific reports of Bukhara State University. 2020/5 (81). – Б. 146-154.

References:

1. Valixo'jayev B. O'zbek epik poeziyasi tarixidan. Toshkent, Fan, 1974. – P. 55-57.
2. Nosirov O. O'zbek adabiyotida g'azal. Toshkent, Adabiyot va san'at, 1972. – P.66.
3. Orzibekov R. O'zbek lirik poeziyasida g'azal va musammatt. Toshkent, Adabiyot va san'at, 1976. – 352 p.
4. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, Sano-standart, 2017. - 355 b.
5. Sayqaliy. Bahrom va Gulandom. Toshkent, Fan, 1960. – 366 p.
6. Mamatkulov M. R. Saikali's epic "Bakhrom and Gulandom" and the folk tales // Scientific reports of Bukhara State University. 2020/5 (81). – P. 146-154.

Muallif:

Mamatkulov M.R. – Guliston davlat universiteti "O'zbek adabiyotshunosligi" kafedrasini professori, filologiya fanlari doktori.

UDK 81 T (11)

THE ROLE OF EPIC ALPOMISH AS A SPIRITUAL HERITAGE IN FOLKLORE

ALPOMISH DOSTONINING XALQ OG'ZAKI IJODIDA MA'NAVY MEROS SIFATIDA TUTGAN O'RNI

РОЛЬ ЭПОСА «АЛПОМЫШ» КАК ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ В НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

To'ychieva Zulayho Hamraqulovna

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV mikrorayon

E-mail: z-tuychieva@umail.uz

Abstract. The article talks about the importance of in-depth study of the great immortal epic of our folk "Alpomish" and teaching it to the younger generation, through which the genre nature, artistic and compositional features

of folk epos among youths are revealed, educational value, respect for national values, the idea of education, interpretation, preservation, collecting and studying the customs and traditions inherited from our ancestors. In order to educate a real person who is passionate about his Motherland, we need to study centuries-old national traditions and introduce national and universal ideas and values into the consciousness of the modern generation. This, in turn, requires the use of folklore, especially epos of the largest epic genre. Every nation has its legendary heroes, own heroes. Since ancient times, our people have striven to be worthy of divine power in their bodies and roots, and raised their sons in the spirit of courage, honesty and bravery, as true heroes who sacrifice their lives for the sake of the country. In this sense, the epos Alpomysh, is a unique masterpiece of folklore, and heroic song that reflects the identity of our people, passed down from generation to generation. To understand the nation, you need to know its spirit. Alpomysh is an unprecedented artistic monument in terms of the expression of the Uzbek spiritual world in the epic. Because the Uzbek way of thinking, the way of influencing, the way of making decisions is very sensitive in the play. Samples of folklore, poetically reflecting the national ideology and mentality of the people, are remarkable caught for their deep ideology and art. They see centuries-old aspirations, ambitions, the struggle for freedom and the freedom of their ancestors, pain and suffering along the way, character, unique traditions, creativity and creative potential as important features of the national mentality. Therefore, the development of society, the collection of publication, study of folklore samples that played a leading role in enriching the spiritual world, comparing them with samples of oral works of other people, bringing similarities and differences and adding to the "culture pages" of the world is one of the most important tasks of today.

Key words: epos, epic, bakshi, Alpomysh, rite, ritual folklore plot, tradition, phrase, proverb, saying.

Аннотация. В статье подчеркнута актуальность глубокого изучения и обучения подрастающего поколения бессмертному великому эпосу нашего народа “Алпомыш”, изложена его жанровая природа и художественно-композиционные особенности, воспитательное значение, воспитание учащихся в духе уважения и преданности национальным ценностям, значение, сохранение традиций и обычаев, унаследованных от наших предков. Мы должны изучать многовековые национальные традиции и прививать национальные и общечеловеческие идеи, ценности сегодняшнему поколению, чтобы воспитать настоящего человека, являющегося служителем своей Родины. Это само по себе требует обращения к устному народному творчеству, в частности к дастанам, которые являются одним из крупнейших видов эпического жанра. У каждой нации есть свои легендарные герои, которых она любит. Наш народ с незапамятных времен, стремясь быть достойным той божественной силы, которая существует в его теле и жилах, воспитывал своих сыновей в духе мужества, честности и отваги, как истинных добродетелей, готовых отдать жизнь для народа и страны. В этом смысле эпос “Алпомыш”, будучи уникальным шедевром устного народного творчества, является героической песней, раскрывающей самобытность нашей нации, передаваемой из поколения в поколение. Чтобы понять нацию, необходимо знать ее духовность. Эпос “Алпомыш” является художественным памятником, несравненным по значению с духовным миром узбеков. Потому что в произведении тонко уловлены характерные для узбеков манеры мышления, характер воздействия, система принятия решений. Образцы фольклора, поэтически воплощающие в себе национальную идеологию и духовность народов, заслуживают внимания своей глубокой идейностью и художественностью. В них отражаются многовековые традиции, стремления, воля и борьба предков за свободу, их боль и страдания на этом пути, особенности характера, своеобразные обычаи, творческий и созидательный потенциал как важные признаки, выражающие национальный менталитет. Поэтому сбор, издание, изучение образцов фольклора, сыгравших ведущую роль в развитии общества, обогащении его духовного мира, сравнение с образцами устного творчества других народов, выявление их сходства и различия и включение их в страницы мировой духовности являются одними из важнейших задач сегодняшнего дня.

Ключевые слова: эпос, дастан, бахши, Алпомыш, обряд, обрядовый фольклор, сюжет, традиция, выражение, пословица, поговорка.

Kirish. Keyingi yillarda xalq qadriyatiga bo‘lgan munosabat ijobiy tomonga keskin o‘zgarmoqda. “Alpomish” dostoni xususida qariyb bir asrdan buyon turli darajada fikr-mulohazalar bildirilib kelinmoqda. Ularda dostonning har xil jihatlari atroflicha tadqiqqa tortilgan. Jahon ma’naviyati va madaniyatiga munosib hissa qo‘shgan, o‘tmishi yuqori saviyada o‘tgan xalqlar og‘zaki ijodiga butun dunyo folklorshunos olimlari muttasil o‘rganayotgan asarlar bor. Forsaytlar haqidagi sagalar, Nardlar, Manas shular jumlasidandir. “Alpomish” ham ana shunday asarlar qatorida munosib o‘ringa ega. Shuning uchun ham folklorshunoslikda “Alpomish”ning xalq qahramonlik eposi sifatidagi tarixiy ahamiyatini atroflicha o‘rganganlar. Hamid Olimjon[6], Hodi Zaripov, M.Saidov[4], To‘ra Mirzayev, Malik Murodov, Bahodir Sarimsoqov, Mamatqul Jo‘rayev kabi o‘zbek olimlari mazkur asarni ijtimoiy hayotning badiiy ijoddagi ifodasi yo‘nalishida tadqiq etganlar[5].

Doston haqidagi yangi fikr B.Sarimsoqovning “Alpomish” eposi haqida uch etyud” hamda “Alpomish” klassik epos namunasi” maqolalarida qayd etildi[3]. Xususan, bu maqolada, avvalo, turkiy xalqlar, jumladan, o‘zbek xalqining mustaqil xalq sifatidagi o‘ziga xos belgilari birinchi navbatda qahramonlik eposida aks etishi qonuniyati kashf etildi. Natijada olimlar tomonidan doston o‘rganilar ekan, “Alpomish” o‘zbek xalqi tarixining badiiy ifodasi san’atda aks etgan

va ogʻzaki ijodda muhrlangan hujjat ekani toʻliq isbotlandi. Badiiy sanʼatda shunday asarlar borki, ularni oʻrganish ijod samaralarini tahlil qilish bir necha avlodlar saʼy- harakatlari bilan ham oʻz nihoyasiga yetmaydi. Millatni anglash uchun uning ruhiyatini bilish lozim. Millatning oʻziga xosligini tayin etadigan eng katta va asosiy belgi til boʻlsa, uni unutgan odamda millat tuygʻusi boʻlmaydi. “Alpomish” dostoni oʻzbekning ruhiy olamini anglatish jihatidan tengsiz badiiy obidadair. Chunki asarda oʻzbekka xos oʻylash tarzi, taʼsirlanish yoʻsini ifoda topgan. Til butun xalqning koʻp asrlar davomida toʻplagan tunganmas xazinasi. Tildagi har bir soʻz oʻzining milliyliги va serqatlamligi bilan ham ahamiyat kasb etadi. “Alpomish” dostonidagi har bir ibora, maqol, matalda yashash tarzimiz, qadriyatlarimiz, maʼnaviyatimiz, xalqimiz, adabiyotimiz, ogʻzaki adabiy tilimiz tarixidan dalolat beradi. “Alpomish” dostonida qadimda ota-bobolarimiz amal qilgan urf-odatlar, udumlar, goʻzal til, jozibali nutq, betakror tasviriy ifodalar bilan yetkazib berilganki, bugungi yoshlarimizga uni singdirish, ularni bu udumlar bilan tanishtirish oʻzlikni anglashga undash bilan birga, xalq tili qudratini ham his etishga xizmat qiladi. Milliy ruh yaqqol aks etgan asarlarda personajlarning xatti-harakatlari, oʻylari, sezimlari faqat muayyan millat vakiliga mansub ekanligi oʻz-oʻzidan anglashilib turadi. “Alpomish” dostonida bu holatlar har bir qahramon suvratini siyratiga singdirilgan. Ana shu kabi masalalarni oʻrganish mavzuning dolzabligini koʻrsatadi.

Tadqiqotning maqsadi milliy iftixorimiz sanalgan “Alpomish” dostonining poetikasini oʻrganishda uning koʻp qatlamli ekanligiga, doston matnigagina tayangan va undagina kelib chiqqan holda asardagi millat ruhiyati, turmush yoʻsini badiiy ifodasidagi oʻziga xos jihatlarni oʻrganish, dostonning yuksak badiiyati, ilgari surilgan gʻoyaviyligi bilan ahamiyatli ekanligini koʻrsatish maqsad etib belgilandi. Ayniqsa, dostonidagi qahramonlarning oʻta milliyliги, inson orzu-umidlari, qalb manzaralari, yengilmas matonatini qahramonlar obrazlari orqali ochib berish ham ana shu maqsadlarning asosini tashkil etadi.

“Alpomish” dostoni oʻzbekning milliy ruhiyatini ilgʻash va aks ettirish jihatidan oʻxshashi yoʻq estetik hodisadirki, asarning badiiy qatlamlariga chuqurroq kirib borish millat ruhiy dunyosini teranroq anglash, uning bugungi oʻzbek maʼnaviyatini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin boʻlgan jihatlarni tayin etish imkoniyatini beradi.

Tadqiqot obyekti va qoʻllanilgan metodlar

Oʻzbek xalq milliy dostoni “Alpomish”dagi baʼzi jihatlari dostonning milliy oʻziga xoslik jihatlari, doston qahramonlarining milliy-maʼnaviy olami, holat kechinmalari va tasvirlari oʻrganildi. Folklorshunoslikda bu borada olib borilgan ishlarga tayanib, “Alpomish”dostonidagi milliy masalasini bugungi kun nuqtai nazaridan tekshirganimiz va bu boradagi xulosalarimiz ishning yangiligini belgilaydi. Mamlakatimiz oʻz mustaqilligini qoʻlga kiritgach milliy-maʼnaviy masalalarni targʻib etish, xalqimiz tomonidan yaratilgan maʼnaviy, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, oʻsib kelayotgan yosh avlodni shu ruhda tarbiyalashga eʼtibor qaratilmoqda. Shundan kelib chiqib ushbu maqoladagi milliy ruhiyat masalasi tadqiqi bu boradagi ishlarning davomidir. Shuning bilan birga adabiyotshunoslik ilmda bugungi kunda adabiy asarni tahlil qilishning yangicha tamoyillari, yangicha badiiy tafakkur nuqtai nazaridan qarashlar asosida amalga oshirildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Epik ijodda xalqning nafaqat tafakkur tarixi, balki hayotiy tajribalari ham oʻz ifodasini topgan. Katta aka obrazi ertaklarda koʻpincha mavjud tajriba timsolida keladi. Shu sababli u odatda sinalgan yoʻllarni tanlaydi. Tajriba bir tomondan odamni aniq maqsadlarga olib borsa, ikkinchi tomondan inson faoliyatini maʼlum bir qolipga solib qoʻyadi. Bir qolipdagi faoliyat harakat, isyon, hayajon, tavakkalchilikdan xoli boʻladi. Bunday faoliyat odamni inert, qoʻrqoq yoki xudbin qilib qoʻyishi mumkin. Hayotiy tajribasida jabr-sitam, mashaqqatlar koʻrgan, qaysi yoʻlni tutsa, xavf-xatardan uzoq boʻlishini bilgan odam tajribalidir va u odatda tajribasiga tayanib ish tutadi. U tanlagan yoʻl qolipga oʻxshaydi. Shu sababli katta aka bexavotir yoʻlga ketga yoki xudbinlik va xoinlik qilsa ajablanmaymiz, chunki u hayotiy, stereotip tajribalarga tayanib. Tajriba hamisha toʻgʻri yoʻl boʻlavermaydi. U toʻgʻridan koʻra barqaror, xavfsiz, xudbin odam uchun juda maqul boʻlgan tinch yoʻldir. Oʻrtancha aka esa mavjud imkoniyat timsolidir. Imkoniyat ham koʻproq tajriba asosida kelib chiqadi. Shu sababli oʻrtanchi aka katta akaga yaqin yoʻlni tanlashi tabiiy holdir. Imkoniyat ham tajriba kabi hamisha toʻgʻri boʻlavermaydi. Odam odatda oʻz tajribasi va imkoniyatidan kelib chiqib yashaydi. Agar xalq ogʻzaki ijodi faqat tajriba va imkoniyatning badiiy ifodasi boʻlganda, oddiy joʻn hikoyalardan farq qilmas edi. Orzu-istak esa har qanday tajriba va imkoniyatdan yuqoridir. U insonda azal-abad tuygʻularini uygʻotadi. Azal-abad tuygʻulari har qanday sanʼatning yuragidir. Shu sababli xalq oʻz tajriba va imkoniyatlaridan tashqari hamisha orzu-umid qiladi. Xalq oʻzi yengib oʻtolmagan mashaqqatlarni, yetolmagan baxt-saodatini orzu zimmasiga yuklaydi. Oʻzbek xalq ijodidagi kenja oʻgʻil, kenja botir maʼlum maʼnoda orzu-umid timsolidir. U har qanday mashaqqatni, yovuzliklarni, xavf-xatarni, qarshiliklarni yengib murod-maqsadiga erishadi. U shu paytgacha ota-bobolari tanlab kelgan yoʻldan borishni istamay, yangi yoʻldan ketar ekan, oʻzining isyonkorlik timsoli ekanini ham namoyish qiladi. Kenjaning aql kuchiga ishonishi insoniyat ongidagi buyuk yuksalishlardan birining folkloridagi ifodasidir. Epik ijoddagi aksariyat koʻmakchi qahramonlar kenja oʻgʻil, yoxud kenja botir boʻlishining sababi ham shunda. Shuning uchun ham Qorajonni akalari tushunmaydi, akalardan farqli oʻlaroq u Hakimbek bilan doʻst tutinadi va uning yaqin koʻmakchisiga aylanadi. Barchinga yorining kelganini xabar bergan, ot poygasida tutingan doʻsti nomidan poygada qatnashgan, Alpomishni ori uchun oʻzining elatdoshlari bilan kurashga tushgan ham aynan shu Qorajondir. Alpomish yetti yillik zindonga bandi etilganda ham unga koʻmakka faqat Qorajon keladi. Baʼzi bir tadqiqotchilar “Alpomish”dagi koʻmakchi qahramonlar faoliyatiga shunchaki badiiy shartlilikning natijasi oʻlaroq qarashi ham mumkin. Biroq, eposdagi har bir obraz sinchiklab tahlil qilinganda, ular faqatgina badiiy shartlilik

mevasi emasligiga amin bo‘lamiz. Aksincha, qahramonlar faoliyatini bo‘rtirib turgan ba‘zi jihatlarini biz badiiy shartlilik deya qabul qilishimiz kerak. Poygani kuzatib turgan Alpomishning Boychibor otini tanimay behush bo‘lib yiqilishi, o‘zidan ortda qolayotgan Qorajonning akasi Ko‘kaldoshga qarata:

Asli ko‘nglim, senda edi bek og‘a,

Bu Boychibor jilov bermay boradi[1].

deyishlari ularning ayni paytdagi holatini shartlilik yo‘sinida asoslashga xizmat qiladi. Aslida esa, Alpomish har qanday vaziyatda ham o‘z oti Boychiborni tanishi shart edi. Uning tashqi ta‘siriz, o‘zidan-o‘zi behush bo‘lib yiqilishi, zimmasiga yuklatilgan vazifasini bajarayotgan Qorajonning noiloj, “ayb”ni otga ag‘darishi, ijrochining badiiy shartlilikdan unumli foydalanganligini ulug‘lovchi bir unsur xalos. Dostonda ko‘makchi qahramon nima uchun zarur degan savolga javob berilmas ekan, Alpomishning ham, Qorajonning ham yuqoridagi kabi harakatlari tushunarsiz bo‘lib qolaveradi. Xuddi shunday holatni biz dostonda Alpomishning Qalmoq yurtiga otlanishi bilan bog‘liq lavhalarda ham ko‘ramiz. Barchindan maktub olgan Alpomish yorining taqdiriga befarqdek ko‘rinadi. U “...xatni o‘qib ko‘rib: Olti oychalik yo‘lda bo‘lsa, qalmoqning elida bo‘lsa, zo‘r yovning qo‘lida bo‘lsa, bir xotin olamiz deb, sandirab o‘lamizmi”, - deb xatni tizzasining ostiga bosib o‘tirdi”. Bundan xabar topgan Qaldirg‘och singlisi uning “jig‘iga tegib”, yo‘lga otlanishga majbur qiladi. Biroq, Qultoyning do‘q-po‘pisasidan keyin u yana fikridan qaytadi. Faqat, singlisining maslahat va yo‘l yo‘riqlaridan keyingina u safarga otlanadi. Epos qonuniyatidan bexabar odam bu parchani o‘qib, Alpomishga turli “yorliqlar”, yopishtirib, uni faoliyatsizlikda ayblashi turgan gap. Eposda an‘anaviy statik holatda keluvchi bunday parchalardagi yuzaki “qatlam” shunga asos beradi. Aslida esa Alpomishning imkoniyatlari dostondagi ko‘makchi qahramonlardan yana biri Qaldirg‘och orqali yuzaga chiqmoqda. Zindonda bandi bo‘lib yotgan Alpomishga Boychiborning ko‘makka yetib kelishini, ajdodlar kultini o‘zida mujassam etgan Qultoyning ilohiy tulpur qiyofasida qahramonga yordam berishi deb tushunish mumkin. Chunki, ko‘makchi tomonidan hadya etilgan jism (oyna, taroq, qilich, kamon, pichoq va hokazo) yoxud biror bir ilohiy jonivor ko‘makchi atributining o‘ziga tengdir. Shuning uchun ham dostonda Qultoy asosiy ko‘makchi bo‘lib gavdalanadi va yetti yillik sinovlardan so‘ng Alpomish aynan uning qiyofasiga kiradi. Buni biz Alpomishning Dobonbiy bobosidan qolgan qo‘riqni uch marta tashlab, uch marta ham o‘zi uncha ko‘ngli to‘lmagan tulporga tushganda, Qaldirg‘och uning oddiy ot emas, ilohiy tulpur ekanini birinchi bo‘lib aytganida ham ko‘ramiz: “Xafa bo‘lma, bu oting balki tulpur bo‘lib chiqar, yomon dema bul oting nazarkardadir. Buni mingan odam ko‘p yerlarni ko‘radi. Maqsadini haqdan talab qiladi” [2], deb akasining ko‘nglini ko‘taradi. Alpomishning otiga Boychibor nomini bergan ham Qaldirg‘ochoydir:

Qulli bo‘lsin, akajon, arg‘umog‘ing

Yomon dema, aka, Boychiboringni...

Boychiborning ilohiy tulpur ekanligini birinchi bo‘lib payqagan, uni egarlashda ko‘maklashgan:

Oy Qaldirg‘och tortdi otning belidan,

Sirti ipak, ichi mayin ayildi...

va Alpomishni kiyintirgan:

Oy Qaldirg‘och olib kelgan libosni

Kiygin, deydi, Hakimbekka beradi..

Qaldirg‘och oddiy ayol emas, Alpomishning ilohiy homiylaridan biri ekanligini ko‘rsatadi. Zero, alpga singillik qilish, Alpomishdek alpning tulpurini egarlash, uni o‘q o‘tmaydigan, suvda cho‘kmaydigan, olovda kuymaydigan qilib kiyintirish - ya‘ni qahramonni ilohiy asbob-anjom va ot bilan ta‘minlash homiy obraz haqidagi tasavvurlarning qahramondagi badiiy ifodasidir. Qahramon munosabatga kirishar ekan, syujet tizimida yangidan yangi motivlarni yuzaga keltiradi yoxud unga o‘zgachalik bag‘ishlaydi. Alpomish zindonda bandi bo‘lib yotganda unga Qayqubod ko‘makka keladi. Qayqubod bilan bog‘liq lavhalar dostonga yumoristik ruh bag‘ishlaydi va epik sahnaning qiziqarli chiqishini ta‘minlaydi. Lekin Qayqubodning eng muhimi “xizmati” syujet xalqasiga boshqa bir ko‘makchi qahramon - Tovka oyimni olib “kirishi”dir.

Tasavvur qilaylik, Qayqubod sahnaga Tovka oyimni olib kirmaganda, doston voqealari boshqa yo‘sinda rivoj topgan bo‘lard. Syujet tizimidan Tovka oyim bog‘liq motivlar joy olishi bilan, Qayqubodning “faolligi” sustlashadi. Uning “faol”ligi aks etgan sahnalar orqa planga “chekinishi” bilan esa Tovka oyim bilan bog‘liq voqealar yuzaga qalqib chiqadi va doston tizimida asosiy o‘rin egallaydi. Shu o‘rinda: “Alpomish nega Tovka oyim qazigan lahm dan ozodlikka chiqib qo‘ya qolmadi. Axir buning iloji bor ediku”, - degan savol tug‘iladi. Garchand, dostonda Tovka oyim qazigan lahm Alpomishga to‘g‘ri kelmasligi aytilsada, bu yerda gap boshqa yerda. Endi epik qahramon faolligi qahramonlar orqali emas, balki bevosita Alpomish orqali yuzaga chiqmoqda.

Dostonda millatga xos ruhiy sifatlar ko‘pchilik ishtirok etgan lavhalarda ham yorqin namoyon bo‘ladi. Ayapomish to‘rt kecha-kunduz yo‘l yurib, qalmoqqa qaytayotgan Oybachin choparlariga yetib borganda ular: «Oq yuzli, obro‘li bo‘ldik», - deb otdan tushib ta‘zim qildi. Bu - faqat o‘zbekda bo‘ladigan holat, Barchin, Alpomish uchun ham zahmat chekib, ham Boybo‘ridan bir qadar zug‘um ko‘rib, ham elatdoshlaridan rag‘bat topmay norozilanish o‘rniga topshiriq o‘rinlatilmaganidan xijolat tortish uchun o‘zbekcha ruhiyat egasi bo‘lish kerak. Bu–nomusli, uyatchan o‘zbek yigitining qalb so‘zlari. Ular,–sarguzashtizlamagan, or talashishga majbur bo‘lgan asl erkakning izhori dili! Alpomish,

keyinchalik, Qalmoqqa yetgach, otlar poygasi boshlanib ketganda Oybachinning o'zi yo'qatganida ham sabrga sobitligicha qoladi. Barchinning kanizaklari yigitni qiziqtirib, "qalliq o'yin"ga chaqirishadi: Ramz, ishora–ijodning boshi. To'g'ri so'z, hayotni boriday aks ettiruvchi so'z hali badiiy ijod emas. Ta'sirli, hissiy so'z badiiy ijod hisoblanadi. O'zbek – hamisha ijodkor. U ishora bilan fikrlaydi, ramz bilan ifoda etadi. Imon egasi, komillik yo'liga kirgan solih o'zida, avvalo, sabrni tarbiyalaydi. Mavlono Rumiyni g'animlari so'kkanlarida ham: Aytganingizman", –deb kulib turganliklari haqidagi mashhur rivoyat havoni, g'ururu kibrni yengish uchun qanchalar balandlik, yuksaklik zarurligini anglatadi. Hidoyat yo'liga kirgan Qorajonda ayni shu xislat paydo bo'ladi. Aslida qudratli inson ma'naviy butunligining belgisi bo'lmish bu siniqlik qahramonni sanoqsiz sinovlardan omon-eson olib o'tadi. Alpomishni, oxir-oqibatda, zindondan ham otning qutqarishi zahirida qahramon qalbidagi ana shu ishonch yotgandir, ehtimol. Doston ijodkorlari ayni shu holatlarni nozik ilg'aganliklari va ustalik bilan hisobga olganliklari jihatidan benazirdirlar. Asardagi butun voqealarning "Din yo'lida" va "nomus bilan ornini" saqlash uchun sodir etilganligi hamda doston voqealarini ko'rsatish jihatidan diqqatga sazovor xulosalar bularning ishtirokchisi bo'lgan xolis chopar tilidan yo'l- yo'lakay ifoda etiladi. Odam umrida shunday bir vaqtlar bo'ladi, nega aynan shunday yo'l tutganligini o'zga emas, hatto o'zi ham tushuntirib berolmaydi. O'zbek ayoli uchun og'aning bolasi o'zinikidan ortiqroq bo'ladi. Asl o'zbek ayoli, nomusni kuch deb bilgan ojiza, ko'pincha, o'z hayoti, baxtini og'asiga bag'ishlay oladi. Qaldirgoch – shunday ayol. U Alpomish uchun yoridan, baxtidan, oromidan ayrildi. Dostonda hissiy sezimlar juda nozik tasvirlanganligi bilan diqqatni tortadi. Zindonda yotib g'ozni ko'rgan Alpomish holati bu jihatdan xarakterli. Shaxsiga, hayotiga bevosita daxldor bo'lmagan holatlar ham unda nadomat, norozilik uyg'otadi. O'zbek uchun har qachon ham ko'ngil e'tiborda. Zindonga tushgan g'ozning shunchaki parranda emas, "g'oyibning qushi" ekanligini bilib turib ham Alpomish ko'nglidan qanday o'ylar kechganiga e'tibor zarur: "O'z elimda. Bobir ko'linda yurgan vaqtlarimda shu g'oz menga yo'liqsa, butun yo'liqar edi. Hozir zindonda yarim odammandam, bu g'oz menga yarim yo'liqdi". Turk ramz, ishora bilan fikrlaydi. Shunday yashaydi. Shu bois har narsadan turfa ma'nolar chiqara oladi. Zakot so'ralsa, o'g'irlisizligim tufayli o'z sanadi, oyoq osti qiddi deydi, qimiz bersa, suyub qoldi deb biladi, oti tepaga chiqsa g'olib chiqishiga ishonadi. Omonatga xiyonat qilmaydigan mo'min musulmon Alpomish uning bu savollariga qiz kutgan javobni bermaydi. Bu xildagi yuksak ma'naviy mezonlar haqida ko'pda bosh qotirib o'tirmaydigan Kayqubod o'zining mantig'i yordamida bu chigal va nozik masalani hal qiladi: "–yezna, ering bo'laman, desang bo'lmaydimi? Alpomish: – Sening ko'nglingga gap kelar deb turibman, – dedi. Bu yog'ing to'g'ri bo'lsa bo'ladi, ayta ber, – dedi. Shunda: – Esa aytib kel, – dedi. Kayqubod Tovkaning keyinidan yetdi: – Qayt, ering bo'laman deyapti, – dedi". G'oyat qaltis va taxlikali shu vaziyat tasvirida Kayqubodga xos xususiyat yorqin namoyon bo'lgan. Negaki, judaham baland ma'naviy-axloqiy mezonlar haqida so'z yuritishga noqobilday ko'ringan Kayqubod o'zi mehr qo'yan kishisi Alpomish uchun muhabbatidan ham kechishga tayyor ekanligini ko'rsatdi. Ayni shu xildagi manzaralar dostonda inson deb ataluvchi mavjudotning naqadar murakkab va to'liq izohlash mumkin bo'lmagan yaratilish sifatida mukammal tasvirlanganligini tan olishga majbur qiladi.

Dostonda Alpomishning Allohga, payg'ambarga, pirlarga, chiltonlarga iltijosi va uning ijobati tasviri ham shundan dalolat. Hamma buyuk asarlarda bo'lganidek, "Alpomish" dostonida ham tasvirda hayotiy detallar aniqligining saqlanishiga juda katta e'tibor berilgan va bunga to'liq erishilgan. Boychibor holatiga xos maishiy detallar tasvirida ham aniqlikka rioya etiladi. Holbuki, bunday murakkab yo'ldan bormaslik, tasvirda umumiy ifodalarni keltirish bilan kifoyalanish mumkin edi. Chunki salgina oldin otga chiltonlar duosi bilan ilohiy sifat berilganligi aytilgandi. Doston ijodkorlarining badiiy dahosi ularni bu oson yo'ldan yurishga qo'ymaydi va shu bois asrlar osha yashab qoladigan, minglab yillardan keyin ham odamlarga ta'sir o'tkaza oladigan asar yuzaga kelgan. Asarda go'yo gap eng oddiy ot haqida borayotganday. Yetti yil mobaynida yorini intizorlik bilan kutgan Barchinning iztiroblari, ruhiyatida kechayotgan jarayonlar dostonda yuksak san'atkorlik bilan aks ettirilgan. "Alpomish" umrining boqiyilgini ta'minlagan omillardan asosiysi shundan iboratki, unda har bir personaj tabiatini aks ettirishda o'shanga eng muvofiq tasvir yo'sini topilgan. Shuning uchun ham Barchinning mulohazalari, iltijolari Qaldirg'ochnikidan farq qiladi. Dostonda ana shu o'zgachalik hamisha saqlab qolishga erishilganki, dunyo folklorida bu kabi hodisa siyrak uchraydi. "Qultoy"ning favqulodda jasoratini o'g'li Yodgordan eshitgan Barchinoy qulga emas, chinakam bek va alpga xos alomatni Farmonqul bakovulning xotiniga nisbatan yana-da yaqqolroq ko'radi:

Qultoy bobong o'z kunini ko'rolmas,
Qultoy bobong senga ilik berolmas
Qultoy bo'lib, bolam, otang kelgandi
Mung'ayganda ahvolingni ko'rgandi
Qultoy bo'lib to'yxonada yurgandi
Ko'rib senga mehribonlik qilgandi...

Shunday qilib, Barchinoy hali Alpomishning o'zini emas, otining quyruq'ini ko'rib, birgina hatti-harakati haqida eshitib, aql-donish timsoliga munosib oqila ayol sifatida o'zgalarning aqli yetmagan tegishli mantiqiy xulosalar chiqara oladi. Milliy ma'naviyatimiz rivojida muhim o'rin tutgan "Alpomish" dostonida qadim xalqimizning ishonch-e'tiqodlari, qadriyatlarini va milliy ruhi to'la ma'noda aks etgan. Bu dostonni o'qib o'rganish, qadriyatlarimizni asrab-avaylash bilan birga xalqimiz ruhiyatiga singib ketgan sevgiga sodiqlik, ota-onaga hurmat, do'stga birodarlik tuyg'ularini shakllantiradi.

Xulosa. Xalqimiz milliy istiqlolni qoʻlga kiritganidan keying dastlabki kunlardan ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan maʼnaviy qadriyatlar silsilasini oʻrganish va uning qadimiy anʼanalarini qayta tiklashga boʻlgan ehtiyoj har qachongidan koʻra ham ortdi. Folklor merosini targʻib va tadqiq etish ham ana shu ezgu ishlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Oʻzbekiston istiqlolining maʼnaviy asoslarini mustahkamlash va xalqimizning oydin kelajagiga zamin hozirlashdek ulugʻvor maqsadlar yoʻlida bajarilayotgan ulugʻvor ishlarda maʼnaviy qadriyatlarni oʻrganishning ahamiyati juda kattadir. Mamlakatimizda olib borilayotgan yangilanish va oʻzgarishlar adabiyot va sanʼat ahli oldiga bir qator muhim talab va vazifalar qoʻymoqda. Zero, maʼnaviyat borasida olib borilayotgan ezgu ishlarning yechimi bevosita zamondoshlarimizning maʼnaviy olamini tubdan yangilash, boyitish va ularni komil insonlar qilib tarbiyalashdek dolzarb masalalar bilan chambarchas bogʻlangandir.

Folklor asarlarida oʻz ifodasini topgan milliy qadriyatlar yosh avlodni har tomonlama kuchli, maʼnaviy yetuk va barkamol qilib tarbiyalashning muhim omillaridan biridir. Zero, xalq ogʻzaki ijodi maʼnaviy taraqqiyotga doimo quvvat berib kelgan. Qadimiy epik anʼanalarni oʻzida mujassam etgan dostonlar xalqimizning mifologik tasavvurlari, eʼtiqodiy qarashlari, turmush tarzi va maʼnaviyatini oʻzida mujassamlashtirganligi ushuni yosh avlodga kuchli badiiy-estetik taʼsir koʻrsatish imkoniga ega. Biz yashayotgan zamin qadim-qadimdan madaniyat va ziyo maskani boʻlib, xalqimiz boy madaniy merosiga, yuksak qadriyatlariga ega xalqdir. Buyuk bobomiz Amir Temur, jahonga mashhur mutafakkirlarimiz Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Al-Margʻinoniy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, Abduxoliq Gʻijduvoni, Bahovuddin Naqshband, Ahmad al-Fargʻoniy, Muhammad Taragʻay Mirzo Ulugʻbek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Pahlavon Mahmud va yurtimizda yashab ijod etgan boshqa koʻplab siymolar jahon fani, madaniyati va sivilizatsiyasiga ulkan hissa qoʻshganlar. Shu sababli mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev oʻz nutqlarida doimo xalqimiz boy madaniy merosini izchillik bilan oʻrganishga, ulardan mustaqillik maʼnaviyatini shakllantirish va rivojlantirishda foydalanishga daʼvat etib kelmoqdalar.

Ajdodlarimiz qoldirgan madaniy meroslarda shunday fikrlar borki, ular bugungi kunda ham taraqqiyotimizning oʻziga xos yoʻlini belgilashda oʻz ahamiyatini yoʻqotgan emas. Xalqimiz madaniyatini, milliy istiqlol mafkurasini yaratish va uni rivojlantirishda madaniy merosimiz, undagi ilm-fan, ijtimoiy-siyosiy, taʼlim-tarbiyaga oid fikrlarni oʻzlashtirish va amalga tatbiq qilish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Alpomish (Oʻzbek xalq qahramonlik dostoni). – Toshkent: Sharq, – 2010- yil. 197-bet.
2. Alpomish. Aytuvchi: Fozil Yoʻldosh oʻgʻli. Nashrga tayyorlovchilar: Zarifov H., Mirzayev T. – Toshkent: Fan, 1999. 81-bet.
3. Sarimsoqov B. “Alpomish” klassik epos namunasi. // Oʻzbek tili va adabiyoti jurnali. 4-son, 1999-yil. 3-9-betlar.
4. Saidov M. Oʻzbek xalq dostonchiligida badiiy mahorat masalalari. Toshkent: Fan, 1969. 199-bet.
5. Hamid Olimjon. Asarlar, Oʻn jildlik // H.Zaripov. Oʻzbek xalq qahramonlik eposi. – Toshkent: Fan, 1947-yil 123-bet.
6. Hamid Olimjon. Mukammal asarlar toʻplami. Oʻn jildlik. Toshkent: Fan, 1981-yil. 112-bet.

Muallif:

Toʻychiyeva Zulayho Hamraqulovna - Guliston davlat universiteti tadqiqotchisi.

Ijtimoiy - iqtisodiy fanlar

UDC 372.81

POLITICIANS FIGHT AGAINST CORRUPTION AMIR TEMUR

АМИР ТЕМУРНИНГ КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СИЁСАТИ

ПОЛИТИКА БОРЬБЫ ПРОТИВ КОРРУПЦИИ АМИРА ТЕМУРА

Норжигитов Санжар Абдукаюмович, Облакулов Давлат Олтинбоевич

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси, 100047, Тошкент шаҳри, Шаҳрисабз кўчаси, 42

E-mail: 17akademik90@gmail.com

Abstract. The article highlights Amir Temur's policy of combating corruption and bribery. The authors include "Timur's Rules", "Zafarnoma" by Sharafiddin Ali Yazdi, "Zafarnoma" by Nizamiddin Shami, "The History of Timur" by Ibn Arabshah Amir, French Temurologist Lucien Keren, and Academicians B. Akhmedov, I. Mominov, A. Kh. Saidov, and others. The scientific traces of scientists are studied regarding Amir Temur's political and legal views against corruption and his actions taken during his reign to cease the evil of corruption.

Key words: corruption, official, position, judge, society, bribery, abuse, misappropriation and embezzlement, punishment, kazi-askar, a court of justice, arzibegi, attitude towards corruption.

Аннотация. В статье освещается политика Амира Темура по борьбе с коррупцией и взяточничеством. Тщательно изучены и анализированы работы авторов «Правила Тимура» и «Зафарнома» Шарафиддина Али Язди, «Зафарнома» Низамиддина Шами, «История Тимура» Ибн Арабшаха Амира, французского темуролога Люсьена Керена, академиков Б. Ахмедова, И. Моминова, А. Х. Саидова, а также исследованы научные труды других ученых в части политико-правовых взглядов Амира Темура по борьбе с коррупцией и его действия в государстве по борьбе со злом коррупции.

Ключевые слова: коррупция, должностное лицо, должность, судья, общество, взяточничество, злоупотребление, присвоение и растрата, наказание, кази-аскар, суд, арзибеги, отношение к коррупции.

Кириш. Коррупция – ҳар қандай давлатнинг сиёсий тузилиши, иқтисодий-ижтимоий ривожланиш даражасидан қатъи назар, бутун дунёда глобал муаммо ҳисобланади. Шунинг учун коррупцияга қарши кураш ҳар қандай давлат учун устувор вазифа бўлиб ҳисобланади.

Дарҳақиқат бугунги кунда коррупция муаммосига жаҳоннинг деярли ҳар бир мамлакатига дуч келиш мумкин. Аммо бу коррупция ҳаммаёқда бир хил деган маънони англатмайди. Коррупциянинг вужудга келиш сабаблари турли мамлакатларда ҳар хил бўлиб, тарихий босқич ва ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражаси билан белгиланади. Шу боис коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашишда уни тарихий-ҳуқуқий жиҳатдан ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Айтиш лозимки, гарчи бу даврда коррупция тушунчаси шаклланмаган бўлса-да, тарихий тараққиётнинг барча босқичларида, жамиятдаги ижтимоий муносабатлар объектига тажовуз қилиш билан боғлиқ ижтимоий хавфли қилмишлар, яъни жиноятларга қарши курашиш масаласи муҳим аҳамият касб этган.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқотнинг объекти сифатида Амир Темурнинг ҳаёти билан боғлиқ тарихий асарлар, илмий тадқиқот ишлари ва мақолалар олинди. Тадқиқот мавзусини ёритишда таснифлаш, тавсифлаш, тарихий-қийсий, контекстуал, комплекс ва функционал таҳлил усулларида фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

XIV асрда вужудга келган Амир Темур империясида адолат ва қонун устуворлиги ҳуқуқ сурган. Қарийб 150 йил давом этган ҳалокатли мўғуллар истибодидан сўнг Туронда мустақил давлат яратишга эришган Амир Темур тез орада бу давлатда адолатли, мукамал қонун-қоидалар жорий қилиб, марказлашган салтанатни маъмурий, ҳарбий ва маҳкама тизимларини яратиш орқали бошқарган.

Амир Темур барча жиноятчиларни, ҳаттоки жиноятга қўл урган, қариндош-уруғлари ва фарзандларини ҳам ҳолис туриб, жазолашни талаб қилган.

Академик Бўрибой Аҳмедов давлатда қонун барчага-вазирлар, амирлар, ҳокимлар, шахзодалар ва раият учун баробар бўлган дейди[16]. Жумладан, Француз темуршуноси Люсьен Кереннинг келтиришича, Амир Темур юришдан қайтгандан сўнг жарчилар воситасида шахарда адолат ўрнатаётганини элга маълум қилган ва шу мақсадда қозихоналар иш бошлаган. Бунда улуғ амир йўқлигидан фойдаланиб, ўз шахсий манфаатларини ўйлаб иш тутган имонсиз амалдорлар мансаби, молу- дунёси ва сарой аҳли билан қариндошлигидан қатъий назар сўроқ қилиниб,

ҳибсга олиниб, шафқатсиз жазоланган. Амир Темур энг аввало халқ кўз ўнгида бош вазир ўз вазифасини совуққонлик билан адо этганлиги учун шафқатсиз жазолаган. Давлат маблагини талон-торож қилган қатор юқори мартабали амалдорлар, фирибгар ва муттаҳамлар ҳам ўта шафқатсиз жазоланган [6, 7, 8].

Шунингдек, Темурбек айрим қассобларни, у Самарқандда бўлмаган йилларида, гўшти ортиқ нархда сотганлари учун жавобгар қилишни буюради. Шунингдек, молига ортиқ баҳо қўйиб сотган баъзи маҳсидўзлар ҳам жазога тортиладилар юқоридаги мисоллар бевосита Ру Гонсалес де Клавихо “Кундалиги”га асосланган ҳолда берилган [15].

Академик Иброҳим Мўминовнинг кайд қилишича, Темур ёзишмаларига мувофиқ, вақти-вақти билан сўроқпурсиш, ревизия ва текшириш — тафтиш, тергов қилиш — таҳқиқ ўтказилиб турилган [9, 11]. Ўз амалини суиистеъмол қилиш, порахўрлик, доимий ичкилик, майишй бузуклик кабилар оғир гуноҳ ҳисобланиб, қаттиқ жазоланган. Шарафиддин Али Яздийнинг ёзишича суиистеъмол қилиш Темур авлодларига таллуқли бўлган вақтда ҳам, улар тегишли жазоларини олганлар. Чунончи, унинг ўғли Мироншоҳ, невараси Амирзода Пирмуҳаммадлар халқ олдида қаттиқ жазога тортилганликлари тўғрисида манбаларда [3, 4, 9, 10, 18] ёзилан. Темур давлатнинг обрўси, шарафи, манфаати соҳасида ғоят қаттиққўл эди: у бундай пайтларда ўзини ҳам, ўғил ва невараларини ҳам, қариндош-уруғларини ҳам ҳарбий бошлиқларни ҳам аямас эди. У ўз давлат ишларида ғоят мустаҳкам, тебранмас, барқарор турарди [9, 11].

Бу борада тарихчи Абдурахмон Бодиров ҳам тўхталиб, Амир Темур давлатида амалдорлар ишини тартибга солиш мақсадида вақти-вақти билан сўроқ, текшириш, тафтиш, тергов ўтказиб турилганлигини, амални суиистеъмол қилиш, порахўрликка йўл қўйган кишилар қаттиқ жазоланганлигини келтиради [17]. Айни пайтда Соҳибқироннинг ўзи ҳам қонунларга қаттиқ амал қилган.

“Қиссаи Темурий” асарида “Мен ўзимга адолатли ва раҳмдил тўрт вазирни танладим-улардан иккиси Маҳмуд Шаҳоб Хуросоний ва Носриддин Маҳмуд ал-Оромий эди. Бу икки вазиримга доимо мени кузатиб туришларини ва агар мен адолатсизлик қиладуғон бўлсам, дарҳол мени тўхтатишларини, кимнингдир ёлғон сўзларига инонсам ёки бегона кимса мулкига хиёнат қиладуғон бўлсам, дарҳол мени огоҳлантиришларини таъкидлаб қўйдим” дейилади [1]. Бу билан Амир Темур давлат ҳокимияти бош қондаси “Қуч адолатда” ҳаммининг Қонун олдида тенглиги пиринципига асосланганлигини кўришимиз мумкин.

Айтиш лозимки, Амир Темур вазирликка адолатли, оқил, фозил одамларни муносиб деб билган (Изоҳ: Амир Темур вазирларни танлашда қуйдаги сифатларга эътибор берган 1-насл-насаб, 2 ақл-фаросат, юксак маънавий ахлоқ, 3-сергаклик, огоҳлик ва хушмуомалалик, 1-сабр-бардош, тинчликсеварлик. Бу борада “Темур тузуқлари”да вазирлар ушбу тўрт сифатга эга бўлган кишилардан бўлишлари лозим; биринчиси—асиллик, тоза наслилик; иккинчиси—ақл-фаросатлили; учинчиси—сипоҳу раият аҳволидан хабардорлик, уларга нисбатан хушмуомалада бўлишлик; тўртинчиси—сабр-чидамлили ва тинчликсеварлик. (“Темур Тузуқлари” Б.74-75) Амир Темур салтанатни етти вазир ёрдамида бошқарган. Вазирлар девонбегига бўйсунганлар ва ўзига хос равишда хисобот бериб турганлар. Бу олий ташкилот Олий девон дейилган. Унга девонбеги бошчилик қилган. Девонбеги баъзан Вазир Аъзам деб аталган (Абдураззоқ Самарқандий Матлаъи саъдайн ва мажмаи баҳрайн асарида) ва вазирларининг фаолиятига, иш юритишига адолат ва талабчанлик билан қараган. Айниқса, молия вазирлари ниҳоятда пок ва адолатли бўлиши талаб қилинган. Бу борада “Темур Тузуқлари”да сарф-харажатлар ила шуғулланувчи, мамлакат хазиначилари бўлмиш молия вазирлари, молия ишларида хиёнат қилиб, (бойликларнинг бир қисмини) ўзлаштириб олгон бўлсалар, (текшириб кўрилсин). Агар ўзлаштириб олган маблағи, ўзига тегишли улуфа миқдорига тенг бўлса, мазкур маблағ унга совға-инъом ўрнида берилсин. Агар ўзлаштириб олгон маблағи маошидан икки баробар ортиқ бўлса, ортиғи оладиғон маошидан ушлаб қолинсин. Агар маошидин уч баробар кўп маблағ олгон бўлса, ҳаммаси (ўзлаштирган пуллари) салтанат хазинасига тортиқ сифатида олинсин дейилади.

Соҳибқирон молия вазирларининг устомонликларини жуда чуқур ва аниқ билган, уларга қилмишларига яраша иқтисодий жазо белгилаган [14].

“Темур Тузуқлари”да келтирилишича “кишлоқ оксоқоли ва шаҳар улуғлари кичикроқ даражадаги одамга зулм қилсалар, ўша зулмга яраша, ҳар кимнинг кўтаришича жарима солсинлар. Агар доруғалар ва ҳокимлар халққа жабр-зулм этиб, уларни хароб қилган бўлсалар, ишларига лойиқ жазо берилсин. Ботир кимсаларнинг гуноҳи исботлангандан кейин ундан жарима олсалар, сўнг дарра билан урилмасинлар. Агар дарра уриш билан жазолансалар, ундан жарима олмасинлар” [2, 3].

Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, Амир Темур раиятни химоя қилишни қонун билан мустаҳкамлагани, агарда дорруғалар ва ҳокимлар халққа зулм қилиб, уларни хароб қилган бўлсалар, қилган ишларига лойиқ жазо берилган. Айни вақтда мансабдорлар томонидан содир этилган маъмурий ёки жиноий ҳуқуқбузарликка жазо тайинлаш алоҳида назоратга олинган.

Амир Темур давлатида суд ҳуқуқ тизими ихтисослашган бўлиб, қозилик мансаби салтанатдаги энг нуфузли ва масъулиятли вазифалардан бири бўлиб, ҳисобланган. Қозилар (Изоҳ, салтанатда судлар ихтисослашган бўлиб, уларнинг уч хил тури мавжуд эди. Биринчиси-лашкар қозиси. Бу қозилик ҳарбийлар масалаларга оид жиноят ва низоли масалаларни кўрган. Иккинчиси-шариат қозиси бўлиб, у шариат билан боғлиқ

жиноят ва низоларни кўриб чиққан. Учинчи қозилик дунёвий-фуқаролик ва давлатга тегишли бўлган масалаларни, масалан ўғирлик, молиявий ва маъмурий соҳаларга оид ишларини кўрган [17]) давлатнинг суд, ҳуқуқ-тартибот ишларини мувофиқлаштиришда муҳим рол ўйнаган ҳамда қонун устуворлиги, унинг барчага баробарлигини таъминлашда катта таъсирга эга бўлган.

Судлов ишлари қозилар томонидан амалга оширилиб, суд тизими шариат, фуқаролик, ҳарбий судларга бўлинган. Ҳарбийлар томонидан содир этилган жиноятлар “Қози аскар” деб аталган ҳарбий суд томонидан кўрилган. Айбдор ҳарбийларнинг ишларини кўриш таниқли ва илм маърифатли беклар, амирлардан иборат ҳарбий кенгаш зиммасида бўлган [12]. Бутун империя бўйича одил судлов ҳолатига қозикалон (олий судья) жавоб бериб, раият қозилари фаолияти устидан назорат қилган. Соҳибқирон давлатда қозилар адолатли ва қонуний ҳуқуқлар чиқаришини талаб этган. Суд жараёни тортишув характериға эга бўлиб, томонларнинг ўзлари айбловчи ва оқловчи характеридаги далилларни тўплаганлар, гувоҳларни келтирганлар. “Темур Тузуклари”да бу борада алоҳида тўхталиб, “Буюрдимки, ҳар ернинг ғаразғўй, тухматчи ва нафси бузук кишиларнинг тухмат сўзлари билан катта ва кичик шаҳарлар аҳолисидан ҳеч кимни жазоланмасинлар. Фақат бировнинг гуноҳи тўрт кишининг гувоҳлик бериши билан исботланса, гуноҳига яраша жазолансинлар”.

Профессор Шохистахон Ўлжаеванинг қайд қилишига кўра, шахзодалар, Чигатой амирлари ва зодагонларнинг қонунга хилоф ишларини кўрувчи амалдор яргучи деб аталган. У олий трибунал судида фаолият юритган [18].

Профессор Убайдулла Таджиханов ва Академик Акмал Саидовларнинг қайд этишича, Амир Темур давлатида алоҳида муассаса–адолат девони бўлган. У асосан давлатга қарши жиноятлар, бошқариш тартибига қарши жиноятлар ва мансабдорлик жиноятларини кўриб, тегишли жазо тайинлаганлар[13]. Бундан ташқари ҳар бир вилоят ва шаҳарларда адолат амири бўлиб, у шу ҳудуднинг адлия ишларини назорат қилиб турган.

Темур давлатидаги арзибеги (додхоҳ) ҳам бўлиб, давлат кенгашида унинг алоҳида ўрни бўлган. Унинг вазифаси арз билан келганларни тинглаб, масалани одилона ҳал қилишдан, уларни баъзи бир ўрта муҳимларини Соҳибқирон ҳузурида адолатли ҳал этишдан иборат бўлган. Ички ишлар органлари мансабдорлари “ясағлиқ” деб аталган ва улар давлат ва жамиятнинг тинчлигини сақлашга масъул бўлиб, жиноятларни очишга муҳим аҳамият касб этган.

Жиноятларнинг содир этилганлиги ва адолатли жазолар қўлланилаётганлиги ҳақида хабаргирлар салтанатнинг энг чекка ерларидан ҳам муттасил ёзма равишда хабар бериб туриши шарт эди. Агар хабаргир бирор сипоҳий ёки амалдорни хизматини яширса, ёхуд ёлғон хабар ёзса, қилмиши исботлангач, унинг қўллари кесилган. Воқеаларни атайлаб ёзмасалар хабаргирларнинг бармоқлари кесилган. Агарда хабарчилар ёлғон хабарни тухмат ёки ғараз билан ёзган бўлса, у қатл этилган. Хабарлар кунма-кун, ҳафтама-ҳафта ойма-ой Амир Темурга етказиб турилган [18].

Бундан шуни аниқлаш мумкинки, Амир Темур даври суд – ҳуқуқ тизими қатъий қонунийлик ва адолат тамойилига асосланган.

Соҳибқирон нафақат ўз халқи, балки фатҳ этилган мамлакатларнинг халқини ҳам қонун ҳимоясига олганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, Амир Темур ўз набираси амирзода Умар (1383 йилда туғилган) номи билан битилган фармонда ҳам унга инъом этилган мамлакатларда адолат ва қонунга сўзсиз амал қилиш шартлиги таъкидланган [4].

Худди шунингдек, Амир Темур янги фатҳ этилган ўлкаларни бошқариш жараёнида бир гуруҳ таниқли ва диёнатли олимларни танлаб олиб, уларнинг ҳар бирини мамлакат чеккаларидан бирига юборишга фармон бериб, адолатни ўрнатади. Бу борада “Зафарномада” келтирилишича, ... токи улар тайин этилган жойга жўнаб, мамлакат ишларининг тагига етсинлар, агарда биронта бир мазлумга зулм етган бўлса, ёки бирон ожизга зўравонлик раво кўрилган бўлса, зарар тиканини мазлумлар оёғидан чиқариб, улардан зўрлик билан олинган нарса исбот қилинса, ўша томондан бўлган ҳазина молидан уларга қайтариб берилсинлар, бўлган аҳволни ёзиб қайтсинлар ва арз иззатгоҳига етказсинлар, токи бундан кейин у (зулм) қоидаларини улардан йироқлаштирсинлар [4].

Шунингдек, Темурбек мамлакатда солиқлардаги суистемолчиликларни олдини олишда назорат тизимини жорий қилганлигини кўришимиз мумкин. Бу ҳақда “Темур Тузуклари”да “яна ҳар ўлкага уч вазир тайинлашни буюрдим. Буларнинг бири раият учун бўлиб, ундан олинадиган олиқ-солиқларнинг ундирилишини кузатиб, ҳисоботини олиб борсин. Олиқ солиқ миқдори, солиқ тўловчиларнинг номларини ёзиб борсин ва раиятдан йиғилган маблағларни сақласин” дейилади.

Амир Темур давлатда мулозимлар маошини қатъий белгилаган ва бу билан уларни оддий халқдан ортқича солиқлар харажатлар олишни тақиқлаб қўйган. Бу эса бугунги кунда биз коррупция деб атайдиган иллатнинг олдини олишга хизмат қилган.

Хулоса. Юқоридагилардан шуни хулоса қилиш мумкинки, буюк бобокалонимиз Амир Темур давлати адолатли қонун устуворлига асосланган адолат мезонлари, тўра ва тузуклар асосида қурилган. “Тузуклар”да мансабдорларнинг суистемолчилигини олдини олишда қуйдаги қоидаларни ўрнатган: 1) кўшинлар учун иш

ҳақини ўз вақтида олиш. Темур қўшинларни доимо шай ҳолатда ушлаб туриш учун уларга маошни ўз вақтида бериш зарурлигини биларди. Акс ҳолда, қўшинларни сақлаш юки аҳоли елкасига тушар эди, бу эса солиқ ва йиғимларнинг асосий тўловчиси бўлган халқнинг аҳволига ёмон таъсир кўрсатади; 2) солиқ сиёсатини тартибга солиш, жумладан, халқдан ортикча ва бекор қилинган солиқ йиғишни тақиқлаган; 3) сипоҳийлардан бирон киши зўрлик билан фуқароларнинг уйларига кўчиб ўтишга ва уларнинг моллари ва отларини олиб кетишини таъқиқлаган, яъни бу билан мансаб ваколатларини суистеъмол қилишни олдини олишга қаратилган чора кўрилган; 4) ғазна маблағларини суистеъмол қилиш ёки қисман ўзлаштириш ҳолатларида молия вазирига алоҳида санкциялар қўлланган.

Шу билан бирга, “Темур тузуклари”да жиноятчиларга нисбатан чора қўллашда ўта адолатли ёндашганлигини кўришимиз мумкин. “Тузуклар”дан англашиладики, шариятга боғлиқ бўлмаган жиноятларга “Ясо” қонунлари бўйича жазо берилган. Мансабдорлар томонидан жиноятларга жазо тайинлаш алоҳида назоратга олинган. Давлат амалдорларининг суистеъмолчилиги ва порахўрлиги энг хавфли жиноят ҳисобланган. Бундан ташқари, Амир Темур ҳуқуқ тартиботни мустаҳкамлаш, ундаги ижтимоий муносабатларнинг қатъийлик билан қонун ва қоидалар асосида тартибга солган барча мансабдорларнинг ҳисобдорлиги ҳамда фаолиятлари устидан давлат назоратини ҳамда давлат хизматининг барча учун очиклигини ўрнатган. Бунинг натижасида Амир Темур давлатида порахўрликнинг илдизи қирқилишига эришилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Амир Темур Кўрагон. (“Қиссаи Темур”, “Малфузоти Темурий”) Т.:2000.
2. Темур Тузуклари/ форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов таржимаси; Б.Аҳмедов таҳрири остида.-Т.: “Ғ.Ғулом” нашриёти,1996.
3. Ибн Арабшоҳ Амир Темур Тарихи (Темур тарихида тақдир ажойиботлари/ сўз боши, араб тилидан таржима изоҳларни У.Уватов тайёрлаган. Масъул муҳаррир А.Ўринбоев 1-китоб. Т.: Меҳнат, 1992., 2-китоб, Т.”Меҳнат” 1992.
4. Низомиддин Шомий Зафарнома / фос тилидан Ю.Ҳакимжонов таржимаси, нашрга тайёрловчи А.Ўринбоев Т.:Ўзбекистон 1996.
5. Шарафиддин Али Яздий Зафарнома. Таржимон Муҳаммад Али Бухорий. Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари А.Аҳмедов, Х.Бобеков. Т.”Шарқ” 1997.
6. Керен Л., Саидов А. Амир Темур ва Франция Т.”Адолат” 1996.
7. Люсьен Кэрэн Амир Темур салтанати/Б.Эрматов таржимаси. Т.”Маънавият, 1999.
8. Л.Керен Амир Темур салтанати (иккинчи наشري) /Франсуз тилидан тарж. ва изоҳлар муаллифи Б.Эрматов. Махсус муҳаррир Х.Султон; Сўз боши Лун Бозен Т.:”O‘zbekiston” 2018.
9. Мўминов И.М. Асарлар. Уч жилдлик Т.»Фан, 1969 1-жилд.
10. Амир Темур жаҳон тарихида/Масъул муҳаррир: Х-Кароматов. Муаллифлар жамоаси: С.Саиддосимов (рахбар), А.Аҳмедов, Б.Аҳмедов ва бошқ. Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи наشري.—Т.:«Шарқ». 2001.
11. Мўминов И. И. «Амир Темур Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли». “ФАН” 1968, Иккинчи наشري, ФАН,1993
12. Абдулҳаким Жузжоний Амир Темурнинг ҳуқуқий қарашлари. Ҳаёт ва Қонун 1997№7
13. У.Таджиханов, А.Саидов Ҳуқуқий маданият назарияси. Дарслик 2 томлик, 1-том / масъул муҳаррир Академик Ш.З.Ўразаев Т.:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. Т.1998.
14. С.Хидиров Амир Темур давлатининг ташкил топиши ва давлат тузуми. Юридик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Т.2002.
15. Аҳмедов Б. Амир Темур давлати// Амир Темур сабоқлари: Амир Темур ва унинг марказлашган давлат тузиш йўлидаги буюк хизматлари. Илмий амалий анжумани материаллари. Т. 2001 Б.16// А.Рахматуллаева Ўзбекистонда Амир Темур ҳаёти ва фаолияти тарихшунослиги (1991-2009) тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси Т.2010.
16. Аҳмедов Б. Амир Темур давлати// Амир Темур сабоқлари: Амир Темур ва унинг марказлашган давлат тузиш йўлидаги буюк хизматлари. Илмий амалий анжумани материаллари. Т.:2001.
17. А.Ж.Бодиров Амир Темур давлатида қонунчилик// Амир Темур ва унинг дунё тарихидаги ўрни. Халқаро илмий конференция материаллари. Самарканд.:1996.
18. Ш.Ўлжаева Салтанатнинг хос тузуги //Нуқуқ ва бурҳ. №4. 2004.

Муаллиф:

Норжигитов Санжар Абдукаюмович - Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси магистратура босқичи тингловчиси.

Облакулов Давлат Олтинбоевич - Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси магистратура босқичи тингловчиси.

УДК 372.891:372.894

TOPONIMIC PLACE OF ANCIENT STATIONS ON THE "GREAT SILK ROAD"

“БҮЮК ИПАК ЙЎЛИ”ДАГИ ҚАДИМИЙ БЕКАТЛАРНИНГ ТОПОНИМИК ЎРНИ

ТОПОНИМИЧЕСКОЕ РАСПОЛОЖЕНИЕ ДРЕВНИХ СТАНЦИЙ НА «ВЕЛИКОМ ШЕЛКОВОМ ПУТИ»

Маҳамматов Акрам Раимкулович

Жиззах давлат педагогика университети, 120100. Жиззах вилояти, Жиззах шаҳри, Шароф Рашидов шох кўчаси, 4 уй.

E-mail: mahammatovakram@gmail.com

Abstract. As a result of a series of archaeological researches carried out in the following years, the remains of an ancient city were discovered in the territory of the Jizzakh oasis. On the basis of these archaeological sources, there was a desire to present a number of hypotheses regarding the ancient routes of the Great Silk Road. In ancient times, it is said that the Great Silk Road began in China. This road connected east and west. The historical significance of the Great Silk Road lies in the fact that in its time there was a mutual cultural exchange of peoples through this road. The territory of Jizzakh region is located at the intersection of the historical trade route from east to west, from south to north, which means that caravans, ambassadors, and troops going east or west from the territory of our motherland passed through these destinations. Most importantly, the southern border of the region is surrounded by interconnected mountain ranges. In our opinion, the study of the history of our ancestors who lived in the oasis of Jizzakh, located in the heart of our country, is somewhat neglected by our researchers. However, it is a historical fact that Jizzakh oasis was one of the rich cultural centers in ancient times in the works of historians of the past.

Keywords: Great Silk Road, station, chronicle, monument, Jizzakh oasis, spirituality, caravan.

Аннотация. В результате ряда археологических исследований, проведенных в последующие годы, на территории Джизакского оазиса были обнаружены остатки древнего города. На основе этих археологических источников возникло желание представить ряд гипотез относительно древних маршрутов Великого шелкового пути. В древности говорят, что Великий шелковый путь начинался в Китае. Эта дорога соединяла восток и запад. Историческое значение Великого шелкового пути заключается в том, что в свое время по этому пути шел взаимный культурный обмен народов. Территория Джизакской области находится на пересечении исторического торгового пути с востока на запад, с юга на север, а значит, через эти направления проходили караваны, послы и войска, направлявшиеся на восток или запад с территории нашей Родины. Самое главное, южная граница области окружена соединенными между собой горными хребтами. На наш взгляд, изучение истории наших предков, живших в Джизакском оазисе, расположенном в самом сердце нашей страны, несколько игнорируется нашими исследователями. Однако историческим фактом является то, что Джизакский оазис был одним из богатых культурных центров в древние времена в трудах историков прошлого.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, станция, летопись, памятник, Джизакский оазис, духовность, караван.

Кириш. Биз мустақилликни қўлга киритганимиздан сўнг мамлакатимизда туб ислохотлар амалга оширилди. Албатта, бу ислохотларнинг замирида мард ва олийжаноб халқимизнинг эртанги куни фаровон бўлишидек улуғ мақсадлар турибди.

Шу билан биргаликда, инсоният тамаддунига улкан ҳиссасини қўшган ва диёримиздан етишиб чиққан улуғ алломаларимиз, фозилу-фузалоларимиз, ҳакиму-табибларимиз, улуғ авлиёу-анбиёларимиз ва ҳоказоларнинг ҳалигача сон-саногига етолганимизча йўқ. Биз келажак авлодлар олдида турган буюк мақсадлардан бири ўтмиш тарихимизни ҳаққоний ёритишдир.

Туркий халқлар, жумладан ўзбек миллатидан етишиб чиққан улуғ кишиларнинг номларини қайта тиклаб, уларнинг амалга оширган ишларини дунёга қайта танитиш ҳар бир ўзбекнинг муқаддас бурчи бўлмоғи лозим. Ўтмишда яшаб ўтган улуғ алломаларимиз, саркарда боболаримиз, шоир ва мутафаккирларимиз, улуғ авлиёларимиз ҳақида тарихий ёдгорликлар, мақбаралар, жой номлари, муқаддас қадамжолар, қадимий қабристонлар маълум даражада маълумот беради.

Биз уларнинг тарихини мукамал билишимиз учун тарихий ҳақиқатлар бўлмиш қўлёзмалар, тарихий китоблар, солномалар, жангномалар, қадимий китоблар, битиктошлар, қабртошлардаги ёзувларни ўқиб, уларда акс этган тарихий ҳақиқатларни халқимизга етказишдан иборат бўлиши зарур.

Зеро, биринчи ўзбек романнавис ёзувчиси Абдулла Қодирий таъкидлаб ўтганларидек, “Мозийга қараб иш тутмоқ хайрликдир”. Халқимизнинг бой ўтмиш маданияти, тарихи ҳақида қўплаб илмий мақолалар, монографиялар, қўлланма ва дарсликлар яратилди. Ҳозирда диёримизда қўплаб муқаддас қадамжолар, зиёратгоҳлар, қадимий қабристонлар аниқланган бўлиб, уларнинг қўпчилиги тарихи ҳақида батафсил

маълумотларга эгамиз. Айримлари ҳақида қисман, баъзилари ҳақида умуман маълумотга эга эмасмиз. Келгусида тарихчи, археолог, қадимшунос, изланувчан тадқиқотчи олимларимиз томонидан бу борада янада кўпроқ тадқиқот олиб борилишини талаб қилади.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқотнинг объекти сифатида Ўрта Осиёнинг қоқ марказида жойлашган мамлакатимиз ҳудуди, жумладан, Жиззах воҳаси ҳудудидан ўтган Буюк ипак йўлининг қадимий манзиллари ўрни аниқлаш борасида кўп қиррали олим, филология фанлари номзоди, профессор Ўрол Носировнинг “Жиззахдан айтар сўзим” номли китоби ҳамда бошқа тарихий мавзусидаги китоблар фойдаланган. Ушбу мақола буюк ипак йўлида жойлашган қадимий бекатларнинг топонимик ўрни ҳақида бўлиб, бу бекатларнинг тарихий аҳамияти ва халқлар ўртасидаги маданий алоқалар воситаси эканлиги ҳақида сўз юритилган. Буюк ипак йўлида жойлашган қадимий бекатлар бугунги замонавий йўлларнинг пойдевори эканлиги илмий далиллар билан асосланган. Тадқиқот мавзусини ёритишда таснифлаш, тавсифлаш, тарихий-қиёсий, кузатиш, таққослаш, топонимик таҳлил усуллари билан фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Кейинги йилларда олиб борилган бир қатор археологик изланишлар натижасида Жиззах воҳаси ҳудудида қадимий шаҳар қолдиқлари аниқланди. Ана шу археологик манбалар асосида Буюк ипак йўлининг қадимий йўналишлари бўйича бир қатор фаразларни ўртага ташлаш истаги туғилди. Қадимда Буюк ипак йўли Хитойдан бошланганлиги айтилади. Бу йўл шарқ билан ғарбни боғлаган. Буюк ипак йўлининг тарихий аҳамияти шундаки, ўз даврида мана шу йўл орқали халқларнинг ўзаро маданият алмашинуви вужудга келади.

Жиззах вилояти ҳудуди шарқдан ғарбга, жанубдан шимолга йўл олган тарихий-савдо йўлининг чорраҳасида ўринлашган, демак, она ватанимиз ҳудудидан шарққа ёки ғарбга йўл олган қаровонлар, элчилар, кўшинлар айна шу манзиллардан ўтган. Энг муҳими, вилоят ҳудудининг жанубий сарҳади бир-бирига боғланиб кетган тоғ тизмалари билан ўраб олинган.

Бизнингча, мамлакатимизнинг қоқ марказида жойлашган Жиззах воҳасида яшаб ўтган аجدодларимиз тарихини ўрганиш тадқиқотчиларимиз назаридан бир мунча четда қолиб келмоқда. Ваҳоланки, ўтмиш тарихчиларининг асарларида қадимда Жиззах воҳаси бой маданият марказларидан бири бўлганлиги қайд этилганлиги тарихий ҳақиқатдир.

Жиззах вилояти мамлакатимизнинг марказий минтақасида жойлашган. Хўш, манбаларда қайд этилган бу тарихий манзилларнинг аниқ ўрни қаерда, деган ҳақли саволлар бизни ҳанузгача ўйлантиради. Фақат ҳудуд етук қадимшуносларнинг махсус ўрганиш объекти бўла олганича йўқ.

1995 йилда Биринчи Президентимиз Ислом Каримов ташаббуслари билан Жиззах вилоят ҳокимлигига Шавкат Миромонович Мирзиёев тайинланади. Вилоят ҳокими сифатида иш бошлаган Шавкат Мирзиёев вилоят фаолларини йиғиб, маслаҳатлашади. Ана шу йиғилишдан сўнг республикада биринчи бўлиб, шаҳар марказида Маънавият ва маърифат маркази вилоят бўлимининг биноси қуриб битказилади.

Бу борада олиб борилган муҳим ишлардан яна бири Жиззах воҳасининг қадимий ва ҳаққоний тарихини қайта тиклаш эди. Шунинг учун ўша вақтдан бошлаб, машҳур археолог олима Грецина 1997-2003 йиллар оралиғида жиззахлик бир гуруҳ олимларнинг ҳамкорлиқда Жиззах воҳасида изланишлар олиб боради.

Бу изланишларга Маънавият ва маърифат маркази Жиззах вилоят бўлими раҳбари, филология фанлари номзоди, профессор Ўрол Носиров бош-қош бўлади. Изланишлар самараси ўларок, бир қатор янги маълумотлар пайдо бўлди. Ана шу изланишлар асосида Маънавият ва маърифат маркази вилоят бўлими фойесининг айлана деворида воҳанинг ўтмиши, бугуни ва келажаги акс эттирилади.

Тарихий манбаларда маълумотлар асосида Буюк ипак йўлининг Жиззах вилояти ҳудудидан ўтган йўналишларининг тахминий харитаси тикланди. Ана шу харитага асосан Самарқанддан бошланган тарихий йўлнинг уч тармоғи Жиззах вилояти ҳудудидан ўтганлиги маълум бўлади.

Археолог олима Грецина фикрича, Буюк ипак йўлининг бир тармоғи Самарқанддан бошланиб, Булунғур тумани ҳудудида жойлашган қадим Баркент (Боркас, Абаркас) шаҳри орқали ёки Катвон (Қатвон) дашти орқали ўтиб, Уструшонага йўналган. Олима келтирилган маълумотларга кўра, Булунғур туманидаги Баркент шаҳри ўрни аниқ кўрсатилмасдан тарихчи олимлар Волин, Буяков, Неъматов, Охунбобоев, Камолитдиновларнинг қарашлари баён қилинади. Бунда олима Грецина Баркет шаҳри ўрнини аниқ кўрсатмасдан олимлар фикрини далил сифатида келтиради.

Тарихчи Волиннинг фикрича, Буюк ипак йўли тармоғининг Самарқанд орқали ўтишида ёки ундан 4 чақирим масофада жойлашган Баркет (Абаркас) шаҳри жойлашган жойда, яъни Самарқанднинг шимолий томонидаги кенгликларда Бузмажон рустоқи мавжуд бўлган. Н.Н.Неъматов фикрига кўра, Баркетнинг марказида Яркет (Ёркент) рустоқи бор деб нотўғри талкин қилган. Баркет шаҳри баъзи манбаларда Булунғур туманидаги Октепа-Метан қишлоғи яқинида жойлашганлиги назарда тутилган.

Бошқа манбаларда эса Булунгур туманидаги Гиштлитепа харобалари ўрнида Баркет шахри бўлганлиги эътироф қилинади. Кейинчалик қарвонлар Абу Аҳмад работидан ёки Саъд работи орқали ўтиб Уструшона ерларидан юришган [4].

Шу ўринда Жиззах вилояти ҳудудида жойлашган қадим Катвон қалъаси ўрни ҳам номаълум бўлиб қолган. Чунки тарихий манбаларда бу тарихий қалъа ҳақида узук-юлуқ маълумотлар бериб ўтилган.

Ҳар қандай ҳолатда Самарқанд ва Жиззах вилоятлари чегарасида жойлашган Ғўбдин тоғи ўз бағрида кўплаб сир-синоатларни сақлаб келмоқда. Чунки манбаларда қайд этилган Катвон қалъаси айнан шу тоғ бағрида жойлашганлиги кўрсатилади. Лекин айнан тоғнинг қайси қисмида жойлашганлиги номаълум бўлиб қолмоқда.

Буюк ипак йўлида жойлашган қадим Катвондиз қалъаси ҳақида бизгача етиб келган маълумотлар жуда ҳам озчиликни ташкил қилади. У қадимий манбаларда шаҳарлар қаторасида номлансада, Уструшона чегарасида жойлашган қалъа ёки қишлоқ деб юритилади. Юқорида эслатиб ўтилган аҳоли масканларидан ташқари қадим қарвон йўлларини боғлайдиган работлар ҳам мавжуд бўлган. Қудам ибн Жафар хабарига кўра Баркетдан то Хушугагача бўлган 4 фарсах масофада Катвон дашти жойлашган [4].

Ҳақиқатдан ҳам Самарқанд вилоятининг шимол томонида Жомбой ва Булунгур туманлари жойлашган. Қадимги Баркет шахри ўрнини олимларнинг фикрига таянган ҳолда (Ю.Ф.Буряковнинг фикрича) Булунгур туманининг ҳозирги Бот-бот ва Қарасмоқ қишлоқлари ҳудудида жойлашган Гиштлитепа харобалари ўрнида мавжуд бўлган десак, у ҳолда қадим қарвонлар Самарқанддан чиқиб, Баркет шахрига келишган ва шарқ томонга қараб ҳаракат йўналишини давом эттиришган. Бу йўналишда ҳаракатланган қарвон Ғўбдин тоғини айланиб ўтган ҳамда орқага (ғарбга) қараб юрган ҳолда Катвон қалъасига келишган деган фикрни айтиш ноўриндир.

Чунки Ғўбдин тоғининг бугунги кундаги географик ҳолати бундай фикрни илгари суришимизнинг ўзи хато эканлигини кўрсатиб турибди.

Бугунги кунимиздан келиб чиққан ҳолда Ғўбдин тоғининг жануб қисмида Самарқанд вилоятининг Булунгур ва Жомбой туманларининг қишлоқлари жойлашган. Тоғнинг шимол қисмида эса Жиззах вилоятининг Ғаллаорол туманига қарашли қишлоқлар жойлашган. Қадимда Ғўбдин тоғининг икки томонида ҳам кўплаб қадимий аҳоли манзиллари жойлашган, дея оламиз.

Иккинчи тахминга кўра, Баркет шахри ҳақиқатдан ҳам Гиштлитепа харобалари ўрнида мавжуд бўлган деган фикрни илгари сурадиган бўлсак, у ердан ҳаракатланган қарвонни Катвон қалъасига йўналтиришимиз зарур бўлади. Бунда қарвонни Баркет шахридан ғарбга қараб йўналтиришимиз ва қарвон Ғўбдин тоғининг орқасини айланиб ўтган ҳолда Катвон қалъасига келишган деган фикр ҳам ҳақиқатга тўғри келмайди. Ҳақиқатдан ҳам Баркет шахри Гиштлитепа харобалари ўрни мавжуд бўлган бўлса, у ҳолда Баркет шахридан чиққан қарвон Ғўбдин тоғининг қоқ ўртасидан (тоғ йўли орқали) ошиб ўтган ҳолда Катвон қалъасига келган, деган фикрни асослаш учун далил ва исботлар керак бўлади.

Бу далил ва исботларни асослашимиз учун Ғўбдин тоғининг бугунги кундаги ҳолати бўйича қуйидаги маълумотларни келтириб ўтиш жоиздир. Ғўбдин тоғининг қоқ марказида Каттасой қишлоғи жойлашган. Каттасой қишлоғи Булунгур туманининг Бот-бот ва Қарасмоқ қишлоқлари билан чегарадош. Айнан шу қишлоқларни бири-бири билан боғлайдиган тоғли сўқмоқ йўл мавжуд бўлиб, қадимда қишлоқ аҳолиси Самарқандга савдо-сотик учун ана шу (мулла Бегбўта йўли) сўқмоқ йўлдан фойдаланишган. Самарқанддан келаётган кишилар мазкур қишлоқ ҳудуди орқали ўтишган ҳамда шарққа қараб ҳаракатни давом эттиришган. Бу қишлоқ ҳудудида ҳам маълум бир ораликларда Бойтепа, Ўртатепа, Ғортепа номли маҳсус тепаликлар жойлашган бўлиб, бу тепаликлар ичида маҳсус ертўлалар мавжуд бўлган. Бу тепаликлар қишлоқлар ўртасида ўзаро алоқа (сигнал) вазифасини ўтаган.

Каттасой қишлоғи ҳудудидан пастликда Солин қишлоғи жойлашган бўлиб, қадимда мазкур қишлоқда ўзбекларнинг қипчоқ уруғига мансуб аҳоли истикомат қилган. Шунинг учун ҳозирги кунда мазкур қишлоқ ҳудуди Қипчоқсув деб юритилади. Солин қишлоғи ўрнида қадимда қарвонсарой бўлганлигини, яқин-яқинларгача унинг харобалари сақланганлигини қишлоқ кексалари хотирлашади. Бизнинг тахминимизча, қишлоқ ўрнида Абу Аҳмад работи мавжуд бўлган.

Учинчи тахминга кўра, Баркет шахри баъзи манбаларда Булунгур туманидаги Оқтепа-Метан қишлоғи яқинида жойлашганлиги назарда тутилган. Ҳозирги кунда Оқтепа-Метан қўрғони Самарқанд вилоятининг Булунгур эмас, балки Жомбой ва Иштихон туманлари чегарасида жойлашган қишлоқлар саналади. Ҳақиқатдан ҳам мазкур қишлоқларнинг географик жойлашувини аниқлайдиган бўлсак, Ғўбдин тоғининг жануби-ғарбий томонида жойлашган [4].

Бу йўналиш бўйича қарвон ҳаракатланиши тарихий ҳақиқатга мос келади. Самарқанддан чиққан қарвон ғарбга қараб ҳаракатланган ва Баркет шахри ҳудудидан ўтиб, ғарбга қараб қадим Бухорога, жанубга қараб эса қадим Кеш ва Насафга, шарққа Ғўбдин тоғини ёқалаб, аввал Абу Аҳмад работига, ундан Катвон қалъасига ўтишган. Катвон қалъасидан чиқиб, Харакана шахри орқали Уструшона (Жиззах) шахрига йўл олишган.

Ал Истахрий маълумотида кўра, Абарқасдан Катвондизгача бир кунлик йўл эканлиги айтилади. Шош ва Фарғонага олиб борадиган битта йўл Абу Аҳмад работидан ўтган. Тўрт чақиримдан сўнг Шошга кетиш учун чапга

бурилган. Абу Аҳмад работидан чиққандан сўнг йўлда йўловчилар Катвондиз қалъасида тўхташган ёки тўхтамасдан Харакана шаҳрига ва у орқали Жиззахга ўтиб кетишган.

Хушсуфаги Ғаллаорол туманидаги Авлиё қишлоғи яқинида жойлашган Маслаҳаттепа харобалари ўрнида деб фикр юритишимизга ҳалақит беради. Шу йўсинда Абу Аҳмад ва Саъд работидан Харакана шаҳри ва Катвондиз қалъаси оралиғи кўрсатилмаган. Бу работлардан бири Э.Б.Қодиров ва А.Э.Бердимуродов томонидан ўз вақтида аниқланган. Ғаллаорол туманининг Сарой қишлоғи чеккасида жойлашган ва Кичкинақўрғон номи билан машҳур бўлган Абу Саъд қарвонсаройи эса ундан шимолроқда жойлашган. Ундан сўнг қарвонлар Фарғона томонга ҳаракатланишган. Қадимги манбаларнинг кўрсатишини назарда тутган ҳолда Самарқанддан Хараканагача 9 фарсах, Самарқанддан Абу Аҳмад работигача 4 фарсах, Абу Аҳмад работидан Хараканагача 5 фарсах, яъни тахминан 30 километр ораликни ташкил қилади, деб ҳулоса қилиш мумкин бўлади.

Бу жой эса Кичкинақўрғон қарвонсаройидан Ғаллаоролдаги Қўрғонтепа шаҳарчасигача бўлган масофага тўғри келади. Шундай қилиб қадимда қарвонлар Абу Аҳмад работидан Катвондиз қалъаси ёки Хараканагача ҳаракатланишган. Охири бу одатда Қўрғонтепа шаҳарчаси жойига маҳаллийлаштирилади. Жиззах вилоятининг Ғаллаорол тумани ҳудудида жойлашган Қўрғонтепа шаҳарчаси энг катта ва машҳур ёдгорликдир. Шаҳарчада ҳунармандлар шаҳарчаси ва шаҳристон жойлашган бўлиб, шаҳарчанинг умумий майдони 90 гектарга тенгдир [4].

Шаҳарчанинг ўрнини кузатишларимиз натижасида унда яшашнинг асосий босқичларини ифодаловчи эллин маданиятидан дарак берувчи ўрта аср охириларида олинган материаллар араб тарихчилари қолдирган манбаларда учрайди.

Жумладан, араб манбаларида Харакана Жиззахдан 5 фарсахда жойлашган. Зоминдан 9 фарсахда масофада, Самарқанддан ҳам шунча масофада жойлашган. Ибн Руста маълумотлари бўйича (X асрнинг биринчи ярмида) Зоминдан то Жиззахгача бир кунлик йўл эканлиги айtilган. Жиззахдан Хараканагача ҳам бир кунлик йўл чиқиши айtilган. Айрим аноним манбаларда Хараканани Уструшонанинг гуллаб-яшнаётган қишлоғи, деб қайд этиб ўтилган [2].

Қадимий манбаларда айтилишича, Уструшонанинг ҳар бир шаҳри катта рустоқнинг маркази ҳисобланади. Харакана ҳам худди шундай рустоқнинг маркази ҳисобланади. Шунингдек, қадимги манбаларда қарвонсаройлар ва работлар ҳар бир шаҳарнинг ёнида жойлашганлиги хабар қилинади.

Шу билан биргаликда, бошқа қарашлар ҳам мавжуд: тарихчи олим Ю.Ф.Буряков фикрича, Қўрғонтепа шаҳарчаси ўрнида, яъни Катвон даштида “қалъа” маъносини билдирувчи Катвондиз шаҳри жойлашган. Ҳақиқатдан ҳам ўтмиш ёдгорликлари жойлашган ўрни манбаларда кўрсатилган ўринларга мос келади. Мазкур ўтмиш ёдгорликларидан қолган вайроналарнинг ўзиёқ мазкур саволга муносиб жавоб бўлади. Бундан ташқари, Қўрғонтепа шаҳри жойлашган ўридан қадимий Қалиятепа шаҳри жойлашган ўринга қадар оралиқ масофа манбаларда кўрсатилишига қараганда ўрта асрлардаги Жиззах шаҳри ўрни ҳозирги жойлашув ўридан икки марта қисқа майдонни ташкил қилади [4].

Профессор Ўрол Носиров Қатвон қалъаси ҳақиқатдан ҳам Ғўбдин тоғи бағрида, деб ҳисоблайди:

Ал-Истаҳрий қолдирган маълумотга кўра Баркет ва Саъд работи оралиғида Абу Аҳмад работи бўлган. Худди шу работдан йўл – Тошкентга ва Фарғонага, – иккига ажралган. Тошкент йўли Жиззах орқали ўтган. Истаҳрий Баркетдан бир кунлик масофада Катвондиз (Катвон қалъаси – Тоғ орти қалъаси) деган жой борлигини айтади. Катвондизга бориш учун Абу Аҳмад работидан (Бу работ чамаси Сийракас қишлоғи атрофида бўлган) йўл шимол томонга бурилиб, тоғ ёнбағридан Катвондизга борган.

Катвондиз Ғаллаорол туманида Ғўбдин тоғининг шарқий ён бағрида, Гумсой қишлоғининг жануб томонидаги текисликда жойлашган кўринади. Чунки Гумсой қишлоғининг жанубий-шарқий томонида қурилаётган янги участкаларда пойдевор учун ер юзаси очилганда 32х32 смли ўрта асрларга тегишли пишиқ гиштлар кўплаб топилмоқда. Катвондиздан шарқ томондаги пастликда Харакана шаҳри бўлган ва йўл Харакана орқали Жиззахга кетган. Катвондиздан иккинчи йўл шимолий-шарқ томонга чўзилиб, Фориш туманидаги Калтепа работига, ундан Арнасой тумани ҳудудидаги Навойли қарвонсаройига ва ундан дашт (чўл) орқали Туркистонга кетган [4].

Ўрол Носировнинг қайд қилишига кўра, Қатвон қалъаси қадимда машҳур манзилгоҳ бўлиб, ҳаттоки у ерда қарвонлар тўхтаб ўтишган. Лекин 11 асрдаги қонли воқеалардан сўнг шаҳардан ном-нишон қолмайди.

Салжуқийлар даврида вилоят ҳудуди катта қонли воқеанинг майдони бўлди. 1138 йил сентябр ойида Син султони Ғўрхон катта қўшин билан юриш қилганда унинг қўшинига хитойлик турклар (қорахонийлар) қўшилиди. 1139 йил Хўжандда бўлган жангда Самарқанд ҳокими Маҳмудхон мағлубиятга учрагач, отаси Арслонхон Султон Санжардан ёрдам сўрайди. Шундан сўнг Султон Санжар 100 мингдан ортиқ қўшин тўплаб Ғўрхонга қарши чиқади.

Иккала қўшин Ғаллаорол туманининг ғарбида Ғўбдин тоғининг шарқий бикинида ҳозирги Гумсой қишлоғининг жануб томонида Катвон қалъасида тўқнашади. Ибн ал-Асир маълумотида кўра жангда Султон Санжар қўшинидан саноксиз киши, биргина Дарғот канал ёқасида 10 минг киши ўлдирилди, деб ёзади. Ушбу жангда салжуқий Султон Санжар енгилиб, Хуросонга ўтиб кетади. Жангда Сижистон амири, амир Кумач ва

Султон Санжарнинг хотини, Бухорода диний ишлар раиси Хусам ибн Абдулазиз ибн Мазий ал-Бухорий ҳам асир тушади.

Ушбу жанг туфайли Катвон қалъаси ҳам, Сийракас қишлоғи ҳам очик қабристонга айланади. Жангда 4 минг аёлнинг ўлгани ҳақидаги маълумот Катвон ва Сийракада биронта ҳам аёл ўлдирилмай қолмаганидан дарак беради. Ҳатто шайх Хусам ибн Абдулазиз Бухоро мадрасаларидан келган 10 мингдан ортиқ толиби илмлар ва уламолар ҳам Гумсойга қамаб ўлдириб юборилади. Ушбу жанг бўлган жойлар очик қабристон ҳолатида қолгани учун ҳам Катвонда ва Сийракада ҳаёт тўхтаган [4].

Юқоридаги фикрлардан маълум бўлдики, ҳақиқатдан ҳам Ғўбдин тоғи бағрида Катвон қалъаси ўрни Гумсой қишлоғи ўрнида эмас, балки Хитойузи қишлоғи яқинидаги тоғ оралиғида қадимий қабристон Қозон ота зиёратгоҳи жойлашган ҳудуд дейишга асослар етарли, деб ўйлаймиз.

Чунки қабристон ҳудудидаги қабрлар қовланганда, у ердан бир неча одамларнинг суяклари қалашиб ётганлигини маҳаллий аҳоли тасдиқлади. Шунингдек, қабристоннинг шарқ томонида баланд тепалик бўлиб, тепалик устида биноларнинг пойдеворлари, қазилган хандақларнинг қолдиқлари сақланиб қолинган.

Умуман олганда, Ўрта Осиё, жумладан, Ўзбекистон ҳудудида Буюк ипак йўлининг қадим манзилгоҳлари ҳанузгача тўлиқ тадқиқ қилинмаган. Келгусида бу манзилларнинг кўпчилиги чуқур археологик изланишларни талаб қилади.

Хулоса

Буюк ипак йўли қадим тарихга эга бўлиб, кўп асрлар давомида халқлар ўртасида ўзаро маданий алоқаларни ўрнатилишида муҳим аҳамият касб этган. Буюк ипак йўли қадимда Хитойдан бошланиб, Ўрта Осиё ҳудудининг қоқ марказида бўлган Ўзбекистон ҳудудидан кесиб ўтган. Мустақил давлатимизнинг қадим манзиллари жойлашган Жиззах воҳасида ҳам қадимда Буюк ипак йўлининг қадим бекатлари, манзиллари жойлашганлиги кўплаб тарихий манбаларда қайд этиб ўтилган. Бугунги кунда мана шу манзилларни аниқлаш учун бу борада топонимик, тарихий ва археологик изланишларни олиб бориш масаласига мазкур ишда эътибор қаратилиши лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ахмедов Б., Ўзбекистоннинг тарихий манбалари, Тошкент, “Ўқитувчи”, 2001 йил, 352-бет.
2. Ҳудуд ул-олам, (Моварауннахр тавсифи), Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи Омонулло Бўриев, Тошкент, “Ўзбекистон”, 2008 йил 63-бет.
3. Мадраимов А., Фузаилова Г., Манбашунослик., Дарслик, “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, Тошкент, 2008 йил 264-бет.
4. Носиров Ў., “Жиззахдан айтар сўзим”, Тошкент., “Extremum Press” нашриёти, 2011 йил, 290-бет.
5. Сиёев С., Аҳмад Яссавий, Роман, Тошкент, “Ўзбекистон”, 2012 йил 336 бет.

References:

1. Akhmedov B., Historical sources of Uzbekistan, Tashkent, "Teacher", 2001, p. 352.
2. Hudud ul-olam, (Description of Movaraunnahr), translation from Persian, author of introduction, comments and index of place names, Omonulla Boriev, Tashkent, "Uzbekistan", 2008, page 63.
3. Madraimov A., Fuzailova G., Source studies, Textbook, "National Society of Philosophers of Uzbekistan", Tashkent, 2008, p. 264.
4. Nosirov O', "A word from Jizzakh", Tashkent., "Extremum Press" publishing house, 2011, p. 290.
5. Siyoyev S., Ahmad Yassavi, Roman, Tashkent, "Uzbekistan", 2012, 336 pages.

Муаллиф:

Маҳамматов Акрам Раимқулович, Жиззах давлат педагогика университети Мактабгача ва бошланғич йўналишларида масофавий таълим кафедраси ўқитувчиси.

CONTENTS

PEDAGOGY

Fayzieva Maxbuba Raximjonovna. FACTORS INFLUENCING THE INTEGRATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION.....	3
Turdiyboev Dilshod Xamidovich. THE LEVEL OF SIGNIFICANCE OF THE PEDAGOGICAL FACTOR "SYSTEMATIC THINKING" IN INCREASING THE LEVEL OF "MATHEMATICAL LITERACY" OF STUDENTS	8
Mavlonov Sherzod Hazratkulovich. ENHANCING INFORMATION SECURITY EDUCATION IN E-LEARNING THROUGH INTERACTIVE COURSE OF DESIGN.....	11
Abdurashidova E'zoza Rauf qizi. FORMATION OF CHILDREN'S IDEAS ABOUT GEOMETRIC SHAPES IN CHILDREN OF JUNIOR AGE GROUPS.....	15
Beknazarova Muhlis O'tkir qizi. FORMATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF PRIMARY CLASS STUDENTS BASED ON FOLK ORAL CREATIVE WORKS.....	20
Bekpulatov Khasan Olim ugli. FEATURES OF THE ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL EXPERIMENTAL WORKS IN CHEMISTRY.....	23
Mo'minov Elyor Abdullayevich. VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT AND THE BENEFITS OF ITS USAGE.....	28
Turanova Iroda Egamberdiyevna. METHODOLOGY FOR PREPARING PRIMARY CLASS STUDENTS FOR THE REQUIREMENTS OF INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS.....	32
Suyunova Gulchexra Xolmamatovna. THE SIGNIFICANCE OF THE METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOBILITY OF STUDENTS.....	35
Suleymanova Ra'no Do'stbekovna. MECHANISM OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS BASED ON MEDIA EDUCATION.....	37
Nazarqulova Gulnora Ablakulovna. RESULTS OF FORMING THE STUDENT'S INDEPENDENT EDUCATION IN CREDIT-MODULE EDUCATION AND THEIR LEVEL OF EFFICIENCY.....	42
Nazarova Ozoda Tashnazarovna. EMPIRICAL ANALYSIS OF THE STUDY OF STUDENTS' COMMUNICATIVE ABILITIES.....	45
Saidmurodova Malohat Boymurod qizi. TRAINING OF SPIRITUAL MASTERNESS IN STUDENTS AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM.....	50
Mamatkulov Sarvar Temirbekovich. CLOUD TECHNOLOGIES AND THEIR SIGNIFICANCE IN THE EDUCATIONAL SYSTEM.....	54
Sultonov Shuhratjon Nurmaxamatovich, Isoqova Sevara Abdumanonovna, Akbarova Dilrabo Bahrom qizi. METHODOLOGY OF EFFECTIVE ORGANIZATION OF THE TRAINING PLAN FOR 14-15-YEAR-OLD WRESTLERS IN WEEKLY MICROCYCLES.....	56
Raximova Rayxon Abdurasulovna. A RETROSPECTIVE FRAMEWORK FOR STUDYING FAMILY ETHICAL CULTURE.....	59
Eshova Hurriyat Xurramovna. RELATIONSHIPS OF GLOBALIZATION AND THREATS WITH NATIONAL SPIRITUALITY.....	62
Yuldashev Shuxrat Shakirovich. THE USE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TOOLS IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....	65
Abduvalieva Khayrinso Abdurasul kizi. DEVELOPMENT OF MUSICAL CULTURE OF PRESCHOOL CHILDREN AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEMS.....	70
Sultonov Zohid Sobir o'g'li. MANAGEMENT OF PHYSICAL EDUCATION IN SCHOOLS.....	75
Muslimov Sherzod Narzulla o'g'li. THE ESSENCE AND THEORETICAL ANALYSIS OF THE INTEGRATION APPROACH.....	77
Qudratova Shaxnoza Baxtiyor qizi. THE ROLE OF INTERNATIONAL EXPERIENCES IN IMPLEMENTING THE INNOVATION PROCESS IN PRIMARY EDUCATION.....	81
Sharapova Sabohat Djabbarovna. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROTECTING YOUNG PEOPLE FROM VARIOUS INFORMATION THREATS.....	86
Umarova Gulshod Abdujabbarovna. ARTISTIC AND AESTHETIC UPBRINGING OF PRESCHOOL CHILDREN.....	88
Mamatkulov Akmal Axmadalievich, Jalolov Ibroxim Mustofokul ugli, Aripov Yunus Yusupovich. STUDY METHODS OF RELATIONS TO PHYSICAL EDUCATION AND SPORT OF STUDENTS IN ACADEMIC LYCEUMS.....	91

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

Norimova Guljaxon. STREAMING TECHNOLOGIES FOR ENGLISH.....	94
Shavkieva Dilduza. THE ROLE AND IMPORTANCE OF GAMIFICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH TO THE YOUTH OF NEW UZBEKISTAN IN THE ERA OF DIGITALIZATION.....	97
Xudoyberdiyev G'iyosiddin Baxtiyor o'g'li. DEVELOPMENT OF THE CONTENT OF A HEALTHY LIFESTYLE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN ETHNOSPORT.....	100
Nurumbekova Yarkinay Anarmatovna. THE ESSENCE OF DEVELOPING THE COACHING TECHNIQUE IN SPECIALISTS.....	103
Raximov Baxtiyor Xudoyberdiyevich. QUALITY OF SCIENCE AND EDUCATION AS A GUARANTEE OF INCREASING THE INTELLECTUAL POTENTIAL OF PERSONNEL.....	106

PHILOLOGY

Musurmankulova Shaxribon Gulmurodovna. COMPUTER METHODS OF FORMING A DATABASE OF THE PARALLEL CORPUS OF THE UZBEK-TURKISH LANGUAGE.....	109
Kubayev Kabil Umarovich. HISTORICAL TRUTH AND ARTISTIC INTERPRETATION.....	114
Mamatqulov Muzaffar Rahmonqulovich. SAIKALIY – GHAZALWRITER.....	116
To'ychiyeva Zulayho Hamraqulovna. THE ROLE OF EPIC ALPOMISH AS A SPIRITUAL HERITAGE IN FOLKLORE.....	119

SOCIAL-ECONOMICAL SCIENCES

Norjigitov Sanjar Abdukayumovich, Oblakulov Davlat Oltinboevich. POLITICIANS FIGHT AGAINST CORRUPTION AMIR TEMUR.....	125
Mahmatov Akram Raimqulovich. TOPONIMIC PLACE OF ANCIENT STATIONS ON THE "GREAT SILK ROAD".....	129

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA

Fayziyeva Maxbuba Raximjonovna. RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA'LIMGA INTEGRASIYASIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARI.....	3
Turdiyev Dilduza Xamidovich. UQUVCHILARINING "MATEMATIK SAVODXONLIK" DARAJASINI OSHIRISHDA "TIZIMLI FIKRLASH" PEDAGOGIK OMILINING AHAMIYATLILIK DARAJASI.....	8
Mavlonov Sherzod Hazratkulovich. INTERFAOL DIZAYN KURSI YORDAMIDA ELEKTRON TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI TA'LIMINI TAKOMILLASHTIRISH.....	11
Abdurashidova E'zoza Rauf qizi. KICHIK GURUH YOSHIDAGI BOLALARNI GEOMETRIK SHAKL HAQIDAGI TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH.....	15
Beknazarova Muhlis O'tkir qizi. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MA'NAVITY, AHLOQIY SIFATLARINI XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH.....	20
Bekpulatov Hasan Olim ugli. KIMFA FANIDAN PEDAGOGIK TAJRIBA-SINOV ISHLARINI TASHKIL QILISHNING UZIGA XOSLIGI.....	23
Mo'minov Elyor Abdullayevich. VIRTUAL TA'LIM MUHITI VA UNDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI.....	28
Turanova Iroda Egamberdiyevna. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI XALQARO BAHOLASH DASTURLARI TALABLARIGA TAYYORLASH METODIKASI.....	32
Suyunova Gulchexra Xolmatovna. TALABALARINING KASBIY MOBILLIGINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TILLARNI UQITISH METODIKASINING AHAMIYATI.....	35
Suleymanova Ra'no Do'stbekovna. MEDIATA'LIM ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK MANORATINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMI.....	37
Nazarqulova Gulnora Abduqulovna. KREDIT-MODUL TA'LIM SHAROITIDA TALABANING MUSTAQIL TA'LIMINI SHAKLLANTIRISH NATIJALARI VA ULARNING SAMARADORLIK DARAJASI.....	42

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

Nazarova Ozoda Tashnazarovna. TALABALAR KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI O'RGANISHNING EMPIRIK TAHLILI.....	45
Saidmurodova Malohat Boymurod qizi. O'QUVCHILARNI MA'NAVY JASORAT RUHIDA TARBIYALASH PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA.....	50
Mamatkulov Sarvar Temirbekovich. BULUTLI TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI.....	54
Sultonov Shuhratjon Nurmaxamatovich, Isoqova Sevara Abdumanonovna, Akbarova Dilrabo Bahrom qizi. 14-15 YOSHLI ERKIN KURASHCHILARNING HAFTALIK MIKROSIKILLARDA MASHG'ULOTLAR REJASINI SAMARALI TASHKIL QILISH METODIKASI.....	56
Рахимова Райхон Абдурасуловна. ОИЛА АХЛОҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ РЕПРОСПЕКТИВ АСОСЛАРИ.....	59
Эшова Хуррият Хуррамовна. ГЛОБАЛЛАШУВ ВА ТАХДИДЛАРНИНГ МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ БИЛАН МУНОСАБАТЛАРИ.....	62
Юлдашев Шухрат Шакирович. ЎҚУВ ЖАРАЁНИДА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	65
Abduvalieva Khayrinso Abdurasul kizi. MAKTAB YOSHGACHA BOLALAR MUSIQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MUAMMOLARI.....	70
Sultonov Zohid Sobir o'g'li. MAKTABLARDA JISMONIY TARBIYA DARSLARINI BOSHQARISH.....	75
Muslimov Sherzod Narzulla o'g'li. INTEGRATSION YONDASHUV MOHIYATI VA NAZARIY JIHATDAN TAHLILI.....	77
Qudratova Shaxnoza Baxtiyor qizi. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSIYA JARAYONINI AMALGA OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBALARINING O'RNI.....	81
Sharapova Sabohat Djabbarovna. TALABA-YOSHLARNI AXBOROT TAHDIDLARIDAN ASRASHNING PSIXOLOGIK MASALALARI.....	86
Umarova Gulshod Abdujabbarovna. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY- ESTETIK TARBIYALASH.....	88
Маматкулов Акмал Ахмадалиевич, Жалолов Иброхим Мустофокул угли, Арипов Юнус Юсупович. АКАДЕМИК ЛИЦЕЙЛАРДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТГА БЎЛГАН МУНОСАБАТЛАРИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАСИ.....	91
Норимова Гулжапон. ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎЗЛАШТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН СТРИМИНГ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ.....	94
Шавкиева Дилфуза. РАҚАМЛАШТИРИШ ДАВРИДА ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИГА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎРГАТИШДА ГЕЙМИФИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ.....	97
Xudoyberdiyev G'iyosiddin Baxtiyor o'g'li. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI SOG'LOM TURMUSH TARZI MAZMUNINI ETNOSPORT VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH.....	100
Nurumbekova Yarkinay Anarmatovna. MUTAXASSISLAR UCHUN MURABBIYLIK TEXNIKASINI ISHLAB CHIQUISHNING MOHIYATI.....	103
Raximov Baxtiyor Xudoyberdievich. FAN VA TA'LIM SIFATI KADRLARNING INTELEKTUAL POTENTIALINI OSHIRISH GAROVI.....	106

FILOLOGIYA

Musurmankulova Shaxribon Gulmurodovna. O'ZBEK-TURK TILLARI PARALLEL KORPUSI MA'LUMOTLAR BAZASINI SHAKLLANTIRISHNING KOMPYUTER USULLARI.....	109
Kubayev Kabil Umarovich. TARIXIY HAQIQAT VA BADIY TALQIN.....	114
Mamatqulov Muzaffar Rahmonqulovich. SAYQALIY – G'AZALNAVIS.....	116
To'ychiyeva Zulayho Hamraqulovna. ALPOMISH DOSTONINING XALQ OG'ZAKI IJODIDA MA'NAVY MEROS SIFATIDA TUTGAN O'RNI.....	119

IJTIMOIY - IQTISODIY FANLAR

Норжигитов Санжар Абдукаюмович, Облакулов Давлат Олтинбоевич. АМИР ТЕМУРНИНГ КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СИЁСАТИ.....	125
Махамматов Акрам Раимкулович. “БҮЮК ИПАК ЙЎЛИ”ДАГИ ҚАДИМИЙ БЕКАТЛАРНИНГ ТОПОНИМИК ЎРНИ.....	129

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

Файзиева Махбуба Рахимжоновна. ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ИНТЕГРИРОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИЕ.....	3
Турдибоев Дилшод Хамидович. УРОВЕНЬ ЗНАЧИМОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ФАКТОРА «СИСТЕМАТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ» В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ «МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ» УЧАЩИХСЯ.....	8
Мавлонов Шерзод Хазраткулович. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ЭЛЕКТРОННОМ ОБУЧЕНИИ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРАКТИВНОГО КУРСА ДИЗАЙНА.....	11
Абдурашидова Ёзоза Рауф кизи. ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ФИГУРАХ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕЙ ВОЗРАСТНОЙ ГРУППЫ.....	15
Бекназарова Мухлиса Уткир кизи. ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОБРАЗЦАХ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА НАРОДОВ.....	20
Бекпулатов Хасан Олим угли. ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ РАБОТ ПО ХИМИИ.....	23
Муминов Элёр Абдуалиевич. ВИРТУАЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА И ПРЕИМУЩЕСТВА ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ.....	28
Туранова Ирода Эгамбердиевна. МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ТРЕБОВАНИЯМ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОГРАММ ОЦЕНКИ.....	32
Суюнова Гулчехра Холмаматовна. ЗНАЧЕНИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ.....	35
Сулейманова Раъно Дустбековна. МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ МЕДИАОБРАЗОВАНИЯ.....	37
Назаркулова Гулнора Аблакуловна. РЕЗУЛЬТАТЫ ФОРМИРОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТА В КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ И УРОВЕНЬ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ.....	42
Назарова Озода Ташназаровна. ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗУЧЕНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ.....	45
Саидмуродова Малохат Боймурод кизи. ВОСПИТАНИЕ У УЧАЩИХСЯ ДУХОВНОЙ МУЖЕСТВЕННОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.....	50
Маматкулов Сарвар Темирбекович. ОБЛАЧНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....	54
Султонов Шухратжон Нурмахаматович, Исокова Севара Абдуманонновна, Акбарова Дилрабо Бахром кизи. МЕТОДИКА ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПЛАНА 14-15-ЛЕТНИХ БОРЦОВ В НЕДЕЛЬНЫХ МИКРОЦИКЛАХ.....	56
Рахимова Райхон Абдурасуловна. РЕТРОСПЕКТИВНАЯ ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМЕЙНОЙ ЭТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	59
Эшова Хуррият Хуррамовна. СВЯЗЬ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И УГРОЗ С НАЦИОНАЛЬНОЙ ДУХОВНОСТЬЮ.....	62
Юлдашев Шухрат Шакирович. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	65
Абдувалиева Хайринсо Абдурасул кизи. РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.....	71
Султонов Зоҳид Собир ўғли. УПРАВЛЕНИЕ УРОКАМИ ФИЗКУЛЬТУРЫ В ШКОЛАХ.....	75
Муслимов Шерзод Нарзулла угли. СУЩНОСТЬ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНТЕГРАЦИОННОГО ПОДХОДА.....	77
Кудратова Шахноза Бахтиёр кизи. РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА В РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ.....	81
Шарапоа Сабохат Джаббаровна. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ МОЛОДЕЖИ И СТУДЕНТОВ ОТ РАЗЛИЧНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ УГРОЗ.....	86

Umarova Gulshod Abdujabbarovna. ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	88
Маматкулов Акмал Ахмадалиевич, Жалолов Иброхим Мустофокул угли, Арипов Юнус Юсупович. МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ОТНОШЕНИЯ К ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ И СПОРТУ УЧАЩИХСЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЕВ.....	91
Норимова Гулжахон. СТРИМИНГ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	94
Шавкиева Дилфуза. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ГЕЙМИФИКАЦИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ МОЛОДЁЖИ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ.....	97
Худойбердиев Гиёсиддин Бахтиёр угли. РАЗВИТИЕ СОДЕРЖАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ЭТНОСПОРТЕ.....	100
Нурумбекова Яркийай Анарматовна. СУТЬ РАЗРАБОТКИ ТЕХНИКИ КОУЧИНГА ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛОВ.....	103
Рахимов Бахтиёр Худойбердиевич. КАЧЕСТВО НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ КАК ГАРАНТИЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА КАДРОВ.....	106

ФИЛОЛОГИЯ

Мусурманкулова Шахрибон Гулмуродовна. КОМПЬЮТЕРНЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАЗЫ ДАННЫХ ПАРАЛЛЕЛЬНОГО КОРПУСА УЗБЕКСКО-ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА.....	109
Кубаев Кабил Умарович. ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРАВДА И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ.....	114
Маматкулов Музаффар Раҳмонкулович. САЙКАЛИ - АВТОР ГАЗАЛЕЙ.....	116
Туйчиева Зулайхо Хамракуловна. РОЛЬ ЭПОСА «АЛПОМЫШ» КАК ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ В НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ.....	119

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Норжигитов Санжар Абдукаюмович, Облакулов Давлат Олтинбоевич. ПОЛИТИКА БОРЬБЫ ПРОТИВ КОРРУПЦИИ АМИРА ТЕМУРА.....	125
Махамматов Акрам Раимкулович. ТОПОНИМИЧЕСКОЕ РАСПОЛОЖЕНИЕ ДРЕВНИХ СТАНЦИЙ НА «ВЕЛИКОМ ШЕЛКОВОМ ПУТИ».....	129

“Guliston davlat universiteti axborotnomasi” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “Guliston davlat universiteti axborotnomasi” ilmiy jurnali quyidagi sohalar bo'yicha ilmiy maqolalarni o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi:

- Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari (fizika, biologiya, qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish texnologiyalari).

- Gumanitar - ijtimoiy fanlar (pedagogika, filologiya, ijtimoiy-iqtisodiy fanlar).

2. E'lon qilinadigan maqolalarga bo'lgan asosiy talablar: ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi; maqolaning hajmi: adabiyotlar ro'yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 9-10 betgacha; maqola nomi, annotatsiya (180-200 ta so'z) va tayanch so'zlar (8-10 ta) ingliz, o'zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida UDK, mavzu, muallifning F.I.O.(to'liq yozilishi kerak), tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning E-mail, annotatsiya (namunaga qarang) berilib, keyin matn keltiriladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro'yxati (kiril va lotin imlosida, namunaga qarang) albatta keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e'lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,5; abzats 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap tomon 3 sm, o'ng tomon 1,5 sm.

Namuna:

UDK 581.14

REPRODUCTION CHARACTERISTICS OF *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE) IN THE ARID ZONES OF UZBEKISTAN

O'ZBEKISTONNING QURG'OQCHIL MINTAQASIDA *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE)NING
REPRODUKTSIYASI

РЕПРОДУКЦИЯ *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE) В АРИДНОЙ ЗОНЕ УЗБЕКИСТАНА

Botirova Laziza Axmadjon qizi¹, Karimova Inobatxon²

¹Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV mikrorayon.

²Andijon qishloq xo'jaligi instituti, 150100. Andijon shahri, Uvaysiy ko'chasi 12-uy.

E-mail: liliya_15@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the reproduction processes of 3 populations of *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.) Bunge in the arid zones of Uzbekistan. While studying the reproductive biology of plants the works of Sasyperova I.F. (1993), Ashurmetov A.A. and Karshibaev H.K. (2002) were used. Seed production of plants was defined according to the methods of Ashurmetov A.A. (1982) and Zlobin Yu.A. (2002). Reproduction strategies of species were determined by Ramenskiy – Grime system. (Abstract 180-200 ta so'zdan kam bo'lmali kerak).

Keywords: *Goebelia pachicarpa*, reproduction, reproduction strategy, seed productivity, dissemination, seed and vegetative reproduction, diaspore, seed renewal (8-10 ta).

Annotatsiya. Ushbu maqola *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.) turining 2 ta populyatsiyasida.....(180-200 ta so'zdan kam bo'lmali kerak)

Tayanch so'zlar: *Goebelia pachicarpa*, reproduksiya, (8-10 ta).

Аннотация. Данная статья посвящена к двум популяциям *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.).....(180-200 шт.)

Ключевые слова: *Goebelia pachicarpa*, репродукция, 8-10 шт.

Matn keltiriladi:

Kirish. Muammoning dorzarbligi asoslanadi va maqsad ko'rsatiladi (maqolaning maqsadi ... aniqlash, ishlab chiqish, tavsiya berish, tasdiqlash, baholash, yechimini topish, ...).

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar...

Olingan natijalar va ularning tahlili...

Xulosa, rahmatnoma (majburiy emas) ketma-ketlikda keltiriladi.

5. Foydalanilgan adabiyotlarga havola to'rtburchak qavsda [1], jadval va rasmlarga havolalar esa dumaloq qavslarda keltiriladi (1-jadval), (2-rasm). Jadval va rasmlar matndan keyin berilishi lozim. Ularning umumiy soni 5 tadan oshmasligi kerak.

6. Adabiyotlar ro'yxati matnda kelishi bo'yicha keltiriladi, masalan [1], [2],

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2023. № 2 ***

Adabiyotlar ro'yxati: (adabiyotlar nomi asl (original) holda keltiriladi)

Kitoblar: Muallif, nomi, shahar, nashriyot, yil va betlar keltiriladi (Namuna: 1. Иванов И.И. Лекарственные средства. - М.: Медицина, 1997. - 328 с.)

Maqolalar: Muallif, maqola nomi // Jurnal nomi, yil, №, betlar. (2. Каримова С.К. Адир минтақасининг лола турлари. // Ўзб. биол. журн., 2009. - № 2. - Б. 10-18.)

Avtoreferatlar: Muallif, nomi: doktorlik. diss. avtoreferati, shahar, yil, betlar. (3. Ходжаев Д.Х. Влияние микроэлементов на урожайность хлопчатника: Автореф. дисс... д-ра биол.наук.- Москва, 1995. - 35 с.)

Tezislar: Mualliflar, nomi // To'plam nomi, shahar, yil va betlar. (4. Каршибаев Х.К., Ахмедов Г.А. Биологические исследования видов янтaka // Материалы Респуб. науч. конф. "Кормовые растения Узбекистана". - Гулистан, 2006. - С. 15-17.)

7. Adabiyotlar ro'yxati qo'shimcha lotin imlosida takror keltiriladi:

References:

1. Ivanov I.I. Lekarstvennie sredstva. - M.: Medisina, 1997. - 328 s. (in Russian)

2. Karimova S.K. Adir mintaqasi lola turlari // O'zb. biol. журн., 2009.-№ 2. - Б. 10-18.

3. Xodjaev D.X. Vliyanie mikroelementov na uroжайnost xlopchatnika: Avtoref. diss... d-ra biol. nauk.- Moskva, 1995. - 35 s. (in Russian)

4. Karshibaev X.K., Ahmedov G.A. Bioekologicheskie issledovaniya vidov yantaka // Materiali Respub. nauch. konf. "Kormovie rasteniya Uzbekistana". - Gulistan, 2006. - S. 15-17. (in Russian)

8. Tahririyat fizik o'lchovlarni keltirishda xalqaro tizim (SI), biologik ob'ektlarni nomlashda xalqaro Kodeks nomenklaturasidan foydalanishni tavsiya etadi. Butun sondan keyingi sonlar nuqta bilan ajratiladi (0.2).

9. Tahririyatga maqolaning elektron varianti topshiriladi. Maqolaning so'ngi betida hamma mualliflarning imzosi bo'lishi shart. Qo'lyozmaga ish bajarilgan tashkilotning yo'llanma xati, tasdiqlangan ekspertiza akti, taqrizlar ilova qilinadi. Maqolaning oxirgi betida mualliflar to'g'risidagi ma'lumotlar keltiriladi. Masalan:

Mualliflar:

Botirova Laziza Axmadjon qizi – Guliston davlat universiteti Dorivor o'simliklar va botanika kafedrasini mudiri, b.f.n., dotsenti. E-mail: liliya_15@mail.ru

Karimova Inobatxon - Andijon qishloq xo'jaligi instituti tadqiqotchisi. E-mail: inobat_90@inbox.ru

10. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo'lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Maqola jurnalda maxsus hisobga (Guliston davlat universiteti Moliya vazirligi G'aznachiligi x/r. 23402000300100001010, INN 201122919, MFO 00014. Markaziy bank XKKM Toshkent sh. BB STIR 200322757, ShXR 400110860244017094100079001 axborotnoma uchun) mehnatga haq to'lashning bazaviy hisoblash miqdorida (330 000 so'm) to'lov amalga oshirilgandan keyin chop etiladi. Jurnalda anjuman tezislari va ma'ruzalari chop etilmaydi. **E'lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko'chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**

11. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o'zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko'rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Manzil: O'zbekiston Respublikasi, 120100, Guliston shahri, 4-mavze, Guliston davlat universiteti, Asosiy bino, 4-qavat, 423-xona.

Web site: www.guldu.uz

E-mail: guldu-vestnik@umail.uz

Muharrirlar: Y.Karimov, R.Sh. Axmedov

Terishga berildi: 2023-yil 20-iyun. Bosishga ruxsat etildi: 2023-yil 30-iyun.

Qog'oz bichimi: 60x84, 1/8. F.A4. Shartli bosma tabog'i 8,75. Adadi 100.

Buyurtma № _____. Bahosi kelishilgan narxda.

"Universitet" bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: 120100, Guliston shahri, 4-mavze, Guliston davlat universiteti, Asosiy bino, 4-qavat, 423-xona. Tel.: (67) 225-41-76